

การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ
ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน

ปริญญาานิพนธ์

ของ

สุรรัตน์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา

๒๑ เม.ย. ๒๕๔๑

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย

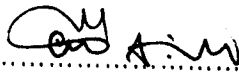
มีนาคม ๒๕๔๑

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

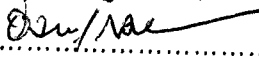
๒ ๑๖๒๔๑

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบ ได้พิจารณาอนุมัติเรียบร้อยแล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาดมหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการควบคุม

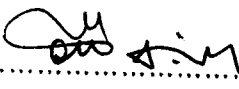
 ..... ประธาน

(อาจารย์วินัย ภูระหงษ์)

 ..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.อัมพร สุขเกษม)

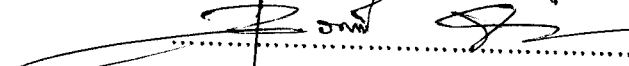
คณะกรรมการสอบ

 ..... ประธาน

(อาจารย์วินัย ภูระหงษ์)

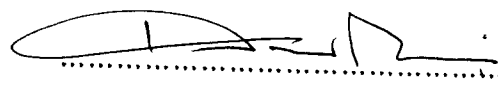
 ..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.อัมพร สุขเกษม)

 ..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวคนธ์ จงตระกูล)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญาบัตรฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ

 ..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ศาสตราจารย์ ดร.เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์)

วันที่ 13 เดือน สิงหาคม พ.ศ. 2541

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาจากอาจารย์วินัย ภูระหงษ์ ประธานคณะกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ และรองศาสตราจารย์ ดร.อัมพร สุขเกษม กรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษา เสนอแนวคิดอันเป็นประโยชน์ และช่วยแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ แก่ผู้วิจัยอย่างยิ่งตลอดมา ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาและขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวคนธ์ จงตระกูล ที่กรุณาเป็นกรรมการสอบเพิ่มเติม ตลอดจนกรุณาตรวจแก้ไขและเสนอแนะแนวคิดอันมีคุณค่าต่อการวิจัยจนปริญญานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตรทุกท่าน ที่ได้กรุณาประสิทธิ์ประสาทวิชาการแขนงต่าง ๆ อันเป็นส่วนเสริมสร้างภูมิปัญญาให้ผู้วิจัยสามารถนำมาใช้ประโยชน์ต่อการวิจัยได้เป็นอย่างดี

ขอขอบคุณนิสิตปริญญาโท วิชาเอกภาษาไทยทุกท่านที่เป็นกำลังใจให้แก่ผู้วิจัยตลอดมาและขอขอบคุณในไมตรีจิตของกัลยาณมิตรทั้งสองท่าน คือ คุณเพ็ญพิศ โพธิทรัพย์ และคุณประไพ ไม้แก้วที่ช่วยเหลือในด้านการพิมพ์มาโดยตลอด

คุณค่าของงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยขออุทิศแด่ดวงพระวิญญาณและดวงวิญญาณของกวีผู้สร้างสรรค์เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมรดกทางวรรณคดีอันล้ำค่าของชาติไทย

สุรรัตน์ เทพหัสติน ณ อุทยา

สารบัญ

บทที่	หน้า
๑ บทนำ	๑
ภูมิหลัง	๑
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	๔
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	๔
คำนิยามศัพท์เฉพาะ	๔
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	๕
เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า	๕
แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	๑๓
๒ รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ ในเรื่องขุนช้างขุนแผน	๒๔
การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล	๒๕
กระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ	๒๖
การอาสาออกรบ	๒๗
การชนะศึก	๓๓
การปราบปรามผู้กระทำผิดอุกฉกรรจ์	๔๓
การยุติความขัดแย้งของขุนนาง	๔๗
ปฏิบัติตนเหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพ	๔๕
บทบาทและสถานภาพของภรรยา	๕๐
บทบาทและสถานภาพของศิษย์	๕๑
มีคุณสมบัติสอดคล้องกับความต้องการของสังคม	๕๓
มีความรู้ทางไสยศาสตร์	๕๓
มีความสามารถในด้านศิลปหัตถกรรม	๕๗
มีพฤติกรรมสอดคล้องกับความต้องการของสังคม	๕๘
ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์	๕๕
ให้อภัย	๖๐
ปฏิบัติงานสำเร็จ	๖๑
มีเมตตาต่อผู้แพ้สงคราม	๖๒

บทที่

หน้า

การควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษ	๖๕
การกระทำความผิดต่อสถาบันพระมหากษัตริย์	๖๘
ไม่สนองพระราชประสงค์	๖๘
ฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติ	๗๐
ขัดพระบรมราชโองการ	๘๐
แอบอ้างพระบรมราชโองการ	๘๓
ละเมิดอาญาทัณฑ์	๘๕
กำเร็บเสิบสาน	๘๗
ก่อกบฏแข็งเมือง	๘๙
กระทำตนเป็นราชศัตรู	๙๑
มีพฤติกรรมไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคม	๙๓
ไม่ปฏิบัติตามบทบาทและสถานภาพของตน	๙๔
แสดงกิริยาวาจาไม่เหมาะสม	๑๐๐
ก้าวร้าวและล่วงเกินผู้อื่น	๑๐๓
ทำเสน่ห์	๑๐๖
ผิดประเวณี	๑๐๘
ก่ออาชญากรรม	๑๑๑
๓ ผลกระทบของการให้รางวัลและการลงโทษที่มีต่อวิถีชีวิตของตัวละคร	๑๑๘
บรรทัดฐานทางสังคมในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน	๑๑๘
วิถีประชา	๑๑๘
จารีต	๑๒๑
กฎหมาย	๑๒๓
ผลกระทบต่อบุคคลและครอบครัว	๑๒๕
ผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร	๑๓๕
ผลกระทบต่อพฤติกรรมของตัวละคร	๑๔๔
ผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิตและชะตากรรมของตัวละคร	๑๔๕

บทที่	หน้า
ผลกระทบต่อสังคมและประเทศชาติ	๑๕๘
ผลกระทบต่อการจัดระเบียบสังคม	๑๕๙
ผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม	๑๖๐
๔ ความสัมพันธ์ของการควบคุมทางสังคมในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผนกับ	
การควบคุมทางสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๑๖๖
การให้รางวัล.....	๑๖๖
สาเหตุ.....	๑๖๖
กระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ	๑๖๗
ปฏิบัติตนสอดคล้องกับบทบาทและสถานภาพ	๑๗๐
มีคุณสมบัติสอดคล้องกับความต้องการของสังคม	๑๗๑
มีพฤติกรรมสอดคล้องกับความต้องการของสังคม	๑๗๒
วิธีการ	๑๗๕
การให้รางวัลด้วยการแต่งตั้งและเลื่อนตำแหน่ง.....	๑๗๕
การพระราชทานเครื่องยศ	๑๗๖
การให้รางวัลด้วยสิ่งของและเครื่องอุปโภคบริโภค.....	๑๗๘
การให้รางวัลด้วยเงินตรา	๑๗๙
การพระราชทานสตรีให้เป็นภรรยา.....	๑๘๗
การให้สิทธิพิเศษ	๑๘๑
การยกย่องสรรเสริญ	๑๘๒
ผู้มีอำนาจในการให้รางวัล	๑๘๒
การให้รางวัลในระดับที่เป็นทางการ	๑๘๓
การให้รางวัลในระดับที่ไม่เป็นทางการ	๑๘๓
การลงโทษ.....	๑๘๓
สาเหตุ	๑๘๔
การกระทำผิดต่อพระมหากษัตริย์.....	๑๘๔
มีพฤติกรรมไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคม.....	๑๘๗

บทที่	หน้า
วิธีการ	๑๕๘
การประหารชีวิต	๑๕๕
การลงโทษที่ก่อให้เกิดความเจ็บปวดทรมาน.....	๒๐๐
การปราบปรามด้วยกำลังทหาร.....	๒๐๑
การจำคุก	๒๐๒
การปรับ	๒๐๕
การถอดถอนจากตำแหน่งหน้าที่	๒๐๖
การลงโทษทางใจ	๒๐๗
ผู้มีอำนาจในการลงโทษ	๒๐๘
สถาบันการปกครอง	๒๐๙
สถาบันครอบครัว	๒๐๙
สถาบันศาสนา	๒๑๐
๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๒๑๒
สรุปผลการศึกษาค้นคว้า.....	๒๑๒
อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า	๒๑๕
บรรณานุกรม	๒๒๐
ภาคผนวก	๒๒๕
ประวัติย่อของผู้วิจัย	๒๕๑

บทที่ ๑

บทนำ

ภูมิหลัง

มนุษย์ จำเป็นต้องอยู่ในสังคม กระทำกิจกรรมและมีพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกัน ด้วยเหตุที่มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิดตลอดจนพื้นฐานของชีวิตที่ต่างกัน ทำให้มนุษย์ต้องจัดระเบียบทางสังคมขึ้น เพื่อใช้เป็นแนวทางสำหรับกำกับพฤติกรรมของบุคคลให้เป็นไปตามความคาดหวังของสังคม ระบบดังกล่าวนี้ คือ การควบคุมทางสังคม (Social Control)

การควบคุมทางสังคม เป็นกระบวนการที่สังคมใช้เพื่อควบคุมและป้องกันไม่ให้อาสาสมัครมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากปกติ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อสังคม เป็นกระบวนการที่มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับทุกสังคม ดังจะเห็นได้จากงานที่นักสังคมวิทยากำหนดให้ การควบคุมทางสังคมเป็นหนึ่งในองค์ประกอบสำคัญที่ทุกสังคมพึงมี เพื่อความอยู่รอดของสังคม (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. ๒๕๒๘ : ๕๘) หากสังคมใดไม่มีการควบคุมและจัดระเบียบสังคมนั้นจะไม่สามารถดำรงสภาพอยู่ได้และล่มสลายไปในที่สุด

กฎเกณฑ์สำคัญที่ใช้ในการควบคุมสังคม คือ บรรทัดฐานทางสังคมซึ่งเป็นเสมือนกรอบหรือแบบแผนของพฤติกรรมที่คาดหวังให้สมาชิกปฏิบัติตาม เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม ซึ่งประกอบด้วย วิถีประชา (Folkways) จารีต (Mores) และกฎหมาย (Laws) อันมีลักษณะเป็นข้อบังคับให้ทำและมีให้กระทำ ซึ่งนอกจากสังคมจะต้องถ่ายทอดอบรมให้สมาชิกรู้จักกฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้แล้ว ยังต้องใช้วิธีการอันเหมาะสมที่จะจูงใจสมาชิกให้กระทำตามกฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้ด้วย

การให้รางวัลและการลงโทษ เป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้ในการควบคุมทางสังคม โดยระบบการให้รางวัลจะชักจูงและโน้มน้าวใจสมาชิกให้ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ หรือบรรทัดฐานทางสังคม ด้วยการยกย่อง ชมเชย สรรเสริญเกียรติคุณ ไปจนถึงการให้รางวัลที่เป็นวัตถุ เช่น เงินทอง สิ่งของมีค่า บรรดาศักดิ์ ฯลฯ ในขณะที่ระบบการลงโทษ ถูกนำมาใช้เพื่อควบคุมและป้องกันไม่ให้อาสาสมัครมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากมาตรฐานของสังคม อันจะนำความเสียหายมาสู่สมาชิกและสังคมส่วนรวม โดยใช้วิธีการลงโทษทางใจ เช่น การตำหนิ คำว่า นินทา ไปจนถึงการลงโทษทางกายด้วยการทรมาน กักขัง เนรเทศ ประหารชีวิต เป็นต้น เหล่านี้ นักสังคมวิทยากล่าวว่า การให้รางวัลและการลงโทษ เป็นวิธีการควบคุมทางสังคมที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด (มหาวิทยาลัยรามคำแหง. ๒๕๒๗ : ๒๑๐)

มนุษย์ สังคม และวรรณคดีมีปฏิสัมพันธ์กันโดยตรง เนื่องจากวรรณคดีเป็นเครื่องมือสื่อสารความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของกวี และกวีผู้สร้างวรรณคดีก็คือมนุษย์ที่เกิดมาในยุคใดยุคหนึ่ง โดยมีสภาพสังคม การเมือง เศรษฐกิจ เป็นสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อกวีอย่างสูง ปรัชญาการณสำคัญที่เราไม่อาจปฏิเสธได้ประการหนึ่งคือ วรรณคดีทำให้ผู้อ่านเห็นภาพแง่มุมใดแง่มุมหนึ่งของสังคม มองเห็นวิถีชีวิต ตลอดจนเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของผู้คนในสังคมได้ แม้ว่าวรรณคดีจะมีได้เจตนาที่จะบันทึกเหตุการณ์ของสังคมในยุคหนึ่ง ๆ ก็ตาม ดังนั้นหากจะศึกษาสภาพความเป็นอยู่ ความรู้สึกนึกคิดและวิถีชีวิตของมนุษย์ในยุคใด สังคมใด ก็สามารถศึกษาจากวรรณคดีอันเป็นสมบัติของสังคมในยุคหนึ่ง ๆ ได้

นอกจากวรรณคดีจะสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นอยู่ และความเป็นไปของสังคมแล้ว คุณค่าที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งของวรรณคดีก็คือ วรรณคดีเป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบ และปลูกฝังค่านิยมของสังคม ตลอดจนมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อ และทัศนคติของบุคคล โดยวรรณคดีมีส่วนในการอบรมขัดเกลา (Socialization) และควบคุมสังคม จากการศึกษาของธวัช ปุณโณทก (๒๕๒๔ : ๕๐) เรื่องบทบาทควบคุมสังคมในวรรณคดีอีสาน พบว่า

...วรรณกรรมประเภทนิทานนิยายจะกล่าวซ้ำแล้วซ้ำเล่า เพื่อให้ประชาชนประพฤติดตามฮีตบ้านคองเมือง อดกลั้นต่อความลำบากยากแค้น อดใจ บังคับใจ ช่มใจ เพื่อความหวังจะได้เกิดในศาสนาพระศรีอริย์ การสร้างมโนทัศน์ร่วมนี้ นักปราชญ์ได้จินตนาการความสุขสบายในสังคมอุดมคติมาเสนอไว้ในวรรณกรรมเพื่อเป็นเครื่องล่อ (สิ่งเร้า) เพื่อให้ปวงประชาหันหน้าหันตาประพฤติปฏิบัติตามบทบัญญัติแห่งสังคมอย่างเคร่งครัด หรืออีกนัยหนึ่ง เป็นกุศโลบายในการ ควบคุมสังคมในระบบปลูกฝัง ทัศนคติ (Attitude System) มากกว่าระบบระเบียบคำสั่ง (Order System) แบบสังคมภาคกลางซึ่งต้องใช้กฎหมายเป็นตัวควบคุมทางสังคม ...

แม้ว่าคุณค่าในด้านการขัดเกลาและควบคุมทางสังคมของวรรณคดี จะไม่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจนเหมือนคุณค่าในด้านอื่นๆจนดูเหมือนกับว่าไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใด ๆ แต่ก็มีความจริงที่ว่า อิทธิพลของวรรณคดีจะค่อย ๆ แทรกซึมเข้าไปในชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คน ซึ่งยึดคตินิยมที่เสนอไว้ในวรรณคดีเป็นแบบอย่างหรือบรรทัดฐานโดยไม่รู้ตัว ดังนั้น การศึกษาเรื่องการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษจากวรรณคดี นอกจากจะทำให้ทราบถึงวิธีการที่สังคมใช้ในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก

ในสังคมให้เป็นไปตามบรรทัดฐานทางสังคมแล้ว การศึกษาเรื่องนี้ยังชี้ให้เห็นถึงความรู้สึกนึกคิดและวิถีชีวิตของผู้คนที่ได้รับผลกระทบจากการควบคุมทางสังคมด้วยวิธีการดังกล่าวด้วย

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สะท้อนให้เห็นถึงการลงโทษอันหลากหลาย และกระบวนการพิจารณาคดีที่ละเอียดชัดเจน รูปแบบของการลงโทษที่ปรากฏในเรื่องมีทั้งการลงโทษทางใจ และการลงโทษทางกาย การลงโทษในระดับที่เป็นทางการ คือการลงโทษตามความผิดที่ระบุไว้ในกฎหมาย ตลอดจนการลงโทษในระดับที่ไม่เป็นทางการ คือการใช้กรอบแห่งวิถีประเพณีและจารีต การสะท้อนให้เห็นถึงวิธีการลงโทษจำนวนมากเช่นนี้เป็นเหตุให้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (๒๕๑๓ : ๕) แสดงทัศนะว่าวรรณคดีเรื่องนี้เป็น "ทัศนาวรรณคดี" เพราะกล่าวถึงทัณฑ์กรรม การต้องราชทัณฑ์ และบรรยายถึงอาชญากรรมไว้อย่างละเอียด

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มิได้แสดงให้เห็นถึงเรื่องราวของการลงโทษเพียงประการเดียว การให้รางวัลที่ปรากฏในเรื่อง ก็นับเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจ เพราะวรรณคดีเรื่องนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงรูปแบบของการให้รางวัลที่หลากหลายได้แก่ การให้รางวัลในระดับที่เป็นทางการ ไม่เป็นทางการ การให้รางวัลด้วยวัตถุสิ่งของ บรรดาศักดิ์ และการให้รางวัลด้วยการกล่าวยกย่องสรรเสริญ นอกจากนี้แง่มุมที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ รางวัลมีส่วนสำคัญที่ทำให้วิถีชีวิตของตัวละครเอกในเรื่องได้แก่ ขุนช้าง ขุนแผน วันทอง พลายงาม สร้อยฟ้า และศรีมาลา แปรผันไปอีกด้วย

จะเห็นได้ว่าการให้รางวัลและการลงโทษที่ปรากฏในเรื่อง เป็นการกระทำที่มุ่งหวังให้บุคคลแสดงพฤติกรรมที่สังคมพึงประสงค์ ดังนั้นการให้รางวัลและการลงโทษดังกล่าวนี้จึงเป็น "วิธีการควบคุมทางสังคม" ซึ่งเป็นระบบที่มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับสังคมทุกสังคม

โดยที่วรรณคดีเป็นภาพสะท้อนให้เห็นระบบของสังคมและวัฒนธรรมในแง่มุมต่าง ๆ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษา การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยมุ่งศึกษาถึงรูปแบบของการให้รางวัลและการลงโทษตลอดจนผลกระทบของการให้รางวัลและการลงโทษที่มีต่อวิถีชีวิตของตัวละคร ซึ่งผลการศึกษาขอมชี้ให้เห็นถึง ลักษณะและวิธีการควบคุมทางสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อันเป็นแง่มุมหนึ่งของบรรทัดฐานทางสังคมซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิตของประชาชนในสมัยนั้น

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

๑. เพื่อศึกษารูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน
๒. เพื่อศึกษาถึงผลกระทบของการควบคุมทางสังคมที่มีต่อวิถีชีวิตของตัวละคร
๓. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของการควบคุมทางสังคมในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน กับการควบคุมสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาเรื่องนี้ทำให้ตระหนักว่า วรรณคดีมีปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์ และสังคม โดยเฉพาะวรรณคดีมีส่วนชี้แนะให้เข้าใจถึงรูปแบบ และวิธีการควบคุมทางสังคม ตลอดจนผลกระทบที่มีต่อวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยที่แต่งวรรณคดีนั้น

นิยามศัพท์เฉพาะ

การควบคุมทางสังคม หมายถึง วิธีการให้รางวัลและลงโทษเพื่อชักจูงและโน้มน้าวใจสมาชิกของสังคม ให้มีพฤติกรรมสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคม

รูปแบบของการควบคุมทางสังคม หมายถึง ลักษณะของการให้รางวัลและการลงโทษที่พิจารณาตามสาเหตุ วิธีการ และผู้มีอำนาจในการให้รางวัลและการลงโทษ

การให้รางวัล หมายถึง การให้ทรัพย์สิน วัตถุสิ่งของ ตำแหน่ง หน้าที่ บรรดาศักดิ์ ภรรยา ข้าทาสบริวาร ตลอดจนการยกย่อง ชมเชย เมื่อบุคคลแสดงพฤติกรรมที่สังคมพึงประสงค์

การลงโทษ หมายถึง การตำหนิ นินทาตำว่า ประณาม ถักขัง ทำร้าย ทรมาน สังหาร เนรเทศ ตลอดจนการริบทรัพย์ การปรับ และ ออกลอนจากตำแหน่งหน้าที่ เมื่อบุคคลแสดงพฤติกรรมที่สังคมไม่พึงประสงค์

ผลกระทบ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงบทบาทสถานภาพพฤติกรรม ตลอดจนความรู้สึกนึกคิด ซึ่งเป็นผลมาจากการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ

ความสัมพันธ์ หมายถึง ความสอดคล้องของการควบคุมทางสังคมในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน กับการควบคุมทางสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสารโดยดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามลำดับขั้น ดังนี้

๑. ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและ การลงโทษจากหนังสือ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษา
๒. วิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและ การลงโทษจากเอกสารเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยพิจารณาประเด็นหลักดังนี้
  - ก. สาเหตุ
  - ข. วิธีการ
  - ค. ผู้มีอำนาจในการให้รางวัลและลงโทษ
  - ง. ปัจจัยอื่น ๆ
๓. วิเคราะห์ผลกระทบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษที่มีต่อวิถีชีวิตของตัวละคร
๔. ศึกษาความสัมพันธ์ของการควบคุมทางสังคม ด้วยการให้รางวัลและลงโทษในเอกสารเรื่องขุนช้างขุนแผน และการควบคุมทางสังคมด้วยวิธีการดังกล่าวในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยศึกษาจากกฎหมายตราสามดวง พงศาวดาร และจดหมายเหตุ
๕. เสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

๑. เอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้อง
  - ๑.๑ เอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเอกสารเรื่องขุนช้างขุนแผน
  - ๑.๒ เอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมทางสังคม ด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ
    - ก. ความหมายของการควบคุมทางสังคม
    - ข. จุดมุ่งหมายของการควบคุมทางสังคม
    - ค. ความสำคัญของการควบคุมทางสังคม
    - ง. กฎเกณฑ์ที่ใช้ในการควบคุมทางสังคม
    - จ. วิธีการควบคุมทางสังคม

ฉ. ความหมายของการให้รางวัลและการลงโทษ

ช. ความสำคัญของการให้รางวัลและการลงโทษ

ซ. วิธีการให้รางวัลและลงโทษ

๑.๓ เอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมทางสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์

ตอนต้น

๒. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

๒.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ

๑. เอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้อง

๑.๑ เอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

แนวคิดหลักของเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนี้ ทศนีย์ ทานตวณิช (ม.ป.ป. : ๒๕๕) กล่าวว่ามีแง่มุมแสดงความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ปุถุชน ที่มีทั้งความรัก โลภ โกรธ หลง มีความคิด ความชั่วคละเคล้ากันไป และสิ่งเหล่านี้จะส่งผลให้แต่ละคนมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกัน

ถึงแม้ว่าสภาพสังคมตลอดจนวิถีชีวิตของผู้คนที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้ จะสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างชัดเจน ทว่าแนวคิดที่ปรากฏก็น่าจะเป็นแนวคิดของสังคมไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาที่สืบเนื่องมาอย่างไม่ขาดสายจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยไม่เปลี่ยนแปลงหลักสำคัญ ด้วยเหตุที่ว่าระบบการปกครองของไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีลักษณะเดียวกัน คือ เป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจสิทธิ์ขาดโดยสมบูรณ์ จะแตกต่างกันบ้างก็คือรายละเอียดที่สืบเนื่องมาจากวิวัฒนาการของการปกครองเท่านั้น (ดวงมน จิตรจ่าง, ๒๕๒๘ : ๑๔) ส่วนสภาพเศรษฐกิจสังคมก็มีลักษณะเช่นเดียวกันโดยตลอดคือ เป็นสังคมเกษตรกรรมซึ่งเกณฑ์แรงงานจากไพร่ หรือพลเมืองสามัญ ซึ่งมีส่วนทำให้ รูปแบบของการเมืองและสังคมไทยแบบนี้คงอยู่อย่างช้านาน (ขจร สุขพานิช, ๒๕๑๕ : ๑) ประเด็นที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งก็คือ บทบาทของตัวละครสำคัญมิได้ดำเนินไปตามวิถีทางของตนเอง หากถูกลิขิตหรือกำหนดให้เป็นไปโดยผู้มีอำนาจสูงสุดคือ สมเด็จพระพันวษาซึ่งแม้จะมีได้มีบทบาทเป็นตัวละครสำคัญหรือมิใช่ตัวเอกของเรื่อง แต่กระนั้นก็มีความสำคัญในฐานะเป็นผู้มีอำนาจบันดาลให้ชีวิตของตัวละครสำคัญเปลี่ยนแปลงไปต่าง ๆ นานา ตั้งแต่ต้นจนจบ (เสาวภา เจริญขวัญ, ๒๕๒๑ : ๘๑)

สภาพดังกล่าวนี้จะเป็นแนวคิดหลักด้านการเมือง การปกครอง ซึ่งแม้ว่าผู้นิพนธ์เสภาขุนช้าง ขุนแผนจะสังเกตเห็นข้อบกพร่องและจุดอ่อนหลายประการของระบบสังคมที่ตกทอดมา แต่ก็มี น้ำเสียงยอมรับและไม่คิดเปลี่ยนแปลงแก้ไข ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะจุดมุ่งหมายในการแต่ง วรรณคดีสมัยก่อนนั้นมิใช่เพื่อการวิจารณ์และวิจย แต่เป็นการยืนยันสิ่งที่มีอยู่แล้ว (เคลาส์ เวก์. ๒๕๒๐ : ๒๖๒)

๑.๒ เอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมทางสังคม

ด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ

ก. ความหมายของการควบคุมทางสังคม

การควบคุมทางสังคม (Social Control) หมายถึง วิธีการของสังคมที่จะควบคุมความประพฤติสมาชิกทุกคนในสังคมนั้นให้อยู่ในระบบระเบียบ เพื่อความมั่นคงดำรงอยู่ของสังคม และเพื่อความเป็นปกติสุขของสมาชิกในสังคมนั้นทุกคน (อุทัย หิรัญโต. ๒๕๑๕ : ๑๗๔)

ข. จุดมุ่งหมายของการควบคุมทางสังคม

การควบคุมทางสังคมมีจุดมุ่งหมายสำคัญ ๓ ประการ คือ (วัชรรา คลายนาทร. ม.ป.ป. : ๑๖๖)

๑. เพื่อให้สมาชิกทุกคนปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคม(Conformity) ซึ่งเป็นผลให้ พฤติกรรมของสมาชิกมีระเบียบแบบแผน และสามารถคาดคะเน การแสดงพฤติกรรมของ สมาชิกในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ค่อนข้างแน่นอน

๒. เพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นแก่สังคม (Solidarity) การควบคุมทางสังคมจะนำไปสู่ ความเป็นธรรมแก่สมาชิก ในการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกัน ทำให้ลดความขัดแย้งภายในสังคม และทำให้การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่าง ๆ มีสมดุล ตอบสนองความต้องการทั้งทางกาย และจิตใจระหว่างบุคคลเหล่านั้นอย่างยุติธรรม อันเป็นผลให้ระบบต่าง ๆ ของสังคมดำเนินไป อย่างมั่นคงและมีบูรณาการ

๓. เนื่องจากการควบคุมทางสังคมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ดังนั้นจึงก่อให้เกิด การสืบต่อของสังคม (Continuity) โดยการถ่ายทอดจากสมาชิกรุ่นหนึ่งไปสู่สมาชิกรุ่นต่อไป และ ปรับปรุงการควบคุมทางสังคมให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปของสังคมนั้น

ค. ความสำคัญของการควบคุมทางสังคม

การควบคุมทางสังคมมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะทำให้สังคมมนุษย์มี ระเบียบ เมื่อทุกสังคมมีระเบียบก็จะทำให้มีความมั่นคง สมาชิกในสังคมจะสามารถดำเนินชีวิต

ได้อย่างปกติสุข ทุกสังคมจะต้องมีกระบวนการควบคุมสังคมรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งหรือหลายรูปแบบ เพื่อให้สังคมมีความเป็นระเบียบ หากสังคมไร้ระเบียบก็จะไม่สามารถดำรงอยู่ได้ และจะแตกสลายไปในที่สุด

ง. กฎเกณฑ์ที่ใช้ในการควบคุมทางสังคม

กฎเกณฑ์ที่ใช้ในการควบคุมทางสังคม คือ บรรทัดฐานทางสังคม (Social Norm) ซึ่งหมายถึงแบบแผนหรือมาตรฐานของพฤติกรรมที่สังคมคาดหวังให้สมาชิกปฏิบัติตาม(งามพิศ สัตย์สงวน. ๒๕๓๔ : ๖๒)

สุพัตรา สุภาพ (๒๕๑๕ : ๑๖) กล่าวว่า บรรทัดฐานเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในสังคมมนุษย์ เป็นกฎข้อบังคับที่ถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติ บรรทัดฐานทางสังคมเป็นสิ่งที่มิอิทธิพลเหนือความนึกคิดของมนุษย์ เป็นกฎเกณฑ์ให้คนปฏิบัติและควบคุมไปตามที่สังคมต้องการ บรรทัดฐานจึงเป็นของคู่กับมนุษย์ เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการอยู่ร่วมกัน เพราะมนุษย์ต้องขึ้นอยู่กับสังคม และในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมนั้น สังคมจะเป็นระเบียบได้เพราะบุคคลปฏิบัติตามบรรทัดฐานที่กำหนด บรรทัดฐานทางสังคมจำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. วิถีประชา เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของคนในสังคม ซึ่งได้ถือปฏิบัติกันมาเป็นธรรมเนียมประเพณีในชีวิตประจำวันของบุคคล เมื่อมีการฝ่าฝืนจะใช้วิธีการลงโทษที่ไม่รุนแรง

๒. จาริต เป็นข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมของสังคม นับเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสวัสดิภาพ ความปลอดภัยของสมาชิกในสังคม การฝ่าฝืนจาริตจะได้รับการลงโทษที่รุนแรงกว่าผิดวิถีประชา

๓. กฎหมาย เป็นการควบคุมสังคมที่เข้มงวด สมาชิกทุกคนต้องปฏิบัติตามโดยมีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (งามพิศ สัตย์สงวน. ๒๕๓๔ : ๖๒)

จ. วิธีการควบคุมสังคม

เมื่อมีบรรทัดฐานเกิดขึ้น เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคมเป็นส่วนรวมดังนั้น สังคมจึงมีวิธีการควบคุมโดยใช้วิธีการที่สำคัญ ๒ วิธี คือ (ปภาณี รุติวัฒนา. ๒๕๒๓ : ๖๔)

๑. การให้รางวัล (Rewarding)

๒. การลงโทษ (Punishment)

การให้รางวัลและการลงโทษนี้จำเป็นต้องใช้ควบคู่กัน หากใช้เพียงแบบใดแบบหนึ่ง จะไม่เป็นผลในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกได้อย่างแท้จริง (วัชรนา คลาสนาทร. ม.ป.ป. : ๑๖๒)

ฉ. ความหมายของการให้รางวัลและการลงโทษ

การให้รางวัลและการลงโทษ เป็นวิธีการ หรือกระบวนการอย่างหนึ่งที่สมาชิกของสังคมนำมาใช้ในการควบคุมสังคม เพื่อป้องกันไม่ให้สมาชิกกระทำพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานทางสังคมอันจะนำความเสียหายมาสู่สมาชิกและสังคมส่วนรวม การให้รางวัล (Rewarding) คือการให้การตอบแทนเมื่อบุคคลปฏิบัติตามบรรทัดฐาน เรียกว่าการควบคุมเชิงปฏิฐานหรือเชิงบวก ส่วนการลงโทษ (Punishment) คือการปฏิบัติต่อบุคคลผู้ที่ละเว้นที่จะปฏิบัติตามบรรทัดฐานดังกล่าว เรียกว่า การควบคุมเชิงนิเสธหรือเชิงลบ (มหาวิทยาลัยรามคำแหง. ๒๕๒๗ : ๒๑๕)

ช. ความสำคัญของการให้รางวัลและการลงโทษ

จามพิศ สัตย์สงวน (๒๕๓๔ : ๖๗) กล่าวว่า เมื่อมีกฎข้อบังคับหรือบรรทัดฐานต่าง ๆ ที่กำหนดให้คนกระทำหรือไม่ให้กระทำในสถานการณ์ต่าง ๆ แล้วจำเป็นจะต้องมีการจูงใจให้คนปฏิบัติตามบรรทัดฐานเหล่านั้น เพื่อให้เกิดความมีระเบียบอย่างแท้จริง การให้รางวัลและการลงโทษเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของบรรทัดฐานทางสังคม โดยแต่ละสังคมจะมีวิธีการต่าง ๆ ในการจูงใจสมาชิกให้ปฏิบัติตามโดยการให้รางวัล และลงโทษเมื่อฝ่าฝืน ซึ่งสมาชิกในสังคมจะเกิดการคาดหวังว่าจะได้รับรางวัลหรือการลงโทษที่จะเกิดขึ้น แต่การทำตามบรรทัดฐานทางสังคมมิได้มีเหตุผลมาจากปัจจัยเรื่องการให้รางวัลและการลงโทษเพียงอย่างเดียว ยังมีปัจจัยอื่นอีก ๔ ประการ ได้แก่

ประการแรกเพราะได้รับการสั่งสอนมาตั้งแต่เยาว์วัย โดยกระบวนการขัดเกลาทางสังคมให้ปฏิบัติตามซึ่งทำให้เกิดการยอมรับ ประการที่สองกระทำตามบรรทัดฐานทางสังคมเพราะความเคยชิน ประการที่สาม เป็นเพราะเห็นว่ามีประโยชน์ต่อตนเอง และประการสุดท้ายเพราะต้องการได้ชื่อว่า เป็นพวกเดียวกับกลุ่มที่เป็นสมาชิกอยู่ อย่างไรก็ตามนักสังคมวิทยาเชื่อมั่นว่าในทางปฏิบัตินั้น ไม่มีวิธีการควบคุมสังคมระบบใดที่จะมีประสิทธิภาพเท่ากับการให้รางวัลและการลงโทษ (มหาวิทยาลัยรามคำแหง. ๒๕๒๗ : ๒๑๐)

ซ. วิธีการให้รางวัลและลงโทษ

หงจิตต์ อธิคมนันท์ (ม.ป.ป. : ๕๗-๖๐) ได้ศึกษาเรื่องวิธีการให้รางวัลและลงโทษสรุปได้ว่า การให้รางวัลและการลงโทษโดยทั่วไปมีอยู่ด้วยกันสองวิธี คือ

๑. การให้รางวัลและการลงโทษที่เป็นรูปธรรม

ได้แก่การให้รางวัลเป็นทรัพย์สิน เงินทอง ข้าทาสบริวาร ย่านาง เกียรติยศ และการลงโทษทางกายได้แก่การกักขัง ทำร้าย ทรมาน ประหาร เนรเทศ การปรับ ยึดทรัพย์ และถอดถอนตำแหน่งอำนาจ ฯลฯ

๒. การให้รางวัลและการลงโทษที่เป็นนามธรรม

ได้แก่การพูดคุยย่องสรรเสริญ การกล่าวถึงในทางที่ดี และการลงโทษทางใจด้วยการตำหนิ ตีเตือน คำว่า นินทา เยาะเข็ย ฉากฉวาง การตั้งฉายา และการขู่หรือห้ามปรามมิให้กระทำพฤติกรรมต่าง ๆ

การให้รางวัลและการลงโทษทั้ง ๒ วิธีนี้จัดระดับได้ ๒ ระดับ คือ ระดับที่เป็นทางการ (Formal) ได้แก่การบังคับใช้กฎหมายต่าง ๆ เช่น กฎหมายรัฐธรรมนูญ กฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร คำพิพากษาที่ผ่านมาแล้ว และหลักเกณฑ์ที่เป็นทางการ ตลอดจนข้อบังคับของสถาบันต่าง ๆ อีกระดับหนึ่งได้แก่ระดับที่ไม่เป็นทางการ (Informal) หมายถึงการพูดคุยย่องชมเชย ตำหนิ นินทา ซึ่งเป็นการใช้วิถีประชา จารีต มติมหาชนซึ่งไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร

๑.๓. เอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมทางสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

กฎหมาย เป็นเครื่องมือที่สำคัญยิ่งในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมมิให้เบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานที่สังคมกำหนด

กฎหมายตราสามดวง คือประมวลกฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชำระกฎหมายเก่าที่มีมาแต่โบราณ แล้วรวบรวมเป็นประมวลกฎหมายขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๗ (กรมศิลปากร, ๒๕๒๑ : คำนำ)

ป่ารุง สุวรรณรัตน์ (๒๕๒๐ : ๗๑) กล่าวว่า กฎหมายตราสามดวงเป็นวรรณกรรมที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงใช้เพื่อส่งเสริมความมั่นคงภายใน และโปรดเกล้าฯ ให้ชำระกฎหมายขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อพระราชทานความสงบเรียบร้อยขึ้นในบ้านเมือง

อกิน รพีพัฒน์ (๒๕๓๔ : ๔๗) กล่าวว่า กฎหมายตราสามดวงนี้สามารถนำมาใช้เพื่อบรรยายภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคม เพราะเป็นกฎหมายที่มีเนื้อหาสาระและครอบคลุมช่วงเวลาในประวัติศาสตร์ซึ่งแตกต่างจากประมวลกฎหมายในปัจจุบัน นอกจากนั้น กฎหมายตราสามดวงยังได้รวบรวมหลายสิ่งที่กฎหมายในปัจจุบันไม่มี ได้แก่ พระธรรมศาสตร์ อันเป็นกฎหมายที่อมตะและศักดิ์สิทธิ์ พระราชวินิจฉัย คำสั่ง ประกาศ พระราชกำหนดซึ่งแทบทุกฉบับ

จะเล่าถึงความเป็มา และสาเหตุที่ต้องออกพระราชกำหนดกฎหมาย อันเป็นการบรรยายให้ เห็นภาพปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นได้อย่างชัดเจน

มานิส ปิยะสิงห์ (๒๕๒๓ : ๒๑๓-๒๑๕) กล่าวถึงบทลงโทษที่ปรากฏในกฎหมาย ตราสามดวงว่า เป็นบทลงโทษที่รุนแรงซึ่งชี้ให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจอย่างเด็ด ขาดต่อประชาชนที่อยู่ใต้การปกครองของพระองค์ แต่อย่างไรก็คิจะเห็นได้ว่าแม้บทลงโทษใน กฎหมายจะรุนแรงเพียงใดแต่ก็ไม่สามารถใช้ป้องกันการกระทำผิดดังกล่าวได้เพราะพงศาวดาร ได้บันทึกไว้ว่ามีการกระทำความผิดตามที่กฎหมายกำหนดหลายครั้ง นอกจากนั้นบทลงโทษที่ รุนแรงยังส่งผลกระทบต่อประชาชนทำให้ขาดอิสระในการดำเนินชีวิตอีกด้วย

เอกสารข้อมูลข้างต้นนี้ ชี้ให้เห็นถึงลักษณะและวิธีการควบคุมทางสังคมในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำมาเปรียบเทียบกับกรควบคุมทางสังคมในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน เพื่อยืนยันว่า การควบคุมทางสังคมที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็น ส่วนหนึ่งของการควบคุมทางสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจริง

๒. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

วรนนท์ อักษรพงษ์ (๒๕๑๖ : ๒๒๘-๒๖๖) ได้ศึกษาสังคมและ วัฒนธรรมไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จากเรื่องขุนช้างขุนแผนสรุปได้ว่า ลักษณะสังคมและวัฒนธรรม ไทยในเรื่องขุนช้างขุนแผน มีสภาพความเป็นจริงตามสมัยที่แต่ง ได้แก่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ.๒๓๒๕-๒๔๖๓) มิใช่ลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาตามที่ระบุไว้ในเรื่อง นอกจากนั้นผลการศึกษายังทำให้ทราบว่า วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนนี้ ไม่เพียงแต่ดีเด่นใน ด้านสำนวนกลอนเสภาและมีเนื้อหาที่สนุกสนานเร้าใจเท่านั้น แต่ยังเป็นวรรณคดีที่บันทึก เรื่องราวเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไว้ได้อย่างละเอียด

วิชาญ สว่างพงษ์ (๒๕๒๐ : ๑๐๕-๑๓๐) ได้วิเคราะห์ค่านิยมจากวรรณคดีสมัย รัตนโกสินทร์ (ช่วงสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓) โดยศึกษาจากวรรณคดี ๓ เรื่อง คือ รามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ พระอภัยมณี และขุนช้างขุนแผน พบว่าวรรณคดี แต่ละเรื่องจะสะท้อนภาพของสังคมมากน้อยต่างกัน ค่านิยมที่ปรากฏในวรรณคดีมีความ สัมพันธ์กับเพศ วัย และสถานภาพของบุคคล โดยก่อให้เกิดผลทั้งทางบวกและทางลบ

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้กล่าวถึงสถาบันการปกครองที่ปรากฏในวรรณคดีว่า เป็นหน่วยหนึ่งของการควบคุมทางสังคม มีหน้าที่ดำเนินการเพื่อให้ประชาชนในสังคมยอมรับและปฏิบัติในทางที่จะอำนวยประโยชน์ต่อการบริหาร และการอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคม

ศักดิ์ดา ปั่นแห่งเพชร (๒๕๑๗ : ๑๖๕-๔๒๖) ได้วิเคราะห์คุณค่าเชิงวรรณคดีในเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยวิเคราะห์ความเป็นมาของเรื่อง อธิบายลักษณะของเรื่องคุณค่าเชิงกวีนิพนธ์ วิเคราะห์แก่นเรื่อง ตลอดจนลักษณะตัวละครสำคัญ ซึ่งทำให้ทราบว่า กวีเสนอตัวละครและพฤติกรรมของตัวละครหลายแบบต่างกัน พฤติกรรมของตัวละครเหล่านั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีการดำเนินชีวิตของชาวไทยในอดีต และแง่คิดอันเป็นคติแก่ผู้อ่าน ในตอนท้ายของงานวิจัยผู้วิจัยได้กล่าวถึงลักษณะของสังคม ตลอดจนค่านิยมบางประการของสังคมไทย ตามหลักสังคมวิทยาและความสำคัญของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยซึ่งนำมาใช้ประกอบการพิจารณาลักษณะของสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ได้อีกด้วย

งานวิจัยทั้งหมดนี้ นอกจากจะนำมาใช้ประกอบการศึกษาวรรณคดี เพื่อให้เกิดความเข้าใจในตัววรรณคดีอย่างชัดเจนแล้ว ยังสามารถนำมาใช้ประกอบการพิจารณาลักษณะของสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ได้อีกด้วย

๒.๒. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ

มีงานวิจัยที่กล่าวถึงการให้รางวัลและการลงโทษ รวมทั้งการ ควบคุมสังคมด้วยการให้รางวัล และการลงโทษ ซึ่งสามารถนำมาใช้อ้างอิงได้ดังต่อไปนี้

สุรพงษ์ โสธนะเสถียร (๒๕๒๖ : ๒๐๗-๒๐๘, ๓๐๖-๓๑๒) ได้ศึกษาเรื่องรามเกียรติ์ : การแปลความหมายทางการเมือง ผู้วิจัยได้ชี้ให้เห็นถึงความดีของอนุภาคการให้รางวัลและการลงโทษในเรื่องรามเกียรติ์สรุปได้ว่า การลงโทษในเรื่องรามเกียรติ์ มีการทำลายชีวิตมากที่สุด รองลงมาคือการสาปแช่งและการทรมาน ส่วนการให้รางวัลนั้นจะให้พรมากที่สุด รองลงมาคือ การยกย่องชมเชย และการให้วัตถุสิ่งของตามลำดับ เมื่อนำการให้รางวัลและการลงโทษมาเปรียบเทียบกันแล้วพบว่า การลงโทษมีจำนวนมากว่าการให้รางวัลอย่างมาก นอกจากนั้นผู้วิจัยยัง ได้ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของทหาร ในด้านการให้รางวัลและการลงโทษ ซึ่งพบว่าการให้รางวัลและการลงโทษ มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของทหารเป็นอย่างมาก ซึ่งการให้รางวัล และการลงโทษที่ปรากฏดังกล่าวนี้ล้วนสอดคล้องกับพระราชกำหนดและกฎหมายตราสามดวง

สืบพงษ์ ธรรมชาติ (๒๕๓๔ : ๑๓๓-๑๓๗) ได้ศึกษาวรรณกรรมชาดกภาคได้จากหนังสือบุคพบว่า วรรณกรรมชาดกได้แสดงให้เห็นถึงการควบคุมสังคม โดยใช้กฎหมายและการลงโทษที่สอดคล้องกับกฎหมายในปัจจุบัน

สุวคนธ์ จงตระกูล (๒๕๑๓ : ๕๘-๑๒๔) ได้ศึกษาเรื่องกษัตริย์ในวรรณคดีไทยพบว่า กษัตริย์ในวรรณคดีไทยทั่วไปจะมีลักษณะสอดคล้องกับลักษณะของกษัตริย์ตามอุดมคติ ซึ่งมีคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งคือ การ"สนับสนุนผู้ทำดี" ด้วยการให้รางวัลตอบแทนที่มีรูปแบบแตกต่างกันไปตามคุณความดีที่กระทำ เช่น ให้ทรัพย์สินเงินทอง ข้าวปลาอาหารเข้าทาสบริวาร ภรรยา ตลอดจนยศถาบรรดาศักดิ์ ฯลฯ

รุ่งธรรม สุจิธรรมรักษ์(๒๕๒๒ : ๘๒-๘๔) ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่องความมุ่งหมายของการลงโทษโดยเปรียบเทียบทฤษฎีการลงโทษ ๒ ทฤษฎี คือ ทฤษฎีทดแทนความผิด กับทฤษฎีประโยชน์นิยมซึ่งมีจุดมุ่งหมายของการลงโทษที่ขัดแย้งกัน เนื่องจากทฤษฎีทดแทนความผิดมีทัศนะว่า การลงโทษควรมีจุดมุ่งหมายเพื่อทดแทนความผิดที่บุคคลได้กระทำลงไป จะทำให้ได้รับความยุติธรรมคืนมาตามหลักของคู่ชั่งแห่งความยุติธรรมที่ว่า ผู้ทำความผิดควรได้รับความสุข ผู้ทำความผิดควรได้รับความทุกข์ ส่วนทฤษฎีประโยชน์นิยมเห็นว่า การลงโทษไม่ควรมุ่งแก้แค้นหรือทดแทนความผิดแก่ผู้กระทำ แต่ควรพิจารณาว่าปริมาณและวิธีการลงโทษนั้น สามารถป้องกันและแก้ไขอาชญากรรมได้หรือไม่ สาเหตุที่ทำให้ทฤษฎีทั้งสองขัดแย้งกันเนื่องจากทั้งสองทฤษฎีนี้ยึดปรัชญาที่แตกต่างกัน โดยทฤษฎีทดแทนความผิด มุ่งไปที่ตัวผู้กระทำความผิด แต่ทฤษฎีประโยชน์นิยมมุ่งที่สังคม ดังนั้นการปฏิบัติควรนำทั้งสองทฤษฎีมาประยุกต์ใช้ร่วมกัน งานวิจัยนี้นำมาใช้ประกอบการวิเคราะห์สาเหตุของการลงโทษในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมทางสังคม จำแนกได้ ๒ ประเด็นหลัก ดังนี้

๑. กลไกการควบคุมทางสังคม
๒. วิธีการควบคุมทางสังคม

๑. กลไกการควบคุมทางสังคม

การที่มนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคมส่งผลให้เกิดการจัดระเบียบ และสร้างกฎเกณฑ์อันเป็นที่ยอมรับร่วมกันขึ้นในหมู่ชน โดยที่กฎระเบียบเหล่านั้นจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะควบคุมให้ดำเนินไปอย่างปกติสุข

ลักษณะของกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการควบคุมทางสังคม ปรากฏอยู่ในรูปของกลไกการควบคุมซึ่ง พอล ไชท์ (Site. ๑๕๑๕ : ๒๗ - ๖๕) ได้จำแนกไว้ ๗ ประเภท คือ

- ๑.๑ กลไกทางวัฒนธรรม (Cultural Strategies)
- ๑.๒ กลไกการแลกเปลี่ยน (Exchange Strategies)
- ๑.๓ กลไกกฎระเบียบ (Procedural Strategies)
- ๑.๔ กลไกกลอุบาย (Manipulative Strategies)
- ๑.๕ กลไกการบังคับ (Coercive Strategies)
- ๑.๖ กลไกการรวมกำลัง (Coalitional Strategies)
- ๑.๗ กลไกการถอนตัว (Withdrawal Strategies)

๑.๑ กลไกทางวัฒนธรรม (Cultural Strategies)

วัฒนธรรมเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการทางสังคมและจิตใจของมนุษย์เป็นสิ่งที่ช่วยประสานและผูกพันมนุษย์เข้าในสังคมเดียวกัน ทำให้โครงสร้างของสังคมดำรงอยู่ ดังนั้นวัฒนธรรมจึงเป็นกลไกสำคัญประการหนึ่งที่ใช้ในการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติ

กลไกทางวัฒนธรรมประกอบด้วยกลไกย่อย ๕ ประการได้แก่

- ๑.๑.๑ บรรทัดฐาน (Norms)
- ๑.๑.๒ การบังคับใช้ (Sanctions)
- ๑.๑.๓ สถานภาพและบทบาท (Status and Role)
- ๑.๑.๔ การเข้ากลุ่มและการเข้าสังคม (Group and Societal entry)
- ๑.๑.๕ ความแตกต่างกันทางสังคมและชั้นทางสังคม (Differentiation and Ranking)

๑.๑.๑ บรรทัดฐาน (Norms)

คือแบบแผนของพฤติกรรมที่สังคมกำหนดไว้ เพื่อเป็นแนวทางให้สมาชิกในสังคมได้ยึดถือปฏิบัติ ซึ่งจะบ่งชี้ว่าสิ่งใดควรกระทำ และสิ่งใดเป็นข้อห้ามกระทำ โดยบรรทัดฐานที่สร้างขึ้นใช้นั้นจะมีความสอดคล้องกับความเชื่อและค่านิยมของสังคม บรรทัดฐานเป็นกลไกการควบคุมที่สมาชิกในสังคมมักไม่รู้ตัวว่าถูกควบคุม เนื่องจากการอบรมขัดเกลาอันเป็นกระบวนการที่สมาชิกได้เรียนรู้มาตั้งแต่เกิด ดังนั้นการควบคุมด้วยกลไกนี้จึงมีลักษณะที่เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ (ผจงจิต อธิคมนันทะ. ม.ป.ป. : ๖๗) จำแนกได้ ๗ ประเภท คือ

๑. วิถีประชา(Folkways) เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของคนในสังคมซึ่งได้ถือปฏิบัติกันมาเป็นธรรมเนียมประเพณี ไม่มีเรื่องของศีลธรรมมาเกี่ยวข้อง หากผู้ใดฝ่าฝืนจะไม่มีคามผิดรุนแรงและไม่มีการบังคับให้ทำ เช่น การใช้ภาษา การแสดงความเป็นสุภาพบุรุษ เป็นต้น

๒. จารีต(Mores) เป็นบรรทัดฐานที่เข้มงวดกว่าวิถีประชา เพราะเกี่ยวข้องกับสวัสดิภาพความปลอดภัยของสมาชิกในสังคม ตลอดจนค่านิยมและศีลธรรม การฝ่าฝืนจารีตถือเป็นการผิดที่มีโทษรุนแรงกว่าวิถีประชา ฉะนั้นจารีตจึงเป็นบรรทัดฐานที่สมาชิกต้องปฏิบัติตาม เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต ความรักชาติ การไม่ผิดลูกเมียผู้อื่น เป็นต้น

๓. กฎหมาย(Laws) คือ กฎข้อบังคับที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติ การลงโทษผู้กระทำผิดทางกฎหมายจะเป็นไปอย่างยุติธรรมและเสมอภาค

๑.๑.๒ การบังคับใช้ (Sanctions)

คือ การให้รางวัลและลงโทษโดยที่ผู้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคมสามารถคาดการณ์ล่วงหน้าได้ว่าจะได้รับรางวัล หากละเว้นปฏิบัติก็คาดได้ว่า จะได้รับการลงโทษ ในแต่ละสถานการณ์สิ่งที่ทำให้มนุษย์ยอมรับหรือปฏิบัติตามบรรทัดฐาน คือ ความกลัวที่จะสูญเสียความปลอดภัย ชื่อเสียง และสถานภาพทางเศรษฐกิจ ซึ่งส่งเสริมให้สังคมเป็นระเบียบและระบบต่าง ๆ มีความหมาย

๑.๑.๓ สถานภาพและบทบาท (Status and Role)

การที่มนุษย์มีการติดต่อสัมพันธ์กันในสังคมได้ เพราะสังคมมีบรรทัดฐานเป็นแนวทางการปฏิบัติ แต่บรรทัดฐานก็มีใช้สิ่งที่มีมาตามลำดับ คือ มีสถานภาพเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วย ดังนั้นสังคมจึงเป็นผลรวมของสถานภาพต่าง ๆ และสถานภาพจะเป็นกฎเกณฑ์ทำให้เราเข้าใจพฤติกรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคม (สุพัตรา สุภาพ. ๒๕๓๔ : ๒๕)

สถานภาพ เป็นตำแหน่งที่ได้จากการเป็นสมาชิกของกลุ่ม เป็นสิทธิและหน้าที่ทั้งหมดที่บุคคลมีอยู่เมื่อเกี่ยวข้องกับผู้อื่นและสังคมส่วนรวม สถานภาพจะกำหนดว่าบุคคลนั้นมีหน้าที่จะต้องปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างไร ส่วนบทบาทจะหมายถึงหน้าที่บุคคลพึงปฏิบัติเพื่อให้สอดคล้องกับสถานภาพที่มีอยู่

การปฏิบัติตนสอดคล้องกับบทบาทและสถานภาพ ย่อมทำให้บุคคลได้รับความนิยมนยกย่อง และชื่อเสียงเกียรติยศเป็นรางวัล แต่ถ้าปฏิบัติตนไม่สอดคล้องกับบทบาทและสถานภาพก็จะถูกลงโทษด้วยการตำหนิหรือขูขบขิบนินทา ดังนั้นบทบาทและสถานภาพจึงเป็นกลไกที่สมาชิกในสังคมควรตระหนักเป็นอย่างยิ่ง

๑.๑.๔ การเข้ากลุ่มและการเข้าสังคม (Group and Societal Entry)

เป็นกระบวนการควบคุมซึ่งกันและกันระหว่างผู้ที่เป็สมาชิกเก่ากับผู้ที่ต้องการเป็นสมาชิกใหม่ โดยสมาชิกเก่าได้กำหนดกฎเกณฑ์มาตรฐานต่าง ๆ สำหรับผู้เริ่มที่จะเข้ากลุ่ม เพื่อให้พยายามควบคุมตนเองตามมาตรฐานนั้น กลไกขั้นต้น คือ การอบรมขัดเกลา (Socialization) ซึ่งบุคคลได้เรียนรู้แบบแผนการปฏิบัติตนในสังคม เช่น การพูด การแต่งกาย การรับประทานอาหาร ฯลฯ การเรียนรู้สิ่งเหล่านี้เป็นไปได้โดยมีผู้อื่นอบรมสั่งสอน หรือเรียนรู้ด้วยตนเองจนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และรู้ว่าบุคคลควรปฏิบัติอย่างไรในสถานการณ์หนึ่ง ๆ

๑.๑.๕ ความแตกต่างกันทางสังคมและชั้นทางสังคม(Differentiation and Ranking)

มนุษย์ทุกคนย่อมมีความแตกต่างกันทั้งที่เป็นไปโดยธรรมชาติ เช่น เพศ อายุ ศิวพรรณ หรือแตกต่างกันตามความสามารถของบุคคล ความแตกต่างเหล่านี้เป็นกลไกการควบคุมสังคมเช่นเดียวกับการจัดลำดับชนชั้นในสังคม เป็นชนชั้นสูง ชั้นกลาง ชั้นต่ำ ซึ่งแต่ละกลุ่มชนชั้นจะมีแนวทางในการปฏิบัติตนโดยเฉพาะ เช่น การใช้สรรพนามเรียกขานที่แตกต่างกัน เป็นต้น

๑.๒ กลไกการแลกเปลี่ยน (Exchange Strategies)

กลไกการแลกเปลี่ยน เป็นระบบที่ก่อให้เกิดความพึงพอใจแก่ผู้ที่เข้ามาผูกพันด้วยมักเกี่ยวข้งกับการผลิต การบริโภค และการให้บริการ เช่น การแลกเปลี่ยนระหว่างผู้ใช้แรงงานหรือคนงานกับนายจ้าง โดยนายจ้างได้รับบริการและคนงานก็จะได้รับเงินเป็นการตอบแทนกลไกการแลกเปลี่ยนจำแนกได้เป็น ๓ ประเภทคือ

- ๑.๒.๑ กลไกการแลกเปลี่ยนของผู้มีอำนาจเหนือ
- ๑.๒.๒ กลไกการแลกเปลี่ยนของผู้มีอำนาจต่ำ
- ๑.๒.๓ กลไกการแลกเปลี่ยนสมานลักษณะ

๑.๒.๑ กลไกการแลกเปลี่ยนของผู้มีอำนาจเหนือ

หมายถึง การแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นโดยบุคคล หรือกลุ่มที่มีอำนาจในสังคมเป็นผู้จัดสรรทรัพยากรที่หายากซึ่งอาจอยู่ในรูปของการปันน้ำเงินรางวัล หรือ การให้สิ่งอำนวยความสะดวก เช่น บังคับใช้ อำนาจ ลาก ยศ เป็นต้น ความสามารถในการควบคุมของผู้มีอำนาจเหนือมักขึ้นอยู่กับคุณค่าของทรัพยากรที่ใช้ในการแลกเปลี่ยน

๑.๒.๒ กลไกการแลกเปลี่ยนของผู้มีอำนาจต่ำ

เป็นการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นโดยผู้มีอำนาจต่ำกว่าต้องเชื่อฟัง และยอมปฏิบัติตามเพื่อผลตอบแทนจากผู้มีอำนาจเหนือตน นอกจากนี้ผู้มีอำนาจต่ำอาจยังอาจต้องให้รางวัลหรือสิ่งอำนวยความสะดวกแก่ผู้มีอำนาจเหนือด้วยเช่นกันเพื่อคงความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

๑.๒.๓ กลไกการแลกเปลี่ยนสมานลักษณะ

เป็นวิธีการจัดความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากการมีความสัมพันธ์ โดยใช้วิธีการประนีประนอม ออกถ้อย หรือให้คนกลางเป็นผู้ตัดสินชี้ขาด เมื่อใช้กลไกนี้ในการควบคุมแต่ละฝ่ายจะต้องเสียสละมากกว่าผลดี กลไกการแลกเปลี่ยนแตกต่างกับกลไกทางวัฒนธรรมตรงที่ กลไกการแลกเปลี่ยนไม่มีเรื่องของศีลธรรม และการบังคับมาเกี่ยวข้อง ผลเสียที่ได้รับจากการตัดความสัมพันธ์ มีเพียงการสูญเสียรางวัลเท่านั้น

๑.๓ กลไกกฎระเบียบ (Procedural Strategies)

กลไกกฎระเบียบนี้เป็นแนวทางที่กลุ่มบุคคล หรือสังคมสร้างขึ้นโดยพยายามให้บุคคลยอมรับและปฏิบัติตาม เพื่อให้มีผลต่อการควบคุมกฎระเบียบดำรงอยู่ และการทำงานบรรลุตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ กลไกกฎระเบียบจำแนกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

- ๑.๓.๑ การจัดระเบียบบริหารงาน
- ๑.๓.๒ การทำให้เป็นผู้ชำนาญการ
- ๑.๓.๓ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

๑.๓.๑ การจัดระเบียบบริหารงาน

เป็นกระบวนการก่อตั้งกฎและรูปแบบขององค์การ เพื่อเป็นพื้นฐานที่สามารถคาดหวังได้ว่าจะทำให้องค์การบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยการกำหนดอำนาจลดหลั่นกันตามสถานภาพต่าง ๆ เมื่อบุคคลปฏิบัติตามกฎก็สามารถเรียกเรื่องสิ่งที่ตนเองควรจะได้จากองค์การได้

๑.๓.๒ การทำให้เป็นผู้ชำนาญการ

เป็นกลไกการสร้างกฎระเบียบ เพื่อรับรองการเป็นผู้ชำนาญในอาชีพต่าง ๆ โดยที่ผู้ชำนาญการเหล่านี้จะต้องผ่านกฎระเบียบบางอย่างมาก่อน เมื่ออยู่ในสถานภาพของผู้ชำนาญการก็ย่อมมีอำนาจในการควบคุมระดับหนึ่ง

๑.๓.๓ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

เทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นการประยุกต์ความรู้ที่ได้มาจากวิทยาศาสตร์ นำมาวางแผนยกระดับความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น สังคมที่พัฒนาแล้ววิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นกลไกที่ควบคุมสังคม ซึ่งจะเห็นได้ว่าการค้นพบสิ่งใหม่ ๆ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างมาก เมื่อเทียบสังคมชนบทกับสังคมเมืองก็จะเห็นว่า สังคมเมืองนั้นกลไกการควบคุมทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมีมากกว่าสังคมชนบท

๑.๔. กลไกกลอุบาย (Manipulative Strategies)

กลไกนี้บุคคลหรือกลุ่มนำมาใช้เพื่อควบคุมพฤติกรรม ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของผู้อื่นด้วยวิธีการสื่อความหมายแบบต่าง ๆ โดยการสื่อความหมายเหล่านั้นมีเจตนาที่จะซ่อนเหตุผลที่แท้จริงเพื่อควบคุมพฤติกรรมของผู้รับให้เกิดความเชื่อถือ และคล้อยตาม กลไกการใช้กลอุบายจำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑.๔.๑ กลอุบายที่ใช้ถ้อยคำภาษา

๑.๔.๒ กลอุบายที่ไม่ใช้ถ้อยคำภาษา

๑.๔.๑ กลอุบายที่ใช้ถ้อยคำภาษา

ได้แก่ การโฆษณาชวนเชื่อ เพื่อโน้มน้าวความรู้สึกนึกคิดของบุคคล การสร้างเรื่องตลกขบขัน เพื่อล้อเลียนเสียดสี การตั้งสมญานาม ตลอดจนการกล่าวเท็จ เพื่อปิดบังหรือหลีกเลี่ยงปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้น

๑.๔.๒ กลอุบายที่ไม่ใช้ถ้อยคำภาษา

เป็นกลไกที่พยายามทำให้การควบคุมบรรลุผลตามความมุ่งหมาย โดยใช้การกระทำ หรือการแสดงออกมากกว่าคำพูด เช่น การจัดฉากและการแสดงใช้เพื่อ

ถ่ายทอดความประทับใจและทำให้ผู้รับเกิดความเห็นสอดคล้องกัน การปิดบังข่าวสารซึ่งผู้มีอำนาจเหนือใช้ควบคุมผู้มีอำนาจต่ำทำให้เกิดความสับสน ไม่มีอำนาจในการตัดสินใจ การเปลี่ยนแปลงกฎ และวิธีการเพื่ออำนาจประโยชน์มากขึ้น การหลีกเลี่ยงปัญหา และการเข้าเป็นพวกซึ่งผู้มีอำนาจมักใช้เพื่อลดการคุกคามของฝ่ายตรงข้าม ด้วยการเอาบุคคลในฝ่ายนั้นมาเข้าเป็นพวกของตน

๑.๕ กลไกการบังคับ (Coercive Strategies)

เป็นกลไกที่มักจะนำมาใช้เมื่อกลไกอื่นล้มเหลว โดยการใช้อำนาจ เพื่อให้เกิดการปฏิบัติตาม แบ่งเป็น ๒ วิธี คือ

๑.๕.๑ วิธีการบังคับแบบไม่รุนแรง

วิธีการบังคับแบบไม่รุนแรงนี้ ผู้ใช้อาจเป็นผู้มีอำนาจต่ำหรือผู้มีอำนาจเหนือก็ได้ ประกอบด้วยการใช้คำขู่ การให้เหตุผล การประณาม การลดหรือระงับบำเหน็จรางวัล เป็นต้น

๑.๕.๒ วิธีการบังคับแบบรุนแรง

เป็นการใช้กำลังอย่างเปิดเผยเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่ต้องการ มักก่อให้เกิดความเสียหาย ลงทุนสูง และมีอัตราการเสี่ยงมากกว่าการบังคับแบบไม่รุนแรง เช่น การปฏิวัติ จลาจล ฯลฯ

๑.๖. กลไกการรวมกำลัง (Coalitional Strategies)

เป็นวิธีการรวมตัวของกลุ่มต่าง ๆ เพื่อเผชิญหน้ากับปัญหาพร้อมกันจำแนกออกเป็น ๓ ชนิด คือ

๑.๖.๑ การรวมกำลังกันอย่างฉาบ

จะนำมาใช้เมื่อบุคคล กลุ่ม หรือ สังคมต่าง ๆ ได้ตัดสินใจมารวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทุก ๆ เรื่อง กลวิธีนี้มักปรากฏเมื่อกลุ่มหรือบุคคลหรือสังคมต่าง ๆ มีสิ่งที่เหมือนกันอยู่มาก และร่วมกันพิจารณาแล้วเห็นว่าการรวมกันจะเป็นพลังที่ก่อให้เกิดความมั่นคง และเมื่อรวมกันแล้วจะมีสิ่งสูญเสียเพียงเล็กน้อย หรือไม่สูญเสียเลย

๑.๖.๒ การรวมกำลังกันอย่างชั่วคราว

เป็นการรวมตัวกันชั่วคราวของบุคคล กลุ่ม หรือสังคมต่าง ๆ โดยที่แต่ละฝ่ายนั้นยังอาจจะมีข้อแตกต่าง ตลอดจนการขัดแย้งกันอยู่ แต่สามารถรวมตัวกันได้เมื่อถูกคุกคามร่วมกัน ต่อเมื่อภัยคุกคามดังกล่าวหมดไป การรวมกำลังก็จะสลายไปด้วย

๑.๖.๓ การรวมกำลังกันเป็นบางส่วน

เป็นการรวมกำลังเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย หรือป้องกันผลประโยชน์ร่วมกัน แต่ลักษณะที่แตกต่างกันของบุคคลหรือกลุ่มยังคงมีอยู่

๑.๗ กลไกการถอนตัว (Withdrawal Strategies)

เป็นวิธีการที่กลุ่มเห็นว่าแม้จะเข้าไปร่วมด้วยก็จะได้ผลประโยชน์ จึงเกิดการถอนตัวซึ่งมีอยู่ ๓ ประเภท คือ

๑.๗.๑ การถอนตัวเชิงกายภาพ

คือการถอนตัวจากความสัมพันธ์กับบุคคล กลุ่ม หรือ สังคมอื่นโดยสิ้นเชิง

๑.๗.๒ การถอนตัวแบบพิธีการ

เป็นการถอนตัวในลักษณะที่บุคคลมิได้ตัดความสัมพันธ์กับกลุ่ม แต่ก็มิได้ทำงานหรืออุทิศตนให้แก่กลุ่มที่สังกัดอยู่

๑.๗.๓ การสลายกลุ่ม

เป็นการกระทำเมื่อเห็นว่าขาดความปลอดภัย หรือเห็นว่ากลุ่มนั้นไร้ประโยชน์จึงยกเลิกกลุ่ม หรือบางกรณีอาจสลายตัวเพื่อตั้งกลุ่มใหม่ก็ได้

กลไกต่าง ๆ ที่ใช้ควบคุมและจัดระเบียบสังคมดังกล่าวมาแล้วนี้ ล้วนเป็นกลไกที่ใช้ได้ผลตามสภาพการณ์ที่แตกต่างกัน ส่วนสังคมจะใช้กลไกทั้งหมดหรือเลือกใช้เพียงบางกลไกก็ขึ้นอยู่กับสภาพความซับซ้อนของสังคม ดังที่ปรูม ทรัย์เจอร์ญ (๒๕๓๐ : ๒๓๔) กล่าวว่า สังคมขนาดเล็กและสังคมที่มีความซับซ้อนน้อยมักใช้กลไกทางวัฒนธรรม กลไกการแลกเปลี่ยน กลไกกฎระเบียบ และกลไกกลอุบาย

ผู้วิจัยได้ใช้กลไกการควบคุมและจัดระเบียบสังคมดังกล่าว เป็นแนวทางในการวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล และการลงโทษในสภาพเรื่อง ขุนช้างขุนแผน แต่เนื่องจากสังคมไทยที่ปรากฏในเรื่อง เป็นสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๓) ดังนั้น กลไกการควบคุมย่อมแตกต่างไปจากสังคมสมัยใหม่ซึ่งจะเป็นกลไกชนิดใดนั้น จำเป็นจะต้องวิเคราะห์จากตัวบทวรรณคดีเป็นสำคัญ

๒. วิธีการควบคุมทางสังคม

วิธีการที่สังคมใช้เพื่อควบคุมสมาชิกให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมนั้น จำแนกได้ ๒ ลักษณะ (จันทงค์ อภิวัฒน์สิทธิ์ และคณะ. ๒๕๓๓ : ๔๑) คือ

๒.๑ การควบคุมภายใน หรือการควบคุมตนเอง (Internal Control)

๒.๒ การควบคุมจากภายนอก (External Control)

๒.๑ การควบคุมภายใน

คือการอบรมขัดเกลาบุคคลตั้งแต่เยาว์วัย จนกระทั่งบรรทัดฐานบางส่วนเข้าไปมีผลภายในจิตใจของมนุษย์ กลายเป็นเครื่องควบคุมภายในใจที่เรียกว่า มโนธรรม หรือความรู้สึกผิดชอบชั่วดี

๒.๒ การควบคุมจากภายนอก

ความขัดแย้งและพฤติกรรมเบี่ยงเบนของมนุษย์ มีส่วนผลักดันให้สังคมตกอยู่ในสภาพไร้ระเบียบ ซึ่งการควบคุมภายในเพียงวิธีเดียวไม่สามารถยับยั้งปัญหาดังกล่าวได้ ดังนั้น สังคมจึงต้องหาวิธีการควบคุมที่นอกเหนือไปจากการอบรมขัดเกลา หรือสร้างมโนสำนึก วิธีที่กล่าวถึงนี้ คือ "การให้รางวัลและการลงโทษ"

การให้รางวัลเป็นการควบคุมในเชิงบวก โดยการตอบแทนสมาชิกผู้มีพฤติกรรมสอดคล้องกับความคาดหวังของสังคม หรือจงใจให้กระทำพฤติกรรมดังกล่าว ด้วยการให้รางวัลที่เป็นวัตถุสิ่งของ อำนาจ เกียรติยศ และการยกย่องชมเชย ตลอดจนการแสดงกิริยาอาการที่บ่งชี้ถึงความนิยมชมชอบ รางวัลเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการโน้มน้าวจิตใจของสมาชิกในสังคมให้มีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับบรรทัดฐานที่ตั้งไว้

การลงโทษ เป็นการควบคุมในเชิงลบซึ่งเป็นไปได้ทั้งการใช้กำลังบังคับ เช่น การปรับ จำคุก ทรมาณ ประหาร เนรเทศ ฯลฯ และการลงโทษทางใจด้วยการตำหนิ คำว่า นินทา ขู่ให้กลัว ซึ่งการให้รางวัลและการลงโทษจำเป็นต้องใช้ควบคู่กันไป

เพราะการโน้มน้าวชักจูงด้วยรางวัลไม่อาจควบคุมพฤติกรรมมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์ จำเป็นต้องป้องกันและปราบปรามโดยใช้การลงโทษด้วย การให้รางวัลและการลงโทษ เป็นวิธีการควบคุมทางสังคมที่ให้ผลดีที่สุด (ปฐม ทรัพย์เจริญ. ๒๕๓๐ : ๒๐๕) เพราะนอกจากจะเป็นวิธีการที่อยู่ในกลไกทางวัฒนธรรมแล้ว วิธีการให้รางวัลและการลงโทษยังสอดคล้องอยู่ในกลไกการควบคุมสังคมอื่น ๆ อีกด้วย ดังนั้นบุคคลจึงถูกควบคุมด้วยวิธีการนี้มาตั้งแต่เยาว์วัยโดยการถ่ายทอดอบรมจากสถาบันครอบครัว จะเห็นได้ว่าสถาบันครอบครัวนั้น นอกจากจะมีหน้าที่อบรมสมาชิกให้รู้กฎระเบียบหรือบรรทัดฐานทางสังคม จนกระทั่งเกิดเป็นจิตสำนึกในการควบคุมตนเองแล้ว ครอบครัวยังใช้วิธีการให้รางวัลและลงโทษ เพื่อชี้ให้สมาชิกเห็นถึงความจำเป็นในการปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมด้วย เมื่อบุคคลมีโอกาสปะทะสังสรรค์หรือติดต่อสัมพันธ์กับสังคมภายนอก ครอบครัวอันมีกลุ่มเพื่อน สถาบันการศึกษา อาชีพ ตลอดจนสถาบันการเมืองการปกครองเป็นอาทิ บุคคลก็ย่อมได้รับการอบรมขัดเกลาให้เรียนรู้กฎระเบียบของสังคมเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันบุคคลก็ถูกควบคุมด้วยวิธีการให้รางวัลและการลงโทษอีกด้วย

การให้รางวัลและการลงโทษจำแนกตามระดับของการควบคุมได้ ๒ ระดับดังนี้

๑. การควบคุมในระดับที่ไม่เป็นทางการ (Informal Control)

คือ การให้รางวัลแก่บุคคลที่ปฏิบัติตามบรรทัดฐานประเพณีวิถีประชา และจารีตโดยทั่วไปมักเป็นการยกย่องสรรเสริญ หรือแสดงความชื่นชม ซึ่งส่งผลทางจิตใจมากกว่าร่างกาย ส่วนบุคคลที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากวิถีประชา และจารีตก็จะถูกตำหนิติเตียนหรือกล่าวร้ายเสียชื่อเสียงต่าง ๆ ในบางกรณีผู้ที่ปฏิบัติตามจารีตอาจได้รับรางวัลที่เป็นวัตถุสิ่งของส่วนผู้ฝ่าฝืนก็อาจถูกลงโทษทางกายอย่างรุนแรงได้เช่นกัน การควบคุมทางสังคมในระดับนี้มักกระทำกันในกลุ่มปฐมภูมิซึ่งหมายถึง กลุ่มที่มีความสนิทสนมกันและมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เช่น ครอบครัว และ กลุ่มเพื่อน เป็นต้น (สุพัตรา สุภาพ. ๒๕๓๔ : ๑๐๑)

๒. การควบคุมในระดับที่เป็นทางการ (Formal Control)

คือ การให้รางวัลประเภทวัตถุสิ่งของ เกียรติยศ อำนาจ แก่บุคคลที่ ปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมที่มีลักษณะเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น กฎหมาย คำพิพากษา ตลอดจนกฎข้อบังคับของสถาบันต่าง ๆ และลงโทษผู้ฝ่าฝืนบรรทัดฐานดังกล่าวนี้ตามกระบวนการยุติธรรม ดังนั้นโทษที่บุคคลจะได้รับจึงมีตั้งแต่ขั้นเบา คือ การปรับไปจนถึงขั้นรุนแรง

คือ ประหารชีวิต การควบคุมทางสังคมในระดับนี้มีผลบังคับใช้ เพราะบุคคลสามารถ
คาดหมายรางวัลและโทษ ได้อย่างแน่นอน และเสมอภาค ในกลุ่มทุติยภูมิซึ่งหมายถึง
กลุ่มที่มีคนจำนวนมากมีความสัมพันธ์แบบทางการหรือไม่เป็นส่วนตัว (สุพัตรา สุภาพ.
๒๕๓๔ : ๑๐๑) มีแนวโน้มที่จะใช้วิธีการควบคุมในระดับนี้

บทที่ ๒

รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน

วรรณคดี เป็นเครื่องมือสื่อสารความรู้สึกรู้สึกนึกคิด ถ่ายทอดจินตนาการและแสดงออกซึ่งศิลปะอันประณีตงดงาม การศึกษาวรรณคดีแต่ละเรื่องอย่างถ่องแท้ย่อมทำให้มองเห็นภาพของยุคสมัยที่กวีได้สะท้อนผ่านมุมมองของคนออกมา ปรัชญาการณดังกล่าวนี้เป็นเหตุให้เกิดการศึกษาประวัติศาสตร์ผ่านวรรณคดีขึ้น ทั้งนี้เพราะนอกจากวรรณคดีจะสามารถสะท้อนภาพสังคม วิถีชีวิตของผู้คน ความเป็นไปทางการเมือง สภาพเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมแล้ว วรรณคดียังทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของผู้คนที่มีต่อสภาพการณ์เหล่านั้นด้วย

การศึกษารูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล และการลงโทษ ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน จึงเป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยให้เห็นถึงภาพของการควบคุมทางสังคมด้วยวิธีการเดียวกันนี้ในยุคสมัยที่เกิดวรรณคดี สำหรับการให้รางวัลและการลงโทษที่นำมาวิเคราะห์นี้ มิใช่ข้อมูลเกี่ยวกับการให้รางวัลและการลงโทษทั้งหมดที่ปรากฏในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน หากแต่ผู้วิจัยคัดเลือกมาศึกษาเฉพาะส่วนที่เป็นวิธีการควบคุมสังคมซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ วัชรวิทย์ คลายนาทร (ม.ป.ป. : ๑๖๗) ที่กล่าวว่า

...วิธีการที่สังคมนำมาใช้ในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกจำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ การลงโทษและการให้รางวัล ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องการทำควบคู่กันไป เพื่อให้บรรลุผลอย่างสมบูรณ์ การควบคุมทางสังคมที่ใช้วิธีการลงโทษเป็นการป้องกันและลงโทษผู้ฝ่าฝืนต่อบรรทัดฐานทางสังคม ส่วนการควบคุมทางสังคมด้วยการให้สิ่งตอบแทนหรือรางวัลนั้น เป็นการสร้างกำลังใจให้สมาชิกรักษามาตรฐานความประพฤติตามบรรทัดฐานของสังคม...

เพราะฉะนั้นการลงโทษที่เป็นการแก้แค้น กลั่นแกล้งหรือระบายโทสะโดยที่ตัวละครมิได้มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานทางสังคม ตลอดจนการให้รางวัลที่มีลักษณะเป็นการติดสินบนเพื่อให้บุคคลกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดในอันที่จะยังประโยชน์แก่ผู้อื่นนั้น ย่อมมิใช่วิธีการควบคุมทางสังคม ผู้วิจัยจึงไม่นำมาวิเคราะห์ด้วย

การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน

มนุษย์ทุกคนล้วนมีธรรมชาติที่เหมือนกัน คือ เกิดมาพร้อมกับความต้องการทั้งทางร่างกายและจิตใจ ซึ่งนักจิตวิทยาเชื่อว่า ความต้องการนี้ทำให้เกิดความเครียดและความทุกข์ จนกระทั่งผลักดันให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมออกมาเพื่อลดภาวะดังกล่าว (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. ๒๕๒๘ : ๑๔)

อับราฮัมส์ มาสโลว์ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. ๒๕๒๘ : ๑๑-๑๒ ; อ้างอิงมาจาก Maslow. ๑๕๗๐) เชื่อว่าความต้องการทางกายนั้นเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ เมื่อความต้องการขั้นนี้ได้รับการตอบสนองแล้ว มนุษย์จะเกิดความต้องการสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ โดยลำดับขั้นตอนต่อไปนี้

๑. ความต้องการทางกาย

ได้แก่ความต้องการเพื่อตอบสนองความหิว ความกระหาย ความต้องการปัจจัยสี่ และความต้องการทางเพศ

๒. ความต้องการสวัสดิภาพ

คือ ความต้องการความปลอดภัยและความมั่นคงของร่างกาย ทรัพย์สินสมบัติ และจิตใจ เป็นความต้องการที่เกิดขึ้นเมื่อความต้องการทางกายได้รับการตอบสนองแล้ว

๓. ความต้องการความรัก

โดยที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ดังนั้นมนุษย์จึงต้องการความสัมพันธ์กับคนอื่นในรูปแบบต่าง ๆ กันเช่น เพื่อน คนรัก สามี-ภรรยา พ่อ แม่ ลูก เป็นต้น

๔. ความต้องการความเคารพ นับถือ เกียรติยศ ชื่อเสียง

เป็นความต้องการขั้นสูงขึ้น ในขั้นนี้มนุษย์ต้องการการยอมรับ การนับถือ มีหน้าตาในสังคม และต้องการมีชื่อเสียงเกียรติยศ

๕. ความต้องการพัฒนาศักยภาพของตน

เป็นความต้องการขั้นสูงสุดของมนุษย์ เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ไม่ต้องกังวลเกี่ยวกับเรื่องปากท้อง ความปลอดภัย ความรักและศักดิ์ศรีอีกต่อไป มนุษย์จะพัฒนาศักยภาพของตนเองให้เจริญงอกงามมากที่สุด ได้แก่ การศึกษาเพราะอยากรู้ สร้างสรรค์เพราะใจรัก และทำงานอยากทำ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาถึงความต้องการของมนุษย์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่าหากปราศจากสังคม มนุษย์ก็ยากที่จะบรรลุถึงความต้องการเหล่านั้นได้ ด้วยเหตุนี้ นักสังคมจิตวิทยาจึงเชื่อว่า

สังคมมีหน้าที่หลักในการจัดระบบต่าง ๆ ที่จำเป็นเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ (ไพฑูรย์ เครือแก้ว. ๒๕๑๓ : ๔๒)

ระบบการให้รางวัล เป็นการจูงใจที่ให้ผลสัมฤทธิ์สูงในการควบคุมพฤติกรรม มนุษย์ให้เป็นไปตามความคาดหวังของสังคม เพราะก่อนที่มนุษย์จะกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงไปนั้น มัก จะมีความคาดหวัง (Expectation) ว่าจะได้รับรางวัลเป็นผลตอบแทนเสมอ (มหาวิทยาลัยรามคำแหง. ๒๕๒๘ : ๑๕) โดยรางวัลนั้นอาจอยู่ในรูปของวัตถุ สิ่งของ ลาภ ยศ สรรเสริญจากบุคคลอื่น รวมทั้งความพอใจที่ได้รับจากการประสบความสำเร็จในการทำงานด้วย

การวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล ที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนี้ ได้มาจากการประมวลหลักฐานข้อมูลการให้รางวัลทั้งหมดที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน แล้วนำมาพิจารณาตามสาเหตุของการให้รางวัล ซึ่งพบว่า มีสาเหตุหลักอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. กระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ
๒. ปฏิบัติตนเหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพ
๓. มีคุณสมบัติสอดคล้องกับความต้องการของสังคม
๔. มีพฤติกรรมสอดคล้องกับความต้องการของสังคม

๑. กระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ

สภาพของสังคมไทยที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นสังคมที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของอำนาจทั้งหมด กล่าวคือ พระมหากษัตริย์มิได้เป็นเพียงผู้นำทางการเมืองของรัฐเท่านั้นแต่ทรงเป็นทั้งรัฐและสังคม พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางที่สำคัญของสังคม และเป็นจักรกลของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งทางดีขึ้นและเสื่อมลง (สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต์ สมุทรวณิช. ๒๕๒๓ : ๑๑)

พระพันวษาทรงดำรงฐานะเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ในระบอบการปกครองดังกล่าวข้างต้นทุกประการ คือ เป็นทั้งเจ้าของแผ่นดินในพระราชอาณาจักร และเป็นเจ้าของชีวิตราษฎรทุกคนที่อยู่ใต้การปกครองของพระองค์ด้วย ดังนั้น พระองค์จึงต้องพยายามควบคุมราษฎรให้มีพฤติกรรมเป็นไปในทิศทางที่พึงประสงค์ ซึ่งทิศทางที่กล่าวถึงนี้ ต้องตอบสนองหน้าที่หลักในการปกครองอาณาจักรของพระองค์ด้วย

จาคอบเซน (Jacobsen) และลิปแมน (Lipman) กล่าวว่า หน้าที่หลักของสถาบันการเมืองการปกครอง คือ การจัดให้สังคมมีความสุขได้แก่ ป้องกันไม่ให้ถูกรุกรานจากภายนอก รักษาความสงบภายในและชำระไว้ซึ่งความยุติธรรม การส่งเสริมความสุขส่วนบุคคลได้แก่ การทำให้ราษฎรมีความสุขทางกาย คือ ความกินคืออยู่ดี และมีความสุขใจ คือ รู้สึกปลอดภัย การส่งเสริมความสุขส่วนรวม ได้แก่ การให้บริการแก่สมาชิกในสังคมและส่งเสริมให้ทุกคนปฏิบัติถูกต้องตามทำนองคลองธรรม (มหาวิทยาลัยสุโขทัย-ธรรมมาธิราช. ๒๕๒๖ : ๖๕) ดังนั้นการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลที่จัดกระทำโดยสถาบันพระมหากษัตริย์ นอกจากจะเป็นการจูงใจประชาชนและขุนนางให้กระทำ "ความดีความชอบ" เพื่อตอบสนองสถาบันนี้แล้ว ยังเป็นการจูงใจให้กระทำคุณประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติอีกด้วย

การกระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน มีอยู่ด้วยกัน ๔ กรณี คือ

- ๑.๑ การอาสาออกรบ
- ๑.๒ การชนะศึก
- ๑.๓ การปราบปรามผู้กระทำผิดอุกฉกรรจ์
- ๑.๔ การยุติความขัดแย้งของขุนนาง

๑.๑ การอาสาออกรบ

พระมหากษัตริย์ มีหน้าที่หลักในการปกป้องคุ้มครองประเทศชาติและราษฎรดังกล่าวมาแล้ว ดังนั้นเมื่อเกิดปัญหาข้าศึกรุกราน หรือมีการกระทำในอันที่จะสร้างความกระทบกระเทือนต่อเสถียรภาพการปกครองของพระองค์ พระมหากษัตริย์จะต้องนำทัพออกต่อสู้และปราบปราม หากพระมหากษัตริย์มิได้เป็นนักรบ การปฏิบัติตามหน้าที่นี้ คือ เลือกสรรผู้ที่มีความสามารถออกไปปฏิบัติหน้าที่แทนพระองค์ด้วยการมีพระราชบัญชาโดยตรง หรือเปิดโอกาสให้ขุนนางเสนอตัวเองออกรบซึ่งเรียกกันว่า "อาสา"

การอาสาออกรบ เป็นการปฏิบัติตามความต้องการของสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง จะเห็นได้จากเหตุการณ์ในตอนศึกเชียงใหม่ที่ไม่มีขุนนางอาสาออกรบ พระพันวษาแสดงออกให้เห็นเด่นชัดว่า การไม่กล้าอาสาของขุนนาง คือ การกระทำที่เบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานทางสังคม เพราะนอกจากพระองค์จะทรงพิโรธแล้วยังตรัสบริภาษ ภาคโทษ และทรงรื้อฟื้นความผิดของขุนนาง จนทำให้เหล่าขุนนางหวาดกลัว และวิตกกังวลอย่างสูง ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

พระองค์ทรงพิโรธกระตึบบาท	สุรเสียงสิงหนาทดั่งฟ้าลั่น
อย่างไรเล่าเอาจริงก็นิ่งงัน	เปล่านั้นพูดเล่นไม่เป็นงาน
ดีแต่น้อยไพร่พลเงินกิน	ปลอกปลิ้นลิ้นลมประสมประสาน
เลี้ยงเสียเบี้ยหวัดไม่ต้องการ	มีศฤงคารยศศักดิ์หนักแผ่นดิน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๕๘)

การอาสาออกรบ นอกจากจะเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของสถาบันพระมหากษัตริย์แล้ว ยังเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของสังคมด้วย โดยเฉพาะสังคมที่มีค่านิยมยกย่องความสามารถเฉพาะตัวของบุคคลมากกว่าสิ่งอื่น ทั้งนี้เพราะบุคคลที่จะกล้าอาสาจะต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถ และมั่นใจว่าตนเองจะสามารถนำทัพชนะข้าศึกได้ ซึ่งภาพสะท้อนของกองทัพที่ปรากฏในเรื่องก็สอดคล้องกับค่านิยมนี้ เพราะสมรรถภาพของกองทัพมิได้ขึ้นอยู่กับกำลังของไพร่พล หากขึ้นอยู่กับความสามารถของแม่ทัพเป็นสำคัญ

ด้วยสาเหตุดังกล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า การให้รางวัลแก่ผู้อาสาออกรบ เป็นการควบคุมทางสังคมด้วยการบังคับใช้ (Sanction) ตามกลไกทางวัฒนธรรมและในขณะเดียวกันก็มีลักษณะเป็นการแลกเปลี่ยนโดยผู้มีอำนาจเหนือ (พระมหากษัตริย์) จัดสรรรางวัลเพื่อให้ผู้มีอำนาจต่ำ(ขุนนางข้าราชการ)ทุ่มเทความสามารถและเสี่ยงชีวิตเพื่อตอบสนองสถาบันส่วนระดับของการควบคุมนั้นผู้วิจัยเห็นว่า เป็นการควบคุมในระดับที่เป็นทางการ เพราะเป็นพฤติกรรมที่สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีระบุไว้ในกฎหมายตราสามดวง พระไอยการการกบฏศึกว่า

...อนึ่งผู้ใดอาสาพระเจ้าอยู่หัวเปนนายทัพนายกองก็ดี เข้าแปลกลปลอมพลข้าศึกแตกฉานก็ดี แลเอาการคุดพระหัตถ์มาพิศทูลแก่พระเจ้าอยู่หัวก็ดี รำเรียนแก่นายทัพนายกองก็ดี บำเหน็จผู้นั้นเปนมчим...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๕๓)

การให้รางวัลแก่ผู้อาสาออกรบในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีอยู่ด้วยกันหลายรูปแบบ โดยพิจารณาจากการอาสาในสงคราม ๒ ครั้งตามลำดับดังนี้

ครั้งที่ ๑ ตีเชียงทอง

เดิมเชียงทองเป็นเมืองขึ้นของเชียงใหม่ ภายหลังได้มาขอพึ่งบารมีกรุงศรีอยุธยา ครั้นเชียงใหม่ทราบเรื่องก็นำทัพมาล้อมเชียงทอง พระยาเชียงทองยอมอ่อนน้อมเพื่อมิให้

เสียเลือดเนื้อ การกระทำดังกล่าวถือเป็นการกบฏต่อกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นพระพันวษาจึง
ต้องมีพระราชบัญชาให้กองทัพไทยไปปราบปรามให้ราบคาบ

เมื่อพลายแก้วอาสาออกรบทำให้พระพันวษาพอพระทัยมาก จึงพระราชทาน
เงินทองเสื้อผ้าให้ ดังคำประพันธ์

แล้วประทานเงินตราผ้าเสื้อ	ก่อเกล้ากำเรบใจทหาร
เจ้าพลายแก้วได้รับพระราชทาน	ก้มกรานทูลองค์พระทรงชัย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๘๐)

การพระราชทานรางวัลของพระพันวษาในครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่า พระพันวษา
ทรงเข้าใจกุศโลบายในการจูงใจเป็นอย่างดี ข้อความที่ว่า "ก่อเกล้ากำเรบใจทหาร" เป็น
ความจริงที่ไม่อาจปฏิเสธได้ เพราะรางวัลที่พระองค์พระราชทานนั้นเป็นสิ่งล่อใจ
พลายแก้วให้ฮึกเหิมและมุ่งมั่นที่จะรบให้ได้ชัยชนะ เป็นไปได้ว่าพลายแก้วย่อมคาดหวังได้
ว่าเมื่อตนเองรบชนะจะได้รางวัลมากขึ้น นอกจากนั้นพระพันวษาก็ได้จูงใจว่า "แม่ันตี
เชียงทองชนะมา เงินทองเสื้อผ้าจะให้" การจูงใจบุคคลให้กระทำตามความคาดหวัง
เช่นนี้ คือ ความพยายามให้รางวัลโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการควบคุมทางสังคมนั่นเอง

นอกจากรางวัลดังกล่าวนี้แล้ว ก่อนที่พลายแก้วจะยกทัพออกจากพระนคร
พระพันวษายังได้พระราชทานรางวัลให้อีกครั้งหนึ่ง รางวัลในครั้งนี้ คือ เครื่องยศอันแสดง
ตำแหน่งแม่ทัพ ประกอบด้วยเครื่องอาวุธ เครื่องผ้าแพรพรรณ และหมวกประจำตำแหน่ง
ดังคำประพันธ์

.....	.....
จะให้อาวุธไปราวี	คาบนี้ที่ค้ำประจูปราย
ประทานผ้ายศดีสีสะอาด	สนับเพลาเจียรระบาคอันเจิดฉาย
ทั้งหมดกุดมีมีระบาย	พลายแก้วกราบถวายบังคมลา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๘๒)

รางวัลที่พลายแก้วได้รับครั้งนี้แตกต่างจากรางวัลในครั้งแรก เพราะรางวัลนี้เป็น
เครื่องแสดงสถานภาพใหม่ของพลายแก้ว อันได้แก่ สถานภาพ "แม่ทัพ" ซึ่งนอกจากจะ
เป็นการจูงใจด้วยการสร้างความรู้สึภาคภูมิใจให้เกิดแก่ผู้รับแล้ว รางวัลนี้ยังเป็นเครื่อง
ควบคุมพฤติกรรมพลายแก้วให้ตระหนักในบทบาทของตน อีกทั้งควบคุมเหล่าทหาร

และประชาชนให้ปฏิบัติต่อพลายแก้วอย่างเหมาะสมอีกด้วย

ครั้งที่ ๒ สึกเชียงใหม่

การยกกองทัพทหารอาสาไปรบเชียงใหม่ นั้น เกิดขึ้นจากการที่เชียงใหม่ทำทายและหมิ่นพระราชอำนาจโดยตรง ด้วยการจับกุมทหารของพระพันวษา ตลอดจนฉกฉวยศาสตราที่เป็นสมบัติของพระองค์ และส่งสารท้ารบ พระพันวษาขุนเคืองพระทัยถึงขนาดจะยกทัพไปรบด้วยพระองค์เอง แต่ก็ถูกเหล่าขุนนางทัดทานไว้ จึงตรัสถามหาผู้อาสา ครั้นปรากฏว่าไม่มีผู้ใดอาสา พระองค์ทรงพระพิโรธถึงกับตรัสบริภาษและคาดโทษไว้ ทำให้เหล่าขุนนางหวาดหวั่นและวิตกกังวลยิ่ง เห็นได้จากคำพูดของพระหมื่นศรีที่ว่า

พระหมื่นศรีว่าเอาพลายงามเอ๋ย	รบพุ่งเราจะเคยก็หาไม่
วันนี้พระองค์ผู้ทรงชัย	ตรัสไถ่ถามทั่วทุกตัวคน
นึ่งหมกไม่มีใครอาสา	กริ้วดังฟ้าผ่าโกสาล
เสด็จออกพรุ่งนี้เข้าที่จน	เอาकुศลเสียดสุดแต่บุญกรรม
ถ้าไม่มีผู้ใดใครอาสา	พอนี้เห็นว่าไม่เป็นสำ
จะพากันวุ่นวายตายระยำ	หน้าคำอยู่ทั่วทุกตัวคน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๐๐)

ในสถานการณ์เช่นนี้ "การอาสาออกรบ" ของคนดีมีฝีมือจึงเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์ทั้งของพระมหากษัตริย์และขุนนาง ดังนั้นเมื่อพลายงามอาสา จึงสร้างความชื่นชมยินดีให้แก่เหล่าขุนนางและพระพันวษาอย่างยิ่ง โดยขุนนางได้ให้รางวัลพลายงามด้วยการแสดงความชื่นชมในคุณสมบัติอันเหมาะสม ทั้งด้านหน่วยก้านและเผ่าพันธุ์ จากนั้นก็ได้จูงใจพลายงามด้วยชื่อเสียง เกียรติยศและทรัพย์สิน ซึ่งจะได้รับเมื่อรบชนะ ดังคำประพันธ์

คุณมกายคล้ายกับขุนแผนพ่อ	ทั้งน้ำในใจคอก็อาจหาญ
นี่แม่เจ้าจะเข้ารับราชการ	ถ้าเชียวชาญเหมือนว่าแล้วอย่ากลัว
เราจะช่วยยกย่องให้มียศ	ปรากฏเลื่องชื่อระบือทั่ว
ถ้าตีได้เชียงใหม่ไหนครอบครว	ทั้งควายวัวเหลือหลายสบายใจ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๐๒)

การให้รางวัลของเหล่าขุนนางนี้ จัดเป็นการให้รางวัลทางใจด้วยการกล่าวชกแจง และล่อใจด้วยรางวัล เพื่อผลักดันให้พลายงามเกิดกำลังใจในการรบกับข้าศึกให้ได้ชัยชนะ

พระพันวษาเป็นบุคคลสำคัญที่ให้รางวัลพลายงามหลายรูปแบบ เริ่มด้วยการจูงใจ โดยกล่าวถึงรางวัลที่จะได้เมื่อรบชนะ "แม้หมิงทำลายเราได้ตั้งใจปอง เงินทองยศอย่างจะรางวัล" (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๐๔) และเมื่อพลายงามแสดงเจตน์จำนงที่จะอาสาออกรบ พระพันวษาก็ทรงแสดงความชื่นชมและตรัสชมเชยว่า

ครานั้นสมเด็จพระนเรนทร์สุร
ทรงพระสรวลร่วนรินชื่นบาน

ฟังทูลตบพระหัตถ์อยู่ฉุดฉาน
ออเอ็งเอาการมีเสียดี

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๐๔)

การตบพระหัตถ์และทรงพระสรวลนี้ จัดเป็นอวัจนภาษาที่แสดงความชื่นชมยินดี ซึ่งเป็นกลไกการให้รางวัลที่แสดงออกโดยอัตโนมัติ เป็นธรรมชาติที่บุคคลจะแสดงกิริยาอาการเช่นนี้ เมื่อมีผู้หนึ่งผู้ใดมากระทำให้เกิดความพอใจ แต่อย่างไรก็ดีผู้รับย่อมได้รับผลในทางบวกอันเป็นผลทางจิตใจเช่นเดียวกับการได้รับคำชมเชย

นอกจากการแสดงกิริยาดังกล่าวแล้ว พระพันวษาก็ยังได้ตรัสชมเชย พลายงามว่า "เออเอ็งเอาการมีเสียดี" ซึ่งแม้จะเป็นคำชมเชยพื้น ๆ มิได้ยกย่องเชิดชูแต่อย่างใด หากเมื่อพิจารณาถึงสถานภาพของผู้ให้แล้วจะเห็นได้ว่า ผู้ให้เป็นถึงพระมหากษัตริย์ผู้มีอำนาจและบุญบารมีสูงส่ง การได้รับรางวัลเพียงเท่านี้จากพระองค์จึงมีค่าทางจิตใจอย่างสูง

เป็นที่น่าสังเกตว่าในการอาสาออกรบครั้งนี้พระพันวษาได้พระราชทานอภัยโทษให้แก่ขุนแผนตามคำขอของพลายงาม และพระราชทานอภัยโทษให้แก่นักโทษอาสาทั้ง ๓๕ คน ตามคำขอของขุนแผนด้วย อิสรภาพที่ผู้อาสาได้รับนี้ ผู้วิจัยเห็นว่ามิใช่การให้รางวัลตามกลไกการบังคับใช้ (Sanction) หากแต่เป็นการให้ในรูปแบบของการแลกเปลี่ยน (Exchange) มากกว่า นั่นคือ พระพันวษาเป็นผู้มีอำนาจเหนือ ได้ใช้อิสรภาพเป็นข้อแลกเปลี่ยนให้ผู้อาสาออกรบทุ่มเทแรงกายแรงใจ และเสี่ยงชีวิตเพื่อเอาชนะข้าศึก ในขณะที่ผู้ขอพระราชทานอภัยโทษก็มั่นใจว่า ตนสามารถให้สิ่งแลกเปลี่ยนได้เช่นกัน จึงกล้าขอพระราชทานอภัยโทษดังกล่าว

การให้รางวัลผู้อาสาออกรบในศึกเชิงใหม่นี้ยังปรากฏให้เห็นอีกครั้ง ซึ่งผู้มีอำนาจในการให้รางวัลมิใช่พระพันวษา แต่เป็นพระยายมราช ผู้มีหน้าที่เกี่ยวกับการดูแลและควบคุมนักโทษ (ประจักษ์ ประภาพิตยากร. ๒๕๐๘ : ๒๔๔) พระยายมราชได้ให้

"ผ้าลาย" และ "ผลไม้" เป็นรางวัลแก่นักโทษอาสดังนี้

แล้วหันหน้ามาสั่งพวกทนาย	จงเลือกหาผ้าลายที่ในศึก
ทั้งส้มสุกลูกไม้ให้ครันครึก	แจกพวกอาสาศึกให้ทั่วกัน
พวกทนายชนของมากองเกลื่อน	พระยายมดักเตือนให้เลิกสรร
ขุนแผนจึงจัดแจกแล้วแบ่งปัน	แจกให้ไพร่นั้นทุกตัวคน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๑๐)

ผ้าลายและผลไม้ เป็นรางวัลที่มีคุณค่าอย่างสูงสำหรับนักโทษ ทั้งนี้เพราะพวกเขาต้องตกอยู่ในสภาพอดอยากขาดแคลนอย่างมาก เมื่อได้รับสิ่งของเหล่านี้ย่อมชื่นชมยินดี และส่งผลให้เกิดความสำนึกในบุญคุณของผู้ที่ช่วยให้พวกคนมีอิสรภาพ ดังคำประพันธ์

ต่างผลัดผ้าเก่าเอาโยนเสีย	ทุกดูชายหน้าเมียไม่ปิดกัน
บางคนเปลื้องกระสอบคูชอบกล	มันช่างจนเหลือจนได้ฟันทุกซ์
ชวนกันกินของรื่องโมทนา	ตั้งแต่วันหน้าจะเป็นสุข
ถ้าหากพ่อไม่ขอออกจากคุก	ก็สิ้นคิดคิดกรูกจนตายไป
จะเป็นข้าของนายจนตายจาก	ใช้สอยน้อยมากจะทำให้
ฝ่ายว่าขุนแผนผู้แฉ้วไว	กราบกรานท่านผู้ใหญ่แล้วอย่าลา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๑๐)

การให้รางวัลผู้อาสาออกรบที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ล้วนเป็นการควบคุมทางสังคมที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อจูงใจบุคคลให้กระทำตามความคาดหวังของสถาบันพระมหากษัตริย์และสังคมส่วนรวม ซึ่งมีองค์พระมหากษัตริย์ และขุนนางข้าราชการเป็นผู้มีอำนาจในการให้รางวัล โดยพระมหากษัตริย์ได้ใช้อำนาจของพระองค์ตามขอบเขตแห่งกฎหมาย พระราชทานรางวัลที่มีค่าสูง อาทิ เงินทอง เสื้อผ้าแพรพรรณ ตลอดจนเครื่องยศและการปลดปล่อยให้เป็นอิสระ ส่วนขุนนางข้าราชการก็ได้ให้รางวัลตามขอบเขตที่ตนกระทำได้ ดังเช่น การให้รางวัลเป็นวัตถุสิ่งของจากพระยายมราช และการยกย่องชมเชยจากขุนนางอื่นๆ

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้บุคคลได้รับรางวัลตามสาเหตุนี้ นอกจากจะได้แก่ปัจจัยส่วนบุคคลอันได้แก่ ความสามารถในการรบแล้ว สถานการณ์บ้านเมือง ก็จัดเป็นปัจจัยแวดล้อม

ที่ส่งผลสำคัญยิ่ง เพราะเมื่อบ้านเมืองตกอยู่ในสภาพคับขัน ย่อมต้องการบุคคลผู้มีความสามารถมาช่วยคลี่คลาย ดังนั้นการอาสาจึงเป็นโอกาสสำคัญของขุนนางที่ปรารถนาความก้าวหน้าในชีวิตราชการ ดังที่พระหมื่นศรีกรีก่่ากับพลายงามว่า "เป็นข้าเฝ้าเจ้าชีวิตอย่าคิดคร้าม มีสงครามเมื่อไรคงได้ดี" นั่นเอง

จะเห็นได้ว่า หลังจากที่บุคคลได้รับรางวัลจากการอาสาออกรบแล้ว ทุกคนตั้งใจปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความสามารถ ส่งผลให้ได้รับชัยชนะทุกครั้ง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนถึงความตั้งใจในการปฏิบัติหน้าที่คือ ทหารอาสา ๓๕ คน ซึ่งได้รับอิสรภาพและการถอดถอนจากสถานภาพไพร่เป็นรางวัล ในช่วงที่อาสาศึก บุคคลเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญในการรบ แม้จะเป็นการหลงผิดต่อสู้กับทัพของขุนแผนเพราะคิดว่าเป็นทัพเชียงใหม่ยกมา แต่การต่อสู้อย่างเต็มความสามารถทั้งที่ขาดแม่ทัพ และคำชมเชยของขุนแผนที่ว่า "แกล้วกกล้าเช่นนี้แลดีครั้น" แสดงให้เห็นถึงผลดีที่เกิดขึ้นจากการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลดังกล่าว

๑.๒ ชนะศึก

ด้วยเหตุที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นทั้ง "พระเจ้าแผ่นดิน" และ "เจ้าชีวิต" ของราษฎรทุกคน ดังนั้นพระองค์จึงต้องปกป้องคุ้มครองราษฎรและประเทศชาติด้วยการรวบรวมและนำกองทัพเข้าสู่ศัตรูผู้มารุกราน (อคิน รพีพัฒน์, ๒๕๑๘ : ๑๐๔) ซึ่งหน้าที่ดังกล่าวนี้ได้ทำให้ราษฎรเกิดความคาดหวังว่า พระมหากษัตริย์จะทรงเป็นนักรบที่ยิ่งใหญ่ด้วย เมื่อใดที่พระมหากษัตริย์ได้ชัยชนะในการรบ ก็จะทำให้ราษฎรเกิดความชื่นชม จนบางครั้งความรู้สึกนั้นรุนแรงมาก ถึงกับก่อให้เกิดแรงบันดาลใจให้สร้างวรรณกรรมประเภทयोพระเกียรติขึ้น ตรงกันข้ามหากพระมหากษัตริย์อ่อนแอ พ่ายแพ้สงครามก็จะถูกตำหนิต่ำเตียน

จะเห็นได้ว่าชัยชนะในการรบนั้น นอกจากจะทำให้หน้าที่ในการปกป้องคุ้มครองราษฎรบรรลุผลแล้ว ยังเป็นการเสริมสร้างบุญบารมีของพระองค์ ตลอดจนส่งผลถึงอำนาจการปกครองหัวเมืองใหญ่น้อยอีกด้วย ดังนั้นการชนะศึก จึงเป็นความคาดหวังของสถาบันพระมหากษัตริย์และประชากรในประเทศ ซึ่งไม่ปรารถนาที่จะประสบกับภาวะทุกข์ยาก และมหันตภัยของสงคราม

เหล่านี้ก่อให้เกิดการควบคุมทางสังคมด้วยวิธีการให้รางวัลที่มีลักษณะ เป็นการบังคับใช้ (Sanction) เพื่อตอบแทนคุณความดีของผู้กระทำประโยชน์ต่อประเทศอื่นทั้งยังจูงใจให้คนทั่วไปในสังคมยึดถือเป็นแบบอย่าง และปฏิบัติตามบรรทัดฐานนี้ด้วย

การให้รางวัลผู้ชนะศึกในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน จัดเป็นการควบคุมทางสังคมในระดับที่เป็นทางการ เพราะพระพันวษาได้ระบุงรางวัลของผู้ชนะศึกทุกครั้งที่มีผู้อสาออกรบซึ่งชี้ให้เห็นว่า เป็นการกระทำตามข้อกำหนดของราชสำนัก และมีกฎหมายรองรับอย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้จากกฎหมายตราสามดวง พระไอยการกระบดศึก ซึ่งกล่าวถึงการให้รางวัลผู้ชนะศึกหลายครั้ง ดังนี้

...มาตราหนึ่ง ถ้าการพระราชสงครามยกไปก็ดี ข้าศึกยกมาถึงเมือง ก็ดี แลท้าวพญาหัวเมืองมุขมนตรีเสนาโยธามาต ผู้เป็นนายกองนายทัพยกช้างม้ารีพลตั้งคาบเขนเสโลปินไฟ นำไม้ ธนู หอกทวนเปนปีกออกไปกลางแปลง แลนายกองนายทัพผู้ใดออกไปได้รับ แลมีไชยชานะแก่ข้าศึก แลให้ยุกระบัดทับบกกฎหมายมาได้รางวัลเงินเจียดทองเสื่อสะหอบและเปลี่ยนที่อื่น ฝากลูกหลานให้เลี้ยงดูตามบำเหน็จ...

...ถ้าผู้ใดชนช้างชนะ บำเหน็จหมวดทองเสื่อสะหอบทองปลายแขน ยกขึ้นถึงนา ๑๐๐๐ แล้วให้ร่มชั้นทองคานหมาทอง...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๔๐ -๑๔๑)

...อนึ่ง พระเจ้าอยู่หัวให้เปนนายทับนายกองไปการณรงสงคราม ได้รับพุงด้วยข้าศึก แลจับได้นายทับนายกองผู้ใหญ่ ได้เครื่องสรรพุธ บำเหน็จเป็นอูกฤษ...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗: ๑๕๔)

การให้รางวัลผู้ชนะศึกในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน นอกจากจะมีลักษณะเป็นการควบคุมทางสังคมในระดับที่เป็นทางการแล้ว ยังมีบางส่วนที่เป็นระดับที่ไม่เป็นทางการ โดยผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์จากการชนะศึกเชียงทองและเชียงใหม่ตามลำดับ

ครั้งที่ ๑ ศึกเชียงทอง

การทำ "ความดีความชอบ" ของพลายแก้วด้วยการนำทัพชนะศึกเชียงทองทำให้ได้รับพระราชทาน "เรือยาวแก้ว" ซึ่งเป็นเครื่องยศประเภทหนึ่ง ดังคำประพันธ์

ตัวฮ้ายพลายให้ตั้งเป็นขุนแผน   อยู่รักษาเขตแดนที่ปลายค่าน
คุมไพร่ห้าร้อยคอยเหตุการณ์   แล้วประทานเรือยาวแก้ว

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐: ๒๗๓)

นอกจากนี้พระพันวมายังได้พระราชทานสิ่งของให้แก่ พระยากำแพงเพชร
พระยาระแหง และพระยาเถินที่แจ้งข่าวการศึกษาและช่วยรบอีกด้วย

ทั้งพระยากำแพงระแหงเถิน ได้รางวัลนั้นเกินที่อาสา
ถาคหมากคนโททองของนานา บังคมลาพระองค์ผู้ทรงธรรม
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๗๓)

การที่พระมหากษัตริย์พระราชทานรางวัลนี้ จัดเป็นการกระทำตามโบราณ
ราชประเพณี และตามที่กฎหมายกำหนด ซึ่งการกระทำดังกล่าว ส่วนหนึ่งย่อมมี
จุดมุ่งหมายในการควบคุมทางสังคม เพราะรางวัลเหล่านี้เป็นเครื่องแสดงเกียรติยศ อันเป็น
การตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ในขั้นที่ ๔ ของมาสโลว์ (Maslow) คือ
ความต้องการเกียรติยศ ชื่อเสียง (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. ๒๕๒๘ : ๑๑)

ผู้มีอำนาจในการให้รางวัลสำหรับการชนะศึกครั้งนี้นอกจากพระพันวมา แล้วยังมี
มิพลายแก้ว (ในขณะนั้นยังมิได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์) ซึ่งได้นำทรัพย์สินที่ยึดมาได้
ส่วนหนึ่งให้แก่ทหารที่ร่วมรบเป็นรางวัล ดังคำประพันธ์

อาวุธยุทธภัณฑ์ที่ลาวทิ้ง ลาวแตกดื้อนซิงได้หนักหนา
เป็นของหลวงทั้งปวงให้ตีตรา เงินขาเกวียนของที่ต้องการ
ช้างม้าดีตีบาญชีหมาย วัวควายนันให้พวกทหาร
เขียนขันโตกถาดตะลุ่มพาน ผู้ใคราญรบได้ให้ผู้นั้น
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๑๗)

คำประพันธ์นี้ชี้ให้เห็นถึง แนวทางปฏิบัติของกองทัพต่อทรัพย์สินที่ยึดได้ จาก
ผู้แพ้สงครามคือ อาวุธยุทธภัณฑ์ ทรัพย์สินมีค่า เงินทองตลอดจนสัตว์พาหนะ จะขึ้นบัญชี
ไว้เป็นของหลวง ส่วนสัตว์ที่ใช้ในไร่นาและสิ่งของที่เหลือจากการเลือกสรร จะยกให้กับ
ทหารที่เป็นผู้ยึดมาได้ การให้รางวัลดังกล่าวนี้เป็นสิ่งล่อใจและกำลังใจที่สำคัญของทหาร
ทั้งนี้เพราะในสมัยก่อนนั้นคือพวกไพร่ที่ถูกเกณฑ์มา แม้ว่าสิ่งของที่ได้รับจะไม่มีค่าสูง
มากนักเพราะเป็นของที่เหลือจากการเลือกเก็บเข้าหลวง แต่สำหรับไพร่ที่ต้องทิ้งไร่นา
และขาดรายได้มาจนเจือจรรอบครัวสิ่งของที่เป็นเครื่องอุปโภค และสัตว์ที่ใช้ในไร่นา ก็นับ
เป็นรางวัลที่ตอบสนองความต้องการพื้นฐานได้เป็นอย่างดี

การให้รางวัลของขุนแผน มีลักษณะเป็นการใช้กลไกการแลกเปลี่ยนของผู้มีอำนาจเหนือ ซึ่งใช้สิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภคเป็นเครื่องมือทำให้ผู้มีอำนาจต่ำยินยอมตกอยู่ในการควบคุมด้วยความเต็มใจมากขึ้น

ครั้งที่ ๒ สึกเชียงใหม่

ศึกเชียงใหม่เป็นศึกใหญ่ที่ส่งผลกระทบต่อพระบรมเดชานุภาพอย่างสูง เพราะเจ้าเมืองเชียงใหม่ นั้น กระทำตนเป็นอริราชศัตรูที่จ้วงจาบหยาบช้ำต่อพระพันวษาด้วยการส่งสารทำทนาย จับกุมทหารของกรุงศรีอยุธยา และช่วงชิงสตรีอันเป็นสมบัติของพระองค์ การชนะศึกเชียงใหม่มิใช่เป็นเพียงการปราบปรามอริราชศัตรูได้อย่างราบคาบเท่านั้น หากแต่ทำให้กรุงศรีอยุธยาได้เชียงใหม่เป็นเมืองขึ้น ทำให้พระเกียรติยศ และพระราชอำนาจของพระพันวษาแผ่ขยายออกไปพร้อมกับการขยายอาณาเขตของอาณาจักรสยาม

การให้รางวัลตอบแทนผู้กระทำคุณแก่ประเทศชาติครั้งนี้ จึงต้องกระทำอย่างเหมาะสม ซึ่งได้จำแนกตามรายบุคคลได้ดังนี้

๑. ขุนแผน

รางวัลที่ขุนแผนได้จากการชนะศึกครั้งนี้ คือ ตำแหน่ง ราชทินนาม บรรดาศักดิ์ เครื่องยศ และทรัพย์สินสมบัติมีค่าจำนวนมาก ดังคำประพันธ์

.....
 ขุนแผนให้ไปรั้งกาญจนบุรี
 สัปทนคนโทคาดหมากทอง
 สำหรับใช้ไปรณรงค์สงคราม
 ให้เป็นที่พระสุรินทฤาชัย
 แล้วตรัสสั่งคลังในมิได้ช้า
 ส่วนอ้ายลูกชายพลายงามนั้น

.....
 มีเจียดกระบี่เครื่องยศให้คงงาม
 ช้างจำลองของประทานทั้งคานหาม
 ให้สมตามความชอบที่มีมา
 มโหฬารย์ภักดีมีสง่า
 เติมเงินตราสิบห้าชั่งเป็นรางวัล
 จะให้มันมียศปรากฏไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐: ๗๗๕)

ขุนแผนได้เลื่อนชั้นทางสังคม โดยได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ เลื่อนบรรดาศักดิ์จากขุนเป็นพระ มีราชทินนามเป็นพระสุรินทฤาชัยมโหฬารย์ภักดี ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองกาญจนบุรี นอกจากนี้ยังมีเครื่องยศ อันได้แก่ เครื่องอาวุธ เครื่องอุปโภค และ

ทรัพย์สินเงินทอง ซึ่งสิ่งของที่ได้รับพระราชทานครั้งนี้มีปริมาณและมูลค่าสูงกว่าครั้งชนะศึกเชียงทอง เพราะศึกครั้งนี้มีความสำคัญ อีกทั้งการชนะศึกครั้งนี้ก็สร้างคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติเป็นเอนกอนันต์ อีกประการหนึ่งเครื่องอุปโภคตลอดจนอาวุธยุทธภัณฑ์นั้นจัดเป็นเครื่องยศที่มี "ศักดิ์" ในตัวเอง ดังนั้นเมื่อขุนแผนได้รับบรรดาศักดิ์สูงขึ้นสิ่งของพระราชทานย่อมมีค่ามากขึ้นตามกัน

๒. พลายงาม

พลายงามได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์จมีน หรือเจ้าหมื่น ตำแหน่งนายเวรฝ่ายขวา สังกัดกรมมหาดเล็กหลวง ราชทินนามที่ได้คือ จมีนไวยวรรณและได้รับพระราชทานเครื่องยศ ตลอดจนทรัพย์สินเงินทองด้วย ดังคำประพันธ์

ทั้งเสื้อผ้าสมปักปุมส่วน	พระราชทานมากมายหลายหลั่น
ส่วนย้ายลูกชายพลายงามนั้น	จะให้มันมียศปรากฏไป
ให้เป็นจมีนไวยวรรณ	หัวหมื่นมหาดเล็กเวรข้างฝ่ายขวา
พระราชทานเครื่องยศและเงินตรา	ปุมส่วนเสื้อผ้าสารพัน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐: ๗๗๕)

สาเหตุสำคัญของการแต่งตั้งพลายงามให้ดำรงตำแหน่งมหาดเล็กหลวงนี้ นอกจากจะเป็นการให้รางวัลเพื่อตอบแทนคุณความดีที่ชนะศึกเชียงใหม่แล้ว จุดมุ่งหมายอีกประการหนึ่ง คือ พลายงามนั้น " ยังหนุ่มแน่นว่องไวมีใช้น้อย ควรเอาไว้ใช้สอยให้ใกล้ใกล้" เมื่อพระพันวษาพบเห็นคนหนุ่ม ที่มีคุณสมบัติตรงตามความต้องการของราชสำนักเช่นนี้ สมควรอย่างยิ่งที่จะให้รับใช้ใกล้ชิดพระองค์และตำแหน่งที่เหมาะสมที่สุดก็คือ "มหาดเล็ก" เนื่องจากตำแหน่งนี้คือผู้รับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ จึงนับได้ว่าพลายงามได้รับโอกาสอันดียิ่ง เพราะกรมมหาดเล็กเป็นกรมที่มีบทบาทสำคัญ ดังที่ ส.พลายน้อย (๒๕๓๗ : ๘) กล่าวว่า

...กรมมหาดเล็กนี้เป็นกรมสำคัญยิ่งกว่ากรมอื่น ๆ ถึงตัวนายที่ได้รับสัญญาบัตรจะมีศักดิ์คือน้อย ก็เป็นที่ยำเกรงนับถือของคนทั้งปวงมากกว่าขุนนางซึ่งมีศักดิ์คือนายสูง ๆ กรมอื่น ๆ ด้วยเป็นเหตุที่เป็นบุตรขุนนางมีตระกูลประการหนึ่ง ไม่รู้ว่าจะเป็นอย่างไประการหนึ่ง เป็นผู้ใกล้เคียงได้ฟังกระแสพระเจ้าแผ่นดินแน่แท้

ประการหนึ่ง เป็นผู้เพ็ดทูลได้ง่ายประการหนึ่ง จึงได้มีเกียรติยศเป็นที่นับถือมาก...

นอกจากจะได้รับพระราชทานยศบรรดาศักดิ์ดังกล่าวมาแล้ว พलयงมยังได้รับพระราชทานที่ดินและบ้านที่อยู่อาศัยด้วย ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

แล้วตรัสว่าอายไวพิ่งไค้ดี	บ้านช่องมันจะมีที่ไไหนนััน
หัวหมื่นมีแต่ตัวก็ชั่วครัน	ต้องทำบ้านให้มันเสียดครั้งนี้
คู่อ่อนเจ้าพระยายมราช	จงบาตรหมายนายอำเภอไปเหยียบที่
หาบ้านให้อายไวพิ่งในบุรี	คูท่วงทีพอให้ไกลไกลวัง
แล้วตรัสสั่งเจ้ากรมทหารใน	ไปปลูกเหย้าเรือนให้สักห้าหลัง
ทั้งเรือนครัวรั้วรอบขอบกำบัง	ให้สมกับกูตั้งเป็นหมื่นไว

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐: ๗๗๖)

รางวัลที่ได้ในข้อนี้ย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของตำแหน่ง และโอกาสที่ได้รับ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ อย่างไรก็ตามก็คิดผลประโยชน์ที่ได้รับนี้มีได้ตกแก่พलयงมเพียงผู้เดียว หากแต่พระพันวษาก็ได้รับผลพลอยได้ที่สำคัญ กล่าวคือ การได้นายทหารหนุ่มผู้มากความสามารถเอาไวไกลไกลนั้น ทำให้สะดวกต่อการเรียกใช้และง่ายต่อการควบคุม เพราะการมีบ้านอยู่ในเขตเมืองย่อมทำให้พฤติกรรมของพलयงมอยู่ในสายพระเนตรของพระองค์ตลอดเวลา

รางวัลที่พलयงมได้รับจากการชนะศึกเชียงใหม่ มีได้สิ้นสุดลงเพียงการพระราชทานบ้านและที่ดินเท่านั้น หลังจากที่พระพันวษาทอดพระเนตรสร้อยฟ้าบุตรเจ้าเชียงใหม่ที่ถูกนำมาถวายเพื่อไถ่โทษแล้ว พระองค์มิได้โปรดนางเป็นเพราะสร้อยฟ้ามีจริตไม่เหมาะสมกับตำแหน่งพระสนม ครั้นจะให้ป็นนางพนักงานก็ดูด้อยค่าเกินไปดังนั้น พระองค์จึงทรงแก้ปัญหา โดยพระราชทานนางให้เป็นภรรยาของพलयงม ดังคำประพันธ์

อย่าเลยอ้ายพलयงมมีความชอบ	ได้ประกอบยศศักดิ์เป็นไไหนไไหน
พร้อมสรรพเคหาข้าไท	ยังแต่ไม่มีเมียจะถือน้ำ
ได้นี้กอยู่ว่าจะดูหาเมียให้	เราจะได้เสียดชุบอุปถัมภ์
ปล่อยไว้ฉวยได้คนระยำ	มันจะทำเสื่อมเสียวิชาดี

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐: ๗๘๑)

การยกนางสร้อยฟ้าให้แก่พลายงามนี้ เป็นการกระทำที่ทรงตัดสินพระทัยที่
 กอปรไปด้วยเหตุผล กล่าวคือ เพื่อให้ทหารเอกมีภรรยาที่เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่
 เพราะหากได้ภรรยาไม่ดีไม่คู่ควร ย่อมทำให้เสื่อมเสียทั้งตัวบุคคลและหน้าที่การงาน
 นอกจากนั้นการยกนางให้พลายงามก็ไม่น่าที่พระเจ้าเชียงใหม่จะขัดพระทัย เพราะพลายงาม
 นั้นแม้จะดีเชียงใหม่ได้ แต่ก็ไม่ได้ทำให้เชื้อพระวงศ์เสื่อมเสียเกียรติยศจึงเป็นบุญคุณที่พระเจ้า
 เชียงใหม่ควรตระหนัก และผลพลอยได้ประการสำคัญ คือ ทำให้พลายงามสวามีภักดี
 ต่อพระองค์ยิ่งขึ้น ดังคำพูดของขรวันนายวรจันทรที่ว่า

ครั้งนี้มีชัยชนะได้เมืองลาว ลือข่าวทั่วหล้าอาณาจักร
 ถ้าประทานสร้อยฟ้าให้สมรัก ก็จะมีสามภักดีพระทรงชัย
 (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐: ๗๘๒)

การผูกใจขุนนางให้สวามีภักดีนี้เป็นการควบคุมทางสังคมส่วนหนึ่ง โดยพระ-
 มหากษัตริย์จงใจให้ทหารปฏิบัติตามบรรทัดฐานหรือความต้องการของสถาบัน และจัดเป็น
 การควบคุมทางสังคมในระดับที่เป็นทางการ เพราะกระทำตามกฎหมายของสถาบัน
 พระมหากษัตริย์ ดังปรากฏในกฎหมายเข็ยรบาลว่า "ผู้ใดชนช้างแลเข้าศึกษาหวัชัง ป่าหน้าง
 ได้พานทองหมวกทองร่มทองแลเมียนาง ถ้าได้ตัวท้าวพญาป่าหน้างเท่ากัน " (กฎหมาย
 ตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๕๐)

การชนะศึกเชียงใหม่ นอกจากจะทำให้พลายงามได้รับรางวัลต่าง ๆ ดังกล่าว
 มาแล้ว ยังทำให้พลายงามเป็นที่โปรดปรานของพระพันวษาถึงขนาดที่พระองค์พระราชทาน
 อภัยโทษแก่นักโทษประหาร คือ ขุนช้างและวันทองให้เป็นรางวัล ดังคำประพันธ์

จึงตรัสว่าดูรายฮ้ายหมื่นไว โทษฮ้ายช้างนั้นไซ้รู้ถึงเป็นผี
 จะยกให้ไม่ประหารผลลาญชีวี ทั้งนี้เพราะกูเอ็นดูมึง
 อีแม่จะได้หายคลายโศกเศร้า เพราะลูกเค้าได้ดีเป็นที่พึ่ง
 อันคนโทษทุจริตผิดลี้กซึ่ง โทษถึงชีวันจะบรรลัษ
 กูนี้ไม่พอใจให้ใครแก้ มึงจะแทนคุณแม่จึงยกให้
 ตรัสแล้วสั่งราชรองเมืองไป เร่งถอดฮ้ายขุนช้าง ในฉับพลัน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐: ๘๔๐-๘๔๑)

นอกจากขอพระราชทานอภัยโทษให้ขุนช้างแล้ว พลายงามยังได้ขอพระราชทานอภัยโทษให้วันทองซึ่งถูกพระพันวษาคัดสินประหารชีวิต เพราะนางไม่สามารถตัดสินใจได้ว่า จะเลือกอยู่กับใครระหว่างขุนช้าง ขุนแผน และพลายงาม ซึ่งพระพันวษาก็ได้พระราชทานอภัยโทษให้ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

ครานั้นสมเด็จพระนเรนทร์สุร	ฟังจมีนไวยทูลเป็นถ้วนถึ
ขอบพระทัยให้เมตตาปราณี!	ถึนี้สงสารอ้ายหมื่นไวย
เอ็งได้ทำความดีมีความชอบ	ถึก็ตอบแทนแล้วเป็นไทนไทน
แต่ยังมีถึงชอบที่ขอบใจ	จะยกโทษแม่ให้เป็นรางวัล

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๕๑)

พระพันวษาได้แสดงเจตนารมณ์ออกมาอย่างชัดเจนว่า การพระราชทานอภัยโทษให้แก่วันทองนี้ เป็นการให้รางวัลตอบแทนที่พลายงามกระทำความดีความชอบ ซึ่งแม้จะตอบแทนมากแล้วแต่ก็ยังไม่เพียงพอ การพระราชทานอภัยโทษให้ขุนช้างและวันทอง เป็นการกระทำของพระพันวษาที่แสดงว่าโปรดปรานพลายงามอย่างเด่นชัด เพราะพระองค์จะตรัสย้ำโดยตลอดว่าเหตุที่พระราชทานอภัยโทษนี้เพราะ "พลายงามเป็นผู้ขอ" ดังเช่นตอนที่พระราชทานอภัยโทษให้ขุนช้าง พระพันวษาทรัสว่า "ถึไม่พอใจให้ใครแก่มึงจะแทนคุณแม่จึงยกให้" และตอนที่พลายงามทูลขออภัยโทษวันทอง พระองค์ก็ตรัสอย่างชัดเจนว่า "ถ้าผิดจากมึงแล้วถึไม่ให้ ใครขอถึจะพลอยมาอ้ายถึ" (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๕๑) ซึ่งเป็นความจริงว่าเมื่อพระมหากษัตริย์ตัดสินใจลงโทษผู้หนึ่งผู้ใดแล้วหากมีใครมาทูลขอหรือรื้อฟื้นคดีขึ้นมีโทษหนักถึงขั้นพ้นคอริบเรื่อน (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๕๓ - ๕๔)

การให้สิทธิที่จะขอพระราชทานอภัยโทษนี้ จัดเป็นวิธีการให้รางวัลวิธีการหนึ่งที่พระพันวษาใช้ตอบแทนการกระทำคุณความดีของพลายงาม แม้ว่าจะไม่ใช่ชี้ชัดถึงผลของการควบคุมทางสังคม แต่การให้สิทธิดังกล่าวนี้ก็ยืนยันถึงสิ่งที่คุณคนจะได้รับตอบแทน การแสดงพฤติกรรมสอดคล้องกับความต้องการของสังคม จึงจัดได้ว่าเป็นการให้รางวัลโดยมีจุดมุ่งหมายในการควบคุมทางสังคม

๓. ทหารอาสา

ทหารอาสาที่กล่าวถึงนี้หมายความถึงนักโทษอาสา ๓๕ คน และไพร่ทาบหาม ซึ่งล้วนได้รางวัลเหมือนกัน ดังคำประพันธ์

แล้วตรัสสั่งพลันในทันใด	ยังพวกไพร่ไปทัพสามสิบห้า
ทั้งอ้ายพวกทาบหามตามโยธา	เอาเงินตราค่าให้รางวัล
แล้วให้ยกราชการงานเมือง	ปลดเปลื้องหน้าที่ทุกสิ่งสรรพ
สังกัดไว้ในอาทมาตน์	ต่อมีทัพคืบขันจึงเรียกใช้
ให้มันมีตราภูมิคุ้มห้ามขาด	ทั้งอากรขนอนตลาดอย่าเก็บได้
ทำบาญชีมีนายหมวดกองไว้	ให้ขึ้นแก่กษัตริย์สิ้นทั้งนั้น

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐: ๗๗๗ - ๗๗๘)

รางวัลที่เหล่าทหารอาสาได้รับนี้ เหมาะสมกับสถานภาพและผลงานที่ได้กระทำ กล่าวคือ แม้ว่าบุคคลเหล่านี้มิได้เป็นแม่ทัพนายกองแต่ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่สุดความสามารถจนกองทัพไทยได้รับชัยชนะ. การบำเหน็จรางวัลด้วยเสื้อผ้าและเงินทองจึงเป็นสิ่งสมควร ซึ่งบำเหน็จรางวัลบุคคลที่กระทำความคิดความชอบเช่นนี้ก็มิกำหนดไว้ในกฎหมายตราสามดวง ดังนี้

... อนึ่งผู้ใดเป็นข้าพระเจ้าอยู่หัว ๆ ใช้ในการณรงค์สงคราม แลมันผู้ไปการณรงค์สงครามนั้น มีน้ำใจษาพิภักต่อพระเจ้าอยู่หัว มันเอาใจต่อรบด้วยราชศัตรู ๆ หนีไปมีชัยชนะ ท่านว่าผู้นั้นมีความชอบในแผ่นดิน ท่านว่าให้บำเหน็จรางวัลแก่ผู้นั้นโดยควร...

...ถ้าผู้ขึ้นม้ารบแลได้หัวมา บำเหน็จขันทองเสื้อผ้า ผ้ายก ที่ขึ้น ถ้าพลเท้าได้หัว รางวัลขันเงินเสื้อผ้า ถ้าพลเท้าได้ม้า รางวัลขันทอง เสื้อผ้า...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๔๑-๑๔๓)

การให้รางวัลทหารอาสาที่กล่าวถึงข้างต้นจึงจัดเป็นการควบคุมทางสังคมในระดับที่เป็นทางการเพราะให้รางวัลในรูปแบบที่สอดคล้องกับที่ระบุไว้ในกฎหมาย นอกจากนี้รางวัลที่สอดคล้องกับข้อกำหนดในกฎหมายแล้วจะเห็นได้ว่า พระพันวษาได้ให้รางวัล

เหล่าทหารโดยการปลดจาก "ไพร่" แล้วให้รับราชการในกรมอาทมาต ซึ่งเป็นหน่วยทหารม้าที่ตั้งขึ้นเพื่อใช้ลาดตระเวนหาข่าวข้าศึก และให้สิทธิพิเศษประการหนึ่งคือ "ให้มีตราภูมิคุ้มห้าม" ซึ่งประจักษ์ ปรากฏพิทยาการ (๒๕๑๕ : ๑๕๒) อธิบายว่า นอกจากจะช่วยไม่ให้เสียภาษีแล้ว หากบุคคลเหล่านี้ก่อการทะเลาะวิวาทขึ้นในแผ่นดินแล้ว ก็โปรดมิให้พนักงานคดีเรียกเอาค่าฤชาหรือปรับสินไหมเข้าเป็นพินัยหลวงอีกด้วย

การยกย่องสรรเสริญและการแสดงความชื่นชมยินดีก็เป็นรางวัลอีกรูปแบบหนึ่ง ที่ผู้ชนะศึกได้รับจากพระพันวษา ขุนนางข้าราชการและประชาชนทั่วไปซึ่งส่วนใหญ่จะมุ่งชมเชยแม่ทัพเป็นสำคัญ ดังคำประพันธ์

ครานั้นเจ้าพระยาจักรี	ฟังคดีปรีดิ์เปรมเกษมสานต์
ให้จดความตามบอกมีทันนาน	จะได้อ่านกราบทูลพระกรุณา
แล้วยิ้มย่องหันหน้ามาชมเชย	เจ้าเอ๋ยไม่เสียทีที่อาสา
เจ้าพ่อลูกสองคนพันปัญญา	ช่างแก้แค้นล้างล้างเสียเหลือประมาณ
สักอีกใจได้เมืองเชียงใหม่สิ้น	ทั้งแผ่นดินเราเห็นเป็นยอดทหาร
ได้ตั้งพระประสงค์คงโปรดปราน	บ้านหนึ่งบ้านอายุจะรวยด้วยความดี

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๗๖๕ - ๗๗๐)

ครานั้นสมเด็จพระนเรศวร	ฟังทูลยินดีจะมีไฉน
มิเสียที่อายนี้เหล่าขุนไกร	ทั้งลูกหลานชาวยุชชิวปัญญา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๗๗๔)

พวกหญิงชายวิ่งพรูคูกองทัพ	ทั้งสองฝั่งค้ำค้ำกันหนักหนา
อิงอ้อมมือขึ้นวันทา	ชมบุญญาบารมีพระทรงชัย
ว่าทรงพระเดชอาานุภาพ	ปราบได้เมืองลาวเจ้าเชียงใหม่
ได้เซलयมาตามออกหลามไป	เมืองไหนหรือจะรอดต่อบุญฤทธิ์
เห็นเรือแม่ทัพมาพากันชี้	พ่อลูกคู่นี้ช่างศักดิ์สิทธิ์
ขุนแผนเขาเคยคิดมีความคิด	เจ้าชีวิตท่านโปรดยกโทษไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๗๖๗)

การยกย่องชมเชยที่ยกมาทั้งหมดนี้ เป็นการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล ในระดับที่ไม่เป็นทางการ คือการให้รางวัลด้วยการทำให้ผู้รับเกิดความพึงพอใจซึ่งแม้ผู้ให้ จะมีได้ตั้งใจที่จะตอบแทนการกระทำคุณความดีของบุคคล หากกระทำไปโดยอัตโนมัติ แต่เมื่อกระทำไปแล้วเกิดผลต่อผู้รับในทางบวก คือทำให้ผู้รับพอใจก็ย่อมกระตุ้นให้กระทำ พฤติกรรมเช่นนี้ได้อีกต่อไป

คำประพันธ์บทสุดท้ายที่กล่าวว่า "เห็นเรือแม่ทัพมาพากันชี พ่อดูกูนี้ช่าง ตักดีสิทธิ์ ขุนแผนเขาเคยดีมีความคิด เจ้าชีวิตท่านโปรดยกโทษไป" มีประเด็นที่น่าสนใจ คือ ผู้คนที่มาคุกกองทัพจะชื่นชมและสรรเสริญพระพันวษาก่อนที่จะสรรเสริญแม่ทัพ โดยกล่าวว่า เป็นเพราะบุญบารมีของพระองค์จึงทำให้ได้ชัยชนะ การกระทำเช่นนี้เป็นการ ควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลที่เข้าแผ่นดินมีต่อพระมหากษัตริย์ เมื่อกองทัพที่ พระองค์เลือกเป็นแม่ทัพและสั่งการสามารถกระทำตามความคาดหวังได้ การกระทำของ ประชาชนสะท้อนให้เห็นคตินิยมเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ว่าบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ สามารถบันดาลสิ่งดี ๆ ทั้งหลายให้เกิดขึ้นในแผ่นดินได้

การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลตามสาเหตุ "ชนะศึก" นี้ มีรูปแบบที่ หลากหลายและมี "ค่า" ของรางวัลสูงที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การให้รางวัลด้วยการ ยกย่องระดับทางสังคมของบุคคลเหล่านั้น อันได้แก่ การพระราชทานตำแหน่ง บรรดาศักดิ์ และราชทินนาม ตลอดจนทรัพย์สินเงินทองที่จะเพิ่มพูนขึ้นตามตำแหน่งที่ได้รับ จาก ทฤษฎีความต้องการของมาสโลว์ (Maslow) จะเห็นได้ว่า รางวัลที่ให้ดังกล่าวนี้มิได้ ตอบสนองความต้องการทางกายเท่านั้น หากตอบสนองความต้องการในระดับสูงขึ้น คือ ความต้องการความเคารพนับถือ เกียรติยศ ชื่อเสียง จึงน่าจะสอดคล้องกับความต้องการ ของผู้รับเพราะความต้องการขั้นพื้นฐานได้รับการพัฒนาสูงขึ้นตามสภาพที่เป็นอยู่

๑.๓ การปราบปรามผู้กระทำผิดออกจากรรจ์

ความผิดออกจากรรจ์ คือ การกระทำความคิดร้ายแรงที่กระทบกระเทือนต่อ ศีลธรรม ตลอดจนความสงบเรียบร้อยของประชาชนและบ้านเมืองอย่างรุนแรง ซึ่งกฎหมาย ตราสามดวงได้ระบุความผิดระดับนี้เอาไว้หลายกรณี คือ การปล้น เฆวัด-โบสถ์ ฆ่า พระ เณร ชาวบ้าน ฆ่าบิดามารดา ญาติ ครู อาจารย์ เอาพระพุทธรูป มาเหยียบย่ำและ ทำทารุณกรรมต่อทารกโดยการตัดมือ ตัดเท้า ตัดคอ เป็นต้น ซึ่งเหล่านี้ถือเป็นการ กระทำผิดร้ายแรงถึงขั้น "กบฏ" ทั้งสิ้น

การที่เถรवादแปลงเป็นจระเข้อาละวาดฆ่าคนนั้นเป็นการกระทำที่โหดเหี้ยมทารุณผิดวิสัยมนุษย์ และทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อนหวาดกลัวจนไม่อาจประกอบอาชีพตามปกติได้ ดังคำประพันธ์

ตั้งแต่อย่างทองสองฟากท่า	กลัวกุ่มภาที่ท่วมคสยคสยของ
เรือแพก็ขยาดไม่อาจจร	ถือกระถ่อนชาวบ้านสะท้านใจ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๖๗)

เหตุการณ์นี้จำเป็นต้องยุติโดยเร่งด่วน มิฉะนั้นจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนวุ่นวายอย่างใหญ่หลวง ดังนั้นพระพันวษาจึงตรัสว่า

ละไว้ไพร่บ้านพลเมือง	จะขุนเคืองยับยั้งทั้งกรุงศรี
จึงคำรัสตรัสสั่งอธิบดี	ให้หาหมอกุมภีที่สำคัญ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๖๘)

ดังนั้นการที่พลายชุมพลอาสาปราบจระเข้เถรवाद และกระทำสำเร็จ จึงเป็นการทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติครั้งสำคัญ เพราะนอกจากจะทำให้ความสงบสุขกลับคืนมาสู่บ้านเมืองแล้วยังตอบสนองความต้องการของสถาบันพระมหากษัตริย์ในอันที่จะปกป้องคุ้มครองราษฎรตามหน้าที่ที่พึงปฏิบัติ

ผู้มีอำนาจในการให้รางวัลแก่พลายชุมพลมากที่สุด คือ พระพันวษา โดยรางวัลที่พระราชทานนั้นมีหลายรูปแบบ คือ การจงใจให้แสดงพฤติกรรมด้วยการกล่าวถึงรางวัลที่พึงได้รับ

เออกระนั้นสิว่าให้น้ำฟิง	มึงทำให้ได้ดังที่มาคหมาย
ถ้า मैं มึงฆ่ากุ่มภาย	ย้ายพลายเป็นรวยด้วยรางวัล

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๗๔)

เมื่อพลายชุมพลปราบจระเข้เถรवादได้ พระพันวษาก็ตรัสชมเชย และแสดงกิริยาชื่นชมด้วยการตบพระหัตถ์ดังนี้

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงศักดิ์	ปิ่นปักอูษุขยามหาสถาน
เห็นได้ตัวเถรมาหน้าพระสถาน	คบบพระหัตถ์ฉัตรฉานประภายมา
เออมันน่าขบใจอ้ายชุมพล	ช่างกล้าหาญทานทนเป็นหนักหนา
ความชอบครั้งนี้มีเต็มประดา	เอาเถิดหวาจะให้มิ่งให้ถึงใจ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๗๕)

หลังจากที่ประหารเถรฆาตแล้ว พระพันวษาก็ทรงแต่งตั้งพลายชุมพลให้มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวง ราชทินนามที่ได้ คือ หลวงฤทธิ์นายเวรซึ่งคำสามัญ เรียกว่า หลวงนายฤทธิ์ มีตำแหน่งเป็นนายเวรสังกัดกรมมหาดเล็กหลวงเช่นเดียวกับ พลายงาม นอกจากนี้ยังพระราชทานเงินตรา เสื้อผ้าและที่อยู่อาศัย ดังคำประพันธ์

คำรพลาทางมีสีหนาท	ครัสประภาสั่งมาหาข้าไม่
อ้ายชุมพลทำชอบขบใจ	อาสาไปไม่เห็นแก่ชีวิต
ความชอบครั้งนี้มีหนักหนา	ถ้าไม่ได้กุมภาก็จะผิด
ให้มันเป็นที่หลวงนายฤทธิ์	จะเอาไว้ใช้ชิดอยู่กับกู
กรมเมืองทหารโนไปจัดการ	หาที่บ้านปลุกเรือนให้มันอยู่
อ้ายไวยเอ็ง ไปช่วยแลดู	มันหนุ่มนักจักไม่รู้เรื่องเรือนชาน
แล้วจึงครัสสั่งชาวคลังใน	จัดผ้าสมปักไหมสไบสำน
ทั้งเงินตราห้าชั่งตั้งใส่พาน	พระราชทานแล้วเสด็จขึ้นข้างใน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๘๕)

นอกจากรางวัลที่ได้จากพระพันวษาแล้ว พลายชุมพลยังได้รับคำชมเชยจากประชาชนที่มาดูเหตุการณ์ด้วย

ฝ้ายเหล่าชาวประชาพากันกลับ	คับคั่งโงษกันสนั่นไหว
ชมชุมพลคนคือออกมีไป	ช่างกระไรฤทธิ์เคชวิเศษครัน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๘๕)

การพระราชทานรางวัลแก่พลายชุมพลมีข้อที่น่าสังเกตเช่นเดียวกับพลาวยงาม คือ พลายชุมพลก็ได้รับพระราชทานบ้านพร้อมที่ดิน ซึ่งเหตุผลก็น่าจะคล้ายคลึงกันได้แก่

เพราะหลายชุมพลเป็นคนหนุ่มที่มีความสามารถสอดคล้องกับความต้องการของสถาบัน
พระมหากษัตริย์พระพันวษาจึงต้องการเอาไว้รับใช้ใกล้ชิด คังคำประพันธ์

ด้วยมันปราบกุมภีลมีความชอบ   ควรประกอบยศศักดิ์เป็นมักผล
จะเอาไว้ใช้สอยอีกสักคน   แขนยลมันก็คล้ายกับอ้ายไวย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๘๕)

นอกจากนั้นด้วยตำแหน่งหน้าที่ในกรมมหาดเล็กอันเป็นหน้าที่ที่ต้องทำงานรับใช้
ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ การมีบ้านพักในกรุงศรีอยุธยาอมสะควกต่อการปฏิบัติงานและ
ที่เหนือสิ่งอื่นใดคือสะควกต่อการควบคุมพฤติกรรมด้วย

การปราบปรามเดรชวาคผู้กระทำความผิดอุกฉกรรจ์ทำให้หลายชุมพลได้รับรางวัล
ทั้งที่เป็นวัตถุสิ่งของ ตำแหน่งหน้าที่ ขศถาวรยศศักดิ์ ตลอดจนค่ายกองขมเขย
จากพระพันวษาและประชาชนทั่วไป ซึ่งการให้รางวัลทั้งหลายเหล่านี้จัดเป็นการควบคุม
ทางสังคมที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ กล่าวคือ การพระราชทานทรัพย์สิน ตำแหน่ง
หน้าที่ และบรรดาศักดิ์นั้นเป็นการควบคุมทางสังคมในระดับที่เป็นทางการ เพราะได้
กระทำตามกฎหมายของสถาบัน อีกทั้งความผิดของเดรชวาคก็รุนแรงเข้าขั้น "กบฏ"
การปราบปรามเดรชวาคจึงมีความดีเทียบได้กับปราบกบฏ และรางวัลที่ได้จากการปราบ
กบฏตามที่ระบุในกฎหมาย ก็น่าที่จะมีผลบังคับใช้มาถึงการกระทำความดีความชอบในข้อนี้
ด้วย

การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลในระดับนี้ เป็นการตอบสนองความ
ต้องการของผู้ที่มีพฤติกรรมเป็นไปตามความคาดหวังของสังคม วิธีการที่สำคัญคือ การ
เปลี่ยนแปลงสถานภาพอย่างรวดเร็ว และสถานภาพใหม่นั้นเป็นสถานภาพที่อยู่ในขั้นทาง
สังคมที่สูงขึ้น ดังนั้นจึงมีผลต่อการควบคุมทางสังคมที่ทำให้ผู้รับมีความพึงพอใจอย่างสูง
นอกจากนั้นยังเป็นแรงกระตุ้นที่ช่วยผลักดันให้บุคคลอื่น ๆ ในสังคมปรารถนาที่จะแสดง
พฤติกรรมในทิศทางเดียวกัน

การให้รางวัลในระดับที่ไม่เป็นทางการ คือ การยกย่องชมเชยจากผู้พบเห็น
ทั้งหมดที่แสดงออกในทางบวกต่อบุคคลที่มีพฤติกรรมสอดคล้องกับความต้องการของ
สังคม รางวัลเช่นนี้มีคุณค่าทางจิตใจของผู้รับอย่างสูงเพราะการเป็นที่ชื่นชมของคน
จำนวนมากนั้นมิได้เกิดขึ้นโดยง่าย

๑.๔ ยุติความขัดแย้งของขุนนาง

แม้ว่าพระมหากษัตริย์จะเป็นศูนย์กลางและเป็นที่มาของอำนาจทุก ๆ อย่างในพระราชอาณาจักร แต่อย่างไรก็ดีพระองค์ก็ไม่อาจเป็นผู้ใช้อำนาจในการบริหารราชการทั้งหมดเพียงลำพัง ดังนั้นจึงทรงมอบหมายอำนาจส่วนหนึ่งให้กับบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และเหล่าขุนนาง (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. ๒๕๓๖ : ๑๕๗) ขุนนางจึงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการบริหารประเทศ หากขุนนางเกิดข้อพิพาทหรือขัดแย้งกันย่อมก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคงภายในประเทศได้

ความขัดแย้งของขุนนางที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน คือ เรื่องราวระหว่างขุนแผนกับพลายงาม ซึ่งสาเหตุมาจากพลายงามถูกสร้อยฟ้าทำเสน่ห์จึงทูปตีศรีมาลาอย่างรุนแรง เมื่อความทราบถึงขุนแผนก็พยายามตักเตือน แต่ด้วยอำนาจของเวทมนตร์รวมทั้งความถือดีในความสามารถของตนทำให้พลายงามไม่เชื่อบิดาและเจรจาถ่วงเกิน ขุนแผนโกรธแค้นบุตรชายอย่างมาก ถึงกับวางแผนให้พลายชุมพลปลอมเป็นมอญยกทัพมา เมื่อใดที่พลายงามอาสาออกรบก็จะร่วมมือกับพลายชุมพลสังหารพลายงามเสีย

การกระทำของขุนแผนกับพลายชุมพล ก่อให้เกิดความวุ่นวายมิใช่น้อย ถึงแม้จะมีได้ฆ่าฟันประชาชนและทหารของพระพันวษา แต่ก็ทำให้ชาวบ้านแตกตื่นอพยพหลบหนีกันไกลหลาย คังคำประพันธ์

ต่างคนต่างกลัวเอาตัวรอด	มุดลอดป่าไม้ไปสูญหาย
ขุนแผนแสนสะท้านกับลูกชาย	เรียกภูตผีพรายกับหุ่นมา
เซ็งแซ่แห่ห้อมพร้อมสะพรั่ง	โห่ดังเกรียวกราวฉาวป่า
ออกทุ่งมุ่งตรงอยุธยา	ล่องสุพรรณพารามาทันใด
ชาวบ้านร้านช่องอยู่ใกล้ทาง	ละเหย้าเรือนร้างไม่อยู่ได้
แตกตื่นทุกบ้านซานชมไป	ตกใจไม่เป็นสมประดี

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๘๕)

เหตุการณ์ดังกล่าวเข้าสู่ภาวะที่รุนแรงยิ่งขึ้นเมื่อพระพันวษามีบัญชาให้พลายงามไปปราบปราม ผลปรากฏว่าทัพของพลายงามพ่ายแพ้และพลายงามก็แทบจะเอาชีวิตไม่รอด

เมื่อพระพันวษาทรงทราบถึงสาเหตุของปัญหาพระองค์ก็ตระหนักว่า ทั้งขุนแผนและพลายงามเป็นขุนนางที่มีค่าต่อราชบัลลังก์พอๆ กัน โดยเฉพาะขุนแผนนั้นด้วยความโกรธแค้นและเกรงกลัวในความผิดอาจทำให้หนีเตลิดไป ซึ่งราชสำนักก็จะต้องสูญเสียทหารฝีมือดี

และหากปล่อยให้ความขัดแย้งยืดเยื้อต่อไป ความวุ่นวายและปัญหาที่คงมีมาอย่างไม่รู้จบสิ้น พระองค์จำเป็นที่จะต้องหาทางยุติปัญหานี้อย่างเร่งด่วน

การที่ศรีมาลาได้รับอาสาไปเจรจากับขุนแผนแล้ว สามารถนำตัวขุนแผนกับ พลายชุมพลเข้าพระนครได้ จึงเป็นขั้นตอนสำคัญ ในการยุติปัญหาความขัดแย้งของ ทั้งสองฝ่ายซึ่งพระพันวษาก็ได้ตรัสว่า

.....
อีศรีมาลาครั้งนี้มีงคิดครัน

ที่ได้ย้ายแผนชุมพลมา

หาไม่ไหนย้ายเผ่าจะหายแค้น

.....
ความชอบมีงนั้นกูตอบแทน

เพราะมีง ไปพูดจากับย้ายแผน

ผิคนักก็จะแล่นเคล็ดไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๔๒)

การพระราชทานรางวัลให้ศรีมาลา จึงเป็นวิธีการควบคุมทางสังคมซึ่งกระทำ แก่บุคคลที่รับอาสากระทำตามพระราชประสงค์ โดยมีส่วนช่วยยุติปัญหาความขัดแย้ง ของขุนนาง ซึ่งการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลในข้อนี้อยู่ในระดับที่เป็นทางการ เพราะสถาบันพระมหากษัตริย์จะมีกฎเกณฑ์ที่ยึดถือปฏิบัติว่า พระมหากษัตริย์พึงสนับสนุน ผู้ทำดี โดยการให้รางวัล ไม่ว่าพระมหากษัตริย์จะเสด็จไปที่ใดจะต้องมีพระคลังไปที่นั่นด้วย การขาดพระคลังเท่ากับขาดราชย์ และพระมหากษัตริย์พึงประทานรางวัลให้เนืองนอง แก่โยธาหาญ (เสฐียรโกเศศ. ๒๕๐๗ : ๒๒๕) แม้ว่าศรีมาลาจะมีไชโยธาหาญ แต่นาง ก็ได้กระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติไม่น้อย จึงควรที่พระพันวษจะตอบแทนนางด้วย รางวัลตามแบบอย่างที่ตอบแทนแก่โยธาหาญเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการตอบแทนผู้อาสา ออกรบด้วยบำเหน็จรางวัลในระดับต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว (กฎหมายตราสามดวง. ๒๕๓๗ : ๑๕๓) นอกจากนั้นในกฎหมายตราสามดวงยังได้ระบุรางวัลสำหรับผู้กระทำตน เป็นประโยชน์ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ อาทิ ชักชวนราษฎรให้เข้ามาทำมาหากินในที่ รกร้างจนสามารถส่งส่วยเข้าท้องพระคลัง ผู้ชักชวนจะได้รับบำนาญชั้นลหุด้วย (กฎหมาย ตราสามดวง. ๒๕๓๗ : ๑๕๔)

การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลตามสาเหตุ "กระทำคุณประโยชน์ต่อ ประเทศชาติ" นี้ผู้มีอำนาจในการให้รางวัลโดยตรงคือ พระพันวษา ดังนั้นการให้รางวัล ในข้อนี้ จึงเป็นการควบคุมทางสังคมในระดับที่เป็นทางการเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งพระพันวษา

มักจะจัดกระทำอย่างสอดคล้องกับระเบียบกฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในกฎมณเฑียรบาล แต่อย่างไรก็ดี การพระราชทานรางวัลให้พลายงามก็มีข้อที่น่าสังเกตว่า พระพันวษาได้ปฏิบัติ นอกเหนือกฎเกณฑ์โดยการพระราชทานรางวัลครั้งแล้วครั้งเล่า เพื่อตอบแทนคุณความดี ของพลายงาม ซึ่งได้รับรางวัลที่เหมาะสมไปแล้ว สาเหตุของการกระทำเช่นนี้ ก็คือ "ความโปรดปราน" ที่มีต่อพลายงามเป็นพิเศษนั่นเอง

รางวัลที่มีค่าสูงสุด ที่บุคคลได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ คือ "ตำแหน่ง" ซึ่งมักจะได้มาพร้อมกับบรรดาศักดิ์และราชทินนามซึ่งทำให้ผู้นั้นได้เลื่อนชั้นทางสังคม และได้รับความนับหน้าถือตา ชื่อเสียง เกียรติยศอันเป็นความต้องการพื้นฐานในระดับสูงขึ้นมา

ข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ สิ่งของที่พระราชทานมักเป็นเสื้อผ้า ไม่ว่าจะ เป็นผ้าสมปัก ผ้าปุม ผ้าลาย หรืออื่น ๆ ที่เป็นเช่นนี้เพราะเสื้อผ้าเป็นของหายากและมีราคาแพง ดังปรากฏในบันทึกของครอว์ฟอร์ด (Crawford, ๒๕๑๕ : ๘๘) ที่ว่า ผ้าเหล่านี้ ต้องได้รับการพระราชทานเท่านั้น แม้การสวมใส่ผ้าลายก็มีไซ้เรื่องของสามัญชน หากนุ่งผ้าฝัดบรรดาศักดิ์ก็จะมีโทษตามกฎหมาย ดังนั้นเสื้อผ้าอาภรณ์ ตลอดจนเครื่องประกอบกระติ่งกายที่ได้รับพระราชทานทั้งหมด จึงถือเป็นเครื่องกำหนดฐานะทางสังคม อีกรูปแบบหนึ่ง

ส่วนการพระราชทานสตรีให้เป็นภรรยา นั้น เป็นการให้รางวัลที่แสดงถึงค่านิยม ในการมีภรรยา มาก ในเรื่องนี้ปิยะนาถ บุนนาค ได้วิเคราะห์ ไว้ในงานวิจัยเรื่อง ค่านิยมและบรรทัดฐานของสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.๒๕๒๓ - ๒๕๓๔) : ระบบเครือญาติ การแต่งงาน และครอบครัวสรุปได้ว่า คนไทยทุกชั้นมีค่านิยมในเรื่องการมีภรรยาหลายคน โดยถือว่าการมีภรรยา มากเป็นเครื่องแสดงอำนาจบุญบารมี (ปิยะนาถ บุนนาค, ๒๕๒๖) เรื่องนี้สอดคล้องกับการพระราชทานสร้อยฟ้าให้แก่จ๋มมื่นไวย ซึ่งพระพันวษาดำรัสออกมาอย่างชัดเจนว่า "อ้ายพลายงามได้เป็นจ๋มมื่นไวย มิมียศเท่าไรก็ควรที่ได้สักสิบคนนั้นมันยิ่งดี" คำประพันธ์นี้ชี้ให้เห็นว่า ยิ่งบุญมีหน้าที่การงานสูงก็ควรมีภรรยาประดับบุญบารมีมาก ๆ สตรีจึงถูกนำมาใช้เป็นรางวัลดังนี้

๒. ปฏิบัติตนเหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพ

บทบาทและสถานภาพ เป็นกลไกการควบคุมทางสังคมชนิดหนึ่งซึ่งถูกจัดอยู่ในกลไกทางวัฒนธรรม บทบาทและสถานภาพสามารถควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ได้เพราะสถานภาพ คือ ตำแหน่งที่ได้รับจากการเป็นสมาชิกของกลุ่ม หรือสังคม ซึ่งสถานภาพ

จะเป็นตัวกำหนดบทบาทและหน้าที่ที่พึงปฏิบัติ ส่วนบทบาทก็คือพฤติกรรมที่สังคมคาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่างๆ (งามพิศ สัตย์สงวน. ๒๕๓๔ : ๗๓) ดังนั้นหากบุคคลไม่ปฏิบัติตามบทบาทและสถานภาพของตนหรือปฏิบัติไม่เหมาะสม ก็ย่อมจะเป็นการกระทำที่เบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานทางสังคม ผลที่บุคคลจะได้รับคือ การถูกลงโทษ ในทางกลับกันถ้าบุคคลนั้นปฏิบัติตนเหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพก็จัดได้ว่าเป็นการกระทำที่สอดคล้องกับบรรทัดฐาน และย่อมส่งผลให้ผู้นั้นได้รับรางวัลจากสังคม

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีการให้รางวัลบุคคลที่ปฏิบัติตนเหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพต่อไปนี้

๒.๑ บทบาทและสถานภาพของภรรยา

๒.๒ บทบาทและสถานภาพของศิษย์

๒.๑ บทบาทและสถานภาพของภรรยา

สังคมไทยมีค่านิยมว่า สามีเป็นเครื่องแสดงเกียรติยศและเป็นผู้คุ้มครองดูแลภรรยา ดังนั้นภรรยาที่ดีจึงต้องซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อผู้เป็นสามี ในเสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผนก็ย้ำเน้นให้เห็นถึงคตินิยมดังกล่าว โดยนำเอาความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามีมาเป็นข้อควรปฏิบัติดังปรากฏในคำสั่งสอนของนางบุษบาที่กล่าวแก่ศรีมาลาก่อนส่งตัวว่า

แม่สอนเข้ามาแต่น้อยกว่าร้อยพัน	สุดสำคัญแต่เพียงอดนั้นเป็นต้น
อย่าทำชั่วเพราะว่าตัวของตัวจน	เขาเปรียบเทียบจงสู้นต้องเกรงกลัว
ใครจะค่าเงาจิ้งก็ขี้เขา	จงอดเอาอย่าสำออยคอยฟุ้งฝว
อันคนคีนานคอกจึงออกตัว	ถ้าคนชั่วเขาคงเห็นเป็นไปเอง
จงอุตสาห์เสงี่ยมค้อยเจียมตน	อย่าให้คนทั้งปวงล่วงข่มเหง
จงซื่อตรงต่อผัวรู้กลัวเกรง	.....

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๑๔)

ด้วยเหตุนี้การให้รางวัลภรรยาผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี จึงเป็นการควบคุมทางสังคมโดยกลไกทางวัฒนธรรม เพราะพฤติกรรมดังกล่าวนี้สอดคล้องกับบทบาทและสถานภาพซึ่งเป็นความคาดหวังของสังคม

ตัวละครที่ได้รับรางวัลเพราะปฏิบัติตนเหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพ ใน
เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนคือ "วันทอง"

วันทอง ได้แสดงออกถึงความซื่อสัตย์ต่อสามีในตอนที่พลายแก้วไปทัพและ
ขุนช้างมาหลอกหลวงว่าพลายแก้วเสียชีวิตแล้ว ซึ่งนางศรีประจันก็หลงเชื่อ ประกอบกับมี
ใจละโมบจึงบังคับวันทองให้แต่งงานกับขุนช้าง แต่วันทองก็ไม่ยินยอมตกเป็นภรรยาของ
ขุนช้าง การกระทำนี้ทำให้ขุนแผนกล่าวสรรเสริญว่า

นี้หากว่าวันทองไม่เข้าหอ   รอยู้งถึงเจ็ดราตรีนี้
ถ้าหญิงอื่นก็จะเสียประเพณี   เจ้าศีลีนสุคตอยุธยา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๗๖)

การเปรียบเทียบวันทองกับหญิงคนอื่นนี้ เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นถึงคุณค่าของ
การกระทำของวันทองเด่นชัดขึ้น เพราะขุนแผนได้ทราบว่าวันทองถูกมารดาบังคับเจียนดี
อย่างรุนแรง แต่เป็นเพราะวันทองซื่อสัตย์ต่อสามีจึงยอมอดทน ถ้าเป็นหญิงอื่นคงยินยอม
เข้าหอกับขุนช้างไปแล้ว ดังนั้นวันทองจึงควรค่าแก่การยกย่องว่า "เจ้าศีลีนสุคตอยุธยา"

การยกย่องชมเชยวันทองของขุนแผนนี้ เป็นการควบคุมทางสังคมด้วยการให้
รางวัลในระดับที่ไม่เป็นทางการ โดยการให้กำลังใจแก่ผู้ที่กระทำคนสอดคล้องกับบทบาท
สถานภาพ และความคาดหวังของสังคม รางวัลนี้มีคุณค่าทางจิตใจอย่างสูง เพราะเมื่อ
พิจารณาสภาพของวันทองขณะนั้นกำลังใจ ความเข้าใจ และคำพูดที่แสดงว่าเห็นคุณค่าการ
รอคอยของนาง คือการตอบสนองที่ตรงกับความต้องการอย่างแท้จริง

๒.๒ บทบาทและสถานภาพของศิษย์

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดประการหนึ่ง คือ ความรู้
เป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะช่วยนำพามนุษย์ไปสู่ความสำเร็จในชีวิต โดยเฉพาะผู้ที่ต้องการ
มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี จะต้องเลือกประกอบอาชีพรับราชการด้วย

คุณสมบัติของข้าราชการที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงชี้ให้เห็นว่า ความรู้
คือคุณสมบัติที่จำเป็น (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕. ๒๕๑๗ : ๑๕๕) นอกจากนั้น การ
อบรมสั่งสอนบุตรหลานในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนก็สะท้อนความเชื่อนี้เช่นกัน ดัง
คำประพันธ์

.....
รู้สิ่งที่ไม่รู้วิชา

.....
ไปเบื้องหน้าเติบโตใหญ่จะให้คุณ
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๓๑)

ถ้า मैंเจ้าเล่าเรียนความรู้ได้
ถวายตัวพระองค์ทรงพระชนม์

จะพาไปฟังพระจอมศรี
จะได้มีเกียรติยศปรากฏไป
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๓๒)

เมื่อบุคคลเข้าสู่การศึกษาแล้ว พฤติกรรมที่สอดคล้องกับความคาดหวังของสังคม คือ การตั้งใจศึกษาเล่าเรียน มุานะบากบั่น ส่วนคุณสมบัติที่สังคมหรือสถาบันการศึกษาต้องการ คือความเฉลียวฉลาด มีไหวพริบดี เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะพฤติกรรมและคุณสมบัติดังกล่าวยอมทำให้บุคคลนั้นมีโอกาสเรียนรู้มากกว่าผู้อื่น ตลอดจนมีความรู้เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตอย่างเพียงพอ

การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลบุคคลที่ปฏิบัติตนเหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพศิษย์ปรากฏให้เห็นในตอนปลายแก้วเรียนวิชาซึ่งผู้ให้รางวัลก็คือ สมภารบุญ ซึ่งให้รางวัลด้วยการชมเชยและแสดงกิริยาอาการชื่นชม ดังคำประพันธ์

หนังสือสิ้นกระแสน้ำแปรลอรรด จนสมภารเจ้าวัดไม่บอกได้
ดูหลังดูหน้าแล้วว่าไป สิ้นไส้กูแล้วเฒเรแก้วอา
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๓๘)

การ "ดูหลังดูหน้า" นี้เป็นอวจนภาษาที่แสดงออกถึงความยินดี ส่วนคำพูดที่ว่า "สิ้นไส้กูแล้วเฒเรแก้วอา" นั้นขำว่าปลายแก้วเรียนเก่ง ฉลาดปราดเปรื่อง จนอาจารย์ไม่มีความรู้ที่จะถ่ายทอดต่อไปได้อีก คำพูดเช่นนี้ก็คำขมนั่นเอง ดังนั้นยอมจะทำให้ผู้รับเกิดความพึงพอใจ การกระทำดังกล่าวจึงเป็นการควบคุมทางสังคม ด้วยการให้รางวัลดังกล่าว

การกระทำที่เหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพนี้ มิได้มีตัวบทกฎหมายบังคับใช้ จะมีก็แต่การกำหนดโทษผู้ที่กระทำเบี่ยงเบนไปจากบทบาทและสถานภาพอย่างรุนแรงเท่านั้น เหตุที่บุคคลยินดีที่จะปฏิบัติก็เพราะเป็นการกระทำที่สังคมคาดหวัง และบุคคลได้รับประโยชน์จากการปฏิบัติตาม คือความสบายใจ และการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่นได้อย่าง

เป็นระบบ รางวัลที่บุคคลจะได้รับเมื่อปฏิบัติเหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพ จึงมีโช
 ทรัพย์สินเงินทอง ชื่อเสียง เกียรติยศ จะมีก็เพียงคำชมเชยหรือการแสดงความชื่นชม
 เท่านั้น

๓. มีคุณสมบัติสอดคล้องกับความต้องการของสังคม

การที่บุคคลมีคุณสมบัติสอดคล้องกับความต้องการของสังคม เป็นปัจจัยหนึ่ง
 ทำให้ผู้นั้นได้รับรางวัลจากกลุ่ม หรือสถาบันที่เขาสังกัดอยู่ เมื่อเราทราบถึงคุณสมบัติ
 ที่สังคมต้องการก็ย่อมทำให้ทราบถึงบรรทัดฐานของสังคมนั้น ตลอดจนสาเหตุของการ
 กำหนดบรรทัดฐานนั้น

การวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลใน เสนาเรื่อง
 ขุนช้างขุนแผนพบว่าคุณสมบัติที่สังคมพึงประสงค์ คือ คุณสมบัติดังต่อไปนี้

๓.๑ ความรู้ทางไสยศาสตร์

๓.๒ ความสามารถในด้านศิลปะหัตถกรรม

๓.๑ ความรู้ทางไสยศาสตร์

ไสยศาสตร์ คือลัทธิอันเนื่องด้วยเวทมนตร์คาถาซึ่งได้มาจากศาสนาพราหมณ์
 (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๒๕ : ๘๔๒.) ลัทธิความเชื่อดังกล่าวนี้เชื่อว่า อักขระหรือ
 ข้อความที่ผูกขึ้นนั้นมีอำนาจลึกลับและมีความศักดิ์สิทธิ์ สามารถใช้เป็นประโยชน์ในการ
 ปิดเป่าหรือป้องกันสิ่งชั่วร้ายให้แคล้วคลาด และอำนวยความสะดวกสำเร็จตามความประสงค์
 ของผู้กระทำ (ประจักษ์ ประภาพิทยากร. ๒๕๒๕ : ๑๓๔)

เสนาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพของสังคมส่วนหนึ่งว่า
 ไสยศาสตร์มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมอย่างสูง ดังจะเห็นได้จากการนำ
 ไสยศาสตร์มาใช้ในการเสริมสร้างความแข็งแกร่ง ความเก่งกล้า ทำให้ผู้อื่นเกิดความรัก
 ความเมตตา และที่สำคัญคือการนำมาใช้เพื่อความสำเร็จในการทำสงคราม

ไสยศาสตร์มีความสัมพันธ์กับการทำสงครามอย่างยิ่ง ดังที่วรินทร์ อภิษรพงษ์
 (๒๕๑๖ : ๓๐๘) กล่าวไว้ว่า

...การสงครามเป็นมูลเหตุของความเชื่อทางไสยศาสตร์ เพราะสงครามสมัยโบราณ
 เต็มไปด้วยความน่ากลัว หวาดเสียว สยดสยอง ผู้จะเข้าโรมรันจึงต้องการพลังใจ
 อย่างมหาศาล... สังคมไทยโบราณจึงผูกพันอยู่กับการสงครามและการแสวงหาวิชา

ความรู้ประดับตนเพื่อไปรับใช้ในราชการสงคราม การศึกษาสมัยนั้นมีวัดเป็นโรงเรียน และมีพระสงฆ์เป็นครูจึงพยายามจัดการเรียนการสอนและเนื้อหาวิชาให้สอดคล้องและสนองความต้องการของสังคม ดังนั้นครูที่มีชื่อในสมัยโบราณจึงเป็นพระสงฆ์ที่เชี่ยวชาญทั้งในทางไสยศาสตร์และตำราพิชัยสงครามด้วย...

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้จึงทำให้ความรู้ทางไสยศาสตร์เป็นคุณสมบัติที่พึงปรารถนาประการหนึ่งของสังคม ดังนั้นเมื่อบุคคลแสดงให้เห็นว่า ตนเองมีความรู้ความสามารถทางไสยศาสตร์อย่างเชี่ยวชาญ จึงได้รับรางวัลในรูปแบบต่าง ๆ ดังตัวอย่างพลาขามที่เสนอขออาสาสู้ศึกเชิงใหม่ต่อพระหมื่นศรีนั่น พลาขามต้องใช้ความรู้ทางไสยศาสตร์เป็นเงื่อนไขในการรับรองความสามารถของตน เพราะพระหมื่นศรีกล่าวว่า "พ่อนี้ยังไม่ไวอารมณ์" ซึ่งปัญหาไม่ใช่ความอ่อนคืออยู่ในวัยวุฒิของพลาขาม หากเป็น "คุณวุฒิ" ด้านไสยศาสตร์มากกว่า เพราะพระหมื่นศรีได้กล่าวต่อไปว่า "ไม่เคยเห็นวิชาอาคม เจ้าสะสมรำเรียนไว้อย่างไร" และ "ถ้าเหมือนพ่อก็พอจะไวใจ หรือพ่อเจ้าเขาให้ตำรับเรียน" การถามย่ำถึง ๒ ครั้งของพระหมื่นศรียืนยันความเชื่อที่ว่า การมีความรู้ทางไสยศาสตร์เป็นคุณสมบัติสำคัญของนักรบ

ดังนั้นพลาขามจึงแสดงวิชาให้พระหมื่นศรีชมด้วยการแปลงกายในรูปแบบต่าง ๆ การแสดงคุณสมบัตินี้ ทำให้พลาขามได้รับการชมเชยที่แสดงออกทางวาจาและกิริยาท่าทางดังคำประพันธ์

พระหมื่นศรีค่อยมีน้ำใจมา	หัวร่อรำเออเช่นนี้ศิษย์
พอจะเอาการได้ไม่เสียพันธุ์	คลายเวทพุกกันเถิดลูกยา

พลาขามก็คลายอุทธีมนตร์	กลับกลายเป็นคนลงนั่งไหว
พระหมื่นศรีเปรมปรีดิ์ยิ้มละไม	ลูบหลังลูบไหล่เจ้าพลาขาม
เอาการแน่นแล้วลูกแก้วพ่อ	เจ้าเป็นต่อนักเลงอย่าเกรงขาม
เมื่อแรกพ่อแคลงใจจึงไม่ตาม	พึงเห็นความรู้ดีฉะนี้เถียว

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๐๑ - ๖๐๒)

เมื่อพระหมื่นศรีนำพลาขามเข้าถวายตัวนั้น พลาขามก็ได้รับคำชมเชยจากข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ด้วย

.....

ท่านผู้ใหญ่ได้ฟังก็เปรมปรีดี	เจ้าพระยาจักรีว่าชอบกล
หน่วยก้านหาญเหี้ยมอยู่เจิวเจ้า	ลาดเลาก็เห็นจะเป็นผล
เป็นลูกหลานทหารถึงสองคน	ฤทธิ์เดชเวทมนตร์คงได้การ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๐๒)

นอกจากนี้แล้ว ในตอนประลองวิชาพลาขงามก็ได้รับคำชมเชยพร้อมกับขุนแผน
ผู้เป็นบิดาจากพระพันวษา และประชาชนที่มาชมการประลองฝีมือ ดังคำประพันธ์

แต่บรรดาคนผู้จวนเพลิน	สรรเสริญสองนายทุกแห่งหน
เออช่างศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์เวทมนต์	ข้าศึกไหนจะทนฤทธิ์เขา
พระองค์ตบพระหัตถ์อยู่ฉุดฉาน	เบิกบานทรงพระสรวลสำรวลเรอ
อายคุ่นี้ใช้ได้ไม่อมเออ	ฤทธิ์เดชมันเสมอเสมอกัน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๑๘)

เป็นที่น่าสังเกตว่า นอกจากพระพันวษาจะตรัสชมเชยพ่อลูกผู้มีความเชี่ยวชาญ
ทางไสยศาสตร์แล้ว หลังจากทอดพระเนตรการประลองยุทธพระองค์ยังแสดงความเชื่อมั่น
ในชัยชนะ ทั้ง ๆ ที่กองทัพจะไปรบกับเชียงใหม่ นั่นนอกจากขุนแผนพลาขงามแล้ว มี
นักโทษอาสาอีกเพียง ๓๕ คนเท่านั้น โดยพระองค์ตรัสว่า

ที่นี่จะได้ดูอายเชียงใหม่	มันอวดฤทธิ์ฤทธิ์ไกรอย่างไรนั่น
จะสู้กับลูกกูอยากคุ้มัน	ไม่ถึงวันก็จะวิ่งเข้าป่าไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๑๘)

ถ้อยคำและน้ำเสียงที่แสดงความมั่นใจในกองทัพ สะท้อนให้เห็นถึงค่านิยม
ของพระองค์ที่มีต่อความรู้ทางไสยศาสตร์ ซึ่งช่วยย้ำให้เห็นว่าความรู้ทางไสยศาสตร์นี้
คือคุณสมบัติที่สังคมต้องการ

การให้รางวัลด้วยการแสดงความชื่นชมและยกย่องชมเชยบุคคลที่มีความรู้ความ
เชี่ยวชาญทางไสยศาสตร์เหล่านี้ เป็นวิธีการควบคุมทางสังคมในระดับที่ไม่เป็นทางการ
โดยกลไกทางวัฒนธรรม ด้วยเหตุที่ความรู้ความเชี่ยวชาญในสาขาวิชานี้เป็นคุณสมบัติ

ที่สังคมต้องการ ดังนั้นเมื่อบุคคลแสดงออกว่ามีคุณสมบัตินี้หน่วยต่าง ๆ ในสังคมจึงให้รางวัล ด้วยการแสดงออกดังกล่าวย่อมเป็นไปได้ว่า นี่คือนรางวัลที่มีค่าทางจิตใจซึ่งผลักดันบุคคลผู้นั้น และคนอื่น ๆ ในสังคมให้พยายามสร้างคุณสมบัตินี้ให้เกิดแก่ตนเองขึ้น

นอกจากพระพันวษาจะให้รางวัลแก่พลายงามและขุนแผนด้วยการยกย่องชมเชยแล้ว พระองค์พระราชทานรางวัลที่เป็นวัตถุให้แก่บุคคลทั้งสองตลอดจนนักโทษอาสา ๓๕ คน ดังนี้

ลองถวายสิ้นทั้งสามสิบห้า	ต่างสำแดงวิชาเป็นลำดับ
แล้วมาหมอบเรียงเคียงค่านับ	รับสั่งให้ประทานรางวัลพลัน
คนหนึ่งเงินตราห้าตำลึง	กับผ้าสำหรับหนึ่งให้จัดสรร
ทั้งเพิ่มนอกออกไปให้ต่างกัน	ตามไม้มีอมันใครเอกโท

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๑๕)

แล้วจึงตรัสสั่งคลังวิเศษ	ให้จัดเสื่อโหมคเทศอย่างก้านแย่ง
แพรจีนควมทุดตามสำนสีแดง	ทั้งสมปักตามตำแหน่งขุนนางใน
ให้คลังมหาสมบัติจัดเงินตรา	ห้าซ้งเอามาประทานให้
มึงทั้งสองใช้ของเหล่านี้ไป	กว่าจะได้บำเหน็จเสร็จสงคราม

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๑๘)

รางวัลที่พระพันวษาพระราชทานนี้ คือ เงิน และเสื่อผ้าซึ่งแตกต่างกันตามตำแหน่งหน้าที่ จะเห็นได้ว่านักโทษอาสาได้เงิน ๕ ตำลึงกับผ้าคนละ ๑ สำหรับ ในขณะที่แม่ทัพทั้งสองได้เงินถึง ๕ ซ้ง และเครื่องยศตามตำแหน่งขุนนาง

การให้รางวัลในส่วนนี้ มีลักษณะเป็นการควบคุมทางสังคมในระดับที่เป็นทางการเพราะพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจในการให้ แต่เมื่อพิจารณาจากกฎหมายแล้ว ผู้วิจัยพบว่าไม่มีการระบุว่า บุคคลที่มีความรู้ความสามารถทางไสยศาสตร์ สมควรที่จะได้รับพระราชทานรางวัล ดังนั้นในข้อนี้จึงพิจารณาได้ว่า "การอาสาออกรบ" คือปัจจัยหลัก ส่วนความสามารถทางไสยศาสตร์เป็นเพียงปัจจัยสนับสนุน ที่ทำให้บุคคลเหล่านี้ได้รับพระราชทานรางวัลที่เป็นวัตถุดังกล่าว

๓.๒ มีความสามารถในด้านศิลปหัตถกรรม

ความสามารถในด้านการค้นคิดประดิษฐ์ประดิษฐ์งานศิลปหัตถกรรม เป็นคุณสมบัติของผู้หญิงซึ่งได้รับการเน้นเป็นพิเศษ ดังจะเห็นได้จากการตกแต่งบ้านเรือนห้องนอน ตลอดจนการปักผ้าของตัวเอกฝ่ายหญิง คือ วันทอง ศรีมาลา และลาวทอง การแสดงฝีมือของวันทองทำให้นางได้รับคำยกย่องชมเชยจากผู้พบเห็นในสมัยที่ยังใช้ชื่อพิมพิลาโดยและแกะสลักเครื่องกัณฑ์อย่างงดงาม ดังคำประพันธ์

บ้างเอามะละกอม่าผ่าจัก	ช่วยกันแกะสลักเป็นหนักหนา
แล้วข้อมสิ่งงดงามอร่ามตา	ประดับประดาเป็นที่ศิขรินทร์
แกะเป็นราชสีห์สิงห์อัค	เหยียบหยักยืนอยู่ดูเจดิลิน
แกะเป็นเทพพนมพรหมินทร์	พระอินทร์ถือแก้วแล้วเหาะมา
แกะเป็นรูปนารายณ์ทรงสุบรรณ	ผาดผันแผ่นผยของล่องเวหา
ยกไปให้เขาโมทนา	ฝูงข้าก็รับไปทันที

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๗)

ความงดงามของหมากประจำกัณฑ์นี้น่าจะโดดเด่นที่สุด เพราะเป็นงานประณีตบรรจง ลวดลายที่แกะสลักนั้นแสดงให้เห็นระดับของชิ้นงานว่าเป็นงานที่ยากและผู้ประดิษฐ์ต้องมีฝีมือและความวิริยะอย่างสูงเมื่อเปรียบเทียบกับลวดลายของหมากประจำกัณฑ์นี้กับกัณฑ์ของขุนช้าง จะเห็นถึงความต่างระดับของความประณีตอย่างแท้จริง

มะละกอซื้อมาตะกร้าเงิน	เอาหยักหั่นควั่นสิ้นหาซ่าไม่
เม็ดขोन้อดั้งขึ้นบังใบ	รายเรียงเคียงใส่ไว้เบื้องบน
แกะเป็นหลวงชีชีตาเถน	แกะเจ้าเพชรเคียงคั่นไว้ชั้นต้น
แกะแรงกินผีคูพิกล	เอาคอรักปักปนกับดาวเรือง

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๖)

เพราะฉะนั้น เมื่อบ่าวไพร่ของนางพิมพิลาเครื่องกัณฑ์ไปตั้งศาลาผู้คนจึงพากันมาดูและคำชมเชย ดังคำประพันธ์

ครั้นถึงศาลามาตั้งไว้	สัปบุรุษสุดใจไปคูมี
เออเขาทำหมงคลจงความดี	ไม่เสียที่ที่ลำบากพากเพียร
รูปสัตว์หัยค์ย่องตละเป็น	คูเด่นเห็นสะอาดคังวาดเขียน
เขาช่างแกะสลักจักเขียน	ทั้งการเปรียญต่างชมชมไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๗)

การให้รางวัลข้างต้นนี้ เป็นการยกย่องชมเชยของคนจำนวนมากและชมเชยต่อหน้าในทันทีที่เห็นฝีมือ เช่นนี้ย่อมเป็นการประกาศค่าของสตรีผู้ประคิมฐ์ให้เป็นที่ประจักษ์ว่า เป็นบุคคลที่มีคุณค่าและมีคุณสมบัติสอดคล้องกับสถานภาพของสตรี รางวัลนี้จึงมีคุณค่าสูงถึงแม้จะมีได้เป็นวัตถุสิ่งของหรือทรัพย์สินมีค่าก็ตาม

การให้รางวัลบุคคลที่มีคุณสมบัติสอดคล้องกับความต้องการของสังคมนี้ ชูให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของสถานภาพกับบทบาทที่คาดหวัง เพราะรางวัลในข้อนี้แบ่งแยกอย่างเด่นชัดว่า สังคมต้องการให้ผู้ชายโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ชายที่มีสถานภาพเป็นนักรมมีความรู้ทางไสยศาสตร์ ขณะเดียวกันก็ต้องการให้ผู้หญิงมีฝีมือในด้านศิลปหัตถกรรมที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะค่านิยมของสังคมที่ยกย่องความสามารถเฉพาะตัวของบุคคล และการแบ่งหน้าที่ของสังคมโดยให้ผู้ชายมีหน้าที่ปกป้องคุ้มครอง และผู้หญิงเป็นผู้ดูแลบ้านเรือน ดังนั้นทั้งชายและหญิงจึงควรมีคุณสมบัติเฉพาะตนดังกล่าว จึงจะสอดคล้องกับความต้องการของสังคม

๔. มีพฤติกรรมสอดคล้องกับความต้องการของสังคม

การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล มีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อจะจูงใจให้บุคคลกระทำตามบรรทัดฐานทางสังคม ตลอดจนให้กำลังใจบุคคลเหล่านั้นเพื่อให้เกิดความต้องการที่จะกระทำพฤติกรรมที่พึงประสงค์ต่อไป ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีหลายกรณีที่บุคคลได้รับรางวัลจากสังคม เพราะมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของสังคม ซึ่งสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ ๔ ประเด็นดังนี้

- ๔.๑ ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์
- ๔.๒ ให้อภัย
- ๔.๓ ปฏิบัติงานสำเร็จ
- ๔.๔ มีเมตตาต่อผู้แพ้สงคราม

๔.๑ ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี เป็นคุณธรรมที่พระมหากษัตริย์ปรารถนา ที่จะให้ มีอยู่ในเชื้อพระวงศ์ ขุนนาง ตลอดจนราษฎรทุกคน เพราะสถาบันการ ปกครองในอดีตนั้น มีลักษณะของการรวมกำลังกันอย่างหลวม ๆ (อภิน รพีพัฒน์. ๒๕๒๗ : ๕๐) นั่นคือ แม้จะมีการกระจายอำนาจ แต่ศูนย์กลางของอำนาจและการตัดสินใจก็อยู่ที่พระมหากษัตริย์ พระ องค์เดียว จึงก่อให้เกิดปัญหาของการจัดระเบียบการปกครอง ซึ่งความซื่อสัตย์ และจงรักภักดีของเมืองประเทศราช และเหล่าทหารต่อองค์พระมหากษัตริย์เท่านั้นที่จะทำ ให้เกิดการรวมกำลังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากความพยายามที่จะปลุกฝังและ ควบคุมข้าราชการตลอดจนเชื้อพระวงศ์ และเจ้าเมืองประเทศราชด้วยพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา และการกำหนดคุณสมบัติขุนนางด้วยวุฒิสีประการตลอดจนราชวัตร ๑๐ ประการที่มี คุณธรรมด้านความซื่อสัตย์จงรักภักดีรวมอยู่ด้วย

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนสะท้อนให้เห็นถึงระบบการอบรมขัดเกลาที่ถ่ายทอด จากบิดา มารดาไปสู่บุตรซึ่งทำให้ตระหนักถึงคุณธรรมนี้ เช่น นางทองประศรีอบรมขุนแผน ได้กล่าวว่า "สัตย์ซื่อและสำคัญนั้นเป็นแดน พ่อแผนของแม่จงใสใจ" (เสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๗)

นอกจากนั้น พฤติกรรมตลอดจนคำพูดของตัวละครก็ยังแสดงถึงแนวคิดนี้ดัง ตัวอย่างตอนที่ขุนแผนติดคุก ขุนแผนกล่าวว่า

อันเครื่องพันธนาการที่จำจอง	อีกสักสองเท่านี้ก็หนีได้
จะเสียดสันใจเงินใจ	หนีไปใครจะนับว่าเป็นชาย

เพียงถือสัตย์สุจริตไม่คิดหนี	แต่เท่านี้ก็พอเห็นจะเป็นผล
ไม่คิดคดต่อเจ้าข้าแคงตน	ก็เป็นคนเลิศโลกย่อมถาษา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๗)

ด้วยเหตุนี้ เมื่อตัวละครแสดงความซื่อสัตย์จงรักภักดีออกมา จึงได้รับรางวัลจาก สถาบันพระมหากษัตริย์ ดังเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับเจ้าเมืองเชียงทอง ที่มีได้เอาใจออกห่าง แต่เป็นเพราะต้อง "ถ่ายเทคนให้พ้นคาย" จึงยอม แต่ในที่สุดก็ช่วยรบจนได้ชัยชนะ พระพันวษาจึงพระราชทานเสื้อผ้าและอาวุธเป็นรางวัล

การให้รางวัลดังกล่าวนี้ จัดเป็นการควบคุมทางสังคมที่กระทำเพื่อให้กำลังใจแก่ผู้มีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ซึ่งพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจในการให้รางวัลเพราะเป็นพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับสถาบันพระมหากษัตริย์

๔.๒. ให้อภัย

การรู้จักให้อภัยเป็นคุณธรรมที่ช่วยจรรโลงสังคมให้อยู่กันอย่างมีความสุข เพราะตราบไคที่มนุษย์ยังจำเป็นที่จะต้องเกี่ยวข้องกันในสังคม เป็นธรรมชาติที่ความขัดแย้ง การกระทบกระทั่งตลอดจนการทะเลาะวิวาทย่อมอาจมีขึ้น หากมนุษย์รู้จักให้อภัยย่อมลดภาวะความตึงเครียดอันจะนำไปสู่ความวุ่นวายและแตกแยก การให้อภัยจึงเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์ และการให้รางวัลแก่ผู้มีพฤติกรรมนี้จึงเป็นการควบคุมสังคมในระดับที่ไม่เป็นทางการ เพราะเป็นสิ่งที่ยึดถือปฏิบัติกันทั่วไปในสังคมโดยมิได้ใช้กฎหมายบังคับ

ตัวละครในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ได้รับรางวัลตามสาเหตุนี้ คือ ศรีมาลา ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการกระทำแสน์ห์ของสร้อยฟ้า เพราะนอกจากจะทำให้งมีนไวยไม่แสดงความรักใคร่คงเคิมแล้ว ยังถูกสร้อยฟ้าใส่ความจนเป็นเหตุให้ถูกทุบตีเป็นประจำอีกด้วย ดังนั้นเมื่อความจริงปรากฏออกมาว่าสร้อยฟ้าทำแสน์ห์และมีโทษรุนแรงถึงขั้นประหารชีวิต ศรีมาลาก็น่าที่จะแสดงความโกรธแค้นและสะใจที่ได้เห็นสร้อยฟ้าถูกลงโทษ แต่ด้วยความมีเมตตาและรู้จักให้อภัย เมื่อศรีมาลาทราบว่าสร้อยฟ้าตั้งครรรค์ ถึงกับยอมเสี่ยงชีวิตทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้

รางวัลที่ศรีมาลาได้รับเพราะแสดงพฤติกรรมนี้คือ คำชมเชยจากพระพันวษาและประชาชนทั่วไป

พระพันวษา

จึงตรัสว่าชอบใจอิศรีมาลา	มีงนี้หาอาฆาตจองเวรไม่
อยู่ในสัตย์ธรรมล้ำเหลือใจ	หากว่าอิจัญไรมันใจพาล

ประชาชน

ชาวบ้านร้านตลาดต่างชมเชย	แม่ศรีมาลาเอ๋ยดีหนักหนา
ไม่ผูกกรรมซ้ำทูลขอสร้อยฟ้า	จะหาเหมือนแม่นี้เ็นียากครัน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๔๒ -๑๐๔๓)

๔.๓ ปฏิบัติงานสำเร็จ

เมื่อผู้มีอำนาจใช้สอยหรือสั่งการให้บุคคลทำภารกิจใดแล้ว ประสบความสำเร็จตามที่คาดหวัง บุคคลผู้นั้นย่อมได้รับรางวัลโดย "ค่า" ของรางวัลจะมากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับอำนาจของผู้ให้รางวัล และความสำคัญของงานที่ได้รับมอบหมาย

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีบุคคลที่ได้รับรางวัลตามสาเหตุนี้หลายคน ดังตัวอย่างที่จะกล่าวถึงคนแรกคือ นางเมือง

นางเมืองเป็นทาสของขุนช้าง นางอาสาแกะสลักหมากประจำกัณฑ์เทศน์เมื่องานสำเร็จก็ได้รับรางวัลเป็น "แหวนทองเหลือง" จากขุนช้างดังกล่าวประพันธ์

ขุนช้างชอบใจให้รางวัล	จัดสรรตอบแทนแหวนทองเหลือง
ราคาไม่มากมายก็หลายเฟื้อง	นางเมืองรับไปใส่นิ้วมือ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๗)

นอกจากนั้นนายช่างตีดาบฟ้าฟื้นก็ได้รับเงินรางวัลและคำชมเชย ดังนี้

เทเอาเงินสิบห้าออกทันใด	ส่งให้นายช่างแล้วว่าขาน
ฝีมือนี้ดีสิ้นพันประมาณ	ปูนบำเหน็จให้ท่านในทันที

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๓๖๐)

ชาวด่านช้างที่ตามมาส่งนางสร้อยทอง แม้จะมีได้ทำหน้าที่คุ้มกันแต่ก็มีส่วนนำนางส่งยังกรุงศรีอยุธยา พระพันวษาจึงพระราชทานรางวัลให้

ไพร่พวกถาวชาวด่านช้าง	ที่ตามมาส่งนางสร้อยทองนั้น
จงเบิกเงินเสื้อผ้ามาให้มัน	แล้วส่งไปเวียงจันทร์ทั้งไพร่นาย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๓๗๘)

การให้รางวัลแก่ผู้ปฏิบัติงานสำเร็จนี้ เป็นการควบคุมทางสังคมโดยใช้กลไกการแลกเปลี่ยนซึ่งผู้มีอำนาจนั้นมีทั้งพระมหากษัตริย์ มุลนาย และผู้ว่าจ้างซึ่งบุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่สามารถสรรหาวัตถุสิ่งของมาแลกเปลี่ยนกับแรงงาน หรือการปฏิบัติหน้าที่ของผู้มีอำนาจทำได้

๔.๔ มิเมตตาคือผู้แพ้สงคราม

ในภาวะสงครามมีธรรมเนียมปฏิบัติประการหนึ่งที่แม้จะดูโหดร้ายทารุณ แต่กลับถือเป็นเรื่องปกติวิสัยของฝ่ายชนะสงคราม นั่นคือ การทำลายฝ่ายแพ้ให้ย่อยยับเพื่อชัยชนะที่เด็ดขาด และการกวาดต้อนผู้คนมาเป็นเชลย ตลอดจนเก็บทรัพย์สินเข้าเป็นสมบัติฝ่ายตน ดังจะเห็นได้ในตอนศึกเชียงทองที่กองทัพของพลายแก้วก็ได้ปฏิบัติตามธรรมเนียมนี้

ทัพไทยไล่ลามตามพิฆาต	ลาวหนีเกลื่อนกลาดไม่เห็นหัว
ปล่อยช้างม้าอาวุธด้วยความกลัว	ครอบครัวทิ้งขว้างตามทางไป
เมืองนครลำปางไม่ต่อสู้	ชาวเมืองหนีพรูไม่อยู่ได้
เมืองลำพูนผู้คนคั้นเข้าไพร	ทัพไทยอยู่ค่ายสบายครัน
เที่ยวสกัดคัคทางไปเชียงอินทร์	คั้นเก็บทรัพย์สินเข้าละหวั่น
แต่บ้านจอมทองช่วยป้องกัน	ไม่มีข่าวทัพนั้นทำร้ายใคร

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๐๗)

แต่ครั้งถึงหมู่บ้านจอมทอง ปรากฏว่ากองทัพมิได้กระทำตามธรรมเนียมปฏิบัติดังกล่าว กลับแสดงความอารีอารอบซึ่งผู้ประพันธ์กล่าวว่าสาเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะ"เทวดาคดใจให้คิดปอง ด้วยจะได้ลาวทองพิสมัย" ซึ่งแท้จริงนั้นอาจด้วยเหตุบังเอิญ เทวดาคดใจจริง หรืออาจมีเหตุผลอื่นแอบแฝงก็เป็นได้ เช่น พลายแก้วอาจจะต้องการใช้บ้านจอมทองเป็นแหล่งพำนักทัพ เพื่อจัดเตรียมที่จะยกทัพกลับกรุงศรีอยุธยา การไม่กวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สินก็เพราะต้องการให้ชาวบ้านเกือหนุนเรื่องเสบียงอาหารและที่พักอาศัย แต่อย่างไรก็ดี การไม่ทำอันตรายในครั้งนี้ในสายตาของชาวบ้านเป็นการแสดงความเมตตาที่น่ายกย่องสรรเสริญยิ่ง

ด้วยเหตุนี้พลายแก้วจึงได้ลาวทองบุตรินายบ้านเป็นรางวัล ครั้นเมื่อพลายแก้วได้นางแล้วก็นำทรัพย์สิน สิ่งของมาแจกจ่ายชาวบ้านเป็นการตอบแทน ซึ่งชาวบ้านก็ยิ่งยกย่องสรรเสริญยิ่งขึ้น

แต่บ้านจอมทองของข้าน้อย	บ่ยับย่อยชาวทัพเขานับถือ
ข้าของสิ่งไรอยู่ในมือ	มิได้ขี้แย่งทำให้เข้าใจ

ขอยขอบคุณท่านเป็นที่ยังแท้
ท่านจะยกทัพกลับเมืองไทย

ถึงคุณพ่อคุณแม่บ้านได้
สิ่งใดข่าวของก็บมี

ทั้งสิ้นยินดีปรีดา
เงินค่าทำได้จะไปบ้าน
ยิ่งพี่ยิ่งน้องมองชะเง้อ

สาธุเป็นพ่อขอยบแพ้
กลับมาให้ทานข้อยเหลือแหล่
แท้แล้วควรท่านเป็นเจ้านาย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๑๔)

การให้รางวัลตอบแทนความเมตตาของพลายแก้วนี้ มีแง่มุมที่น่าสนใจ คือ นอกจากจะเป็นการให้รางวัลแก่ผู้ที่มีพฤติกรรมสอดคล้องกับความต้องการของสังคมแล้ว หากเราพิจารณาถึงสถานภาพของผู้ให้และผู้รับรางวัลแล้วย่อมพบว่า นอกเหนือไปจากความซาบซึ้งในความเมตตาของพลายแก้ว แส่นคำแมนและชาวบ้านยังรู้สึกเกรงกลัวและขาดความมั่นคงปลอดภัย จึงพยายามหาหลักประกันด้วยการเอาใจพลายแก้ว โดยใช้วิธีการยกย่องสรรเสริญ และยกลาวทองให้เป็นภรรยา

แม่ทัพซุบเลี้ยงเจ้าลาวทอง
ชาวบ้านก็จะเป็นสุขสบาย

คงมิให้พวกพ้องต้องระส่ำระสาย
ไม่ต้องหวินอันตรายที่ทัพไทย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๐๕)

การให้รางวัลด้วยการยกย่องสรรเสริญ ให้ทรัพย์สินเงินทองและการยกสตรีให้เป็นภรรยา นี้ เป็นการควบคุมทางสังคมด้วยกลไกการแลกเปลี่ยน (Exchange Strategies) คือผู้มีอำนาจคำพยายามควบคุมผู้มีอำนาจเหนือ ด้วยการยกหญิงสาวและทรัพย์สินให้แก่ผู้มีอำนาจเหนือ ทำให้ได้รับการคุ้มครองและความปลอดภัย นับเป็นการแลกเปลี่ยนกัน นอกจากนี้บางส่วนของรางวัลก็เป็นไปตามกลไกทางวัฒนธรรม คือ ชาวบ้านตอบแทนความมีเมตตา อันเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของพลายแก้วด้วยการยกย่องสรรเสริญ อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะใช้กลไกใดในการควบคุมทั้งพลายแก้ว นายบ้านจอมทอง ชาวบ้าน และลาวทองต่างก็ได้รับผลตอบแทนที่มีค่าทุกฝ่าย

จากการวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล สามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ดังนี้

๑. สาเหตุของการได้รับรางวัล

สาเหตุสำคัญที่สุดที่ทำให้บุคคลได้รับรางวัล คือ การกระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ อันประกอบไปด้วย การอาสาออกรบ การชนะเลิศ การปราบปรามผู้กระทำความผิด อุกฉกรรจ์ และการยุติความขัดแย้งของขุนนาง สาเหตุดังกล่าวนี้ส่งผลให้ได้รับรางวัลทั้งที่เป็นรูปธรรม อันได้แก่ ทรัพย์สิน เงินทอง เครื่องอุปโภคบริโภค ตำแหน่งหน้าที่ ข้าราชการบริวาร ฯลฯ ตลอดจนรางวัลที่เป็นนามธรรม คือการยกย่องชมเชยอย่างยิ่งจากพระมหากษัตริย์และประชาชนทั่วไป สำหรับสาเหตุอื่น ๆ นั้นส่วนใหญ่จะส่งผลให้ได้รับรางวัลเป็นคำยกย่องชมเชย ส่วนกรณีที่ได้รับรางวัลเป็นรูปธรรมก็จะเป็นรางวัลที่มีค่าไม่สูงเท่า เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าพฤติกรรมที่พึงประสงค์สูงสุด คือพฤติกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของสถาบันพระมหากษัตริย์

๒. วิธีการให้รางวัล

วิธีการให้รางวัลที่ปรากฏมีทั้งรางวัลที่เป็นรูปธรรม คือการให้สิ่งของ ทรัพย์สิน เงินทอง บ้านเรือน ข้าราชการบริวาร และรางวัลที่เป็นนามธรรม อันได้แก่ การให้สิทธิพิเศษ การยกย่องชมเชยและการแสดงออกด้วยอวัจนภาษา รางวัลที่มีค่าสูงที่สุด คือ การเลื่อนชั้นทางสังคม ซึ่งได้มาจากการแต่งตั้งและเลื่อนตำแหน่ง ซึ่งจะทำให้บุคคลได้รับรางวัลอื่น ๆ ตามมาอีกเป็นจำนวนมาก

๓. ผู้มีอำนาจในการให้รางวัล

ผู้ที่มีและใช้อำนาจในการให้รางวัลมากที่สุด คือ พระมหากษัตริย์ ซึ่งพระองค์จะพระราชทานรางวัลทุกรูปแบบ มีข้อที่น่าสังเกตว่าการกระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ ทำให้บุคคลได้รับรางวัลทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทั้งนี้เพราะพระมหากษัตริย์อยู่ในฐานะที่สามารถให้รางวัลดังกล่าวได้ นอกจากรางวัลจากสถาบันพระมหากษัตริย์แล้ว สาเหตุดังกล่าวยังทำให้บุคคลได้รับคำยกย่องชมเชยจากประชาชนทั่วไปด้วย

๔. ปัจจัยอื่น ๆ

สถานการณ์บ้านเมืองมีส่วนสำคัญอย่างยิ่ง เพราะสถานการณ์คับขันจะช่วยเปิดโอกาสให้บุคคลแสดงความสามารถ และหากบุคคลนั้นมีความสามารถจริงก็จะยิ่งได้รับรางวัลที่มีค่าสูงมากขึ้นตามลำดับ นอกจากนั้นถ้าหากผู้นั้นกระทำคุณความดีจนเป็นที่โปรดปรานของพระมหากษัตริย์ นอกจากรางวัลที่ควรได้ ตามข้อกำหนดในกฎหมายแล้ว ยังจะได้รับรางวัลอื่น ๆ เพิ่มขึ้นอีกเป็นกรณีพิเศษ

การควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษ

การลงโทษ เป็นวิธีการควบคุมทางสังคมอีกวิธีหนึ่งที่จำเป็นจะต้องกระทำควบคู่กับการให้รางวัลเพื่อผลของการควบคุมที่สมบูรณ์ สังคมจะกระทำการป้องกันและลงโทษบุคคลที่ฝ่าฝืนบรรทัดฐานทางสังคม ด้วยวิธีการที่หลากหลาย ได้แก่ การลงโทษทางใจ ด้วยการตำหนิติเตียน คำว่า นินทา และการลงโทษทางกายด้วยวิธีการหนักเบาต่างกัน อาทิ การทำร้าย ทรมาณ จองจำ เนรเทศ และประหารชีวิต เป็นต้น

การกระทำผิดบรรทัดฐานประเภทวิधिประชา หน่วยงานของรัฐหรือสถาบันการเมืองการปกครองจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยว โดยปล่อยให้ทำหน้าที่ของแต่ละบุคคลลงโทษกันเอง การลงโทษแบบนี้จึงอยู่ในระดับที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งผู้กระทำผิดจะถูกมองว่าเป็นคนแปลกประหลาด ไม่สุภาพ น่าละอาย และถูกลงโทษด้วยการตำหนิติเตียน หัวเราะเยาะตลอดจนไม่คบหาสมาคมด้วย แต่ถ้ากระทำผิดบรรทัดฐานประเภทจารีต ถือว่าเป็นความผิดร้ายแรง เพราะเป็นการกระทำที่ขัดต่อศีลธรรมอันดี โทษที่ได้รับก็จะรุนแรงเป็นเงาตามตัว เช่น การถูกเหยียดหยามและการประณามจากคนหมู่มาก รวมทั้งอาจถูกรุมประชาทัณฑ์ หรือ เนรเทศออกจากสังคมด้วย แม้ว่าการลงโทษในระดับนี้จะเป็นการลงโทษในระดับที่ไม่เป็นทางการ แต่ก็มีประสิทธิภาพในการควบคุม เพราะเป็นการลงโทษทางจิตใจที่ทำให้บุคคลเกิดความละอายและวิตกกังวลอย่างรุนแรง

บรรทัดฐานทางสังคมประเภทสุดท้ายคือ กฎหมาย กฎหมายเกิดขึ้นเพราะการปล่อยให้ประชาชนควบคุมกันเอง โดยใช้วิधिประชาและจารีตเป็นกรอบนั้น ไม่อาจควบคุมได้อย่างทั่วถึง จึงจำเป็นที่จะต้องวางกฎเกณฑ์ที่แน่นอนให้สมาชิกของสังคมได้เรียนรู้ โดยผู้กระทำผิดกฎหมายจะถูกลงโทษตามข้อกำหนดดังกล่าว ซึ่งมีความหนักเบาตามประเภทและความรุนแรงของการกระทำผิด

การลงโทษผู้กระทำผิดกฎหมาย ที่ปรากฏในประวัติศาสตร์และหลักการทางทฤษฎีวิทยา ส่วนมีจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปนี้ (ประเสริฐ เมฆมณี. ๒๕๒๓ : ๕๖-๕๖)

๑. เพื่อตอบแทนแก่แก่นผู้กระทำผิด

หมายถึง การลงโทษที่มุ่งตอบแทนผู้กระทำผิดอย่างรุนแรง เหมาะสม หรือเท่าเทียมกับความผิดที่ได้กระทำ เพื่อเน้นย้ำให้ผู้กระทำผิดได้ตระหนักถึงผลกรรมที่ได้กระทำต่อผู้อื่น

๒. เพื่อข่มขู่หรือปราบปรามอาชญากรรม

เป็นการลงโทษที่มุ่งให้ผู้กระทำผิดเกิดความกลัวเกรง เช็ดหลาบไม่กล้ากระทำผิดซ้ำขึ้นอีก และเพื่อแสดงให้เห็นบุคคลทั่วไปได้เห็นว่า การกระทำผิดนั้นย่อมจะต้องได้รับการลงโทษเสมอ

๓. เพื่อชดเชยความผิดที่เกิดขึ้น

เป็นการลงโทษที่พัฒนามาจากหลักการที่ว่า "อาชญากรรมจำเป็นต้องชดใช้หนี้กรรมที่ได้ก่อให้เกิดขึ้นแก่สังคม" ในสมัยดั้งเดิมนิยมใช้วิธีการลงโทษที่รุนแรง และทารุณพร้อมไปกับการชดใช้ค่าเสียหาย แต่ในปัจจุบันเปลี่ยนเป็นการปรับ ชดใช้ค่าเสียหาย และการจ่ายค่าทดแทนแก่ผู้เสียหาย เพื่อหลีกเลี่ยงการลงโทษจำคุกแก่อาชญากรรมบางประเภท

๔. เพื่อตัดนิสัย

หมายถึงการลงโทษที่มุ่งหวังที่จะแก้ไขความประพฤติของอาชญากรรมเพื่อให้เลิกคิดที่จะกระทำผิดขึ้นอีก

๕. เพื่อป้องกันสังคมหรือเพื่อความมั่นคงเป็นปึกแผ่นของสังคม

หมายถึง การลงโทษเพื่อรักษาระเบียบของสังคมหรือกลุ่มชน อันเป็นการแสดงเจตนาร่วมกันของชุมชนที่ว่าแม้การกระทำผิดนั้นจะเป็นเรื่องระหว่าง สมาชิกต่อสมาชิกของกลุ่มชุมชนก็ตาม แต่ก็ถือว่าการกระทำผิดต่อสังคมโดยตรง

ถึงแม้ว่าการลงโทษจะมีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันไปตามยุคสมัย สภาพสังคม เศรษฐกิจ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมแต่อย่างไรก็ดี เป้าหมายสูงสุดของการลงโทษก็คือ การป้องกันสังคมให้ปราศจากอาชญากรรม และสภาพของสังคมไว้ระเบียบ ดังนั้นข้อแตกต่างของแต่ละประเด็นจึงอยู่ที่ประสิทธิภาพในการควบคุมมากกว่าอย่างอื่น

ด้วยเหตุที่การควบคุมทางสังคมเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) อย่างใกล้ชิด ดังนั้นสถาบันต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่ขัดเกลาสมาชิกในสังคมโดยการถ่ายทอดอบรม และเป็นแบบอย่างเพื่อให้สมาชิกของสังคมปฏิบัติตนได้อย่างสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคม จึงทำหน้าที่การควบคุมทางสังคมด้วย เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา และสถาบันการปกครอง สำหรับสถาบันครอบครัวนั้น บิดามารดา คือ ผู้อบรมสั่งสอนบุตรให้รู้จักระเบียบของสังคมตามหน้าที่ของครอบครัว ดังที่สุพัตรา สุภาพ (๒๕๒๔ :๑๐๐) กล่าวไว้ว่า

...ครอบครัวเป็นแหล่งอบรมเบื้องต้นที่มีอิทธิพลต่อเด็กมากที่สุด เป็นสถาบันที่เตรียมตัวเด็กให้ออกไปเผชิญกับสิ่งแวดล้อมที่ห่างไกลจากบ้าน ครอบครัวช่วยอบรมเด็กให้รู้จักกฎเกณฑ์ คุณค่า แบบของความประพฤติ ฯลฯ สอนให้เด็กปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมในสังคม วิธีการอบรมก็อาจทำได้ทั้งทางตรงและโดยอ้อม โดยตรงก็ด้วยการสั่ง การสอนหรือ คำว่ากล่าวตักเตือน โดยอ้อมก็โดยการทำตัวเป็น แบบอย่างที่ดี การอบรมแก่เด็กนี้กระทำกันตั้งแต่ตั้งแต่เกิดจนตาย...

เหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าจุดมุ่งหมายของการอบรมขัดเกลาก็คือ เพื่อให้เด็กรู้จักและสามารถปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมได้ ดังนั้นหากเด็กกระทำตนสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคม ครอบครัวก็จำเป็นต้องให้รางวัล เพื่อเป็นกำลังใจหรือเพื่อย้ำให้เด็กเห็นว่าพฤติกรรมนั้นเป็นที่พึงประสงค์ หากเด็กมีพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไป ครอบครัวก็ต้องลงโทษด้วยการคำว่ากล่าวตักเตือนซึ่งเป็นการกระทำที่มีจุดมุ่งหมายในการควบคุมทางสังคมนั่นเอง

ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน สถาบันการปกครองเป็นอีกสถาบันหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการให้รางวัลและลงโทษ พระมหากษัตริย์จะเป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุดในการควบคุมด้วยวิธีการดังกล่าวนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลงโทษซึ่งสอดคล้องกับคตินิยมในเรื่อง "ภาระหน้าที่" ของพระมหากษัตริย์ตามแนวความคิดของอินเดียนโบราณและไทย คือ กษัตริย์มีหน้าที่ในการคุ้มครองแก่ผู้อยู่ใต้ปกครอง การทำหน้าที่ของกษัตริย์ที่สำคัญที่สุดคือการลงทัณฑ์ (ทัณฑ์) แต่การใช้ทัณฑ์นี้จะต้องเป็นไปโดยธรรม ส่วนผู้อยู่ใต้การปกครองนั้นมีหน้าที่ในการเสียภาษีและให้ความเชื่อฟังต่อผู้ปกครอง (สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช. ๒๕๒๓ : ๑๐)

สภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน ได้สะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบของการลงโทษที่กระทำต่อบุคคลผู้มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานทางสังคมทั้งสิ้น แต่เนื่องจากสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นสถาบันที่มีบทบาทในการลงโทษมากที่สุด ดังนั้นการวิเคราะห์รูปแบบของการลงโทษ โดยพิจารณาตามสาเหตุที่กระทำจึงต้องจำแนกการกระทำที่ขัดต่อบรรทัดฐานของสถาบันพระมหากษัตริย์ออกจากการกระทำที่ขัดต่อบรรทัดฐานทางสังคมทั่วไป เพื่อชี้ให้เห็นถึงรูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้

๑. การกระทำความผิดต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

สภาพสังคมไทยที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นสังคมที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจเด็ดขาดแต่เพียงพระองค์เดียวทั้งด้านบริหาร ตุลาการ และนิติบัญญัติ โดยเฉพาะด้านนิติบัญญัตินั้น ทรงเป็นทั้งผู้มีอำนาจในการออกกฎหมาย และบังคับใช้กฎหมาย ส่วนเรื่องของการควบคุมทางสังคมพระองค์ก็เป็นทั้งผู้ให้รางวัลแก่ผู้ที่มีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ และลงโทษบุคคลที่ฝ่าฝืนบรรทัดฐานทางสังคม

ความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในเสภาเรื่องนี้ สอดคล้องกับแนวคิดของศาสนาพุทธ และศาสนาพราหมณ์ที่ว่า " พระมหากษัตริย์มิได้เป็นเพียงผู้นำทางการเมืองของรัฐเท่านั้น แต่ทรงเป็นทั้งรัฐและสังคม พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดของสังคม และเป็นจักรวาลการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วย (สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สุมทวนิช. ๒๕๑๓ : ๖๖)

การกระทำความผิดต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ที่ส่งผลให้บุคคลถูกลงโทษตามที่ถูกวิจัยพบหลักฐานข้อมูลจากการศึกษาเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีสาเหตุสำคัญ ๘ ประการ ดังนี้

- ๑.๑ ไม่สนองพระราชประสงค์
- ๑.๒ ฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติ
- ๑.๓ ขัดพระบรมราชโองการ
- ๑.๔ แอบอ้างพระบรมราชโองการ
- ๑.๕ ละเมิดอาญาทัณฑ์
- ๑.๖ กำเริบเลิบบาน
- ๑.๗ ก่อกบฏแข็งเมือง
- ๑.๘ กระทำตนเป็นราชศัตรู

๑.๑ ไม่สนองพระราชประสงค์

จากการวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคม ด้วยการให้รางวัลทำให้ผู้วิจัยพบว่า พฤติกรรมที่พึงประสงค์ของราชสำนักประการหนึ่ง คือ "การอาสาออกรบ" ดังนั้นเมื่อเกิดศึกสงครามแล้วไม่มีทหารอาสาออกรบจึงเป็นความผิดที่ไม่น่าให้อภัย เห็นได้จากการตรัสบริภาษขุนนางที่ไม่กล้าอาสาออกรบศึกเชียงใหม่ถึง ๒ ครั้ง ดังนี้

พระองค์ทรงพิโรธกระทิบบาท	สุรเสียงสิงหนาทดังฟ้าลั่น
อย่างไรเล่าเอาจริงก็นิ่งงัน	เปล่าทั้งนั้นพูดเล่นไม่เป็นงาน
คือแต่ข้อไพร่พลเงินกิน	ปลอกปลิ้นลมประสมประสาน
เลี้ยงเสียเบี้ยหวัดไม่ต้องการ	มีศฤงคารยศศักดิ์หนักแผ่นดิน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๕๘)

ทอดพระเนตรเห็นข้าราชการ	พระพักตร์เหือดเหือดคาลดั่งจะคลั่ง
เป็นอย่างไรมั่งอยู่ดูคอยฟัง	ใครจะอาสาฆ่าหรือไม่มี
ย้ายเลขทาสเลิกสมกรมอกใน	มันจะอาสาได้กระมังนี้
จะได้ตั้งแต่มันให้ทันที	ถอดคอเจ้าเหล่านี้ลงแทนมัน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๐๓)

การตรัสย้าให้ขุนนางสำนึกถึงความทุจริตและไร้ประสิทธิภาพของตน ตลอดจนการตรัสบริภาษและคาถาโทษนี้ แม้จะมีลักษณะเป็นการระบายอารมณ์ แต่ถ้าพิจารณาให้ถ่องแท้จะเห็นได้ว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ต้องการ "คนดีมีฝีมือ" ที่กล้าอาสาออกรบอย่างแท้จริง เพราะปัญหาความไม่สงบภายนอกอาณาจักรนี้ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของประเทศโดยตรง หากพระพันวษาไม่ส่งกองทัพไปปราบปรามย่อมทำให้หัวเมืองใหญ่ค่อยล้มราบเสิบสานได้ ดังที่พระองค์ตรัสว่า

จะนั่งอยู่เช่นนี้ก็มิได้	จะอ้อมเอิบกำเรบใจเป็นหนักหนา
ถือตัวว่าภูถ้ำภูทรา	ตกทหารอยุธยาเราไม่มี

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๕๘)

ดังนั้น "การอาสาออกรบ" จึงเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ และการตรัสบริภาษของพระพันวษาก็จัดเป็นการควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษในระดับที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งส่งผลกระทบต่อขุนนางข้าราชการ ทำให้เกิดความหวาดกลัว และวิตกกังวลถึงโทษที่จะได้รับหากไม่รับสนองพระราชประสงค์ เพราะฉะนั้นการลงโทษของพระพันวษานอกจากจะเป็นการระบายอารมณ์โกรธตามธรรมชาติของผู้มีอำนาจแล้ว ยังน่าที่จะกระตุ้นให้ขุนนางแสดงพฤติกรรมที่พึงประสงค์ออกมา แต่ความเป็นจริงที่ปรากฏกลับมีผลเพียงทำให้ขุนนางทุกคนพากันวิตกกังวลอย่างสูง แต่ก็ไม่

ผู้ใดอาสาออกรบทั้ง ๆ ที่ทราบว่าการอาสาออกรบเป็นการรับสนองพระราชประสงค์ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ และเป็นหนทางที่ดีที่สุดใน การเลื่อนชั้นทางสังคม

ปัจจัยสำคัญที่สกัดกั้นการอาสาออกรบ คือ กฎหมายที่ระบุโทษผู้แพ้สงคราม เอาไว้อย่างหนักว่า

กฎหมายว่าไว้แต่ไรมา	ว่าใครอาสาไปทัพขัน
ถ้าเสียทัพกลับมาให้ฆ่าฟัน	กฎหมายตั้งมั่นตามกระทรวง
ถ้าแม้ตัวตายลงในทัพ	ลูกเมียให้จับเป็นไพร่หลวง
ไพร่ซึ่งเสียทัพกลับทั้งปวง	ให้ตีคพวงส่งเข้ายังคุกใน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐: ๒๓๗)

กฎหมายดังกล่าวนี้ เป็นเรื่องควบคุมทางสังคมในระดับที่เป็นทางการ ซึ่งชี้ให้เห็นว่า หากผู้ใดไม่มีฝีมือในการรบอย่างแท้จริงนำทัพไปประสบกับความพ่ายแพ้จะต้องถูกลงโทษอย่างหนักด้วยการประหารชีวิต และริบราชบาทว์ เมื่อพระพันวษาตรัสถามถึงผู้อาสาออกรบ ปฏิกริยาตอบสนองของขุนนางจึงมีเพียงความหวาดกลัวและวิตกกังวล ดังนั้น การควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษสำหรับพฤติกรรมดังกล่าว จึงไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะไม่ทำให้กลุ่มเป้าหมายดังกล่าวแสดงพฤติกรรมที่พึงประสงค์ได้ เมื่อเกิดปัญหานี้ขึ้น สถาบันพระมหากษัตริย์ จึงจำเป็นต้องใช้วิธีการให้รางวัลเข้ามาช่วยกระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ขึ้น ซึ่งวิธีการนี้ค่อนข้างจะประสบความสำเร็จเพราะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ช่วยผลักดันบุคคลที่มีความสามารถให้ผันชีวิตของตนเข้าสู่ระบบราชการ ดังเช่น ขุนแผนและพลายงาม เป็นต้น

๑.๒ ฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติ

ด้วยเหตุที่องค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางการปกครอง และเป็นบุคคลที่มีความสำคัญที่สุดในราชอาณาจักร ดังนั้นเพื่อป้องกันมิให้มีการละเมิดต่อพระองค์ จึงเกิดมาตรการต่าง ๆ ขึ้นและยึดถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบต่อกันมา ธรรมเนียมเหล่านี้ล้วนเป็นแบบแผนที่มีส่วนกำหนดให้พระมหากษัตริย์มีลักษณะของ "เทวราชา" ซึ่งดำรงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์และอยู่ห่างไกลจากประชาชน นอกจากนั้นธรรมเนียมปฏิบัตินี้ยังช่วยส่งเสริมความมั่นคงปลอดภัยของสถาบันพระมหากษัตริย์อีกด้วย

การลงโทษบุคคลที่ฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีอยู่ด้วยกัน ๕ ครั้งดังต่อไปนี้

๑.๒.๑ ล่วงเกินนางใน

นางในราชสำนักไม่ว่าจะเป็นนางสนมกำนัล หรือเจ้าหน้าที่แผนกต่าง ๆ ส่วนเป็นสมบัติของพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น ดังนั้นการล่วงเกินด้วยกิริยา วาจา ตลอดจนการแสดง ความสนิทสนมรักใคร่กับนางในจึงเป็นการกระทำที่ฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติ ซึ่งสังคมได้พยายามหล่อหลอมให้บุคคลซึมซับธรรมเนียมนี้ ด้วยข้อควรปฏิบัติของข้าราชการ หรือ ราชสวัสดิ์ ๑๐ ประการ ซึ่งกล่าวว่า “หนึ่งผู้หญิงชาวในไม่พันพัว เล่นหัวผูกกรักสมัคร สมาน”

ดังนั้นเมื่อพลายงามแสดงกิริยาล่วงเกินนางในของพระเจ้าเชียงใหม่ ในขณะที่ ลอบเข้าพระราชวังด้วยการ “เอามือซ้อนเข้าที่พุ่มประทุมพวง ไม่โรยร่วงกลีบกลัดกำดัดตั้ง” ขุนแผนจึงลงโทษทันทีด้วยการ “เอามือห่อปลายหลังลงดั่งผึ้ง” และว่ากล่าวตักเตือนว่า

.....	.....
นี่ของหลวงนะอย่าเข้าไปเคล้าคลึง	ถ้าเมื่อนึกถึงซึ่งเสียดีความ
ไม่ควรนะเจ้าเราเป็นไพร่	เขาก็ได้เป็นนางระวางห้าม
ยังจะให้เชื้อวชาฎการสงคราม	มาตุคามลามลวนอย่าควรทำ

(สภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๗๒๘)

การล่วงละเมิดต่อนางในราชสำนักนี้ มีกฎหมายระบุโทษไว้หลายสถานถ้าเพียง เจรจาหรือถูกเนื้อต้องตัวกันมีโทษทวน^๑ แต่ถ้าทำผิดถึงขั้นลักลอบได้เสียกันจะมีโทษถึงตาย (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๖. ๒๕๓๗ : ๑๑๕-๑๒๑)

ถึงแม้ว่าการฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติต่อนางในจะมีกฎหมายลงโทษ แต่คำพูด

^๑ทวน คือการเขียนตีผู้กระทำความผิดด้วยลวดหนั่ง หรือหวาย (ประเสริฐ เมฆ มณี. ๒๕๒๓ : ๑๐๒)

ว่ากล่าวตักเตือนและการลงโทษของขุนแผนนั้น ไม่น่าที่จะเป็นผลมาจากการควบคุมทางสังคมโดยกรอบแห่งกฎหมาย หากแต่เป็นผลมาจากข้อห้ามและข้อควรปฏิบัติที่เป็นจารีตประเพณีมากกว่า สังเกตได้จากคำพูดของขุนแผนที่ว่า "ไม่ควรนะเจ้าเราเป็นไพร่ เขาก็ได้เป็นนางระวางห้าม" คำพูดนี้ชี้ให้เห็นถึงการปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับบทบาท สถานภาพ และระดับชั้นของบุคคล ซึ่งเป็นไปได้ว่าระบบการอบรมขัดเกลามีส่วนปลูกฝังความคิดดังกล่าวจนกระทั่งเกิดเป็นระบบการควบคุมจากภายในที่เรียกว่า "มโนธรรม" ในเรื่องของการรู้จักที่ต่ำที่สูง สิ่งที่ควรปฏิบัติ ไม่ควรปฏิบัติต่อผู้แพ้สงคราม อันเป็นคุณธรรมที่ขุนแผนเคยแสดงออกในครั้งศึกเชิงทอง จนทำให้ได้รับรางวัลตอบแทนหลายสถานมาแล้ว และมโนธรรมนี้เองที่จูงใจขุนแผนให้นำมาใช้ควบคุมพฤติกรรมของพลายงาม

นอกจากนั้นถ้อยคำที่ว่า "ยิ่งจะให้เชี่ยวชาญการสงคราม มาตุคามถามลวนอย่าควรทำ" ก็แสดงให้เห็นถึงความเชื่อของตัวละครที่มีต่อวิถีปฏิบัติของนักรบที่อาศัยไสยศาสตร์เป็นเครื่องมือ ความเชื่อที่ว่านี้ คือ "ละเว้นจากการยุ่งเกี่ยวกับสตรีที่มีเจ้าของ" เพราะการกระทำดังกล่าวถือเป็นการกระทำชั่วที่จะส่งผลให้เกิดความหายนะได้ดังที่วิเทศกรณีย์ (นามแฝง) กล่าวไว้ว่า

...กรรมศึกรรรมชั่วเป็นทางที่ทำให้บุคคลที่ยังไม่ถึงที่ตายอาจตายได้ แม้จะมีเครื่องรางของขลังและอยู่ยงคงกระพัน ถ้ำร็อกกรรมชั่ว เช่น เมียคเบียนเพื่อนมนุษย์ ประพฤติตนเป็นอันธพาล หาเลี้ยงชีพทางทุจริต ลักลอบเล่นชู้กับเมียเขา ฯลฯ บุคคลที่สร้างกรรมดังกล่าวนี้ แม้ยังไม่ถึงที่ตายก็อาจตายได้...

(วิเทศกรณีย์, ๒๕๑๕ : ๔)

แนวคิดดังกล่าวนี้สอดคล้องกับคำสอนของสมภารมีวัดป่าเลไลยก์ ที่กล่าวกับขุนแผนขณะบวชเป็นเณรว่า "เรื่องเจ้าผู้รู้แล้วต้องมันหมาย เมียของเขาเจ้าอย่าได้ทำร้ายสาวแก่แม่หม้ายเอาเถิดวา" (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๑๐ : ๘๖๘)

การย้ำเน้นของขุนแผนในเรื่องความเชี่ยวชาญในการรบกับความเชื่อดังกล่าวข้างต้นนับเป็นข้อเตือนใจพลายงามได้เป็นอย่างดี เพราะพลายงามย่อมพึงปรารถนาที่จะเชี่ยวชาญในการรบ ดังนั้นการควบคุมด้วยวิธีการอบรมสั่งสอนและลงโทษในฐานะของบิดาและผู้ที่มีความรู้มีประสบการณ์มากกว่าเช่นนี้ จึงมีผลในการหยุดยั้งพฤติกรรมของพลายงามได้ทันที

๑.๒.๒ แต่งกายไม่เหมาะสมในเขตราชฐาน

การแต่งกายในเขตราชฐาน เป็นเรื่องที่ควรระวังเป็นอย่างยิ่งเพราะเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่แสดงความเคารพต่อองค์พระมหากษัตริย์ ผู้ใดแต่งกายไม่สุภาพเรียบร้อยย่อมมีความผิดฐานไม่รู้กาลเทศะ ไม่เคารพสถานที่และยังเป็นการหมิ่นพระบรมเชษฐาภคินีอีกด้วย

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน พันมโนขุนนางเมืองสังคโลกผู้ถือสารทำรบของพระเจ้าเชียงใหม่มาถวายพระพันวษา เป็นตัวอย่างของผู้ฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติ ดังคำประพันธ์

จุ่มง่ามข้ามฉนวนประศุดิน	ตาดินนายประศุดรูเอาผ้า
ชายพกหลดลุ่มอุยหม่อมตา	ยื่นอ้ายบ้ำลอยชายคาดได้พก

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๕๘)

โทษที่พันมโนได้รับคือ ถูกตาดินนายประศุดปรับเป็นเงินจำนวน ๖ สลึงด้วยข้อหาแต่งกายไม่เหมาะสม จัดเป็นการควบคุมทางสังคมในระดับที่เป็นทางการ เพราะตาดินมิได้กระทำโดยพลการหากมีกฎหมายระบุเอาไว้ชัดเจน เกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติเรื่องการแต่งกายในเขตราชฐานดังนี้

...อนึ่งผู้ใดทักดอกไม้แลนุ่งผ้าแดงชมพูไพเราะระกำหาเชิงมิได้ ห่มฝ้านอกเสื้อ ห่มผ้าบาเดียว นุ่งผ้าเหน็บหน้า หิ้วชายลอยชายเข้าในสนวน ตะพานสนวนในรั้วไก่ ในกะลาบาศ และหน้าพระที่นั่งประศุดับเรือกี่ดี พระตำหนักก็ดี ฝ่ายเสื้อผ้าไซร์ ให้ฉีกเสีย ดอกไม้ไซ้ให้หลดลุ่มโทกหัว ตามโทษหนักเบา...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๑๐๑)

จะเห็นได้ว่าพันมโนกระทำผิดกฎหมายจริง แต่โทษที่ได้รับแตกต่างจากที่กำหนดไว้ เพราะกฎหมายกำหนดให้ "ฉีกเสื้อผ้า" ผู้ที่แต่งกายไม่เหมาะสมแต่ตาดินนายประศุดได้ใช้วิธีการปรับแทน

๑.๒.๓ การถวายฎีกาผิดกาลเทศะ

การถวายฎีกาเป็นประเพณีเก่าแก่ที่แสดงให้เห็นว่าราษฎรมีความศรัทธาในความยุติธรรมของพระมหากษัตริย์ซึ่ง ชัย เรื่องศิลปะ (๒๕๒๓ : ๖๘๔ - ๖๘๕) ได้กล่าวถึงขั้นตอนของการถวายฎีกาว่า

...พระเจ้าแผ่นดินไม่ต้องการให้ราษฎรเสียเวลาถวายต่อพระองค์จึงมีพระบรมราชโองการให้นำใบฎีกาไปให้มุลนายของคนอื่นถวาย ถ้ามุลนายสังกัดข้าราชการพลเรือนก็หาหรือกับสมุหนายก ถ้าเป็นทหารก็ปรึกษากับสมุหพระกลาโหม เมื่อได้รับความเห็นชอบแล้วมุลนายจึงถวายฎีกานั้น ต่อมารัฐบาลเห็นว่าเป็นภาระอันยุ่งยากแก่มุลนายจึงแก้ไขกฎหมายให้สมุหนายกและสมุหพระกลาโหมเป็นผู้ถวายในกรณีที่มีมุลนายมีรับรู่ให้ฟ้องแก่ลูกขุน ณ ศาลา ถ้าลูกขุน ณ ศาลามีรับ จึงให้ทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย จะไปยื่นที่ศาลหลวง หรือถวายเวลาเสด็จออกนอกพระราชวังก็ได้...

การถวายฎีกาของขุนช้าง ในตอนที่จมีนไวยหรือพลาญงามพราภนางวันทองไปจากตนนั้นเป็นการกระทำที่ผิดไปจากธรรมเนียมปฏิบัติ เพราะขุนช้างมิได้ถวายฎีกาต่อพระพันวษาขณะเสด็จออกนอกพระราชวัง แต่กลับบุกรุกเข้าไปในเขตราชฐาน แล้วก่อความวุ่นวายด้วยการว่ายน้ำเข้าไปเกาะเรือพระที่นั่งเพื่อถวายฎีกา ดังคำประพันธ์

พอเรือพระที่นั่งประทับที่	ขุนช้างก็รีลงดินท่า
ลอยคอชูหนังสือคือเข้ามา	ผูกโพล่งงอน้ำยัดแคมเรือ
เข้าตรงบโชนอันต้นกัญญา	เพื่อนโขกลงด้วยกะลาว่าผีเสื้อ
มหาดเล็กอยู่งานพัคพลัดตกเรือ	ร้องว่าเสื้อตัวใหญ่ว่ายน้ำมา
ขุนช้างคึงคือมือยัดเรือ	มิใช่เสื้อกระหม่อมฉันล้านเกศา
ผู้ตายขอถวายซึ่งฎีกา	แค้นเหลือปัญญาจะทานทน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๕๔)

พระพันวษาลงโทษขุนช้างด้วยการตรัสบริภาษ และมีพระบรมราชโองการให้เขียน ๓๐ ที่ ดังคำประพันธ์

ครานั้นสมเด็จพระพันวษา	ทรงพระโกรธาไกลาหล
ทูลอ้ายจัญไรมิใช่คน	บนบกบนฝั่งคังไม่มี
ไซ้ที่ไซ้ทางวางเข้ามา	หรืออ้ายช้างเป็นบ้ากระมังนี้
เฮ้ยใครรับฟ้องของมันที	ตีเสียบสามสิบจึงปล่อยไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๕๔)

การลงโทษของพระพันวษาในครั้งนี้แม้จะทำได้ด้วยความโกรธ แต่ก็จัดเป็นการควบคุมทางสังคม เพราะขุนช้างกระทำการฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติอย่างแท้จริง นอกจากจะกระทำผิดกาลเทศะจนก่อให้เกิดความวุ่นวายแล้ว ยังเป็นการล่วงละเมิดต่อพระมหากษัตริย์ อันเป็นการกระทำความผิดตามกฎหมายที่ถือว่า

...อนึ่งถ้าเสด็จหนเรือ ผู้บันดาแห่ขุนดาบขุนเรือแลเรือประตุดังแนบกัน ประทับอยู่ก็ดีไปมาก็ดี แลเรือผู้ร้ายคือกระบดโจรเมาเล่าบ้าก็ดี แลถวายของ ถวายฎีกาก็ดี แลเข้ามาในประตุมหาดไทยประตุนดาบ ประตุดำรจนถึงเรือคั้ง เรือกันให้โบกผ้า ถ้ามีพั้งให้คว่างด้วยอิดด้วยไม้ด้วยดาบ...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๖. ๒๕๓๗ : ๗๘-๗๙)

อย่างไรก็ดีการถวายฎีกาครั้งนี้ของขุนช้างก็ถือว่าประสบความสำเร็จ เพราะพระพันวษาทรงรับฎีกานั้นแม้จะมีได้รับด้วยพระองค์เองก็ตาม และการกระทำของขุนช้างนี้ทำให้พระองค์สังเกตเห็นว่า การคุ้มกันอารักขาพระองค์หละหลวมเกินไป หากผู้จ้องเข้ามามุ่งหวังทำร้ายคงกระทำได้โดยง่ายจึงทรงตั้งพระราชกฤษฎีกาขึ้น ดังนี้

.....	พระจึงให้ตั้งกฤษฎีกา
ว่าตั้งแต่วันนี้สืบต่อไป	หน้าที่ของผู้ใดให้รักษา
ถ้าประมาทราชการไม่นำพา	ปล่อยให้ใครเข้ามาในล้อมวง
ระวางโทษเบ็ดเสร็จเจ็ดสถาน	ถึงประหารชีวิตเป็นมุขผง
ตามกฤษฎีการักษาพระองค์	แล้วลงจากพระที่นั่งเข้าวังใน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๕๔-๘๕๕)

การฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติครั้งนี้ ขุนช้างนำที่จะกระทำไปทั้ง ๆ ที่รู้ว่าตนเองจะต้องได้รับโทษ สังเกตได้จากคำพูดก่อนหน้านี้ว่า "ตามบุญตามกรรมได้ทำมา จะเจียนฆ่าหากคิดชีวิตไม่" แต่เนื่องจากความโกรธแค้นอันเกิดจากการถูกข่มขืนมีอำนาจเหนือกว่าความเกรงกลัวในโทษภัยที่จะได้รับ ขุนช้างจึงต้องเสี่ยงชีวิตบุกเข้าถวายฎีกาดังกล่าว

เหตุที่ขุนช้างไม่ถวายฎีกาตามขั้นตอนที่ถูกต้อง จนทำให้ถูกลงโทษเป็นเพราะขุนช้างตระหนักในสภาพของตนเองคือว่า ตนนั้นเพิ่งจะตกอยู่ในสภาพของผู้แพ้อาณาเมืองไม่นานมานี้ อีกทั้งมีเงินไวและขุนแผนก็มีบทบาททางการเมืองสูงกว่าตน หากตนเอง

ถวายฎีกาไปยังลูกขุน ณ ศาลาอาจเป็นการสูญเปล่า เพราะขุนนางคงจะเกรงบุญบารมีของทั้งสองพ่อลูก คังคำประพันธ์

ย้ายพ่อไปเชียงใหม่มีชัยมา	ตั้งตัวคังพระยาราชสีห์
ย้ายลูกเป็นหมื่นไวยท่าไมมี	เห็นภูมิตนผิดคิดโทษทัณฑ์
มันจึงข่มเหงไม่เกรงใจ	จะพึงพาใครได้ที่ไหนนั้น
ขุนนางน้อยใหญ่เกรงใจกัน	ถึงฟ้องมันก็จะปิดให้มีคดีไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๕๓)

ขุนช้างจึงต้องฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติจนถูกลงโทษ เหตุการณ์นี้สะท้อนให้เห็นถึงความหย่อนของกลไกการควบคุมข้าราชการ และผลกระทบของการให้รางวัลที่ส่งเสริมให้บุคคลมีอำนาจ ซึ่งรัฐไม่สามารถควบคุมให้บุคคลผู้มีอำนาจนั้นใช้อำนาจในขอบเขตได้ นอกจากนั้นยังชี้ให้เห็นว่าราษฎรหมดศรัทธาในกระบวนการยุติธรรมของขุนนาง จึงต้องพึ่งพาอำนาจของพระมหากษัตริย์คังกล่าว

๑.๒.๔ ปีนก้าแพงวัง

ระเบียบปฏิบัติในพระบรมราชวังอันเป็นสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์โดยตรงนั้น นอกจากจะเข้มงวดแล้วยังมีอยู่อย่างหลากหลายเพื่อป้องกัน และรักษาอำนาจ ตลอดจนความสงบสุขของสถาบันพระมหากษัตริย์ได้อย่างครอบคลุม ระเบียบปฏิบัติข้อหนึ่งได้กล่าวถึงโทษของการปีนก้าแพงวังไว้ว่า " ถ้าปีนก้าแพงวังชั้นนอกให้ตัดตีนเสีย ถ้าปีนก้าแพงวังชั้นในให้ฆ่าเสีย" (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๕๘) ดังนั้นเมื่อขุนแผนฝากเวรขุนช้างเพื่อไปเยี่ยมลาวทอง ขุนช้างจึงใช้ความรู้ทางกฎหมายข้อนี้กราบทูลใส่ความขุนแผน

เหตุผลสำคัญที่ทำให้ขุนช้างไม่กราบทูลเพียงว่าขุนแผนหนีเวรนั้นเพราะขุนช้างน่าจะทราบดีถึงโทษที่จะได้รับว่าไม่รุนแรงถึงขั้นประหารชีวิต^๑ ดังนั้นขุนช้างจึงกราบทูลว่า

^๑ กฎมณเฑียรบาลระบุนโทษของการหนีเวรและขาดเวร เพียงการปรับไหมอ้อย ซึ่งหมายถึงการจัดหาและส่งอ้อยให้แก่พนักงานเลี้ยงช้างเป็นค่าปรับ

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๑๐๕)

คิดแล้วยกข้อขอเคชะ	ข้าพระพุทธเจ้าเข้าไม่มูสา
เข้าเวรร่วมกันหลายวันมา	เห็นบ่นถึงภรรยาอยู่ทุกวัน
วานนี้บอกว่าจะไปบ้าน	เกล้ากระหม่อมทัดทานก็ทูนหัน
ขู่รู้ค่าว่าสารพัน	ครั้นคิดได้สักสามยามปลาย
ขุนแผนปิ่นข้ามกำแพงวัง	โอหังหยาบช้าเป็นเหลือหลาย
หม่อมฉันว่าก็จะฆ่าเสียให้ตาย	เห็นจะปายไปบ้านภรรยา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๕)

คำกราบทูลของขุนช้างนี้ ชี้ให้เห็นถึงความผิดของขุนแผนที่มีโทษหนัก ถึงขั้นตัดหัวเสียบประจาน ซึ่งพระพันวษาก็มิได้สอบสวนให้กระจ่างชัดถึงข้อเท็จจริงเพียงฟังความข้างเดียวพระองค์ก็ลงโทษขุนแผนด้วยการตรัสปรึกษาและระบุโทษว่า "โทษถึงฆ่าฟันให้บรรลัย เสียบหัวอย่าให้อูเยี่ยงกัน" แต่เพราะขุนแผนเคยทำความดีความชอบ จึงลดโทษให้เหลือเพียงพรากรลาวทองเข้ามาอยู่ในวัง แล้วให้ขุนแผนไปตระเวนด่านห้ามเข้าเฝ้าจนกว่าจะมีศึกสงคราม

การลงโทษของพระพันวษาในครั้งนี้ มีลักษณะเช่นเดียวกับการเนรเทศขุนแผนออกจากสังคม แม้ว่าจะไม่ทำให้ขุนแผนเปลี่ยนสถานภาพ แต่ก็ลดบทบาทลงไปเป็นอันมาก แต่เดิมขุนแผนเป็นขุนนางที่อยู่ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ ย่อมทำให้มีโอกาสก้าวหน้าในชีวิตราชการอย่างรวดเร็ว การลงโทษครั้งนี้ทำให้กลายเป็นขุนนางที่ทำงานห่างไกลพระเนตรพระกรรณ จึงเป็นการลดบทบาทที่เคยมีต่อราชสำนัก และที่สำคัญก็คือ การลงโทษครั้งนี้เท่ากับเป็นการปิดโอกาสของขุนแผนที่จะเลื่อนขั้นทางสังคมด้วย

๑.๒.๕ ทำลายทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์

คำว่า "พระเจ้าแผ่นดิน" สะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของผืนแผ่นดินทุกแห่งทั่วราชอาณาจักร พระองค์จึงมีสิทธิและอำนาจเต็มที่ที่จะยกดินแดนส่วนใดส่วนหนึ่งให้แก่ผู้ที่พระองค์เห็นสมควร และด้วยเหตุที่ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินนี้เอง ทรัพย์สินใด ๆ ที่เกิดขึ้นในผืนแผ่นดินได้เสวตฉัตรจึงถือเป็นทรัพย์สินของพระองค์ด้วย

กฎหมาย เป็นกำลังสำคัญในการคุ้มครองทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีทั้งทรัพย์สินในเขตราชฐาน และทรัพย์สินแผ่นดินที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ ได้แก่

กฎหมายอาญาหลวงมาตราที่ ๑๘

... มาตราหนึ่ง ชาวพนักงานเครื่องทรงแก้วแหวนเงินทองผ้าผ่อนแพรพรรณ
เจ้าพนักงานทำให้ตกหายก็ดี แลผู้ร้ายลักไปก็ดี ท่านให้ ลงโทษ ๘ สถาน ๆ
หนึ่งคือ ฟืนคอริบเรือน...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๖)

กฎหมายอาญาหลวงมาตราที่ ๑๔๒ ก็ได้กล่าวถึงโทษของการลักขโมย ตลอด
จนทำลายทรัพย์แผ่นดินอันได้แก่ ไม้กฤษณา ไม้ฝาง และงาช้าง ซึ่งโทษต่ำสุด คือ การปรับ
โทษสูงสุดคือ ฟืนคอริบเรือน (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๐๒)

แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องทรัพย์สิ้นของพระมหากษัตริย์นี้ นำมาอธิบายการลงโทษ
ขุนไกรที่สังหารควายป่าได้ว่า นอกจากพระพันวษาจะทรงกระทำไปด้วยความโกรธแล้ว
สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งคือ ขุนไกรสังหารควายป่าจำนวนมากซึ่งควายนับเป็น
สัตว์เศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศและเป็นทรัพย์สมบัติอันมีค่าของพระมหากษัตริย์ด้วย

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ให้ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้เอาไว้ว่า

...ควาย คือ สัตว์เศรษฐกิจที่มีประโยชน์ โดยเฉพาะการให้แรงงานสำหรับ การ
กสิกรรม ซึ่งขุนไกรนั้นเป็นข้าราชการที่ทำหน้าที่เหมือนกับกรม "อาทมาต"
ในสมัยรัชการที่ ๕ ที่มีหน้าที่คอยสำรวจและจัดหาควายมาใช้ ส่วนในกรณี
ที่ขาดแคลนควายใช้งานก็จะจับควายป่ามาฝึก เมื่อราชสำนักทราบว่ามีควายป่า
มาชุมนุมกันที่สุพรรณเป็นจำนวนมาก พระพันวษาใคร่ทอดพระเนตร และมี
พระราชประสงค์ที่จะล่าควายป่าเหล่านั้นจึงมีรับสั่งให้ขุนไกรซึ่งเป็นนายทหาร
ชายแดนเป็นผู้รับผิดชอบด้อนควายป่า ...

(ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. ๒๕๓๔ : ๖๔-๖๕)

ในขณะที่ขุนไกรกำลังปฏิบัติหน้าที่อยู่นั้น พระพันวษาทรงเห็นว่าฝูงควายป่า
แตกตื่นกันเป็นอันมาก จึงมีพระบรมราชโองการแก่ขุนไกรว่า

จึงตรัสว่าฮ้าเฮี้ยฮ้ายขุนไกร เป็นไรมีด้อนให้เข้าค่าย
มีงไว้ใจแต่ไพร่ให้ไล่ควาย มีงลอยชายอยู่เปล่าไม่เข้ายา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๕)

ขุนไกรปฏิบัติตามหน้าที่แต่ก็มีได้กระทำเพียงค้อนควายเข้าคอกเท่านั้น เนื่องจาก "ฝูงกระบือเป็นบ้าอยู่ณลาน" อีกทั้งยัง "ไล่ชีวิตผู้คนอลหม่าน" ขุนไกรจึงต้องใช้อาวุธสังหารควายเพื่อระงับความวุ่นวาย ดังนี้

ถีบโคคโกลดแทงเป็นกัณฑ์	เสียงหอกสนั่นอยู่ลับจับ
ถูกควายตายล้มลงย่อยยับ	จะนับก็ได้สักร้อยปลาย
ฝูงกระบือเจ็บคลั่งกำลั้งตื่น	แหกครืนเข้าป่าพากันหาย
วิ่งแตกแตกกระจัดพลัดพราย	ที่ตายก็ตายอยู่เต็มไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๖)

การกระทำของขุนไกรนี้ นอกจากจะทำให้ฝูงควายป่าแตกหนีเข้าป่า แล้วยังสังหารควายป่าล้มตายเป็นจำนวนมาก แสดงถึงความบกพร่องในหน้าที่ และที่สำคัญเป็นการทำลายทรัพย์สินแผ่นดิน จึงทำให้พระพันวษาทรงพิโรธอย่างยิ่ง และสรุปความเห็นว่าคุณไกรนั้น " แก้ง "

เหม่เหม่คู่อัยขุนไกร	แทงกระบือน้อยใหญ่เสียหนักหนา
แก้งแทงเล่นกูเห็นอยู่ต่อตา	จนแตกหนีเข้าป่าพนาลัย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๖)

ข้อความดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระพันวษามีได้สนพระทัย "เจตนา" และ "สาเหตุ" ที่ทำให้ขุนไกรต้องทำเช่นนั้น สิ่งเร้าที่กระตุ้นให้พระองค์ แสดงอารมณ์โกรธเกรี้ยวคือ "ผลสรุป" ของการกระทำของขุนไกร คือ ฝูงควายป่าล้มตายและแตกหนีเข้าป่าไปเป็นจำนวนมาก ดังนั้นพระองค์จึงลงอาญาขุนไกรด้วยการประหารชีวิตตลอดจนประจานศพเพื่อมิให้ผู้อื่นเอาเป็นเยี่ยงอย่างและริบราชบาทว์ ซึ่งหมายถึง การริบทรัพย์สินสมบัติ บุตรภรรยา และข้าทาสเข้าเป็นของหลวงทั้งหมด ดังคำประพันธ์

เหวี่ยงเหวี่ยงเร่งเร็วเพชฌฆาต	ฟันให้หัวขาดไม่เลี้ยงได้
เสียบไล่ขาหยั่งขึ้นถ่างไว้	ริบสมบัติเข้าไทอย่าได้ซ้ำ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๖)

เมื่อพิจารณาการลงโทษของพันวมา จะเห็นได้ว่านอกจากจะกระทำไปด้วยความ "ขัดพระทัย" แล้ว ในแง่ของการควบคุมทางสังคมนั้นพระองค์ได้ใช้อำนาจลงโทษผู้กระทำความผิดฐานทำลายทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นการลงโทษที่รุนแรง เจียบพลัน และประสบผลสำเร็จในการควบคุม เพราะผู้อื่นจะไม่กล้าปฏิบัติเช่นเดียวกับขุนไกรอีกต่อไป อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่มีอยู่เหนือราษฎรทั้งหมด แม้จะดูเหมือนเป็นการกระทำที่รุนแรงเกินกว่าเหตุก็ตาม แต่การเมืองการปกครองก็เป็นเรื่องของ "อำนาจ" บางกรณีไม่อาจที่จะคำนึงถึงคุณธรรมหรือค่าน้ำหนักศีลธรรมได้ ดังที่แมคเคียเวลลี (Machiavelli) กล่าวว่า "ผู้ปกครองจะต้องมีความเด็ดขาด แม้ว่าทุกคนจะปรารถนาที่จะได้รับยกย่องว่ามีเมตตามากกว่าโหดร้าย แต่ด้านพื้นระหนังกษัตริย์ผู้ปกครองจะใจดีเกินไปไม่ได้ เพราะความเมตตาปราณีจะถูกมองในแง่ของความอ่อนแอ และความยุ่งเหยิงจะปรากฏเป็นผลตามมา" (สุขุม นवलสกุล. ๒๕๑๕ : ๗)

การลงโทษผู้กระทำผิดต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ในข้อนี้ จัดเป็นการกระทำเพื่อควบคุมสังคมเพราะทำให้ผู้ถูกลงโทษหลายจำ และเป็นตัวอย่างให้บุคคลอื่นเห็นถึงโทษที่จะได้รับเมื่อแสดงพฤติกรรมเบี่ยงเบน แต่โทษที่ได้รับส่วนใหญ่มิได้รุนแรงถึงขนาด "พันคอริบเรื่อน" ดังกฎหมายกำหนด มีเพียงขุนไกรเท่านั้นที่ถูกลงโทษตามกฎหมาย ทั้งนี้เป็นเพราะผู้กระทำผิดมิได้เจตนาที่จะฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติ ดังเช่นพลายงามและพันมโน ส่วนขุนช้างผู้มีเจตนาที่จะ กระทำผิด ก็เป็นความคิดที่ไม่รุนแรงถึงขนาดที่จะทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ต้องมัวหมอง ส่วนขุนแผนนั้นแม้ว่ากฎหมายจะระบุโทษที่รุนแรง แต่กฎหมายก็มีส่วนช่วยให้โทษเบาบางลงเช่นกัน เนื่องจากกฎหมายได้ระบุไว้ว่าผู้ที่ไปรบกับข้าศึกศัตรู และได้ชัยชนะกลับมาหากมีโทษประการใดก็ให้พระมหากษัตริย์งดไว้ก่อนหรือลดหย่อนโทษลงเพราะบุคคลเหล่านี้มีคุณแก่แผ่นดิน (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๐๕)

๑.๓ ขัดพระบรมราชโองการ

หน้าที่ของพระมหากษัตริย์ในด้านการปกครองนั้น นอกจากจะต้องปกป้องคุ้มครองราษฎรและราชอาณาจักรให้อยู่เย็นเป็นสุขแล้ว หน้าที่อีกประการหนึ่งซึ่งสืบเนื่องมาจากหน้าที่ดังกล่าวคือ การออกพระบรมราชโองการให้เป็นไปตามหลักธรรมและพระธรรมศาสตร์ (อकिन รพีพัฒน์. ๒๕๑๘ : ๑๑๒) ส่วนหน้าที่ของราษฎรก็คือ การปฏิบัติตามพระบรมราชโองการนั้นโดยปราศจาก ข้อสงสัยหรือขัดแย้ง เพราะถ้าผู้หนึ่งผู้ใดกระทำ

การขัดต่อพระบรมราชโองการ ก็ย่อมถือเป็นความผิดที่มีโทษหนัก ดังปรากฏในกฎหมายตราสามดวงว่า

...มาตราหนึ่ง มีพระราชโองการตรัสสั่งประการใดชอบให้รับโองการอย่าให้ขัดถ้า
ผู้ใดมีฟังมิได้รับพระราชโองการ มิได้ทำตามพระเจ้าอยู่หัวสั่ง ท่านให้ลงโทษ
๘ สถาน สถานหนึ่ง

ให้รับราชบาตแล้วฆ่าเสียบ	๑
ให้ตัดหูตัดปากตัดมือตัดตีนเสียบ	๑
ให้รับราชบาตแล้วเอาตัวลงหญ้าช้าง	๑
ให้รับราชบาตแล้วเอาตัวออกจากราชการ	๑
คือ ให้ไหมจตุระคุณแล้วเอาตัวลงเป็นไพร่	๑
ให้ไหมตรีคุณแล้วประจาน	๑
ให้ไหมทวิคุณแล้วทวนด้วยไม้หวาย ๒๕ ที	๑
ให้ทวนด้วยลวดหนั่ง ๒๕ ทีแล้วจำไว้	๑

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๑๗ : ๑๑-๑๒)

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้สะท้อนให้เห็นคตินิยมนี้อย่างชัดเจน กล่าวคือ
ข้าราชการที่ต้องการความปลอดภัยในชีวิตมากกว่าความถูกต้องเที่ยงธรรม ย่อมไม่พูด
ทัดทานพระบรมราชโองการของพระพันวษา แม้จะได้รับความทุกข์ยากเดือดร้อน หรือ
เล็งเห็นว่าการปฏิบัติตามจะก่อให้เกิดปัญหา ดังตัวอย่าง ตอนที่พระพันวษามีรับสั่งจะยก
สร้อยฟ้าให้เป็นภรรยาพลาชงามทั้ง ๆ ที่ขุนแผนกราบทูลว่า พลาชงามได้เสียบกับศรีมาลา
แล้ว ทำให้ขุนแผนวิตกกังวลเพราะเกรงว่า "มาเกิดเป็นเมียสองไม่ต้องใจ" แต่ขุนแผนก็
ไม่กล้าที่จะขัดพระทัยพระพันวษา จนทำให้เกิดปัญหาหารักสามเส้าในเวลาต่อมา

การกระทำความผิดต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ฐานขัดพระบรมราชโองการ
ปรากฏเพียงครั้งเดียว โดยผู้กระทำคือขุนแผนส่วนสาเหตุของการ กระทำความผิดตลอดจน
โทษที่ได้รับมีดังต่อไปนี้

ตอนที่ขุนแผนพาวันทองหนีนั้น ขุนช้างได้ไปฟ้องร้องต่อพระพันวษาว่า ขุนแผน
เป็นกบฏ พระพันวษาจึงมีพระบรมราชโองการให้ จมื่นศรี จมื่นไวย ตลอดจนขุนเพชร
ขุนรามจับทัพออกตามจับขุนแผน เมื่อกองทัพตามมาทันนอกจากขุนแผนจะไม่ยอมให้
จับแล้วยังสังหารขุนเพชรขุนรามอีกด้วย การกระทำนี้ขัดพระบรมราชโองการโดยตรง

พระพันวษาจึงมีบัญชาให้กักด่านจับขุนแผน และหากจับได้ให้ “จำ” หรือจองจำด้วยเครื่องพันธนาการแล้วนำส่งเข้ามาในเมือง คังค้ำประพันธ์

เร่งมีตราอายัดด่านขนอน	แวนแคว้นแดนนครน้อยใหญ่
ทั่วทั้งจังหวัดส่งกักไป	เมืองใหญ่เอกโทตรีจตุรา
มั่นอ้ายขุนแผนอยู่แห่งไร	จับตัวให้ได้อย่าเช่นฆ่า
จำให้มั่นคงส่งตัวมา	ในท้องตราชื่อเสียงให้บอกไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๔๖๑)

เมื่อปรากฏว่าขุนแผนมอบตัวผู้คดี พระพันวษากลับมิได้ลงโทษรุนแรงอย่างที่ควรจะเป็นพระองค์เพียงแต่ตรัสปรึกษา คังค้ำประพันธ์

อ้ายแสนกลถือว่าคนมีฤทธิ์	ดกมันคิดว่ากูสู้ไม่ได้
ลักเมียอ้ายขุนช้างวางเข้าไพร	ใช้คนออกไปกลับฆ่าฟัน
มันดีแล้วเป็นไรไม่เหาะเหิน	มุดหัวเดินมาทำไฉนนั้น
เมืองไหนจับได้ให้รางวัล	จำกันหรือเปล่าเมื่อเอามา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๖ : ๔๘๑)

ตามปกติการต่อสู้ทำร้ายเจ้าพนักงาน และขัดพระบรมราชโองการนี้ มีโทษประหารชีวิต แต่ในกรณีของขุนแผนนั้น ขณะที่เกิดเรื่องขุนแผนกำลังตกเป็นผู้ต้องหา ยังไม่ได้สอบสวนตามกระบวนการยุติธรรม เมื่อขุนเพชรขุนรามกระทำหยาบหยามคำว่าถึงบิดามารดา จึงมีความผิดตามกฎหมาย “วิวาท” มาตราที่ ๔๖ ที่กล่าวว่า “... ถ้าคำถึงโคตรเค้าเถ้าแก่ให้ไหมทวิคุณ...” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๒๐๑) และถ้าการคำกันนี้เป็นเหตุให้ทั้งสองฝ่ายทะเลาะวิวาทกันในที่สาธารณะ เช่น ถนนหนทาง ตลาดป่า ฯลฯ ก็ถือว่ามีความผิดทั้งสองคน ตามกฎหมายมาตราที่ ๔๔ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๒๐๕) นอกจากนั้นหากการทะเลาะวิวาทนี้ทำให้ฝ่ายใดเสียชีวิต ก็ให้ปรับฝ่ายตรงข้ามตามบรรดาศักดิ์ของผู้ตายครั้งหนึ่ง และเอาเข้าหลวงครั้งหนึ่งตามที่ระบุไว้ในกฎหมายลักษณะวิวาทมาตราที่ ๒๕ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๑๕๗)

การที่พระพันวษาไม่ถือโทษขุนแผนที่สังหารขุนเพชรขุนรามนั้น วรรณที่อักษรพงศ (๒๕๑๖ : ๖๖๕) ได้แสดงทัศนะไว้ว่า "เป็นการแสดงพระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจ และตัดสินใจไปตามพระทัยอย่างไรก็ได้ เมื่อพระองค์จิตใจเรื่องผัวเมียอยู่ คดีอื่น ๆ ก็เป็นอันยุติไป"

เมื่อพิจารณาความผิดของขุนแผนแล้ว จะเห็นได้ว่าทัศนะดังกล่าวนี้มีส่วนที่ต้อง เพราะขุนแผนขัดพระบรมราชโองการและสังหารทหารเป็นจำนวนมากแต่ได้รับโทษเพียงถูกจับและจองจำมาเพื่อรับฟังการตรัสปรึกษาของพระพันวษาเท่านั้น ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพันวษาคัดสินคดีตามพระทัยของพระองค์อยู่บ้าง แต่อย่างไรก็ดีผู้วิจัยยังเห็นว่า มีปัจจัยอื่นที่สนับสนุนให้พระองค์ตัดสินพระทัยยกโทษให้ขุนแผน เนื่องจากขุนแผนได้กระทำความดีความชอบใหญ่หลวงในครั้งที่ชนะศึกเชียงทอง ประกอบกับความผิดที่ขุนแผนกระทำครั้งนี้ "มิได้คิดคดขบถใจ" ดังนั้นพระพันวษาจึงควรยกโทษให้ ตามกฎหมายอาญาหลวงที่ระบุถึงการงดโทษและลดหย่อนโทษแก่ผู้ทำคุณแก่ประเทศชาติ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๐๕)

ดังนั้นการลงโทษตามสาเหตุนี้ จึงเป็นการควบคุมทางสังคมทั้งในระดับที่เป็นทางการและระดับที่ไม่เป็นทางการ กล่าวคือ ในช่วงแรกพระพันวษาได้สั่งการให้กักด่านจับและจองจำขุนแผน เช่นนี้เป็นการลงโทษในระดับที่เป็นทางการโดยลงโทษตามตัวบทกฎหมายซึ่งมีผลในการควบคุมพฤติกรรมของขุนแผน เพราะทำให้ขุนแผนเกิดความวิตกกังวลในโทษภัยที่ตนเองจะได้รับ ต้องคอยหลบหนีและต้องเข้ามอบตัวในที่สุด แต่ภายหลังพระพันวษาได้ใช้การตรัสปรึกษา ซึ่งเป็นการลงโทษในระดับที่ไม่เป็นทางการและผู้วิจัยเห็นว่าไม่มีผลในการควบคุมพฤติกรรมของขุนแผน เนื่องจากพระองค์มิได้ตรัสกับขุนแผนโดยตรง ผลที่ได้รับจึงน่าจะเป็นการควบคุมพฤติกรรมของขุนนางให้ตระหนักในความคิดโทษที่ควรได้รับ และอำนาจของพระองค์

๑.๔ แอบอ้างพระบรมราชโองการ

ด้วยเหตุที่พระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์มีผลบังคับใช้สูงสุด จนกระทั่งไม่สามารถล่วงละเมิดได้ ดังนั้นเพื่อป้องกันมิให้ผู้ใดแอบอ้างพระบรมราชโองการไปใช้เพื่อประโยชน์ส่วนตน จึงมีกฎหมายกำหนดโทษเอาไว้ อย่างรุนแรงถึงขั้นประหารชีวิต (กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๗)

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีการกล่าวโทษบุคคลว่าแอบอ้างพระบรมราชโองการครั้งหนึ่ง ผู้ถูกกล่าวหาชื่อ ขุนช้าง ส่วนผู้กล่าวหาก็คือ นางวันทอง โดยวันทองกล่าวหาว่า

ขุนช้างแอบอ้างพระบรมราชโองการตามเรื่องราวดังนี้

ตอนขุนช้างถวายฎีกาฟ้องร้องจมนไว หรือพลาชงามที่ซึ่งนางวันทอง ไปจากคนนั้น พระพันวษาได้มีรับสั่งเรียกให้ผู้เกี่ยวข้องทั้งหมดเข้าเฝ้าและทรงชำระความด้วยพระองค์เองเมื่อทรงสอบสวนไปถึงสาเหตุที่ทำให้วันทองไม่อยู่กับขุนแผน ตามพระบรมราชโองการซึ่งนางวันทองก็ได้กราบทูลว่า

.....	.....
อยู่ที่เคหาหน้าวัดตะไกร	ขุนช้างไปบอกว่าพระโองการ ^๑
มีรับสั่งโปรดปรานประทานให้	กระหม่อมฉันไม่ไปก็หักหาญ
ยื้อยุดจุกคร่ำทำสามานย์	เพื่อนบ้านจะช่วยก็สุดคิด
ด้วยขุนช้างอ้างว่ารับสั่งให้	ใครจะขัดขึ้นไว้ก็กลัวผิด
จนใจจะมีไปก็สุดฤทธิ์	ชีวิตอยู่ได้พระบาท

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๖๒)

ความคิดของขุนช้างตามข้อกล่าวหานี้คือ ขัดพระบรมราชโองการ และแอบอ้างพระบรมราชโองการ ซึ่งมีความผิดร้ายแรงทั้ง ๒ ข้อหา แต่เหตุการณ์กลับปรากฏว่าพระพันวษาลงโทษขุนช้างเพียงตรัสบริภาษ และคาดโทษเท่านั้น

การกระทำของพระพันวษานี้ จัดเป็นการควบคุมทางสังคมในระดับที่ ไม่เป็นทางการ เพราะถึงแม้ขุนช้างจะทำผิดกฎหมายแต่พระองค์ก็มีได้ใช้กรอบแห่งกฎหมายลงโทษขุนช้างคงใช้เพียงการลงโทษทางใจ ซึ่งส่งผลให้ขุนช้างหวาดกลัวและเกรงพระอาญาแต่จะหยุดยั้งหรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของขุนช้างได้หรือไม่นั้นไม่อาจยืนยันได้

การแสดงความเกรี้ยวกราดของพระพันวษาแต่ละครั้ง มักจะส่งผลให้ ข้าราชการเกิดความหวาดกลัว ซึ่งในแง่การปกครองนั้นมีทั้งข้อดีและข้อเสีย ข้อดี คือการที่ขุนนาง ข้าราชการเกรงกลัวพระมหากษัตริย์ย่อมทำให้ปกครองง่าย เพราะเมื่อฝ่ายหนึ่งเกรงกลัว

^๑เป็นที่น่าสังเกตว่า ในตอนที่ขุนช้างจมนนางวันทองนั้นมิได้มีข้อความใดเลยที่จะเป็นการกล่าวอ้างพระบรมราชโองการ มีเพียงการขู่เชิญว่าเป็นหนี้เท่านั้น

กูเงินเจ้าคุณมาห้าซั่ง	ตั้งแต่หลบเสียทั้งเมียตัว
วันนี้มาพบเข้าจะเอาตัว	วันทองกลัวตัวสั้นร้องอิงไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๐๕)

อีกฝ่ายหนึ่งก็จะยอมขึ้นต่ออำนาจ และยอมทำตามคำสั่งทุกอย่าง โดยไม่กล้าที่จะขัดขืนหรือต่อต้านเพราะเกรงภัยอันตรายจะมาถึงตัว

เหล่านี้เป็นผลดีต่อการปกครองแบบรวมอำนาจอยู่ที่ศูนย์กลาง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดที่นักทฤษฎีการเมืองคนสำคัญของโลกคนหนึ่งคือ แมคเคียเวลลี (Machiavelli) ซึ่งได้ย้าอยู่เสมอว่า "ถ้าผู้ปกครองต้องการอำนาจเด็ดขาด ก็ต้องทำให้ประชาชนเกรงกลัว" (ฉรงศักดิ์ ธีระวงษ์, ๒๕๓๐ : ๘๖) ส่วนข้อเสียก็คือ เมื่อเกิดภาวะคับขันและบ้านเมืองต้องการผู้อาสาปฏิบัติหน้าที่ ความเกรงกลัวในอำนาจและโทษภัยจากพระมหากษัตริย์ จะทำให้ไม่มีผู้ใดกล้าอาสาตั้งสงครามเชียงใหม่และเชียงทอง ฉะนั้นถ้าหากพระพันวษาต้องการให้ข้าราชการบริหารกระทำสิ่งใดก็ต้องใช้ระบบ "คำสั่ง" ซึ่งอาจได้ผู้ที่ไม่ฝีมือทำให้ผลที่ออกมาไม่ดีเท่ากับการที่คนดีมีฝีมือเต็มใจอาสา สังกัดได้จากเหตุการณ์ตอนที่พระองค์มีพระบรมราชโองการให้ทหารนำทัพไปจับขุนแผนและพลายชุมพล ซึ่งกองทัพก็แตกยับเยินกลับมาทั้ง ๒ ครั้ง

๑.๕ ละเมิดอาญาทัณฑ์

ความมั่นคงของชาติเป็นสิ่งสำคัญสูงสุด และทหารก็เป็นกำลังสำคัญที่สุดในการป้องกันประเทศด้วยเช่นกัน ดังนั้นกฎเกณฑ์หรือระเบียบของกองทัพจึงเป็นเครื่องส่งเสริมความมั่นคงของประเทศโดยตรง

กฎเกณฑ์ที่สำคัญที่สุดของกองทัพ คือ มาตรการในการลงโทษผู้ที่ประมาทและหวาดกลัวในราชการสงคราม รวมทั้งบทบัญญัติเพื่อให้กำลังใจแก่ โพรพลผู้มีความจงรักภักดีกระตือรือร้นยอมสละชีวิต และเลือกเนื้อเป็นราชพลี ซึ่งในส่วนของ การให้รางวัลนั้นผู้วิจัยได้วิเคราะห์เอาไว้แล้วในตอนต้นของบทที่ ๒ ดังนั้นช่วงต่อไปนี้จะขอพิจารณาเฉพาะการลงโทษผู้ละเมิดอาญาทัณฑ์เท่านั้น

ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน กล่าวถึงการละเมิดอาญาทัณฑ์ด้วยการพ่ายแพ้ในการรบถึง ๓ ครั้งด้วยกัน คือ

ครั้งแรก ได้แก่ กองทัพที่พระพันวษามีพระบรมราชโองการให้ไปจับขุนแผนมาพิจารณาโทษที่ลักพาวันทอง ไปจากขุนช้าง กองทัพดังกล่าวพ่ายแพ้ต่อขุนแผนและสูญเสียดำรงพลไปเป็นจำนวนมาก พระพันวษาลงโทษผู้กระทำความผิดฐานละเมิดอาญาทัณฑ์ด้วยการตรึงสบริภาษและคาดโทษ ดังคำประพันธ์

เสียดแรงเสียดไขว้ไม่ได้การ	หนักบาญชีเปล้าเปล้าเปลืองข้าวสุก
ชอบแต่เขียนส่งลงไปคุณ	ยังมีหน้าวิ้งนุกมาบอกกู
ชอบแต่ตัดหัวให้สิ้นโคตร	อ้ายคนโหดชั่วช้ำอย่าให้อยู่
เสียดมึงไว้โยขายหน้ากู	กูก่อนกลาโหมมหาดไทย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๔๖๖)

การลงโทษของพระพันวษานี้ จัดเป็นการควบคุมทางสังคมในระดับที่ไม่เป็นทางการ เพราะใช้วิธีบริภาษ และคาดโทษทั้งที่ผู้ถูกลงโทษทั้งหมด จะเห็นได้ว่าผู้ถูกลงโทษทุกคนตระหนักดีว่า การละเมิดอาญาทัณฑ์ด้วยการแพ้สงคราม มีโทษขั้นต่ำที่สุด คือ การเขียน และสูงที่สุด คือ การประหารชีวิต ดังคำพูดของพระหมื่นศรีที่ว่า

ไม่ตายก็หวายแล้วคราวนี้	อีกสักทีหมดโคตรแล้วอ้ายขุน
กลับไปใครเหลือก็เนือบุญ	ฉาวเพราะแม่คุณอ้ายขุนช้าง

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๔๕๔)

ลักษณะของการลงโทษผู้ละเมิดอาญาทัณฑ์ครั้งนี้ คล้ายคลึงกับครั้งที่พระพันวษามีพระบรมราชโองการให้พันเอกและขุนแผนไปจับกุมพลายชุมพล ซึ่งขุนแผนได้แกัดงแพ้ ทำให้กองทัพแตกพ่าย และพันเอกก็ถูกลงโทษเช่นเดียวกับกองทัพของพระหมื่นศรี คือ การตรัสบริภาษและคาดโทษ ดังคำประพันธ์

ตัวอ้ายพันเอกเข้ามาก่อน	ชอบแต่ก่อนเขียนซ้ำสักสองหวาย
ไม่พอใจที่โตใหญ่ไปมากมาย	มันได้ใจจะหมายมากรุงไกร

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๕๘)

สาเหตุที่พระพันวษามีได้ลงโทษตามคำขู่ ตลอดจนมิได้พิจารณาโทษของผู้แพ้สงครามตามกฎหมายนั้น เป็นไปได้ว่าเพราะการรบทั้ง ๒ ครั้งนี้มีโทษสงครามครั้งสำคัญ อีกทั้งพระองค์ยังต้องพะวงถึงภารกิจอื่นที่ต้องกระทำอย่างเร่งด่วน คือ การออกคำสั่งให้ตั้งด่านจับขุนแผน และเรียกตัวพลายงามเข้าเฝ้าเพื่อนำทัพไปจับพลายชุมพล จึงมิได้สนพระทัยที่จะลงโทษจริงจัง แต่อย่างไรก็ดีการตรัสบริภาษและคาดโทษเช่นนี้ ก็ย่อมทำให้ผู้กระทำผิดเกรงกลัวและไม่กล้าที่จะกระทำผิดอีก

การละเมิดอาญาทัณฑ์ครั้งสุดท้าย ได้แก่กองทัพที่มีพระทัยน้ำเป็นแม่ทัพ ซึ่งมี
 ความผิดเพราะพ่ายแพ้ต่อกองทัพของเชียงใหม่ และถูกจับกุมไปคุมขังไว้เป็นเวลานาน
 กระทั่งขุนแผนและพลายงามไปช่วยจึงได้รับอิสรภาพ ครั้งนี้พระพันวษาดำรงตั้งโทษของ
 พระทัยน้ำว่า จะต้องถูกจองจำและเขียนตีแต่พระทัยน้ำมีความดีความชอบที่ได้ช่วย
 ขุนแผนรบจนชนะ พระองค์จึงลดโทษเหลือเพียงถอดยศลงเป็นไพร่เฝ้าประตูตั้งกำแพง

เป็นพระพักตร์มาพบพระทัยน้ำ	กริ้วซ้ำคงจะฆ่าให้ตัดภัย
มีพระสีหน้าทประภายไป	เหม่ออ้ายทัยน้ำมิ่งท่างาม
เสียดแรงกรูรักใคร่ให้เป็นพระ	มิรู้จะขี้ขลาดชาติสำสาม
ให้ถูกลงไว้ใจในสงคราม	จนอ้ายลาวเอาไปล่ามคังผูกถึง
ช่างไม่คิดสู้มันให้พรั่นท้อ	ทุกกระไรใจคอเป็นผู้หญิง
ช่างชาติชั่วสิ้นที่อภัยจริง	ไปนั่งนิ่งให้มันจับได้อับอาย
ถ้ามิได้ช่วยอ้ายขุนแผนรบ	จะจำครบบผูกเขียนเสียดสองหวาย
อ้ายคนชั่วชาติชั่วขายหน้านาย	จงหมายถอดเป็นไพร่เฝ้าประตู

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๕๘)

แม้ว่าพระทัยน้ำจะได้รับการลดหย่อนผ่อนโทษไม่ถูกประหารชีวิตตามความผิด
 ฐานแพ้สงคราม แต่การถอดยศก็จัดเป็นการลงโทษที่ส่งผลกระทบต่อตัวละครอย่างรุนแรง
 ในหลาย ๆ ด้าน เพราะทำให้ตัวละครนั้นเปลี่ยนบทบาท สถานภาพและชั้นทางสังคมจาก
 มุลนายเป็นไพร่ นำมาซึ่งความสูญเสียอำนาจ เกียรติยศความมีหน้ามีตาในสังคม ตลอดจน
 ทรัพย์สินเงินทองที่ล้วนแต่เป็นความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ ดังนั้นการควบคุมทาง
 สังคมด้วยวิธีการนี้จึงนับว่ามีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะทำให้ผู้กระทำผิดเข็ดหลาบ และ
 พยายามสร้างความคิดเพื่อให้พระมหากษัตริย์พระราชทานอภัยโทษ การลงโทษพระทัยน้ำ
 ครั้งนี้ แม้จะไม่ปรากฏผลกระทบต่อบุคคลอื่น แต่การสะท้อนให้เห็นถึงความหวาดกลัวใน
 โทษที่จะได้รับเมื่อทหารกระทำการละเมิดอาญาทัณฑ์ชี้ให้เห็นว่า การลงโทษดังกล่าวมีผล
 ต่อการควบคุมทางสังคมเช่นกัน

๑.๖ กำริบเสิบสาน

จากการวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล ในงาน
 วิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่า หากข้าราชการกระทำ "ความดีความชอบ" และ เป็นที่โปรดปรานของ

พระมหากษัตริย์ ผู้นั้นย่อมมีโอกาสได้รับรางวัลในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งรางวัลที่เป็นทรัพย์สินเงินทอง อำนาจและเกียรติยศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าผู้ใดเป็นที่โปรดปรานของพระมหากษัตริย์เป็นพิเศษก็ย่อมได้รับรางวัลหลายครั้งหลายคราทั้งๆ ที่กระทำคุณความดีครั้งเดียว การให้รางวัลที่ไม่มีขอบเขตเช่นนี้ เป็นอันตรายต่อการควบคุมทางสังคมเพราะข้าราชการอาจมีพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานโดยแสดงอาการ "กำเริบเสิบสาน" ได้ ดังนั้นพระมหากษัตริย์จึงจำเป็นต้องนำระบบการลงโทษที่เข้มงวดมาใช้ประกอบกัน

ในตอนที่คุณแผนทูลขอลางลาวทองซึ่งถูกพระพันวษาพามาเมื่อครั้งที่คุณแผนถูกขุนช้างใส่ความเรื่องหนีเวรและปิ่นกำแพงวังนั้น พระพันวษาทรงดำริว่าคุณแผนกำลัง "กำเริบเสิบสาน" เพราะเห็นว่าพระองค์เมตตารักใคร่ และลดหย่อนโทษให้เสมอ ถ้าครั้งนี้พระองค์ทำตามที่คุณขอจะเป็นการส่งเสริมให้คุณแผนกำเริบยิ่งขึ้นจนควบคุมไม่ได้ คังคำประพันธ์

.....	อ้ายนี้หาญเห็นผู้นำใจดี
ครั้งขุนเพชรขุนรามตามกันไป	บังอาจใจฆ่าคนเสียปิ่นปี
กูก็งคอาญาไม่ฆ่าตี	ซ่ายกอีวันทองให้แก่ตัว
ยังลวนลามตามขอลีลาวทอง	จงหองไม่คิดผิดทวมหัว
พูดเล่นตามใจไม่เกรงกลัว	เพราะตัวอีลาวทองต้องอยู่วัง

.....	อีกสักสองสามคนกูจะให้
ทำดีแล้วอย่าว่าแต่ลาวทอง	ละไว้จะกำเริบทุกเวลา
เห็นไม่ทำแล้วยิ่งซำทะนงใจ	จะจงหองเยอหยิ่งขึ้นหนักหนา
ถ้าตามใจยอมให้อีลาวทอง	ทีหลังจะชะล่าไม่เกรงใจ
เป็นว่าไรไม่ซัดสักเวลา	

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๔๕๕)

คังนั้นพระพันวษาจึงลงอาญาขุนแผนด้วยการจำคุก ซึ่งเป็นการควบคุมทางสังคมในระดับที่เป็นทางการ เพราะถึงแม้ว่าจะไม่มีกฎหมายระบุโทษ เอาไว้ชัดเจนสำหรับความผิดขั้นกำเริบเสิบสาน แต่ก็มีคามผิดอื่น ๆ ที่คล้ายคลึงกัน เช่น มาตรา ๖ อาญาหลวงกล่าวถึงผู้กระทำการมักใหญ่ใฝ่สูง (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๖) มาตรา ๗ กล่าวถึงโทษของผู้ ทนงองอาจไม่ยำเกรงพระเจ้าอยู่หัว (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๖๖) ซึ่งความผิดทั้งสองกรณีมีโทษสูงสุด คือ การ "ประหารชีวิต"

การลงโทษของพระพันวษาในครั้งนี้ก็เป็นครั้งหนึ่งที่ถูกวิจารณ์ว่าพระองค์กระทำเกินกว่าเหตุและทรงตัดสินอย่างว่าตามอารมณ์ แต่อย่างไรก็ดีพระพันวษาก็มีเหตุผลที่น่าสนใจดังคำประพันธ์ที่ว่า

ถ้าตามใจยอมให้อีลาวทอง   จะจงหองเย่อหยิ่งขึ้นหนักหนา
เป็นว่าไม่ขัดสักเวลา   ที่หลังจะชะง่าไม่เกรงใจ
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๔๕๕)

การตัดสินใจลงโทษของพระพันวษารั้งนี้เป็นการพยายามที่จะ"ควบคุมสังคม" อย่างแท้จริง เพราะนอกจากจะยับยั้งพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ได้แล้วยังเป็นการปราบปรามหรือแสดงตัวอย่างให้เห็นว่า การปฏิบัติตนต่อองค์พระมหากษัตริย์เป็นเรื่องที่ต้องระมัดระวัง แม้เป็นบุคคลที่ทรงโปรดก็ไม่อาจทำอะไรตามต้องการได้ทุกอย่าง เพราะอำนาจในการตัดสินใจทั้งหมดอยู่ที่พระมหากษัตริย์ พระองค์สามารถ "ชี้เป็น ชี้ตาย" ได้ตลอดเวลา

๑.๗) ก่อกบฏแข็งเมือง

หัวเมืองประเทศราช หรือเมืองขึ้น มีความสำคัญต่อราชอาณาจักรเป็นอย่างยิ่งทั้งในแง่เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง เนื่องจากเมืองประเทศราชมีพื้นที่ที่จะต้องจัดสรรผลประโยชน์ส่งมายังเมืองหลวง ถ้าหัวเมืองนั้นมีป่าไม้และพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ ก็ย่อมใช้เป็นแหล่งเสบียงอาหารสำหรับกองทัพ ตลอดจนอาจส่งสินค้าออกนารายได้มาสู่ราชอาณาจักรได้อีกด้วย นอกจากนั้นหัวเมืองประเทศราชก็ยังช่วยแก้ปัญหาเรื่องความต้องการกำลังไพร่พลสำหรับใช้ในการกสิกรรม เพื่อส่งเสริมความมั่นคงทางเศรษฐกิจรวมทั้งใช้ในสงครามเพื่อป้องกันตนเองและขยายอาณาจักร ซึ่งปัญหาดังกล่าวนี้เป็นปัญหาใหญ่ที่ประเทศต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์มีร่วมกัน (อคิน รพีพัฒน์. ๒๕๑๘ : ๘๘)

ดังนั้น หากเมืองประเทศราชกระทำการแข็งเมืองเพื่อแยกตัวออกเป็นอิสระย่อมก่อให้เกิดผลเสียต่อราชอาณาจักรในทุกด้านที่กล่าวมาแล้ว สถาบันการปกครองจึงต้องหาทางป้องกันและแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการใช้กลไกการควบคุมทางสังคม อันประกอบด้วยกลไกทางวัฒนธรรม และกลไกการบังคับ (Coercive Strategies)

กฎหมายที่สำคัญสำหรับการควบคุมหัวเมืองประเทศราชมีอยู่หลายมาตรา

อาทิ มาตรา ๕ ที่ให้หัวเมืองประเทศราชนำดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และเครื่องราช-
บรรณาการมาถวายตามประเพณี(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๒๕) มาตรา ๘
ห้ามเจ้าเมืองไปมาหาสู่กัน (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๒๘) มาตราการ
เหล่านี้มีไว้เพื่อป้องกันมิให้หัวเมืองประเทศราชก่อกบฏแข็งเมือง เพราะโทษที่กำหนดไว้
รุนแรงถึงขั้นประหารชีวิต

กลไกการบังคับก็เป็นอีกระบบหนึ่ง ที่นำมาใช้ควบคุมหัวเมืองประเทศราช โดย
เมืองหลวงจะส่งกองทัพไปปราบปราม ดังปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งเชียงทอง
เป็นเมืองที่ถูกกล่าวหาว่าก่อกบฏถึง ๒ ครั้ง และโทษที่ได้รับก็คือ ถูกปราบปรามด้วยกำลัง
ทหาร แต่ความสูญเสียของเชียงทองนั้นมีไม่มากนักเพราะเชียงทองยอมแพ้แต่โดยดี

การปราบปรามเมืองเชียงทองครั้งแรกกระทำโดยเมืองเชียงใหม่ ซึ่งพบว่า
เชียงทองเอาใจออกห่างมาขอเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา เชียงทองจึงกระทำผิดฐาน
กบฏต่อเชียงใหม่ ดังคำประพันธ์

นำเครื่องบรรณาการ ไปเวียงใต้	กรุงไทยส่งเสริมเพิ่มศักดิ์ศรี
คู่กำเริบเอิบใจไซ้พอดี	จะนำไทยมาตีบุรีเรา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐: ๖๖๘)

เมื่อทัพเมืองเชียงใหม่มาล้อมเมือง เชียงทองก็ได้อ่อนน้อมเพราะสู้ไม่ได้
อีกทั้งหวังว่าทัพไทยอาจจะยกมาช่วย การกระทำครั้งนี้ก็เท่ากับ "กบฏ" ต่อกรุงศรีอยุธยา
อีกเช่นกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เจ้าเมืองเชียงทองไม่ปองรบ	กลับสมคบกับเชียงใหม่ได้คล่องคล่อง
มันกำเริบเดิบใหญ่ใจคะนอง	เห็นจะปองเป็นขบถพระบุรี

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๗๘)

กรุงศรีอยุธยาลงโทษเชียงทองด้วยการยกทัพไปปราบปราม แต่ภายหลัง
เชียงทองกลับได้รับรางวัล ในฐานะที่จงรักภักดีและช่วยรบกับเชียงใหม่จนได้รับชัยชนะ

การลงโทษด้วยการใช้กองทัพเข้าปราบปรามนี้ เป็นการควบคุมทางสังคมด้วย
กลไกการบังคับแบบรุนแรง ซึ่งมีประสิทธิภาพในการควบคุมอย่างสูง เพราะนอกจากจะ
ปราบปรามเมืองประเทศราชที่กระทำการอันเป็นกบฏให้หลายจำแลวยังแสดงแสนยานุภาพ
ของกองทัพและอำนาจของเมืองหลวงให้เป็นที่เกรงกลัวของเมืองประเทศราชอื่น ๆ อีกด้วย

แต่ผลเสียของการใช้กลไกนี้ก็มีอยู่ไม่น้อยได้แก่ การสูญเสียกำลังพล ทรัพย์สิน ความเดือดร้อนของราษฎร ตลอดจนผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจของทั้งสองฝ่าย

๑.๘ กระทำตนเป็นราชศัตรู

การกระทำตนเป็นราชศัตรูโดยตรงด้วยการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพและทำทนายพระราชอำนาจนั้น เป็นการกระทำที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของชาติและราชบัลลังก์ และหากการกระทำนั้นทำให้เกิดสงครามระหว่างรัฐจีน ก็ยิ่งถือเป็นความผิดร้ายแรงเข้าข่าย "กบฏ" เพราะนอกจากแสดงความมุ่งหมายที่จะปลดพระมหากษัตริย์ออกจากเสวตฉัตรแล้วยังก่อความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนด้วย

การควบคุมทางสังคมสำหรับรัฐที่กระทำตนเป็นราชศัตรูก็คือการใช้กำลังทหารเข้าปราบปราม และเมื่อปราบปรามสำเร็จก็จะกวาดต้อนผู้คนของฝ่ายแพ้มาเป็นเชลย ตลอดจนเก็บทรัพย์สินเข้าเป็นสมบัติของรัฐ อีกทั้งลงอาญาผู้นำและขุนนางข้าราชการของรัฐนั้นอย่างรุนแรงตามกฎหมาย

พระเจ้าเชียงใหม่ กระทำตนเป็นราชศัตรูของกรุงศรีอยุธยาอย่างเปิดเผยด้วยการชิงนาง อันเป็นเครื่องบรรณาการของหัวเมืองประเทศราชตลอดจนจับกุมกองทหารของกรุงศรีอยุธยาและส่งสารทำรบ ดังนั้นพระพันวษาจึงลงโทษขั้นต้นด้วยการส่งกองทหารเข้าปราบปราม ทำให้เชียงใหม่ตกอยู่ในสภาพของรัฐที่แพ้สงครามต้องสูญเสียทรัพย์สิน อำนาจอิสรภาพ และชีวิตผู้คน อีกทั้งเป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นยังต้องได้รับโทษตามกฎหมาย อีกด้วยดังนี้

เจ้าพระยาจักรีจึงมีตรา	ให้หากองทัพกลับเขตฉันท
ส่วนอ้ายเฒ่าเจ้าเมืองเชียงใหม่	ว่าโทษมันถึงอุกฤษณ์เพราะคิดร้าย
ต้องตามกำหนดคบทอภัยการ	ควรประหารชีวิตให้ฉิบหาย
พวกเสนาข้าเฝ้ากับเจ้านาย	ก็ล้วนโทษถึงตายไม่เว้นตัว
ส่วนบุตรภรรยาข้าทาส	ต้องตกเป็นคนระบาคด้วยโทษฟัว
ริบทั้งช้างม้าและควายวัว	ครอบครวัเงินทองของที่มี
ทั้งบรรดาหญิงชายชาวนคร	ต้องกวาดต้อนเป็นเชลยมาตามที

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๗๔๒)

ขณะที่ถูกจับมาเป็นเชลยนั้น พระเจ้าเชียงใหม่ก็ถูกลงโทษโดยการจองจำด้วย เครื่องพันธนาการอันประกอบด้วย ขื่อ และ คา^๑ แม้จะมีลักษณะเป็นการกระทำตาม ธรรมเนียมปฏิบัติต่อเชลยศึก แต่เมื่อพิจารณาถึงความผิดและลักษณะของเครื่องจองจำจะเห็นได้ว่า จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการลงโทษด้วยวิธีนี้คือ เพื่อให้เกิดความทุกข์ทรมานอันจะทำให้เกิดความหลายใจ และเป็นการประจานผู้ผิดมิให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม

การควบคุมทางสังคมด้วยกลไกการบังคับนี้ นับว่าประสบความสำเร็จสำหรับรัฐ ที่มีกองทัพเปี่ยมไปด้วยประสิทธิภาพ นอกจากจะระงับปัญหาอันเกิดจากราชศัตรูนอกอาณาจักรแล้ว ยังเป็นการเผยแพร่อำนาจและขยายอาณาเขต ตลอดจนแสดงแสนยานุภาพให้เป็นที่ปรากฏ เพื่อผลในการควบคุมหัวเมืองน้อยใหญ่อีกด้วย ดังพระราชดำริที่ว่า

.....

ขื่อที่มันอ่อนนุ่มขอมภักดี	ถูปรานียกให้ชีวิตไว้
แต่กวาดค้อนเอาครวมาให้หมค	ให้ปรากฏแก่ประเทศน้อยใหญ่
จะได้เป็นเยี่ยงอย่างข้างหน้าไป	มิให้ใครทุจริตคิดเหมือนมัน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๓๕๒)

การควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษ ผู้กระทำผิดต่อสถาบันพระมหากษัตริย์นี้ ล้วนเป็นผลมาจากคตินิยมทางการปกครองที่ถือว่าพระมหากษัตริย์เป็น "เจ้าชีวิต" ซึ่งทำให้เกิดแนวทางการปฏิบัติของข้าแผ่นดินที่มีส่วนในการปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์

^๑ การจองจำด้วยขื่อ - คา นี้มีชื่อเรียกกันทั่วไปว่า "เครื่องจำห้าประการ" ประกอบด้วยตรวนใส่เท้า, เท้าติดขื่อ, ไข่ล่ามคอ, คาไม้ใส่คอกับไข่ล่าม และมือสองมือมัดติดกับปลายคา ประเสริฐ เมฆมณี (๒๕๒๓ : ๑๐๔) ได้กล่าวถึงลักษณะของขื่อคาไว้ว่า ...ลักษณะของผู้ถูกจองจำด้วย "ขื่อ" เป็นการจับให้ผู้ถูกจองจำนั่งตรึงอยู่กับพื้น หันหน้าเข้าหาขื่อข้อมือและข้อเท้าทั้งสองข้างสอดเข้าไปในช่องกลมที่เจาะไว้ โดยไม้กระดานแผ่นบนถอดออกได้ และใช้สลักยึดติดกับไม้กระดานแผ่นล่าง ซึ่งติดตายกับตัวเสาทั้งสองต้น เสานี้อาจจะโยงมาจากขื่อของห้องข้างหรือตรึงกับพื้นกระดานก็ได้ ที่ข้อมือและข้อเท้าของผู้ถูกลงโทษจะถูกตรวนพันธนาการไว้อีกชั้นหนึ่ง ส่วน "คา" เป็นเครื่องจองจำห้าด้วยไม้ไผ่หรือไม้แก่น ใช้สำหรับใส่คอกผู้กระทำผิด เพื่อป้องกันการหลบหนีและเป็นการประจานมิให้ผู้อื่นเอาเยี่ยงอย่าง

ส่งเสริม พระราชอำนาจและหน้าที่ของพระองค์ ในอันที่จะปกป้องคุ้มครองราชอาณาจักร และความสงบสุขของอาณาประชาราษฎร์

กลไกที่ใช้ในการควบคุมพฤติกรรมของบุคคลให้เป็นไปตามบรรทัดฐานของ สถาบันพระมหากษัตริย์ คือกลไกทางวัฒนธรรมนั้น และกลไกการบังคับ ซึ่งกลไกทาง วัฒนธรรมนั้นมีกฎหมายและจารีตเป็นกรอบของความประพฤติ ดังนั้นวิธีการลงโทษที่ ปรากฏส่วนใหญ่ จึงเป็นการบังคับใช้ (Sanction) แก่บุคคลที่กระทำความผิด ส่วนกลไก การบังคับนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์จะใช้วิธีบังคับแบบรุนแรงสำหรับเมืองขึ้นที่ก่อ การกบฏและราชศัตรูที่กระทำการอุกอาจ

นอกจากกลไกการควบคุมทางสังคมดังกล่าวแล้ว "อำนาจ" ก็เป็นปัจจัยสำคัญอีก ประการหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจลงโทษของพระมหากษัตริย์ เพราะการลงโทษ ก็คือ กระบวนการหนึ่งที่เกิดขึ้นเพื่อส่งเสริมรักษาและเผยแพร่อำนาจของพระองค์ให้เป็น ที่ประจักษ์ ดังนั้น จึงมีการลงโทษหลายครั้งที่รุนแรงเกินกว่าสาเหตุ

ผู้มีอำนาจในการลงโทษผู้กระทำความผิดต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ส่วนใหญ่ คือพระพันวษาซึ่งพระองค์จะลงโทษด้วยวิธีการหลากหลาย ทั้งการใช้วาจาบริภาษ ประณาม ขู่ขี้ขี้ ตลอดจนการใช้วิธีการปรับ เฆี่ยนตี ลอบทบาท และประหารชีวิต วิธีการ ดังกล่าวนี้อาจมีทั้งที่สอดคล้องกับข้อกำหนดกฎหมาย หนักกว่าและเบากว่าตามสถานการณ์ และอารมณ์ของพระองค์ ซึ่งส่วนใหญ่ก็ประสบผลสำเร็จในการควบคุมพฤติกรรมของ ขุนนาง และข้าราชการให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสถาบันได้ดีพอสมควร

๒. มีพฤติกรรมไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคม

บรรทัดฐานทางสังคมก็คือ แบบแผนของพฤติกรรมที่สังคมคาดหวังให้สมาชิก ปฏิบัติตาม บรรทัดฐานไม่ใช่สิ่งที่บุคคลจะรู้หรือเข้าใจได้เองตามธรรมชาติแต่เป็นสิ่งที่ จะต้องได้รับการแนะนำ สั่งสอนอบรมจากสังคมจึงจะเรียนรู้ได้ โดยกระบวนการอบรม ขัดเกลา (Socialization) ให้บุคคลได้เรียนรู้บรรทัดฐานนี้ ตั้งแต่วาระที่บุคคลรู้ความได้และ ดำเนินต่อไปตลอดชีวิต

หากบุคคลมีพฤติกรรมที่ไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐาน ย่อมถูกสังคมใช้ มาตรการอย่างใดอย่างหนึ่งในการลงโทษ ซึ่งความหนักเบาและวิธีการที่ใช้นั้นขึ้นอยู่กับว่า บุคคลฝ่าฝืนบรรทัดฐานประเภท วิธีประชา จารีต หรือกฎหมาย

ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน มีการลงโทษบุคคลที่มีพฤติกรรมไม่สอดคล้อง

กับบรรทัดฐานทางสังคม โดยพิจารณาจากสาเหตุของการลงโทษ ๗ ประการ คือ

- ๒.๑ ไม่ปฏิบัติตามบทบาทและสถานภาพของตน
- ๒.๒ แสดงกิริยาวาจาไม่เหมาะสม
- ๒.๓ ก้าวร้าวและล่วงเกินผู้อื่น
- ๒.๔ บกพร่องต่อหน้าที่
- ๒.๕ ทำเสน่ห์
- ๒.๖ ผิดประเวณี
- ๒.๗ ก่อความผิดทางอาญา

๒.๑ ไม่ปฏิบัติตามบทบาทและสถานภาพของตน

บทบาทและสถานภาพ เป็นส่วนหนึ่งของบรรทัดฐานซึ่งสังคมได้กำหนดมาตรฐานการประพฤติปฏิบัติเอาไว้แล้ว ไม่ว่าบุคคลจะดำรงสถานภาพใดก็ต้องสวมบทบาทตามที่สังคมกำหนด เพื่อให้ระบบความสัมพันธ์ภายในสังคมเป็นไปอย่างราบรื่น เพราะต่างก็สามารถคาดหวังพฤติกรรมที่จะตอบสนองซึ่งกันและกันได้ อย่างไรก็ตามสภาพความเป็นจริงมนุษย์มักจะถูกแรงผลักดันบางสิ่งบางอย่างทำให้ปฏิบัติตนเบี่ยงเบนไปจากบทบาทและสถานภาพของตนบ้าง การกระทำเช่นนี้เป็นการฝ่าฝืนบรรทัดฐานประเภทวิถีประชาซึ่งเป็นกลไกการควบคุมที่ไม่เข้มงวดมากนัก

การควบคุมทางสังคม เพื่อให้บุคคลปฏิบัติตามบทบาทและสถานภาพนั้น นอกจากจะใช้วิธีการอบรมขัดเกลามาตั้งแต่เยาว์วัยแล้ว ยังใช้วิธีการให้รางวัลด้วยการชมเชยเมื่อบุคคลปฏิบัติตนอย่างเหมาะสม และลงโทษด้วยการตำหนิ คำว่า นิินทา หากบุคคลปฏิบัติไม่เหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพ ซึ่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้สะท้อนให้เห็นการลงโทษอันเนื่องมาจากสาเหตุดังกล่าวนี้ ๒ กรณี คือ

๒.๑.๑ ไม่ปฏิบัติตามบทบาทและสถานภาพของสามี

จากการวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล ทำให้ผู้วิจัยพบว่า สังคมไทยที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นสังคมที่คาดหวังให้สามีทำหน้าที่หาเลี้ยงให้มีความสุข และการคุ้มครองป้องกันแก่ภรรยา และครอบครัว ดังนั้นถ้าสามีปฏิบัติตนเบี่ยงเบนไปจากนี้ ย่อมเป็นการปฏิบัติตนไม่สอดคล้องกับบทบาท และสถานภาพของสามี ซึ่งขัดต่อบรรทัดฐานของสังคม ตัวละครที่ถูกลงโทษเพราะสาเหตุดังกล่าว คือ ขุนแผน และพลายงามซึ่งเงื่อนไขของการลงโทษแตกต่างกันดังนี้

ขุนแผนถูกหมื่นหาญบิดาของนางบัวคลั่งโทษ ด้วยการตำหนิและคำว่าเป็นเพราะ
นึ่งคูดายไม่รู้จักทำมาหากิน ดังคำประพันธ์

ครานั้นสี่จันทร์ท่านหมื่นหาญ	ดูอาการเจ้าพลายนายลูกเขย
งานการสิ่งใดไม่ทำเลย	ช่างเฉยเมยคูดายมาหลายเดือน
อุปประมาทคาดคิดคิดว่าดี	ช่างย่อหย่อนอัปรีภัยไม่เทียมเพื่อน
ม้วนอนมุดคูดายอยู่กับเรือน	จะให้เดือนค้ำยศอกคอกหรือไร
ตัวเข้ามาอยู่บ้านกินน่านเช้า	เงินสักเฟื้องหนึ่งก็หามาไม่ได้
ไม่อับอายขายหน้ากับข้าไท	แกลึ่งใจเจ้ามาเป็นช้านาน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๔๕)

การลงโทษของหมื่นหาญ เป็นความพยายามที่จะใช้กลไกทางวัฒนธรรมควบคุม
ขุนแผน โดยชี้ให้เห็นถึงบทบาทและหน้าที่ของสามีที่จะต้องหาเลี้ยงภรรยา ซึ่งหนทาง
ในการประกอบอาชีพก็คือ การเป็นโจรตามพวกของตน

จะเห็นได้ว่า หมื่นหาญ ไม่ประสบความสำเร็จในการควบคุมขุนแผนเพราะ
การกระทำของหมื่นหาญในครั้งนี้กลับเป็นชนวนให้เกิดการแสดงฝีมือของขุนแผน จนทำให้
หมื่นหาญเกิดไม่พอใจที่ความรู้ทางไสยศาสตร์ของขุนแผนเหนือกว่าตน ซึ่งเป็นเหตุให้
หมื่นหาญวางแผนลอบฆ่าขุนแผนในที่สุด

.....	.....
ถูกก็คนคิดมีวิชา	ยังอ้ายนี้ดีกว่าน่าน้อยใจ
ดังพระยาสิทธิราชอันกราดเกรี้ยว	อยู่ถ้ำเดียวสองตัวเห็นไม่ได้
ยังคิดยังแค้นให้แน่นใจ	เดินขึ้นบันไดไปเรือนพลัน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๔๗)

พลายงามเป็นตัวละครอีกตัวหนึ่งที่ถูกลงโทษ เพราะไม่สามารถปฏิบัติตาม
บทบาทและสถานภาพได้ ผู้มีอำนาจในการลงโทษพลายงามคือ ญาติผู้ใหญ่ผู้มีอาวุโส
สูงสุดในบ้าน คือ นางทองประศรีผู้เป็นย่านนั่นเอง

นางทองประศรีคิดว่าพลายงามเพราะพลายงามเป็นสามีที่ไม่สามารถควบคุม
ภรรยาทั้งสองให้อยู่ร่วมกันโดยสันติได้ ปลอ่ยให้ทั้งคู่ทะเลาะวิวาทกันจน เป็นเหตุให้พลาย
งามพลบาคเจ็บ

พลาถอุ้มขุมพลมาค้ำอิงบ้าน	มาตีหลานกุกทำไม้ให้
เมียมึงหึ่งกันสนั่นไป	โยไม้ตีกันฮ้ายจันเคอะ
ฮ้ายชาติซั๊กถั่วเมียมือน้ำหน้า	ฮ้ายหน้าโสมมฮ้ายจมเปราะอะ
หลับหูหลับตาฮ้ายบ้าเฟอะ	งมเงอะเปล่าเปล่าฮ้ายเมามือ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๓๗)

ทองประศรีชี้หน้าค้ำพระไว	ฮ้ายฮัปรีจัญไรนอนจนสาย
เพราะเมียมึงหึ่งหวงกันวุ่นวาย	พลอยออพลายต้องตีจึงหนีไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๔๑)

จะเห็นได้ว่านอกจากสังคมจะคาดหวังให้ผู้ที่อยู่ในสถานภาพ "สามี" ทำหน้าที่เลี้ยงดูภรรยาแล้ว สามียังต้องปกครองดูแลสมบัติสมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะผู้ที่มีการรยาหลายคนจะต้องควบคุมภรรยาให้ปรองดองกันเป็นอย่างดี สำหรับกรณีของพลาถงามนั้นนอกจากสถานภาพสามีจะเป็นตัวกำหนดบทบาทดังกล่าวแล้ว สถานภาพทางสังคมก็มีส่วนควบคุมพฤติกรรมให้เป็นไปตามทิศทางดังกล่าวด้วย เพราะขุนนางผู้รับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ย่อมเป็นชนชั้นสูง และมีหน้าตาในสังคมการปล่อยให้ภรรยาหึ่งหวง ค้ำทอทะเลาะวิวาทกันเป็นสิ่งที่น่าอับอายมากกว่าผู้อื่นสังเกตได้จากคำพูดของนางทองประศรีที่ว่า

คนฟังเขานั่งอยู่ตาโหล	อึ่งว่ากรับเจ้าโศเสียอีกเหวย
ผัวก็นั่งฟังได้กระไรเลย	เฉยเมยจริงจริงช่างนิ่งมิ
อย่าเป็นจมีนไวเลยหลานเอ๊ย	ไปไสเคยแม่กลองร้องขายกะปิ
ช่างไม่อายเพื่อนบ้านฮ้ายซานซี	ริมีเมียสองฮ้ายหนองกรม

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๗๕)

การควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษตัวละครทั้งสองที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นการควบคุมในระดับที่ไม่เป็นทางการตามกลไกทางวัฒนธรรม ซึ่งมีบรรทัดฐานประเภทวิธีประชา เป็นกรอบในการควบคุมให้บุคคลปฏิบัติตามบทบาทและสถานภาพที่กำหนด จะเห็นได้ว่าผู้ถูกลงโทษต่างก็มีสถานภาพเป็นสามีเหมือนกัน แต่ผู้มีอำนาจในการลงโทษกลับมีสถานภาพต่างกัน คือ หมื่นหาญเป็น "พ่อตา" ของขุนแผน ส่วนนาง

ทองประศรี มีสถานภาพเป็น "ย่าของพลายงาม" ที่เป็นเช่นนี้เพราะสภาพการสมรสของทั้งสองต่างกันโดยขุนแผนกับบัวคือนั้นมีลักษณะเป็นการสมรสแบบ วิวาหมงคล (Matrilocal Residence) คือ คู่สมรสอาศัยอยู่กับครอบครัวของฝ่ายหญิง ทำให้ญาติของภรรยา มีอำนาจเหนือคั้งนั้นหมั้นหาญจึงสามารถว่ากล่าวตักเตือนขุนแผนได้ ประกอบกับหมั้นหาญอยู่ในฐานะหัวหน้าหรือผู้นำของสถานที่นั้นจึงมีอำนาจเต็มที่

ในกรณีของพลายงามนั้นแม้ว่าลักษณะของการสมรสจะเป็นแบบ คู่สมรสแยกไปอยู่ตามลำพัง (Neolocal Residence) แต่นางทองประศรีก็เป็นญาติผู้ใหญ่ ฝ่ายสามีมีอาวุโสสูงสุดและเป็นที่รักเคารพของพลายงามเป็นอย่างยิ่ง จึงทำให้นางทองประศรีมีอำนาจในการลงโทษสมาชิก

๒.๑.๒ ไม่ปฏิบัติตามบทบาทและสถานภาพของภรรยา

เพราะสังคมกำหนดให้สามีมีหน้าที่เลี้ยงดูและคุ้มครองภรรยาตั้งกล่าวแล้ว สังคมจึงกำหนดให้ภรรยามีบทบาทหน้าที่สองคล้องคู่กัน คือ ภรรยาจะต้องปรนนิบัติ เชื้อฟุ้ง และอยู่ในโอวาทของสามี หากภรรยาคนใดมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากนี้ ย่อมเป็นการกระทำที่ฝ่าฝืนบรรทัดฐานของสังคม ตัวละครที่ถูกลงโทษเพราะไม่ปฏิบัติตามบทบาทและหน้าที่ของภรรยา คือ วันทอง และสร้อยฟ้า ซึ่งพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐาน คือ การทะเลาะวิวาท ไม่เชื้อฟุ้งสามี และไม่ปรนนิบัติสามี

วันทองถูกนางศรีประจันผู้เป็นมารดาว่ากล่าว เพราะไม่ปฏิบัติหน้าที่ภรรยา คือการเตรียมเสียบียงอาหารให้สามีระหว่างไปทัพ

หมากพลูหยูกยาไม่จัดแจง	จะเผ้าทรงพระกันแสงไปถึงไหน
เป็นแพงพวยทอดยอคคอคออกไป	ผ้าผ่อนท่อนสไบไม่นำพา
อย่างนี้หรือขึ้นชื่อว่ารักผัว	มัวแต่จะร้องไห้ไม่เงยหน้า
แม่น ไม่มีกูคุณเถิดนา	ปลาซิ่นหนึ่งจะกินยังไม่มี
จะลงกัดก้อนเกลือกอยู่กรอดกรอด	นั่งกอดหัวเข่าอยู่กับที่
แม่ย้ายตะกายเป็นคัวดี	ยังกะว่ากูนี้เป็นเมียน้อย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๘๘)

การตำหนิของนางศรีประจัน นับว่าใช้ควบคุมอย่างได้ผล เพราะทำให้วันทองสำนึกในบทบาทหน้าที่ของตน จนกระทั่งละความเศร้าโศกมาเตรียมเสียบียงให้สามี

การไม่ปฏิบัติตามบทบาท และสถานภาพของภรรยาทำให้วันทองถูกลงโทษอีกครั้ง
หนึ่ง ในตอนที่เกิดการหึงหวงและทะเลาะกับลาวทอง แม้ว่าขุนแผนจะห้ามปรามอย่างไรก็ไม่
หยุดยั้งคือร้อนถึงเถียงต๋อ ไปขุนแผนจึงกล่าวว่า

เอ๊ะเอาแล้วซิเจ้าวันทอง	เกินหน้าแล้วน้องไม่เกรงกลัว
คิงคือถือผิดไม่คิดกลัว	ถึงไม่กลัวก็จะเกรงบ้างเป็นไร
ชั่วดีพี่ก็ได้เป็นผัวเจ้า	หาได้ช่วยเรามาเป็นผัวไม่
อย่าหนักไปนักมักขัดใจ	มาตีปลาหน้าไซให้เสียปลา
ถ้ารักตัวกลัวตายจงวายแค้น	อย่าเบรียงแปร้นแปร้นนักจกขายหน้า
ถ้ามีฟังยังยื่นขึ้นเข้ามา	มีอายชาวพาราที่ดูเอา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๘๒)

การควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษของขุนแผนนี้ แสดงให้เห็นถึงอำนาจของสามี
ที่มีเหนือกว่าภรรยา แต่เป็นการแสดงอำนาจที่ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ เพราะแทนที่จะมีผล
ในการควบคุมวันทองให้หยุดยั้งพฤติกรรมกลับยิ่งบีบคั้นวันทองให้แสดงพฤติกรรมที่เบี่ยงเบน
ไปจากบรรทัดฐานยิ่งขึ้น ซึ่งทำให้ความขัดแย้งของตัวละครทั้งสองเข้มข้นขึ้นจนกระทั่งขยาย
เป็นปัญหาใหญ่ในภายหลัง

สร้อยฟ้าเป็นอีกผู้หนึ่งที่ถูกลงโทษเพราะไม่ปฏิบัติตามบทบาทและหน้าที่ โดยการ
ก่อเรื่องทะเลาะวิวาทและก้าวร้าวนางทองประศรี จึงถูกลงโทษด้วยการคว่ำจากสามีและนาง
ทองประศรีผู้เป็นย่าพลายงาม

แต่ต่อหน้ายังกล้ามาขึ้นเสียง	ลับหลังใครจะเถียงได้หรือนั่น
อีแสนงอนก่อนว่าสารพัน	ใครจะทันมึงเล่าเจ้ามารยา
แต่เด็กห้ามก็ยังไม่ยอมเจ็บ	แนบเหน็บเอาผู้ใหญ่ไม่คิดหน้า
ใจคอเหยิ่มโหดโหดปัญญา	ปากกล้าคำคนไม่เกรงใจ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๑๘ - ๕๑๙)

ท่านอย่าว่าแหมมาเปรียบเปรย	เหวออีลาวปากค่อมหนักนัก
ก็เพราะมึงอิงฉาวอีลาวโลน	ร้องตะโกนก้องบ้านอีคานหัก
อีเจ็ดร้อยหมาเบือมันเหลือรัก	ทำฮึกฮักมีฉาวอีลาวคอน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๑๐)

นอกจากสร้อยฟ้าจะถูกลงโทษด้วยการตำหนิคำมาแล้ว พฤติกรรมดังกล่าวยังเป็นเหตุให้ถูกสามีทุบตีอีกด้วย (ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๑๕) ซึ่งการลงโทษของพลายงามนี้มิได้กระทำเกินกว่าเหตุ หากแต่เป็นการใช้อำนาจของสามีตามขอบเขตของกฎหมาย ดังที่ระบุในกฎหมายลักษณะผัวเมียว่า “...มาตราหนึ่ง สามีภริยาอยู่ด้วยกัน ภริยาที่มีความผิดสามีจะปราบปรามโดยตีหญิง หญิงจะเอาโทษแก่สามีนั้นมิได้...” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๑๒๘)

การลงโทษสร้อยฟ้าด้วยการคำว่า และเจียนตีของสามีและญาติผู้ใหญ่นี้มีผลในการควบคุมพฤติกรรมของสร้อยฟ้าในระยะสั้น คือทำให้สร้อยฟ้าหยุดยั้งพฤติกรรมของตนในขณะนั้นได้ แต่ผลสืบเนื่องของการลงโทษนี้ก็กลับมีส่วนทำให้สร้อยฟ้าเพิ่มพูนความเคียดแค้นน้อยใจจนก่อเรื่องทำเสน่ห์ยาแฝดในที่สุด

๒.๑.๓ ไม่ปฏิบัติตามบทบาทและสถานภาพของบ่าวไพร่

การจำแนกบุคคลเป็นระดับชั้น เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ สถานภาพและ บทบาทของมนุษย์แตกต่างกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทยโบราณนั้น "ไพร่" และ "ทาส" เป็นชนชั้นต่ำสุดที่ถูกกำหนดขึ้นเพื่อประโยชน์ในการใช้แรงงานราษฎร (อภินิหาร รพีพัฒน์. ๒๕๑๘ : ๒๐) และด้วยเหตุที่ระบบความสัมพันธ์ในสังคมเป็นระบบอุปถัมภ์ ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของมูลนายและนายเงินที่จะต้องให้การคุ้มครองดูแล ส่วนผู้อยู่ใต้การอุปถัมภ์ก็ต้องตอบแทนด้วยการใช้แรงงานของตน

การปฏิบัติตามหน้าที่อันเป็นคำสั่งของนายเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์ หากผู้ใดบกพร่องต่อหน้าที่ก็ถือได้ว่ากระทำเบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานของสังคม "การลงโทษ" จึงเป็นวิธีการควบคุมทางสังคมที่มูลนายทุกคนนำมาใช้ ดังจะยกตัวอย่างจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ดังต่อไปนี้

ไพร่พลที่หยุดพักเพราะความเหน็ดเหนื่อยถือว่าไม่ปฏิบัติตามบทบาทและสถานภาพของตนย่อมถูกลงโทษซึ่งโทษที่ได้รับคือถูกโบยตีจากมูลนาย

.....
ที่เหน็ดเหนื่อยเสียสัปดาห์

บ้างเหน็ดเหนื่อยนักหยุดพักลงนอนกรน

ตื่นวิ่งตกใจไปเป็นระนาว

.....
ถูกมูลนายตี ด้อนด้องก้าวยาว

ถูกมูลนายหวดกันคังขับขาว

เกรียวกราวสาระพาสาเสโล

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๔)

บ่าวไพร่ของพระพิจิตรฤกษ์ลงโทษด้วยการคว่ำ และเขี่ยนตี เพราะพายเรือไม่เป็น

คนหนึ่งยาวคนหนึ่งไล่ไม่ถนัด	ข้างหัววาดท้ายคักคุดหน้าคุดเหงง
น้ำเพรือเรือโคลงอยู่โง่งง	ไม่เป็นบทเป็นเพลงไถ่แก้งมา
อ้ายทิดนั่งของของร้องเกนเกน	พลพายเหลือเอรเข้าคุดขา
พระพิจิตรถือหวายกรายหวดมา	อ้ายลูกหมามึงไม่วาดหัวลงไว้

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๕๘)

จะเห็นได้ว่าการลงโทษของมูลนายนั้นมิได้รุนแรงจนเกินไปนัก ส่วนใหญ่จะใช้การคว่ำ เขี่ยนตี ซึ่งมูลนายสามารถกระทำได้ตามขอบเขตของกฎหมายที่ระบุให้นายมีอำนาจเหนือไพร่-ทาสอย่างมาก (อคิน รพีพัฒน์. ๒๕๑๘ : ๖๖๖) ดังนั้นด้วยกฎหมายและระบบอุปถัมภ์จึงทำให้ไพร่และทาสเกรงกลัว เคารพ เชื่อฟัง และพยายามปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ เหล่านี้ทำให้การควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษที่กระทำต่อบุคคลเหล่านั้นประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดีในช่วงเวลาที่ไพร่และทาสอยู่ใต้การอุปถัมภ์ของผู้ลงโทษ ซึ่งจะแสดงออกด้วยความเกรงกลัว และไม่ปฏิบัติละเมิดคำสั่ง

๒.๒ แสดงกิริยาวาจาน่าไม่เหมาะสม

การแสดงกิริยาวาจาน่าไม่เหมาะสมนี้ คือ พฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากวิถีประเพณี ซึ่งสังคมกำหนดให้บุคคลปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับกาลเทศะ บุคคลผู้กระทำผิดจะถูกสังคมลงโทษด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังนี้

ขุนช้างเป็นตัวละครที่ถูกดำเนินคดีเป็นอย่างมาก ในเรื่องของความประพฤติกิริยามารยาท และการพูดจา ตั้งแต่เริ่มรับราชการใหม่ ๆ พระหมื่นศรีได้นำขุนช้างกับขุนแผนมาสอนกิริยาในการเข้าเฝ้า ปรากฏว่าขุนแผนทำได้ดี แต่ขุนช้างไม่เป็นเช่นนั้น ในระยะแรก ๆ จึงถูกหัวเราะเยาะและตั้งฉายาให้ว่า "ขุนเถน"^๑

^๑ คำว่าเถน หมายถึง นักบวชที่เป็นอลัชชี (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๑๕ : ๓๗๔) ส่วนคำว่าขุน หมายถึง ตำแหน่งบรรดาศักดิ์รองจากหลวง (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๑๕ : ๑๕๐) ขุนเถน จึงเป็นฉายาที่ตั้งขึ้นล้อเลียนของขุนช้างที่ศิโรราบด้านคล้ายนักบวช แต่แสดงกิริยามารยาทที่ผิดประหลาดและชวนขัน

ขุนแผนนั้นสอนง่ายได้ตั้งใจ	ขุนช้างจึงไรยากหนักหนา
คุกกลานเข้าเฝ้าเหมือนเต่านา	หลายวันมาจึงได้ไปใช้เวร
มหาดเล็กเขาสื่อหัวร่อฮา	ตั้งให้ฉายาว่าขุนเถน
นานไปใช้สอยค่อยชดเจนน	เข้าเวรร่วมกันทั้งสองรา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๓๒๒)

เมื่อมีคดีความกับขุนแผน ขุนช้างก็ทำผ้าหลุดลุ่ยในที่สาธารณะจนถูกพระหมื่นศรี
คำว่า ดังคำประพันธ์

ผู้คุมเข้าขวางขุนช้าง โกรธ	ลูกโลกผ้าลุ่ยหาบุงไป
พระหมื่นศรีร้องคำมาทันใด	งามทั้งห้าไร้อ้ายตาย
ผ้าผ่อนล่อนไปก็ไม่บุง	แลเห็นใส่หุงอ้ายฉิบหาย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๔๕๐)

ทันทีที่ขุนช้างรู้ว่าแพ้ความต้องการคืนวันทองให้ขุนแผน ขุนช้างถึงกับพูดเพื่อเจ้าทำให้
ถูกชาวบ้านหัวเราะล้อเลียน

นั่งถอนใจใหญ่ใกล้วันทอง	ด้วยรักใคร่ใจปองเป็นหนักหนา
นึกอยากพลั้งปากออกมา	ไอ้เจ้าดวงคอกฟ้าของพี่เอย
ผู้คนหญิงชายทั้งหลายฮา	โปรดอีกเจ้าข้าพ่อคุณเอ๋ย
มันช่างเพราะจับใจใครเลย	ขุนช้างทำเฉยเฉยกลับไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๔๕๕)

นอกจากเพื่อเจ้าแล้วขุนช้างยังเป็นคนชอบพูดโกหกและโกหกครั้งใด ก็มักถูกจับได้
เสียทุกครั้ง จึงทำให้ขุนช้างถูกดำเนินเป็นประจำจากคนรอบข้าง เช่น โกหกมารดาคือนางเทพ
ทองว่าได้นางพิมเป็นภรรยาแล้ว

ฝ่ายยายเทพทองร้องควาค	อ้ายนอกครุฑบาทว์ไม่ฟังว่า
โกหกยกคอเจรจา	ว่าเป็นผู้สู่หามาร่าไร

ไม่คิดเจียมตัวย้ายหัวพรุน	รูปเป็นกระชุน่น่ารักใคร่
ดูไม่เห็นใครเขาจะชอบใจ	นางพิมพ์ลาโดยเขาโสภ
อกเอวฮ้อนแฮ้นแม่นกนร	หรือจะมาสมจรกับหมูหมา
ให้เพื่อนบ้านติฉินนินทา	มันช่างมุสาแต่โดยเค

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๕)

ขุนช้างโกหกพระหมื่นศรีว่า สาเหตุที่มาตามวันทองมิใช่เพราะรักนาง แต่เพราะต้องการข้าวของกิน ครั้นพระหมื่นศรีจับได้ก็ถูกคู่ค้าเช่นกัน

ไหนว่ามีงแค้นวันทองนัก	ได้มาแล้วไม่รักจะตัดหัว
ตามของดอกไม้ต้องถูระตัว	ครั้นเห็นหน้าตามัวก็ลืมหัด
มีงกลอกกลับอย่างนี้ย้ายจี๊ครอก	จึงถูกเข้าศอกจนหงายแขน
เจรจาว่าเล่นไปตามแกน	แคะแค้นคอนว่าจะพาไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๔๘๖)

นอกจากนี้ขุนช้างยังเป็นคนไม่มีมารยาทในเวลารับประทานอาหาร โดยเฉพาะเวลาเมาขุนช้างจะขาดสติจนกระทั่งแสดงออกอย่างน่าเกลียด แม้กระทั่งวันทองยังอดคำทอไม่ได้

พวกขุนนางเขาว่าจุช้าน	ยิ่งทะยานง โยยกโถใส่
ฉวยกระโถนปากแตรแระออกไป	ครอบหัวเข้าไว้เดินเก้ก
เอามือปิดป้องหน้าทำตาปรือ	เสียใครดูก็ท้าวภูงู้ง
พระนายอายหน้าว่าไม่ฟัง	ลุกขึ้นเซซังสิ้นสมประดี
วันทอง ได้ยืนฮาออกมาดู	แสนอดสูคังจะแทรกแผ่นดินหนี
ออกจากห้องร้องควาคชาติอัปรีช	ช่างทำได้ไม่มีละอายใจ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๐๘)

ขุนช้างเป็นคนที่ไม่รู้กาลเทศะในเรื่องต่าง ๆ แม้นอกองทัพก็ต้องปฏิบัติตามผู้บังคับบัญชาอย่างเคร่งครัดขุนช้างก็ละเลยข้อนี้ เห็นได้จากตอนที่พระหมื่นศรีกับพระหมื่นไวยรับพระราชบัญชาพระพันมาไปจับตัวขุนแผน ตอนที่พบขุนแผนขุนช้างก็ไล่ช้างแข่งแม่ทัพออกทำทนายขุนแผน ทั้ง ๆ ที่เป็นหน้าที่ของแม่ทัพที่จะเจรจาจึงถูกคู่ค้า คังคำประพันธ์

ครานั้นหมื่นศรีกับหมื่นไวย   จับช้างขึ้นไปแล้วค้ำกอง
 เขี่ยขุนช้างอย่าทำแต่ล่าถอย   เราทั้งสองเป็นใหญ่มาในทัพ
 (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๔๔๔)

การแสดงออกที่ไม่เหมาะสม และไม่รู้กาลเทศะของขุนช้างทั้งหมดนี้   ศักดา
 ปั้นแห่งเพชร (๒๕๑๗ : ๑๕๕-๑๕๗) และวรรณัทธ์ อักษรพงศ์ (๒๕๑๖ : ๓๗๕-๓๕๑)
 ได้วิเคราะห์ไว้คล้ายคลึงกันว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้ขุนช้าง มีพฤติกรรมผิดแปลกไปจากคน
 อื่น ๆ ในสังคมเป็นเพราะขุนช้างมีปมด้อยเรื่อง รูปร่างหน้าตา อีกทั้งยังถูกรังเกียจและถูกตอกย้ำ
 ความอับปลั๊กณอยู่เสมอ เหล่านี้ทำให้ขุนช้างเกิดความเครียด วิตกกังวล และขาดความมั่นใจจน
 ต้องใช้กลไกการป้องกันตัว เพื่อระบายความรู้สึกและสร้างความมั่นใจ กลไกที่กล่าวถึงนี้มีทั้ง
 การใช้วิธีการทดแทน (Displacement) ด้วยการแต่งกายหรูหรา ประดับประดาของมีค่าเต็มที่
 กินเหล้าเมามาย พุดเหลวไหล เพื่อเจือ ใช้วิธีการถดถอย (Regression) โดยแสดงพฤติกรรม
 ราวกับเด็กทารก เช่น กินนมมาม ร้องไห้เสียงดัง ฯลฯ ตลอดจนป้ายความผิดให้ผู้อื่นและแสดง
 พฤติกรรมก้าวร้าว จึงอาจกล่าวได้ว่า สังคมนี้เองที่มีส่วนผลักดันให้ขุนช้างแสดงออกอย่างไม่
 เหมาะสม ดังนั้น สังคมจึงต้องพยายามขยับขยับพฤติกรรมดังกล่าวด้วยการลงโทษขุนช้างในรูปแบบ
 ต่าง ๆ กัน

จะเห็นได้ว่า สังคมไม่สามารถควบคุมพฤติกรรมของขุนช้างให้เป็นไปตามความ
 คาดหวังเท่าไรนัก เพราะการควบคุมดังกล่าวนี้เป็นการแก้ที่ปลายเหตุและสาเหตุของการแสดง
 กิริยาวางไม่เหมาะสม ผิดประหลาดของขุนช้างก็มีที่มาจากสภาพทางจิตใจ ซึ่งเป็นเรื่องที่
 ละเอียดย้อนเกินกว่าจะแก้ไขด้วยวิธีการลงโทษ เพราะแม้ว่าจะหยุดยั้งพฤติกรรมของขุนช้างใน
 ระยะหนึ่งได้ แต่เมื่อสภาวะแวดล้อม และสถานการณ์เปลี่ยนไป ขุนช้างก็ยังคงจะแสดงพฤติกรรม
 ที่ไม่พึงประสงค์อีกอย่างไม่รู้จบสิ้น

๒.๓ ก้าวร้าวและล่วงเกินผู้อื่น

สังคมไทยทุกยุคทุกสมัยต่างก็ยึดถือความอ่อนน้อม และระบบอาวุโสเป็นสำคัญ
 การพุดจาหยาบคายล่วงเกินผู้อื่น เป็นพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานของสังคม ซึ่ง
 รูปแบบของการลงโทษขึ้นอยู่กับว่าการล่วงเกินนั้นมีความผิดในระดับวิถีประชา จารีต หรือ
 กฎหมาย บุคคลแรกที่มีพฤติกรรมก้าวร้าว และล่วงเกินผู้อื่นคือวันทอง ซึ่งวันทองนั้นก้าวร้าว
 ล่วงเกินขุนช้าง แต่ขุนช้างก็มีได้เป็นผู้ลงโทษ หากเป็นนางศรีประจันผู้มารดาที่ค่าและคืออย่าง
 รุนแรง ดังคำประพันธ์

.....
 น้อยหรือการมออยู่เปรียงเปรียง
 หวดตียับระยำไป

มิงหยาบซ้าชาติซั้วนี้เหลือใจ
 เช่นนี้ไหนดจะเลี้ยงมิงไปได้
 เลือดไหลโสมหลังหลังน้ำตา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๒๕)

จะเห็นได้ว่า ศรีประจันควบคุมวันทองด้วยกลไกการลงโทษเพียงอย่างเดียว ทั้งที่สถานภาพของนางก็เป็นมารดาของวันทอง นางสามารถใช้กลไกการอบรมขัดเกลาประกอบไปด้วยเพื่อ โน้มน้าววันทองให้ปฏิบัติตามความคาดหวัง การใช้วิธีการรุนแรงเช่นนี้มีผลในการควบคุมวันทองได้ชั่วขณะเท่านั้น วันทองหาได้ตระหนักถึงบรรทัดฐานข้อนี้ไม่ หรือกว่าจะตระหนักได้ก็สายไปเสียทุกครั้ง จะเห็นได้จากการแสดงออกของวันทองเมื่อถูกกระตุ้นให้โกรธ วันทอง จะแสดงกิริยาจากก้าวร้าวเสมอไม่วินวินแม้แต่กับขุนแผนผู้สามี

จมีนไวหรือพลาขงาม ก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่ถูกลงโทษเพราะก้าวร้าวล่วงเกินนาง
 บุษบาผู้เป็นแม่ยายในขณะที่ถูกเสน่ห์ ทำให้ขุนแผน โกรธแค้นอย่างมากถึงกับลงโทษด้วยการ
 คำว่า และขู่ว่าจะทำร้าย ดังคำประพันธ์

ซี้ซำมหัวพ่อเป็นตอไม้	และไคว่าเล่นไม้เป็นส่า
นับมิงไม่ได้ฮ้ายใจคำ	ถ้อยคำหยาบซ้าสามานย์
ทั้งนี้มิงเห็นว่ายากทรัพย์	จึงไม่นับน้ำหน้าว่าขาน
ข่มเหงแม่ยายขวยประจาน	ท่านก็พ่อแม่ของกุงา

พ่อตาก็เป็นพระพิจิตร	จะชอบผิดอย่างไรให้รู้ที่
ฮ้ายจงหองจะตองคู่สั๊กที่	ว่าแล้วลูกรี้เดินเข้ามา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๖๗)

การกระทำของพลาขงาม นอกจากจะผิดจารีตประเพณีแล้ว ยังผิดกฎหมายอีกด้วย เพราะกฎหมายลักษณะผิดเมียมารดาที่ ๕๗ , ๕๘ และ ๖๖ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๒๘๖-๒๘๘) ได้บัญญัติไว้อย่างชัดเจนให้สามีเคารพยำเกรงบิดามารดาหญิง หากสมาชิกคนหนึ่งในครอบครัวของภรรยา (โดยเฉพาะอย่างยิ่งญาติผู้ใหญ่) เข้ามาห้ามมิให้สามี ภรรยาทะเลาะวิวาทกันแต่สามีกลับค่าทอญาติคนนั้น กฎหมายให้สามีขออุกโทษหากได้รับการ ยกโทษจึงให้สามีอยู่กินกับภรรยาต่อไป นอกจากนี้ยังให้สามีทำทัณฑ์บนไว้ด้วย หากไม่ยอมทำ

ภรรยาไม่มีสิทธิฟ้องหย่าได้ สุดท้ายในกรณีที่มีสามีสวประมาทพ่อดามแม่ยายฝ่ายหลังนี้มีสิทธิได้สามีออกจากบ้าน ยึดทรัพย์สินทั้งหมดของกลุ่มสมรสและมอบให้แก่ภรรยา หากภรรยาตามสามีออกจากบ้านไปทรัพย์สินที่ยึดไว้จะตกเป็นของพ่อดามแม่ยายเพื่อใช้เลี้ยงดูแลหลานต่อไป

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน กฎหมายข้างต้นมิได้มีอิทธิพลในการควบคุมพฤติกรรมของพลาชงาม ยิ่งกว่านั้นการควบคุมโดยการลงโทษด้วยวาจาของขุนแผนกลับทำให้พลาชงามหันมาล่วงเกินบิดาคด้วย

การล่วงเกินบิดาบังเกิดเกล้าเช่นนี้ เป็นเรื่องที่ผิดจารีตประเพณี ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าพลาชงามกระทำความผิดจารีตอย่างร้ายแรง แต่เนื่องจากขณะที่กระทำความผิดนั้นพลาชงามไม่สามารถควบคุมตนเองได้เพราะตกอยู่ใต้อำนาจของเสน่ห์ยาแฝดเมื่อพระพันวษาทรงทราบจึงเพียงแต่ลงโทษด้วยการตรัสบริภาษเท่านั้น

.....	.....
.....	อ้ายไวของอ้ออหงักร
.....	อ้อใจของอ้อเป็นหนักหนา
.....	คุณของมันมีมาเป็นเท่าไร
.....	หาเกรงขามคิดกลัวผู้ใหญ่ไม่
.....	ช่างไม่ส่อกระจกหูหน้าตา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๖๖)

นอกจากการใช้วาจาล่วงเกินผู้อื่นดังกล่าวมาแล้ว ยังมีการล่วงเกินอีกลักษณะหนึ่งคือ การแสดงกิริยาอาการล่วงเกินเชิงขู่สาว ซึ่งเกิดขึ้นในตอนที่คุณนแห่แห่นเข้าไปชมการประลองฝีมือของทหารอาสาศึกเชียงใหม่ การล่วงเกินและการลงโทษมีดังนี้

.....	.....
.....	นมจู้เบียดบีบกันเหลวไหล
.....	เข้าคว่ำไขว่สาวสาวออกกราวเกรียว
.....	พวกตำรวจหวดขวับเอาเต็มเหนี่ยว
.....	ที่เลี้ยงเลียหวลบลได้ไหลเข้าวัง

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๖๔)

การกระทำลักษณะนี้ผิดทั้งจารีตและกฎหมาย ซึ่งผู้รักษากฎหมายคือตำรวจก็ทำหน้าที่ควบคุมด้วยการปราบปรามอย่างฉับพลัน และประจานเพื่อมิให้ผู้อื่นเอาเยี่ยงอย่าง

การก้าวร้าวและล่วงเกินผู้อื่นนี้ ถือเป็นความผิดในระดับวิถีประชา และจารีต ผู้มีอำนาจในการลงโทษก็มักจะเป็นบิดามารดา ญาติผู้ใหญ่ ผู้บังคับบัญชา และลงโทษด้วยการร่ำโทษตีเคียนค้ำว่า หรือ เจียนตี เพื่อให้บุคคลปรับปรุงความประพฤติ แต่ถ้าการล่วงเกินเป็นความผิดต่อกฎหมายบ้านเมืองแล้ว ผู้มีอำนาจในการลงโทษก็ต้องเป็นผู้มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง วิธีลงโทษก็ต้องเห็นผลทันตา

๒.๔ ทำเสน่ห์

การทำเสน่ห์เป็นการใช้ไสยศาสตร์กระทำสิ่งชั่วร้าย ส่งผลให้บุคคลหลงมกมายขาดสติ และตกอยู่ใต้อำนาจของคนอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ซึ่งมักจะก่อให้เกิดปัญหาความแตกแยกภายในครอบครัวอย่างรุนแรง ดังนั้นการทำเสน่ห์จึงเป็นพฤติกรรมที่สังคมไม่พึงประสงค์ เมื่อความจริงเปิดเผยออกมาว่า สร้อยฟ้าทำเสน่ห์งมีนไวหรือพลาญงาม ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและพบเห็นต่างพากันแสดงความรังเกียจ และลงโทษสร้อยฟ้าด้วยการคำประณามทำร้ายร่างกาย และขู่ฆ่า ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

พระพันวษา

ครานั้นสมเด็จพระพันวษา
คราวนี้รู้เช่นได้เห็นใจ

กริ้วนางสร้อยฟ้าคังเพลิงไหม้
อิจัญไรเจ้ากลมารยา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๓๕)

ทองประศรี

ทุดอิสร้อยฟ้าออกมานี้
ทำรูปทำรอน้อยเมื่อไร
จนพ่อลูกจะไม่ได้คูฝี่
มันทำศรีมาลาจนหน้าม้าน

อีลาวกาลิไม่เลียงได้
ให้ออไวหลงมออกชมชาน
ออชุมพลก็หนีไปจากบ้าน
กูจะเลียงกบาลไม่ไว้มัน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๒๔)

พลาญชุมพลและประชาชนที่ฆาตกรรมการอุยไฟ

.....
มาถึงสร้อยฟ้าร้องคำพลัน
พี่ศรีมาลาเขารักกูเหมือนลูก
อีลาวป่าหน้ามึงไม่อาย

.....
อีซ้อนตะแกรงแกดั่งกันให้ได้อาย
มาตุถูกมุสาวาง่ายง่าย
มานอนหงายครางร่นคนคูอึง

แล้วกดคอกอีใหม่ใส่คอกทอง   มิ่งคู่คิดปิดป้องกูรู้ถึง
 ฉวยมือสร้อยฟ้าแล้วคร่ำคิง   จะพันมิ่งเลียที่หัวตะแสงแกง
 พระหมื่นศรีจูงมือชุมพลมา   เจ้าฟังพ่อว่าอย่าใจแข็ง
 ผู่คนพริ้งพร้อมล้อมคูแครง   ค่าแข่งสร้อยฟ้าทุกหน้าไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๓๘-๑๐๓๙)

การลงโทษทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นการควบคุมทางสังคมโดยใช้กลไกทางวัฒนธรรมในระดับจารีต เพราะผิดต่อศีลธรรมและเป็นเรื่องที่น่ารังเกียจ วิธีการลงโทษคือการดูถูกเหยียดหยาม ค่าประณามและสาปแช่งอย่างรุนแรงจากประชาชนทุกคน อีกทั้งยังถูกลงโทษทางกายด้วยการทำร้ายอีกด้วย

แม้ว่าการลงโทษทั้งหมดนี้จะเป็นการควบคุมทางสังคมในระดับที่ไม่เป็นทางการ แต่ด้วยเหตุที่สมาชิกส่วนใหญ่ในสังคมใช้ "มคิมหาชน" ลงโทษนางดังนั้นจึงนับได้ว่าเป็นการควบคุมที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด

การทำเช่นนั้นนอกจากจะเป็นการกระทำผิดจารีตประเพณีแล้ว ยังเป็นการกระทำผิดกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ มาตรา ๑๕๘ ที่กล่าวว่า

...มาตราหนึ่ง ผู้ใดจะให้ผู้อื่นพิศวางงววยในคนแลประกอบกฤตยาคุณ เป็นยาแฝด
 ด้วยสิ่งใด ๆ ให้ท่านกินก็ดี ใส่ให้ท่านด้วยประการใด ๆ ก็ดี พิจารณาเป็นสั่งให้
 ทวน ๖๐ ที เอาขึ้นขาหย่างประจารแล้วทะวน

บก ๓
 } วัน แล้วฆ่ามันเสีย...
 เรือ ๓

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๑๘๐)

แม้ว่าการทำเช่นนั้นจะมีความผิดร้ายแรง แต่กฎหมายก็ยังให้ความสำคัญเป็นธรรมแก่ผู้ถูกกล่าวหาด้วยการพิสูจน์ความจริง เพราะเป็นเรื่องที่อาจใส่ร้ายป้ายสีและกล่าวหากันได้โดยง่าย (ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม. ๒๕๓๕ : ๑๐๕) สำหรับคดีของสร้อยฟ้า นั้นเมื่อผ่านกระบวนการสอบสวนแล้วแม้จะน่าเชื่อว่าสร้อยฟ้ากระทำจริง แต่เมื่อขาดพยานบุคคลนั้นคือผู้กระทำเสน่ห์ พระพันวษาจึงให้ทำพิธีพิสูจน์ความจริงตามครรลองของกฎหมายด้วยการลุยไฟ ซึ่งผลก็ออกมาว่าสร้อยฟ้า นั้นกระทำผิดจริง พระองค์จึงลงโทษประหารชีวิตนาง

ต่อมาเมื่อศรีมาลาทราบว่สร้อยฟ้ากำลังตั้งครรภก็เกิดความเวทนาจึงขอพระราชทาน
อภัยโทษให้นาง แต่เนื่องจากความผิดของสร้อยฟ้ามันร้ายแรงเกินกว่าจะให้อภัยอีกทั้งยังเป็น
พฤติกรรมที่น่ารังเกียจ สร้อยฟ้าจึงถูกเนรเทศให้ออกจากแผ่นดิน

การควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษตามความผิดนี้ชี้ให้เห็นว่าสังคมมีความเชื่อใน
เรื่องไสยศาสตร์อย่างเข้มข้นถึงกับระบุนความผิดและบทลงโทษเอาไว้ในกฎหมาย

๒.๖ ผิดประเวณี

การประพฤติดผิดประเวณีนี้ เป็นการกระทำที่เบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานทางสังคมทั้ง
ในระดับจารีตและกฎหมาย โดยในแง่ของจารีตนั้นจะสังเกตได้ว่าผู้ประพฤติดผิดประเวณี อันได้
แก่ หญิงสาวที่คบชู้ผู้ชายจนได้เสียก่อนการแต่งงาน หญิงที่ไม่ซื่อสัตย์ต่อสามี และผู้หญิงที่มี
สามีหลายคน ส่วนเป็นผู้มีพฤติกรรมที่น่าละอาย ตลอดจนทำให้ชื่อเสียงของวงศ์ตระกูล
พลอยเสื่อมเสียชื่อเสียงอีกด้วย

ในแง่ของกฎหมายนั้นเราจะเห็นได้ว่า ลักษณะการสมรสแบบมากเมีย (Polygyny) คือ
ชายหนึ่งคนมีภรรยาได้หลายคนนั้น มีผลทำให้ภรรยาฝ่ายเดียวที่จะต้องทำหน้าที่ซื่อสัตย์ต่อสามี
โดยมีกฎหมายห้ามหญิงทำชู้เกิดขึ้นจำนวนมาก ได้แก่ กฎหมายลักษณะห้าเมีย มาตราที่
๕,๑๐,๑๑,๑๕,๑๖,๑๗,๑๘,๒๐,๒๑,๒๒,๒๕,๓๐,๓๓,๓๗,๓๘,๔๕,๕๐,๕๓,๕๖,๖๓,๘๔,๘๖,๑๐
๒,๑๑๔,๑๑๕,๑๑๖ (คูปลาตร์. ๒๕๓๓ : ๕๑)

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน วันทอง คือ ตัวละครที่กระทำผิดประเวณีมาตั้งแต่รุ่นสาว
กล่าวคือ นางลักลอบได้เสียกับขุนแผนโดยไม่ผ่านกระบวนการแต่งงานซึ่งแม้จะไม่มีผู้ใคร่เห็น
แต่เชื่อได้ว่าเพราะกรอบของสังคม และการอบรมขัดเกลามีส่วนควบคุมพฤติกรรมของวันทอง
ทำให้นางเกิดความละอายใจและพยายามที่จะหยุดยั้งพฤติกรรม โดยกล่าวกับพลายแก้วว่า

ไปสู่อุชอต่อท่านผู้มารดา	ถ้าเมตตาตามใจเจ้ามุ่งหมาย
น้องจะยอมพร้อมใจไม่ระคาย	แม้ว่าชายอื่นเอื้อนมาเจรจา
ถึงคุณแม่จะมอบให้ครอบครอง	ไม่ชอบใจน้องจะขอว่า
จะชินใจเอาแต่ใจของมารดา	ก็จงฆ่าฟันเถิดไม่ขอตัว
ถ้าเจ้าแก้วขอแล้วคุณแม่ให้	น้องคือใจได้พ้อมมาเป็นผัว
ทำชู้หาเข้านี้กลัว	ความชั่วดิฉิน ไม่ยินดี

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๘)

เหตุการณ์ในช่วงที่ขุนแผนไปศึกเชียงทอง และนางศรีประจันบังคับให้วันทองแต่งงานกับขุนช้างนั้น เมื่อขุนแผนกลับมาพบเข้าแม้ว่าในตอนแรกขุนแผนจะเข้าใจถึงความจำเป็นของวันทอง แต่ภายหลังเมื่อนางหึงหวงวิวาทกับลาวทองและแสดงกิริยาล่วงเกินตน ขุนแผนก็โกรธและกลับเชื่อว่าวันทองไม่ซื่อสัตย์ต่อสามีจริง จึงคำว่าและประณามอย่างรุนแรงดังคำประพันธ์

อิชาดิชั่วตัวเป็นเท่าตัวนอน	ไซซอนคิบเคียมจนตัวสั้น
มิ่งหายให้สิ้นถิ่นสุพรรณ	วันเดียวก็สิ้นตำรายา
มิ่งตายเสียเถิดวันทองเอ๋ย	อย่าอยู่เลยชักดาบออกเงือง่า
กระต๊อบโพงผางกลางนาวา	จิกหัวเอามาฆ่าให้ตาย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๘๓)

เมื่อแรกเชื่อว่าเนื้อทับทิมแท้	มาแปรเป็นพลอยหุงไปเสียได้
กาลดวงว่าหงส์ให้ปลงใจ	ด้วยมิได้คูหงอนแต่ก่อนมา
ดูว่าหงส์เราจึงหลงด้วยลายช่อม	ช่างแปลงปลอมท่วงทีคิหนักหนา
ดังรักถิ่นมูจลินทร์ไม่กลาคลา	ครั้นลับตาฝูงหงส์ก็ลงโคลน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๓๑๒)

การประณามของสามีเป็นการควบคุมทางสังคมในระดับที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งมีผลในการควบคุมจิตใจวันทองอย่างมาก เห็นได้จากความวิตกกังวล และความทุกข์ทรมานในขณะที่ตกอยู่ในสภาพหญิงสองแก้วอันเป็นพฤติกรรมที่ขัดต่อค่านิยมและจารีตประเพณี

แต่อายุเท่านี้มีสองแก้ว	แสนชั่วแสนถ่อยทุกเส้นผม
มีแต่อับอายไม่วายตรม	ชีวิตสิ้นดินถมก็ซื้อถือ
ความเจ็บเท่าไรจะรู้หาย	ความอายเมื่อไรจะสิ้นชื่อ
คังหมึกสักปีกไว้ที่หลังมือ	ยังจะรื้อรกรูไปทำไม

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๔๘๔)

แม้ว่าการควบคุมทางสังคมนี้จะมีผลต่อการควบคุมพฤติกรรมของวันทอง แต่ก็ไม่สามารถยุติปัญหาที่เกิดขึ้นกับนางได้ เพราะปัญหาการผิดประเวณี เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นโดยบุคคล

๒ ฝ่าย อีกทั้งคู่หญิงในสังคมสมัยนั้นก็ไม่มีอำนาจในการลิขิตชีวิตตนเองตั้งแต่เกิดจนตาย เพราะบรรทัดฐานทางสังคมของไทยข้อหนึ่ง คือ "เมื่อผู้หญิงยังเล็กถือเป็นสิทธิ์ของพ่อแม่ เมื่อแต่งงานแล้วก็เป็นที่สิทธิ์ของสามี เมื่อแก่หญิงก็ต้องพึ่งบุตรไม่สามารถอยู่ได้ลำพังด้วยตนเอง" (ปิยนาค บุนนาค. ๒๕๒๖ : ๖๕) ดังนั้นแม้วันทองจะตระหนักในความผิดของตนเองดี แต่ปัญหารักสามเส้าและการผิดประเวณีก็ยังดำเนินต่อไป เพราะขุนแผน ขุนช้าง และพลายงามมีส่วนสำคัญในการสร้างปัญหา

การกระทำของวันทองนั้นแม้จะได้ชื่อว่าผิดประเวณีเพราะมีสามีหลายคน และถูกกล่าวหาว่ามีชู้แต่ความผิดเหล่านี้มีโทษเพียงการปรับและประจานเท่านั้น แต่เมื่อขุนช้างฟ้องร้องเรื่องพลายงามชิงนาง กลับทำให้วันทองต้องถูกตัดสินประหารชีวิต เพียงเพราะนางตัดสินใจไม่ได้ว่าจะอยู่กับฝ่ายไหน การลงโทษของพระพันวษาครั้งนี้ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงว่าโหดเหี้ยมและไร้เหตุผล หากพิจารณาตามวิธีการควบคุมทางสังคมเราจะเห็นว่านี่คือความพยายามควบคุมคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขวิธีหนึ่ง เนื่องจากความผิดของวันทองนั้นมีได้มีเพียงการผิดจารีตประเพณีเท่านั้น หากแต่เป็นการสร้างความแตกแยกให้แก่ข้าราชการตั้งพระคำรัสที่ว่า

มันเกิดเหตุครั้งนี้ก็เพราะผู้หญิง   จึงหึงหวงช่วงชิงยู่ยังอยู่
 จำจะตัดรากลใหญ่ให้หล่นพรุ   ให้ลูกคอกคอกอยู่แต่กิ่งเดียว
 (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๖๔)

พระพันวษาทรงมีพระประสงค์ที่จะระงับความแตกแยกทั้งหมด ด้วยการให้วันทองเลือกที่จะอยู่กับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ดังนั้นเมื่อวันทองไม่สามารถตัดสินใจได้จึงเท่ากับขัดขวางความพยายามระงับปัญหาของพระพันวษาและเป็นเหตุให้พระพันวษาทรงกริ้วอย่างที่สุด โดยคิดว่าเป็นเพราะวันทอง "ละโมภมากคัมहाตาเป็นมัน" และผู้หญิงเช่นนี้ก็ไม่คู่ควรกับข้าราชการบริวารของพระองค์ โทษที่วันทองได้รับมีเพียงสถานเดียวคือ "ตาย"

หากเราจะพิจารณาการตัดสินพระทัยของพระพันวษาคด้วยหลักแห่งมนุษยธรรม เราย่อมจะเห็นความโหดร้ายรุนแรงอย่างชัดเจน แต่หากจะพิจารณาด้วยหลักแห่งการควบคุมทางสังคม เราจะเห็นว่าพระองค์ประสบความสำเร็จเพราะสามารถยุติปัญหา ความขัดแย้งในหมู่ข้าราชการบริวารตั้งคำยืนยันของจมีนไวยที่กล่าวกับสมภารวัดตะไกรว่า

ซึ่งเกิดเหตุเภทพาลด้วยมารดา   เดียวนี้มีมารดาไปเป็นผี
ให้ยุติกันเท่านั้นที่   อย่าให้มีเวราช้างหน้าไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๕๗)

อย่างไรก็ดีแม้ว่าพระพันวษา จะประสบความสำเร็จในการควบคุมทางสังคม เพราะสามารถแก้ปัญหาการแตกแยกของข้าราชการ   อันเนื่องมาจากปัญหาการผิดประเวณีได้ ด้วยการตัดตัวปัญหา คือ นางวันทองออกไปจากสังคมอย่างถาวร โดยการประหารชีวิต แต่ทั้งหมดนี้ก็สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการยุติธรรมที่ย่อหย่อนและเอนเอียงเข้ากับขุนนางมากกว่าจะตัดสินอย่างถูกต้องเที่ยงธรรมและวางตัวเป็นกลางต่อปัญหาทุกปัญหา จะเห็นได้ว่าในการพิจารณาคดีของวันทองทุกครั้งรัฐไม่สามารถเอาผิดจากนางในข้อหาทำชั่วได้ เพราะวันทองไม่ใช่ผู้กระทำ หากเป็นผู้ถูกกระทำโดยขุนนางคนสำคัญของรัฐ จึงกล่าวได้ว่ากฎหมายที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมของสตรีมิได้มีส่วนในการควบคุมวันทอง และมีได้ถูกนำมาใช้ในการพิจารณาคดีสินประหารชีวิตนางด้วย

๒.๗ ก่ออาชญากรรม

ปัจจุบันคำว่าอาชญากรรมมีผู้ให้ความหมายเอาไว้ ๒ นัย คือ ความหมายแคบ ซึ่งได้แก่ การกระทำความผิดที่มีลักษณะชั่วร้ายจริง ๆ เท่านั้น อีกนัยหนึ่งเป็นการตีความแบบกว้าง กินความถึงการกระทำทุกอย่างที่กฎหมายบัญญัติว่าเป็นความผิด ดังทัศนะของ บี.เอ.เวิร์ธ (B.A. Worth) ที่กล่าวว่า "อาชญากรรมเป็นการกระทำที่ฝ่าฝืนกฎหมายและผิดต่อศีลธรรม เป็นการฝ่าฝืนหน้าที่ในสังคมต่อเพื่อนร่วมสังคมเดียวกัน อันยังผลให้ผู้ฝ่าฝืนจะต้องรับโทษ" (สุวิทย์ นิ่มน้อย. ๒๕๓๐ : ๕-๑๐)

การวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษในข้อนี้ ผู้วิจัยได้ใช้ความหมายกว้าง ดังนั้นการกระทำผิดลหุโทษ ตลอดจนการทำผิดของเด็กและเยาวชนก็ถือเป็น การก่ออาชญากรรม ซึ่งมีการลงโทษตามความรุนแรงของการกระทำผิดดังนี้

๒.๗.๑ ลักขโมย

การควบคุมทางสังคมสำหรับผู้กระทำผิดในข้อนี้ สังคมได้ใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการควบคุมเพราะการลักขโมยเป็นความผิดทางอาญา แต่ถ้าสิ่งของที่ถูกขโมยไม่มีราคาหรือไม่มีค่ามากก็จัดเป็นความผิดลหุโทษ ซึ่งไม่มีบทลงโทษในกฎหมาย เพราะชาวบ้าน

สามารถลงโทษกันเองได้โดยรัฐไม่จำเป็นต้องยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงกล่าวได้ว่าการ
ลักขโมยนอกจากจะเป็นเรื่องที่ผิดกฎหมายแล้วยังผิดต่อจารีตประเพณีอีกด้วย

การลงโทษผู้กระทำความผิดลักเล็กขโมยนั้น อาจใช้การค่าว่า หรือเขียนตี ตลอดจน
ทำร้ายผู้ผิดด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังจะเห็นได้จากกรณีที่นักโทษชาวไทย ถูกชิงข้าวของแม่ค้าชาว
เชียงใหม่ ซึ่งก็ถูกลงโทษด้วยการค่าว่า

โช้ตรวนโกร่งกร่างตามทางมา   เข้าร้านไหนแม่ค้าก็ฉำฉาว
บ้างโกรธค่าเปรี้ยงเสียงเกรียวกราว   ข้ามสะพานย่านยาวเหย่าเหย่ามา
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๗๕)

เด็กเลี้ยงควายและพลายงาม   ลักมะยมนางทองประศรี   ถูกลงโทษด้วยการหยิกตี

มะยมใหญ่ในบ้านกินหวานนัก   ฎไปลักบ๋อยบ๋อยกอดยจับ
พอฉวยได้อ้ายจิกหยิกเสียวยับ   ร้ายเหมือนกับผีเสื้อแกเหลือตัว
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐: ๕๒๔)

ทองประศรีตีหลังเสียงคังคัง   จะมัดมึงฎไม่ปรับเอาทรัพย์สิน
มาแต่ไหนลูกไทยหรือลูกจีน   ฝึกลักปิ่นมะยมหม่มหักราน
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐: ๒๕๕ - ๒๕๖)

จะเห็นได้ว่าการควบคุมทางสังคมแก่ผู้กระทำผิดดังกล่าวนี้ ผู้ที่ได้รับความเสียหาย
เป็นผู้มีอำนาจในการลงโทษ ซึ่งวิธีการที่ใช้ลงโทษนี้สามารถควบคุมพฤติกรรมของบุคคล
เพียงชั่วขณะเท่านั้น

๒.๗.๒ จีปล้น

ความผิดฐานจีปล้น ถูกชิงวิ่งราวทรัพย์สินมีค่านี เป็นการก่ออาชญากรรมที่มีความผิด
ตามกฎหมายลักษณะโจร ซึ่งมีบทลงโทษตั้งแต่การปรับ จองจำ ประจาน ทรมาน ไปจนถึง
ประหารชีวิต โดยความรุนแรงของบทลงโทษจะมีเพียงใดขึ้นอยู่กับความผิดที่กระทำ

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีการลงโทษผู้กระทำความผิดฐานจีปล้นด้วยการจองจำดัง
จะเห็นได้จากความผิดและโทษ ของนักโทษอาสา ๓๕ คน ดังตัวอย่าง

ข้าพเจ้าอ้ายพุกอยู่ลูกแก	เมียชื่ออีแดพระเจ้าข้า
โทษปล้นให้ระบำป่า	ให้อิมารารี๋ ไปมือเคียว
ถัดไปอ้ายมีบ้านยี่ลัน	เมียชื่ออีสนปล้นตาเขี้ยว
แทงถูกอีซิงกำลังเขี้ยว	ปากเบี้ยวล้มหายน้ำลายฟด
ถัดไปอ้ายปานบ้านซึหน	เมียชื่ออีสนปล้นบางปลาตก
ผูกคอตาจ่ายกับยายรด	เอาไฟจกดจุดชนหล่นร่วงไป
ถัดนั้นอ้ายจันสามพันตึง	เมียชื่ออีอั้งบ้านเหมืองใหม่
พวกโจรปล้นขุนศรีวิชัย	เอาไม้เลียบกันแกจนตาย

ฯลฯ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐: ๖๐๗)

นักโทษทั้ง ๑๕ คนนี้กระทำความผิดมากน้อยต่างกัน กล่าวคือ มีทั้งปล้นจี้ ทำร้ายเจ้าทรัพย์ ตลอดจนถึงขั้นสังหารเจ้าทรัพย์ด้วยวิธีการอันโหดร้ายทารุณ แต่ทั้งหมดก็ถูกลงโทษด้วยการจำคุกทั้งสิ้น ทั้ง ๆ ที่กฎหมายลักษณะโจรระบุว่าโจรฆ่าเจ้าทรัพย์ตายให้ฆ่าโจรตัดศีรษะเสียบประจาน (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๒๕๓) อาจเป็นไปได้ว่าพระพันวษาทรงลดโทษให้เหลือเพียงจองจำเนื่องจากกฎหมายเปิดโอกาสให้พระมหากษัตริย์เป็นผู้วินิจฉัยเกี่ยวกับความหนักเบาของโทษ

การควบคุมทางสังคมในข้อนี้ เป็นการใช้กลไกทางวัฒนธรรมจัดกระทำต่อผู้มีความผิดตามกฎหมาย จะเห็นได้ว่ารัฐสามารถหยุดยั้งพฤติกรรมของผู้ก่ออาชญากรรมเหล่านี้ได้เป็นอย่างดี เพราะโทษจำคุกในสมัยก่อนนั้น ไม่กำหนดระยะเวลาแน่นอน ดังนั้นนักโทษเหล่านี้จึงมีโอกาสออกไปกระทำผิดได้น้อยมาก

๒.๗.๓ ขนาดกรรม

การลงโทษผู้กระทำความผิดฐานขนาดกรรมตามที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงนั้นมีลักษณะเป็นการลงโทษเพื่อตอบแทนแก่แค้นผู้กระทำผิด (Punishment as Betribution) โดยผู้ฆ่าจะต้องถูกกระทำให้ตายตกไปตามกัน นับได้ว่าเป็นการลงโทษที่รุนแรงชนิดตาต่อตา ฟันต่อฟันทีเดียว

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีทั้งผู้ที่กระทำผิดฐานพยายามฆ่าคือ ขุนช้าง และ เถรขวาดซึ่งกระทำการฆาตกรรมคนจำนวนมากอย่างโหดเหี้ยมซึ่งทั้งสองก็ได้รับโทษเช่นเดียวกัน คือ การประหารชีวิต

ขุนช้างกระทำผิดโดยการพยายามฆ่าพลายงาม ในขณะที่พลายงามยังเด็กนั้น คดีนี้
ซับซ้อนและมีเงื่อนงำหลายอย่าง เพราะแต่แรกนั้นเป็นการฟ้องร้องเกี่ยวกับการทะเลาะวิวาท
ธรรมดา แต่เมื่อพระพันวษาทรงพิจารณาได้สวนกลับกลายเป็นเรื่องฆาตกรรม แม้แต่พระ
พันวษายังตรัสว่า

ครานั้นพระองค์ดำรงภพ ฟังจบที่พระไวยให้การว่า
ข้างต้นความดูแลเห็นเป็นอาญา แต่ข้างปลายกลายมานครบาล
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๐๒)

หากประมวลความคิดของขุนช้างในขั้นต้น ย่อมพบว่า ข้อแรกขุนช้างมีความผิดฐาน
ทะเลาะวิวาทซึ่งมีโทษให้ปรับทั้งสองฝ่าย (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๑๘๖)
นอกจากนั้นขุนช้างยังคำทอผู้มีบรรดาศักดิ์และถอดชื่อขุนนางตามข้อกล่าวหาของพลายงาม ซึ่ง
มีพยานยืนยันได้

กล่าวคำหยาบข้าราชการ กระหม่อมฉันห้ามปรามเป็นหลายหน
เข้ายุคลหยอกมารดาต่อหน้าคน เหลือทนแล้วจึงได้วิวาทกัน
โป้งโหยงหยาบกายเป็นหลายข้อ คำทอถอดชื่อกระหม่อมฉัน
เต็มอายต่อหน้าธารกำนัล แล้วเสกสรรลำเลิกโพนทนา
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๒๐)

ความผิดดังกล่าวนี้มีปรากฏในกฎตราสามดวง ลักษณะอาญาหลวง มาตราที่ ๕๘ และ
๑๔๑ ดังนี้

.....๕๘ มาตรการหนึ่ง คำท่านผู้มีบันดาศักดิ์ ท่านให้ลงโทษ ๔ สถาน สถานหนึ่ง

ให้แหะปากลงโทษถึงสิ้นชีวิต	๑	} ๔
คือ ให้ตัดปากเสีย	๑	
ให้ไหมโดยศตาศักดิ์	๑	
ลาวคหนึ่ง ๕๐	๑	
ให้ทวนด้วย	๑	} ๑
ไม้หวาย ๒๕	๑	

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๕๑)

...มาตราหนึ่ง มีพระราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งผู้ใด ๆ เป็นขุนหมื่น
ในตำแหน่งแต่มา ๕๐๐ } ขึ้นไป หมายถึงให้เป็นที่...
๖๐๐ }

ผู้ใดเรียกชื่อเก่า หมิได้เรียกชื่อใหม่เหมือนหมายตั้งนั้น ท่านว่าผู้นั้น
เลมิด ให้ใหม่โดยยศศักดิ์...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๐๑)

ความคิดทั้งหลายของขุนช้างนี้พระพันวษาทรงวินิจฉัยว่า

ดูเห็นแน่แท้สิ้นทั้งหมด	ถ้าใส่บัพแล้วก็โทษถึงตัดหัว
ข้อหยาบขำมีงมูสาไม่เกรงกลัว	แล้วทำชั่วถอดชื่ออายหมื่นไว
ข้อหาว่าทุบตีข้อนี้รับ	ที่ถอดชื่อพอจะปรับกันลงได้
ข้อหยาบขำโทษมีงมูถึงบรรลัย	จะยกโทษให้อายขุนช้าง

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๒๕)

ข้อกล่าวหาของพลายงามที่ว่าขุนช้างพยายามฆ่าตนนั้น แม้ว่าพระพันวษาจะเห็นว่า
ขุนช้างคิดจริง แต่ด้วยเหตุที่ไม่มีพยานหลักฐาน หากพระองค์ลงโทษขุนช้างก็อาจถูกครหาว่า
เป็นเพราะพระองค์ทรงโปรดปรานพลายงาม ดังนั้นจึงทรงดำริให้มีการดำเนินพิสูจน์ซึ่งขุนช้าง
ก็ประสบความสำเร็จ แสดงให้เห็นว่าคำกราบทูลของขุนช้างนั้นเป็นเรื่องโกหกหลอกลวง
พระมหากษัตริย์ มีความคิดตามกฎหมายอาญาหลวง มาตราที่ ๑๗ และ ๖๑ พระพันวษาจึง
ตัดสินลงโทษประหารชีวิตขุนช้าง

การลงโทษของพระพันวษานี้เป็นการควบคุมทางสังคมในระดับที่เป็นทางการ แม้ว่า
พระองค์จะแสดงความเกรี้ยวกราดออกมาอย่างเห็นได้ชัด แต่ข้อวินิจฉัยและบทลงโทษทั้งหมด
ก็มิได้เกิดขึ้นจากอารมณ์ของพระองค์หากแต่สอดคล้องกับกฎหมายทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามที่สุด
ขุนช้างก็ได้รับพระราชทานอภัยโทษตามคำขอพลายงาม ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวเอาไว้แล้วในการ
วิเคราะห์รูปแบบของการให้รางวัล ข้อที่ ๑.๒ หน้า ๓๕-๔๐

เกรซवादเป็นอีกผู้หนึ่งที่กระทำความคิดฐานฆาตกรรมโดยสังหารผู้คนจำนวนมาก
อย่าง โหดเหี้ยมทารุณในขณะที่แปลงเป็นจระเข้ ความคิดนี้ร้ายแรงถึงขั้น "กบฏ"

มิรู้หรือกำหนดบทพระอัยการ	ฆ่าคนท่านประหารให้ตัดขั้ว
มีงมูบึงอาจทรยศกบฏใจ	แก้ไขป่วยการล้วนมารยา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๘๒)

การลงโทษเดรขวาค่นั้นเป็นการกระทำตามขั้นตอนและเป็นไปตามกฎหมายอย่างแท้จริง พิจารณาได้จากคำประพันธ์

แล้วจึงตรัสสั่งเจ้ากระทรวง	ทั้งลูกขุนศาลหลวงจงพร้อมหน้า
ปรึกษาโทษเดรเฒ่าเจ้ามรยาท	ว่ามาตามกำหนดบทอัยการ
ฝ่ายลูกขุนศาลาแลศาลหลวง	ทุกกระทรวงปรึกษากันว่า
เดรขวาคโทมหันต์อันธพาล	ควรประหารให้สิ้นชีवालีย์

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๘๓)

ความคิดของเดรขวาค่นั้นเป็นความผิดอุกฉกรรจ์ซึ่งกระทบกระเทือนต่อความสงบสุขของประชาชน เพราะนอกจากจะฆ่าคนตายเป็นจำนวนมากแล้ว เดรขวาคยังทำให้ผู้คนหวาดกลัวจนไม่สามารถประกอบอาชีพและดำเนินชีวิตอย่างปกติสุขได้ ดังนั้นสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งมีหน้าที่หลักในการปกป้องคุ้มครองราษฎรจึงจำเป็นต้องแก้ปัญหาด้วยการกำจัดผู้กระทำความคิดด้วยการ "ปราบปราม" เพราะเป็นความผิดร้ายแรงไม่สามารถลดหย่อนหรือให้ออกรอโอกาสแก้ไขพฤติกรรมได้ การลงโทษเดรขวาคจึงเป็นตัวอย่างที่ดีในการควบคุมทางสังคมซึ่งอาจมีอาชญากรหรือผู้ที่มีพฤติกรรมคล้ายคลึงกันเดรขวาคอยู่เป็นจำนวนมาก เพราะฉะนั้นเมื่อได้เห็นตัวอย่างของการลงโทษที่เด็ดขาด รุนแรง และเฉียบพลันก็น่าที่จะหยุดยั้งพฤติกรรมได้บ้างเป็นแน่

การลงโทษบุคคลที่มีพฤติกรรมไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคมทั้ง ๗ ประเด็นนี้ชี้ให้เห็นว่า สังคมได้พยายามควบคุมสมาชิกให้ปฏิบัติตนเหมาะสมกับบทบาทหน้าที่กาลเทศะ บุคคล ขนบธรรมเนียมประเพณี รวมทั้งไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ตลอดจนสังคมและประเทศชาติ

วิธีการลงโทษทั้งหมดนั้น มีทั้งการลงโทษทางใจด้วยการ คำทรมาน คำว่า นิินทา ประชามาย ประจาน และลงโทษทางกายด้วยการทำร้ายทรมาน ถ้าความคิดของบุคคลนั้นสอดคล้องกับข้อกำหนดของกฎหมายก็จะได้รับโทษรุนแรงขึ้นโดยอาจถูกปรับ ฆาตกรรม กักขัง จนถึงขั้นประหารชีวิตได้

ด้วยเหตุที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดทั้งด้านนิติบัญญัติและตุลาการ ดังนั้นพระองค์จึงมีอำนาจเต็มที่ในอันที่จะเพิ่มหรือลดโทษให้แก่บุคคลได้ตามพระประสงค์ ดังเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับขุนช้างและวันทอง

ผู้มีอำนาจในการลงโทษข้อนี้ คือสมาชิกในสังคมทุกคน ทุกระดับชั้นซึ่งมักจะลงโทษ
 ด้วยวาจาเท่านั้น ส่วนโทษร้ายแรงนั้นพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียวที่มีอำนาจในการลง
 โทษ

มีข้อที่น่าสังเกตว่าการลงโทษผู้กระทำผิดตามกฎหมายทุกครั้ง พระพันวษาจะมี
 พระบรมราชโองการให้พิจารณาคดีตามกระบวนการยุติธรรมทุกขั้นตอน คือ มีการรับฟัง
 ใต้อสวน ชักค้ำน สืบพยาน ตลอดจนการพิสูจน์ความบริสุทธิ์และลงโทษ สำหรับการพิสูจน์
 ความบริสุทธิ์นั้น มีอยู่ด้วยกัน ๒ ครั้ง คือ การดำน้ำ และลุยไฟซึ่งการพิสูจน์ทั้ง ๒ ครั้งนี้จะ
 กระทำขึ้นโดยที่พระพันวษาสามารถวินิจฉัยได้แล้วว่าผู้ถูกกล่าวหากระทำผิดจริง แต่ขาดพยาน
 หลักฐานยืนยัน จึงต้องอาศัยความเชื่อในเรื่องเวรกรรม และอำนาจลึกลับมาเป็นเครื่องชี้แนะและ
 ย้ำเน้นให้เห็นประจักษ์เพื่อป้องกันคำครหาที่อาจมีต่อพระองค์ และเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของ
 ทุกฝ่าย อาจกล่าวได้ว่าการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ด้วยวิธีดำน้ำ และลุยไฟนี้ก็คือ การควบคุมทาง
 สังคมด้วยการใช้กลไกกลอุบาย (Manipulative Strategies) นั่นเอง

บทที่ ๓

ผลกระทบของการให้รางวัลและการลงโทษที่มีต่อวิถีชีวิตของตัวละคร

การวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษในบทที่ ๒ ซึ่งให้เห็นว่า สังคมใช้วิธีการนี้ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อจัดระเบียบสังคมให้สมาชิกอยู่ร่วมกันอย่างสงบเรียบร้อย บรรทัดฐานทางสังคมเป็นกฎระเบียบที่ใช้ในการควบคุมสมาชิกของสังคมให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมายดังกล่าวข้างต้น เพราะฉะนั้นในการที่จะวิเคราะห์ถึงผลกระทบของการให้รางวัลและการลงโทษที่มีต่อวิถีชีวิตของตัวละคร ควรทราบว่าสังคมในสมัยนั้นใช้บรรทัดฐานใดบ้างในการควบคุมสมาชิกของสังคม

บรรทัดฐานทางสังคมในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน

บรรทัดฐานทางสังคมที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ สรุปได้จากการวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษในบทที่ ๒ ซึ่งเป็นเพียงบรรทัดฐานส่วนหนึ่งที่สังคมสมัยนั้นคาดหวังให้สมาชิกปฏิบัติตามเท่านั้น จำแนกตามประเภทของบรรทัดฐานได้ ๓ ประเภทดังนี้

๑. วิถีประชา

วิถีประชา คือ พฤติกรรมที่สังคมคาดหวังว่าแต่ละบุคคลจะทำหรือไม่ทำในสถานการณ์ต่าง ๆ จัดเป็นบรรทัดฐานที่มีความสำคัญน้อย เพราะ การกระทำผิดวิถีประชาจะมีผลกระทบต่อสังคมไม่มากนัก ตัวอย่างของวิถีประชาทั่วไป ได้แก่ มารยาท การแต่งกาย การพูดจา ธรรมเนียมในการปฏิบัติตน และพิธีการต่าง ๆ การวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน ได้สะท้อนให้เห็นบรรทัดฐานประเภทวิถีประชาดังต่อไปนี้

๑.๑ ปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพ

บทบาท คือพฤติกรรมที่สังคมคาดหวังให้บุคคลที่อยู่ในสถานภาพต่าง ๆ ปฏิบัติซึ่งสรุปได้ดังนี้

๑.๑.๑ บทบาทของสามี

ผู้ที่อยู่ในสถานภาพของสามีจะต้องแสดงบทบาทที่สังคมคาดหวังดังต่อไปนี้

๑) ให้ความรักใคร่และดูแลเอาใจใส่ภรรยา

สามีที่ดีควรรักใคร่และดูแลเอาใจใส่ภรรยาของตนคงจะเห็นได้จากพฤติกรรมของขุนช้างที่ดูแลวันทองจนกระทั่งได้รับคำชมเชยจากวันทองว่า "อันจะหน้าใจในบุรี เห็นสิ้นคืออยู่เพียงพ่อโพธิ์ทอง" (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน . ๒๕๑๐ : ๘๑๑)

๒) ควบคุมดูแลความสงบเรียบร้อยในครอบครัว

การมีภรรยาหลายคนเป็นเครื่องกำหนดให้สามีทำหน้าที่ควบคุมดูแลภรรยาให้รักใคร่ปรองดองกัน การหึงหวงหรือทะเลาะเบาะแว้งในหมู่ภรรยา ถือเป็นเรื่องที่สามีต้องรับผิดชอบ ดังนั้นเมื่อสร้อยฟ้าและศรีมาลาทะเลาะกันแล้วพลายงามไม่ว่ากล่าวห้ามปราม จึงถูกนางทองประศรีตำหนิ และคำว่า (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน . ๒๕๑๐ : ๕๑๐๕๔๑, ๕๓๗)

๓) หาเลี้ยงครอบครัว

สามีจะต้องประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงดูภรรยาให้มีความสุข หากสามีหนึ่งคู่ชายไม่ทำมาหากินถือว่ากระทำตนไม่เหมาะสมกับสถานภาพ ดังตัวอย่างในตอนที่มีน้าหาญตำหนิขุนแผนที่หนึ่งคู่ชายไม่ทำงานการเป็นเวลานานหลายเดือน (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน . ๒๕๑๐ : ๓๔๔)

๑.๑.๒ บทบาทของภรรยา

ภรรยามีบทบาทและหน้าที่ที่พึงกระทำดังต่อไปนี้

๑) ดูแลปรนนิบัติสามี

การดูแลปรนนิบัติสามีเป็นหน้าที่โดยตรงของภรรยา ซึ่งจะต้องกระทำโดยมิให้ขาดตกบกพร่อง แม้จะอยู่ในช่วงที่สภาพจิตใจไม่เป็นปกติ การฝ่าฝืนจะทำให้ถูกลงโทษด้วยวาจา ดังตัวอย่าง ของวันทองที่มีได้เตรียม เสนียงอาหารสำหรับไปทัพให้หลายแก้วเพราะความโศกเศร้าจึงถูกนางศรีประจันผู้เป็นมารดาตำหนิ (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน . ๒๕๑๐ : ๑๘๘)

๒) เคารพเชื่อฟังสามีและญาติผู้ใหญ่ฝ่ายสามี

ภรรยาที่ดีจะต้องเชื่อฟังไม่ได้เถียงหรือแสดงกิริยาวาจาก้าวร้าวสามี ตลอดจนญาติผู้ใหญ่ฝ่ายสามี ดังจะเห็นได้ว่าวันทองถูกขุนแผนตำหนิและขู่ว่าจะลงโทษที่ได้เถียง (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน . ๒๕๑๐ : ๒๘๓) ส่วนสร้อยฟ้าก็ถูกพลายงามและนางทองประศรีตำว่าด้วยสาเหตุที่นางได้เถียงสามีและก้าวร้าวญาติผู้ใหญ่ฝ่ายสามี คือ ตัวนางทองประนั้นเอง (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน . ๒๕๑๐ : ๕๑๐, ๕๑๘-๕๑๕)

๑.๑.๓ บทบาทของบุตร

บุตรมีหน้าที่สำคัญที่จะต้องปฏิบัติคือเชื่อฟังบิดามารดา ปฏิบัติตาม คำสอน และคำสั่งของบิดามารดาเป็นอย่างดี หากฝ่าฝืนบิดา มารดาก็มีอำนาจในการลงโทษได้ อย่างเต็มที่ ดังเช่นนางศรีประจันลงโทษวันทองที่ไม่ปฏิบัติตาม (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๔๔-๒๔๕, ๒๖๔, ๒๖๗)

๑.๑.๔ บทบาทของไพร่และทาส

ผู้ที่อยู่ในสถานภาพนี้จะได้รับการคุ้มครองจากมูลนาย และนายเงิน ดังนั้น บทบาทที่สังคมคาดหวัง คือ การใช้แรงงานตอบแทนอย่างเต็มที่และปฏิบัติตามคำสั่งโดยเคร่งครัด มิฉะนั้นจะถูกลงโทษด้วยการด่าว่าและทุบตีจากนาย ดังตัวอย่างพวกไพร่ที่มีหน้าที่ทำคอกควายถูกทุบตีเพราะหยุดพักเหนื่อย (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๔) และข้าทาสของพระพิจิตรถูกพระพิจิตรด่าว่าและทุบตีเพราะพายเรือไม่เป็น (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๕๘)

จะเห็นได้ว่าบทบาทและสถานภาพที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นเสมือนกฎเกณฑ์ที่สังคมคาดหวังให้สมาชิกปฏิบัติให้สอดคล้องกันซึ่งการกระทำผิดไปจาก กฎเกณฑ์จะถูกลงโทษด้วยการด่าว่าและทุบตีอันเป็นการลงโทษที่ไม่รุนแรง และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัวมากกว่าสถาบันอื่น

๑.๒ มีคุณสมบัติสองคล้องกับความต้องการของสังคม

ระบบการแบ่งงานในสังคม มีส่วนสำคัญต่อการกำหนดคุณสมบัติของสมาชิกที่สังคมพึงประสงค์ ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนสะท้อนให้เห็นถึงการแบ่งงานตามเพศซึ่งงามพิศ สัตย์สงวน (๒๕๓๘ : ๑๒๑) ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับระบบนี้โดยสรุปได้ว่า เป็นลักษณะของการแบ่งงานที่เป็นสากล โดยทุกสังคมจะจำแนกงานบางอย่างเอาไว้สำหรับผู้ชาย และงานบางอย่างก็ถูกมองว่าเหมาะสมกับผู้หญิง เพราะชายหญิงมีความแตกต่างกันในทางชีวภาพ ทำให้บทบาทและหน้าที่ที่สังคมกำหนดให้กระทำนั้นมีลักษณะแตกต่างกัน การแบ่งงานตามเพศในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนกำหนดให้ผู้ชายมีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองทั้งสังคมขนาดเล็กคือ ครอบครัว และสังคมขนาดใหญ่คือประเทศชาติ ทำให้ผู้ชายต้องมีคุณสมบัติที่สอดคล้องกับหน้าที่ดังกล่าว คือ มีความรู้ทางไสยศาสตร์ มีความสามารถในการรบ และมีความกล้าหาญกระทั่งสามารถอาสาออกรบ ตลอดจนสละชีพเพื่อชาติได้ ส่วนผู้หญิงนั้นถูกกำหนดหน้าที่ให้ดูแลบ้านเรือน และปรนนิบัติสมาชิกในครอบครัว ดังนั้น

ผู้หญิงจึงต้องมีคุณสมบัติที่เหมาะสมกับงาน คือ มีฝีมือทางด้านงานหัตถกรรมและการครัว เนื่องจากคุณสมบัติที่กล่าวมานี้ถูกกำหนดโดยหน้าที่ตามระบบการแบ่งงานตามเพศของสังคม ดังนั้นสังคมจึงคาดหวังให้สมาชิกแต่ละเพศแสดงคุณสมบัติดังกล่าว โดยมีรางวัลในระดับที่ไม่เป็นทางการเป็นเครื่องตอบแทน ส่วนสมาชิกที่ขาดคุณสมบัตินี้สังคมอาจไม่ลงโทษหรือลงโทษเพียงตำหนิติเตียนเท่านั้น

๑.๓ ปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับกาลเทศะ และบุคคล

วิถีประชาในข้อนี้คือ ข้อกำหนดเกี่ยวกับความประพฤติภิริยามารยาท ตลอดจนการพูดจาของบุคคลอันพึงปฏิบัติให้เหมาะสมกับขนบธรรมเนียมประเพณี กาลเทศะ และบุคคล อาทิ ไม่พูดจาเพื่อเจ้อ โทก หอกลวง ก้าวร้าว มีมารยาทในการปฏิบัติตนต่อหน้าที่สาธารณะชน และแต่งกายให้เหมาะสมกับฐานะของตนเป็นต้น ในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ขุนช้างเป็นตัวละครที่สะท้อนให้เห็นถึงการปฏิบัติตนที่ไม่เหมาะสมกับกาลเทศะตลอดทั้งเรื่อง และพฤติกรรมดังกล่าวนี้ก็ส่งผลให้ขุนช้างถูกตำหนิจากบุคคลรอบข้างอยู่เสมอ ดังปรากฏในการวิเคราะห์รูปแบบของการลงโทษข้อที่ ๒.๒ ในบทที่ ๒

การปฏิบัติตามวิถีประชาที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ทำให้การติดต่อสัมพันธ์กันของสมาชิกในสังคมเป็นไปอย่างราบรื่น เพราะแต่ละฝ่ายสามารถคาดหวังได้ว่าผู้ที่ตนเองติดต่อสัมพันธ์ด้วยจะแสดงออกหรือปฏิบัติตนอย่างไรในสถานการณ์ต่าง ๆ

๒. จารีต (Mores)

จารีต หมายถึง หลักแห่งความประพฤติ เป็นสิ่งเสริมความผาสุกสวัสดิ์ และความสงบเรียบร้อยของสังคม จารีตถือเป็นพื้นฐานของศีลธรรมการฝ่าฝืนจะถูกลงโทษอย่างจริงจัง และรุนแรงกว่าการฝ่าฝืนวิถีประชา (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๕: ๒๓๕) จากการวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคม ด้วยการให้รางวัลและการลงโทษในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนพบว่าสังคมไทยสมัยนั้นมีบรรทัดฐานประเภทจารีตส่วนหนึ่งดังนี้

๒.๑ ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

ความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์ เป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นสังคมจึงพยายามอบรมขัดเกลาและกำหนดกฎระเบียบทั้งที่เป็น จารีตประเพณี และกฎหมายขึ้นบังคับใช้ นอกจากนั้นการให้รางวัลและลงโทษตลอดจนพฤติกรรมของ

ตัวละครเอกในเรื่องก็ถ่วงยืดย่นถึงความจำเป็นที่ราษฎรจะต้องซื้อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น

๒.๒ มิเมตตาและรู้จักให้อภัย

ความเมตตาและการให้อภัยเป็นคุณธรรมที่ส่งเสริมความสงบเรียบร้อยของสังคม เพราะช่วยลดปัญหาความขัดแย้งในหมู่ประชาชนได้อย่างดี ผู้ที่แสดงพฤติกรรมให้เห็นว่าเป็นผู้ที่เมตตา และรู้จักให้อภัยย่อมได้รับรางวัลด้วยการยกย่องสรรเสริญอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมของพลาญแก้วในตอนศึกเชียงทอง ในครั้งนั้นพลาญแก้วแสดงความเมตตาด้วยการไม่ทำร้ายชาวบ้านจอมทอง จึงได้รับการยกย่องสรรเสริญ ได้สิ่งของและได้นางลาวทอง เป็นรางวัลตอบแทน (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๑๔-๒๑๖) ส่วนศรีมаланั้นเป็นตัวอย่างที่ดีของผู้ที่มีเมตตาและรู้จักให้อภัย ในตอนที่สร้อยฟ้าถูกตัดสินประหารชีวิตเพราะทำเสน่ห์หมั้นไว้นั้น เมื่อศรีมลาทราบว่สร้อยฟ้าตั้งครรรค์ นางได้ทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้ การกระทำของศรีมลาในครั้งนี้ ทำให้ชาวบ้านและผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์พากันยกย่องสรรเสริญอย่างยิ่ง นอกจากนั้นพระพันวษายังได้พระราชทานรางวัลเป็นสิ่งของมีค่าอีกด้วย (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๔๒-๑๐๔๓) ส่วนผู้ที่มีพฤติกรรมโหดร้ายไม่มีจิตเมตตาดังเช่นผู้คุมนักโทษของเมืองเชียงใหม่ก็ได้รับผลตอบแทนที่ตรงข้ามกัน นั่นคือการคำทอ อาฆาตเค้น และถูกสังหารในที่สุด (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๘๒)

๒.๓ เคารพนับถือญาติผู้ใหญ่และมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ

การแสดงกิริยาวาจาก้าวร้าวล่วงเกินบิดามารดาและญาติผู้ใหญ่ที่ควรเคารพนับถือ เป็นพฤติกรรมที่ฝ่าฝืนจารีตประเพณีอย่างรุนแรง ดังจะเห็นได้จากตอนที่พลาญงามถูกเสน่ห์สร้อยฟ้าและใช้วาจาล่วงเกินหยาบหยามต่อบิดาและนางนุชบา ครั้งนั้นพลาญงามถูกลงโทษด้วยการค่าประณามอย่างรุนแรงจากขุนแผน (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๖๗) และเมื่อความทราบถึงพระพันวษาก็ถูกพระพันวษาบริภาษด้วย (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๑๖)

๒.๔ ละเว้นจากการใช้ไสยศาสตร์ในทางที่ผิด

การทำเสน่ห์นับเป็นการใช้ไสยศาสตร์ในทางที่ผิดทั้งจารีตและกฎหมาย เพราะทำให้บุคคลขาดสติคิดไตร่ตรองหลงมัวเมา ครอบครวัแตกแยกและทำให้งานในหน้าที่เสียหายอีกด้วย ดังนั้นเมื่อสร้อยฟ้าถูกจับได้ว่าทำเสน่ห์พลาญงาม จึงถูกประณามจากสมาชิกใน

ครอบครัว คนทุกชนชั้นในสังคม และยังถูกลงโทษตามกฎหมายอีกด้วย (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๒๓,๑๐๒๗-๑๐๒๘,๑๐๓๓-๑๐๓๕)

๒.๕ ตะเว็นจากการประพาศิพิตประเวณี

การประพาศิพิตประเวณีนี้เป็นการกระทำผิดทั้งจารีต และกฎหมาย สำหรับกฎหมายนั้นระบุโทษสำหรับฝ่ายหญิงเป็นส่วนใหญ่ เช่นเดียวกับจารีตที่จะลงโทษสตรีที่ผิดประเวณีด้วยการตำหนิ นินทา คำประณามอย่างรุนแรง ดังเช่นวันทองที่ถูกขุนแผนและนางทองประศรีตำหนิและประณามหลายครั้ง (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๘๓, ๒๘๖,๓๑๒,๓๖๖)

จารีตประเพณีที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นบรรทัดฐานส่วนหนึ่งในสังคมไทยสมัยนั้นซึ่งการประพาศิพิตล่วงละเมิดจะส่งผลให้สังคมเดือดร้อนวุ่นวาย และไร้ระเบียบ สังคมจึงใช้วิธีการลงโทษทางใจที่รุนแรงต่อบุคคลเหล่านั้น ตรงกันข้ามหากผู้ใดปฏิบัติตนสอดคล้องกับจารีตก็จะได้รับการยกย่องสรรเสริญยิ่งกว่าการปฏิบัติตามวิถีประชา และในบางกรณีอาจได้รับรางวัลที่เป็นสิ่งของอีกด้วย

๓. กฎหมาย (Law)

กฎหมาย คือ คำสั่ง ข้อห้ามต่าง ๆ ที่ใช้ควบคุม บังคับ หรือลงโทษสมาชิกของสังคมที่ล่วงละเมิดหรือฝ่าฝืนไม่ยอมรับปฏิบัติตาม (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. ๒๕๑๖ : ๒๕๒)

จากการวิเคราะห์รูปแบบของการให้รางวัลและการลงโทษในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนพบว่าการลงโทษตามความผิดที่อ้างอิงถึงตัวบทกฎหมาย โดยปฏิบัติตามกระบวนการยุติธรรมอย่างชัดเจน และการระบุความผิดโดยสถาบันพระมหากษัตริย์ที่สามารถอนุมานด้วยการพิจารณาถึงอำนาจและบทบาทของพระองค์ได้ว่าเป็นตัวบทกฎหมายเช่นกัน กฎหมายบางข้อก็สอดคล้องกับจารีตประเพณี เช่น กฎหมายลักษณะฝ่าฝืน การใช้ไสยศาสตร์ในทางที่ผิด และการแสดงความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เป็นต้น

บรรทัดฐานทางสังคมประเภทนี้จำแนกออกเป็นกฎหมายหลักได้ ๔ ข้อดังนี้

๓.๑ กฎหมายเกี่ยวกับความมั่นคงของราชบัลลังก์

ความมั่นคงของราชบัลลังก์มีผลโดยตรงต่อความมั่นคงของประเทศและความสงบสุขของราษฎรเพราะพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางอำนาจทั้งหมดในสังคม ดังนั้นจึงเกิดกฎหมายที่กำหนดขึ้นเพื่อส่งเสริมความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ดังนี้

๓.๑.๑ กฎหมายป้องกันการก่อกบฏ

การก่อกบฏเป็นอันตรายอย่างใหญ่หลวงต่อสถาบันพระมหากษัตริย์จึงมี การป้องกัน ทั้งทางตรงและทางอ้อมดังนี้

๑) กฎหมายป้องกันการก่อกบฏแข็งเมืองของหัวเมืองประเทศราช

หัวเมืองประเทศราชที่เอาใจออกห่าง ไปขอขึ้นกับเมืองอื่น ถือว่ามีความผิดตาม กฎหมาย เมืองหลวงมีสิทธิอันชอบธรรมที่จะส่งกองทัพไปปราบปราม ดังตัวอย่างการ กระทำผิดของเมืองเชียงทองเป็นต้น

๒) กฎหมายป้องกันการกระทำตนเป็นราชศัตรู

การกระทำตนเป็นราชศัตรู คือการมุ่งร้ายต่อพระมหากษัตริย์และประเทศชาติ ดัง เช่น พฤติกรรมของเจ้าเมืองเชียงใหม่ที่หมิ่นพระบรมเดชานุภาพ และทำทนายพระราชอำนาจ โดยตรงถึงชั้นประกาศสงครามกับกรุงศรีอยุธยา โทษที่เชียงใหม่ได้รับก็คือการส่งกองทัพ กรุงศรีอยุธยาไปปราบปรามเช่นเดียวกันกับเมืองเชียงทอง

๓) กฎหมายป้องกันการกำเริบเสิบสาน

การกำเริบเสิบสานของข้าราชการ ย่อมนำมาซึ่งการบั่นทอนความมั่นคงของ ราชบัลลังก์ ดังนั้นพระพันวษาจึงลงโทษขุนแผนเมื่อขุนแผนทูลขอลาออกจากตำแหน่ง ในครั้งนั้นเป็นการปรามทั้งขุนแผนและขุนนางข้าราชการทั้งปวง ให้ระมัดระวังตนไม่คิดกำเริบ เสิบสาน เพื่อผลทางการปกครองของพระองค์

๔) กฎหมายป้องกันการแอบอ้างและขัดราชโองการ

แม้เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนจะมีได้ลงโทษผู้กระทำความผิดฐานแอบอ้าง และ ขัดพระบรมราชโองการตามกระบวนการยุติธรรม มีเพียงการตรึงศีรษะและคาดโทษเท่านั้น (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๔๘๑,๘๖๒-๘๖๓) แต่การกล่าวถึงความผิดและโทษที่ ควรได้รับซึ่งสอดคล้องกับกฎหมายตราสามดวง ก็ยืนยันได้ว่าสังคมไทยในสมัยนั้นมีกฎหมาย นี้บังคับใช้

จะเห็นได้ว่ากฎหมายเกี่ยวกับความมั่นคงของราชบัลลังก์ทั้งหมดนี้ ล้วนมีส่วน ส่งเสริมและควบคุมขุนนางและประชาชนให้มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ตลอดจนยอมรับพระราชอำนาจของพระองค์โดยปราศจากข้อโต้แย้งทั้งสิ้น นอกจากสถาบัน พระมหากษัตริย์จะมีกฎหมายบังคับใช้เพื่อส่งเสริมบรรทัดฐานในข้อนี้แล้ว ยังมีการปลูกฝัง และควบคุมข้าราชการเชื้อพระวงศ์ ตลอดจนเจ้าเมืองประเทศราชด้วยพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา อีกทั้งการกำหนดคุณสมบัติผู้เข้ารับราชการด้วยวุฒิ ๔ ประการและราชวัตร ๑๐ ประการ ที่ย้ำเน้นเรื่องความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ด้วย

๓.๑.๒ กฎหมายเกี่ยวกับการถวายอารักขา

พระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่มีอำนาจเด็ดขาดในการบริหารประเทศ ดังนั้นพระองค์จึงเป็นเสมือนหัวใจของชาติ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องถวายอารักขาอย่างเข้มแข็งเพื่อป้องกันการล่วงละเมิดและการทำลายพระเกียรติ กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการถวายอารักขาในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีดังนี้

๑) ห้ามบุกรุกล่วงล้ำเขตพระราชฐาน

การบุกรุกล่วงล้ำเขตพระราชฐานนี้ เป็นการฝ่าฝืนกฎหมายที่ว่าด้วยการอารักขาพระมหากษัตริย์โดยตรง อันจะก่อให้เกิดอันตรายต่อพระมหากษัตริย์ได้ ดังนั้นการถวายฎีกาของขุนช้างด้วยวิธีการว่ายน้ำเข้าไปเกาะเรือพระที่นั่งนั้น นอกจากจะเป็นการล่วงล้ำเขตพระราชฐานแล้ว ยังเป็นการเข้าใกล้ชีวิตพระมหากษัตริย์โดยไม่ได้รับอนุญาตอีกด้วย ซึ่งก่อให้เกิดความวุ่นวายและแสดงให้เห็นถึงจุดอ่อนของการถวายอารักขา เมื่อพระพันวษาพิจารณาแล้วเห็นว่าไม่มีเจตนาร้ายจึงให้ลงโทษด้วยการเขียน ๓๐ ที และเหตุการณ์นี้ก็เป็นแรงผลักดันให้พระพันวษาดังพระราชกฤษฎีกาเกี่ยวกับการถวายอารักขาขึ้น (สภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๕๕)

๒) ห้ามข้าราชการเข้าออกเขตพระราชฐานโดยไม่ได้รับอนุญาต

เขตพระราชฐานอันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งไม่อาจล่วงละเมิดได้ การเข้าออกเขตพระราชฐานจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกระทำตามกฎเกณฑ์ข้อบังคับโดยเข้มงวดเพื่อความสงบเรียบร้อย ดังนั้นการปีนกำแพงวังของขุนแผนตามข้อกล่าวหาของขุนช้าง (สภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๓๒๕) จึงเป็นความผิดตามกฎหมายที่มีโทษสูงสุดถึงขั้น"พินคอริบเรือน"

กฎหมายว่าด้วยการถวายอารักขาทั้ง ๒ ข้อนี้ส่วนแต่กำหนดขึ้น เพื่อป้องกันการคิดประทุษร้ายต่อองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้หากการ ถวายอารักขา และกฎระเบียบที่ใช้ควบคุมหละหลวม

๓.๑.๓ กฎหมายว่าด้วยการแสดงความเคารพต่อพระมหากษัตริย์

สังคมไทยมีวิธีการยกย่องพระมหากษัตริย์ตามพระราชอำนาจของพระองค์ และจำแนกให้เห็นถึงความแตกต่างของพระมหากษัตริย์กับประชาชน ด้วยการสร้างกฎระเบียบขนบธรรมเนียม ประเพณี และกฎหมายที่เน้นให้เห็นถึงการปฏิบัติตนต่อพระองค์ดังปรากฏในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ๒ ประการ คือ

๑) ห้ามล่วงเกินนางใน

นางในราชสำนัก เป็นบุคคลอีกประเภทหนึ่งที่ห้ามล่วงละเมิดโดยเด็ดขาด คังนั้น แม้ว่าพลาชางามจะไม่ถูกกฎหมายลงโทษในครั้งที่ล่วงเกินนางในของพระเจ้าเชียงใหม่ (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๗๒๘) แต่การกระบุถึงความผิดที่สอดคล้องกับกฎหมายตราสามดวง และการอบรมสั่งสอนของขุนแผนก็ชี้ให้เห็นถึงกฎหมายนี้อย่างชัดเจน

๒) ห้ามแต่งกายไม่สุภาพในเขตราชฐาน

การแสดงความเคารพต่อเขตราชฐานด้วยการแต่งกายสุภาพเรียบร้อยตามกฎระเบียบที่ตั้งไว้ถือเป็นการแสดงออกถึงความเคารพต่อองค์พระมหากษัตริย์เช่นเดียวกัน คังนั้นเมื่อพันมโน "นุ่งผ้าลอยชายคาดใต้พก" จึงมีความผิด (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๕๓)

๓.๒ กฎหมายเกี่ยวกับความมั่นคงของชาติด้านการทหาร

ความมั่นคงของชาติเป็นสิ่งสำคัญสูงสุด และทหารก็เป็นกำลังสำคัญที่สุดในการป้องกันประเทศ การวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์และการจัดระเบียบของกองทัพจึงเป็นเครื่องส่งเสริมความมั่นคงของประเทศโดยตรง ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนกล่าวถึงสิทธิ และหน้าที่ของทหารดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ บทบัญญัติให้กำลังใจแก่ไพร่พล

การกระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติด้วยการอาสาและสู้รบจนได้ชัยชนะ รวมทั้งการปฏิบัติภารกิจสำคัญต่างๆจนสำเร็จลุล่วงนับเป็นการกระทำที่ควรค่าแก่การได้รับรางวัล คังจะเห็นได้จากการอาสาออกรบของขุนแผน พลาชางามตลอดจนทหารอาสาทั้ง ๓๕ คน และการชนะศึกทั้งสองครั้ง ทำให้ตัวละครได้รับรางวัลตอบแทนเป็นอันมาก

บทบัญญัติที่ให้กำลังใจแก่ไพร่พลนี้เป็นผลให้ไพร่พลมีความจงรักภักดี เต็มใจที่จะรับราชการสนองเบื้องพระยุคลบาทในฐานะเป็นข้าช่วงใช้ อีกทั้งผูกใจทหารให้ทุ่มเทความสามารถของตนเพื่อกองทัพอีกด้วย

๓.๒.๑ บทบัญญัติลงโทษทหารที่ละเมิดอาญาทัพบ

นโยบายส่งเสริมความเข้มแข็งของกองทัพนี้ นอกจากจะใช้รางวัลเป็นเครื่องจูงใจแล้วยังมีมาตรการลงโทษแก่ผู้ที่ประมาทและขาดกลัว ตลอดจนไม่มีฝีมือในการปฏิบัติราชการสงคราม ซึ่งความผิดเหล่านี้มีโทษรุนแรงถึงประหารชีวิต แต่การลงโทษที่ปรากฏจริงในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีเพียงการถอดยศพระทัยน้ำที่แพ้สงคราม (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๗๗๖) ครัสบริภาษและขู่ว่าจะลงโทษพันบาทที่ประมาทในการศึกจนพ่ายแพ้ต่อกองทัพมอญแปลง (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๕๓)

๓.๓ กฎหมายว่าด้วยความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

ประเทศชาติจะเจริญรุ่งเรืองและมีความเข้มแข็งไม่ได้ หากฐานะทางเศรษฐกิจไม่มั่นคง ราชอาณาจักรจำเป็นต้องดูแลรักษาทรัพย์สินของแผ่นดิน มิให้ผู้หนึ่งผู้ใด กระทำให้เสียหายอันจะเป็นการบ่อนทำลายเศรษฐกิจของชาติด้วย ฉะนั้นเมื่อขุนไกรสังหารควายป่า ส้มตายไปเป็นจำนวนมาก จึงถูกลงโทษด้วยการประหารชีวิตและริบราชบาทดังกล่าว (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๖)

๓.๔ กฎหมายเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

บ้านเมืองจะสงบเรียบร้อยได้นอกจากจะต้องปราศจากภัยภายนอกประเทศและปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคงของราชบัลลังก์แล้ว ปัญหาเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยภายใน ก็เป็นเรื่องที่ต้องให้ความสนใจและดำเนินการแก้ไข ไปพร้อมกัน แม้ว่าปัญหานี้จะเล็กน้อยหรือเป็นเพียงเรื่องในครอบครัวก็ตาม แต่ทุกปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อความสงบสุขของราษฎรก็จำเป็นที่จะต้องมีการควบคุม

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้กล่าวถึงกฎหมายเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อย ภายในประเทศดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ กฎหมายลักษณะหัวเมีย

ครอบครัว เป็นสถาบันหลักที่มีความสำคัญต่อบุคคลเป็นอย่างยิ่ง ไม่ว่าผู้นั้นจะประกอบอาชีพใด หรือมีสถานภาพทางสังคมสูงต่ำเพียงไหนหากครอบครัวปราศจากความสงบย่อมส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจและการทำงาน ตลอดจนความสงบเรียบร้อยของสังคมอีกด้วย ซึ่งปัญหาที่สำคัญที่สุดในครอบครัว คือปัญหาเกี่ยวกับการประพฤติดิถีประเวณี

การลงโทษผู้ประพฤติดิถีประเวณีนั้นเน้นที่ฝ่ายหญิงมากกว่าฝ่ายชาย และหากฝ่ายหญิงถูกหลอกหลวง บังคับ ข่มขู่ ให้ตกอยู่ในสภาพของหญิงผิดประเวณี ผู้กระทำการดังกล่าวก็ต้องถูกลงโทษแทนหญิงผู้นั้น ดังจะเห็นได้จาก การปรับนางศรีประจันแทนโทษประจันนางวันทอง ตลอดจนการโทษขุนช้างและผู้สมรู้ร่วมคิดทั้งหมดด้วยการทวน (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๔๕๓-๔๕๔)

๓.๔.๒ กฎหมายลักษณะวิวาท

ผู้ก่อการทะเลาะวิวาททุกชนิดไม่ว่าจะเป็นการคำทอ ทำร้าย ร่างกาย ตลอดจนการประหัตประหารกันล้วนมีความผิดตามกฎหมายทั้งสิ้น และเหตุที่ขุนนางเป็นกลุ่มคนที่มีความ

สำคัญต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างมาก ดังนั้นหากผู้ใดทะเลาะวิวาทกับขุนนางด้วยการ
คำทอหรือถอดชื่อขุนนางย่อมได้รับโทษที่รุนแรงกว่าวิวาทกับไพร่ด้วยกัน

๓.๔.๓ กฎหมายป้องกันอาชญากรรม

ราษฎรไม่อาจดำเนินชีวิตอย่างเป็นปกติสุขได้หากสังคมเต็มไปด้วยปัญหา
อาชญากรรม ดังนั้นรัฐจึงต้องมีกฎหมายควบคุมป้องกัน และปราบปรามผู้ก่ออาชญากรรม
ซึ่งโทษของเหล่าอาชญากรมีความรุนแรงมากน้อยตามความผิดที่กระทำ ดังเช่นขุนช้างถูกตัดสิน
ประหารชีวิตเพราะเหตุที่พยายามฆ่าพลายงามในวัยเด็กและโกหกหลอกลวงพระพันวษา (เสภา
เรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๒๘) เดชवादถูกตัดสินประหารชีวิตเพราะสังหารผู้คนเป็น
จำนวนมาก (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๘๓) ส่วนนักโทษอาสา ๓๕ คนก็เป็น
ตัวอย่างของผู้ที่ถูกลงโทษเพราะก่ออาชญากรรม

๓.๔.๔ กฎหมายป้องกันการใช้ไสยศาสตร์ในทางที่ผิด

การทำเสน่ห์เป็นการใช้ไสยศาสตร์เพื่อกระทำสิ่งชั่วร้ายน่ารังเกียจ และน่าอัปอาย
แม้จะเป็นเรื่องภายในครอบครัว แต่การทำเสน่ห์ถูกแยกออกจากกฎหมายลักษณะศัวมียอาช
เป็นเพราะว่าการทำเสน่ห์นั้นก็ให้เกิดผลเสียต่อผู้ถูกกระทำหลายอย่าง อาทิ ทำให้ขาดสติ
เลื่อนลอย ไม่สามารถทำกรงานต่าง ๆ ได้อย่างมีคุณภาพ เวทมนตร์คาถาเสื่อม และอาจร้าย
แรงจนถึงขั้นเสียชีวิตได้ (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๑๖) ดังนั้นผู้กระทำผิด
กฎหมายข้อนี้จึงมีโทษถึงตายดังปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ไว้ในบทที่
๒

บรรทัดฐานทางสังคมที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ คือ ระเบียบ แบบแผน ในการปฏิบัติ
ที่สังคมสมัยนั้นคาดหวัง อันเป็นผลที่ได้มาจากวิเคราะห้รูปแบบของการควบคุมทางสังคม ด้วย
การให้รางวัลและการลงโทษในบทที่ ๒ ถึงแม้ว่าเหล่านี้จะเป็นเพียงบรรทัดฐานส่วนหนึ่ง
เท่านั้น แต่ก็ชี้ให้เห็นถึงพฤติกรรมที่สังคมในยุคสมัยนั้นคาดหวังให้สมาชิกปฏิบัติ และชี้ให้
เห็นถึงกลไกส่วนหนึ่งที่สังคมไทยสมัยนั้นใช้ควบคุมสมาชิกในสังคมอีกด้วย

ผลกระทบการให้รางวัลและการลงโทษที่มีต่อวิถีชีวิตของตัวละคร

การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ เพื่อให้สมาชิกของสังคม
ปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมที่กล่าวมาแล้วนี้ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชีวิตของตัวละครใน

เรื่อง ทั้งในส่วนของแต่ละบุคคล และสังคมส่วนรวม ซึ่งผลกระทบดังกล่าวมิได้จำกัดว่าหากเป็นการให้รางวัลแล้วจะต้องเกิดผลคือต่อตัวละครเสมอไป เพราะมีเหตุการณ์ในเรื่องหลายตอนที่ชี้ให้เห็นว่าตัวละครได้รับผลกระทบในทางที่ไม่ดีจากการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ และปัจจัยแวดล้อมหลายประการดังที่ผู้วิจัยจะได้นำมาวิเคราะห์ตามลำดับดังนี้

๑. ผลกระทบต่อบุคคลและครอบครัว

ผลกระทบของการให้รางวัลและการลงโทษนอกจากจะตกแก่บุคคลที่เป็นเป้าหมายของการควบคุมแล้ว ครอบครัว ญาติพี่น้อง ตลอดจนผู้อยู่ใต้การปกครอง และประชาชนในสังคมต่างก็มีโอกาสได้รับผลกระทบด้วยเช่นกัน ซึ่งจำแนกประเด็นในการวิเคราะห์ออกเป็น ๔ ประเด็นใหญ่ดังนี้

- ๑.๑ ผลกระทบต่อบทบาทสถานภาพและชั้นทางสังคมของตัวละคร
- ๑.๒ ผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร
- ๑.๓ ผลกระทบต่อพฤติกรรมของตัวละคร
- ๑.๔ ผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตและชะตากรรมของตัวละคร

๑.๑ ผลกระทบต่อบทบาทสถานภาพและชั้นทางสังคมของตัวละคร

การให้รางวัลและการลงโทษจะมีผลกระทบต่อบทบาท สถานภาพและชั้นทางสังคมอย่างมาก หากรางวัลและโทษที่ได้รับนั้นได้มาจากสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยตัวละครจะรับรางวัลเป็นยศถาบรรดาศักดิ์ ตำแหน่ง และอำนาจ หรือถูกเพิกถอนสิ่งเหล่านี้ จนทำให้เปลี่ยนแปลงสถานภาพไป ซึ่งนอกจากสถานภาพใหม่นี้จะสูงขึ้นหรือต่ำลงกว่าเดิมแล้ว ยังเป็นเครื่องกำหนดบทบาทและชั้นทางสังคมอีกด้วย ดังที่ผู้วิจัยจะได้นำวิเคราะห์ให้เห็นชัดเจนต่อไปนี้

๑.๑.๑ การเปลี่ยนแปลงสถานภาพ บทบาท และชั้นทางสังคมที่สูงขึ้น

รางวัลที่ตัวละครได้รับจากการกระทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติด้วยการอาสาออกศึก รบชนะ ตลอดจนการอาสาปราบปรามผู้กระทำความผิดกบฏจรรจรจ์ ส่วนแต่ทำให้ตัวละครได้รับรางวัลที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานภาพที่สูงขึ้นทั้งสิ้น โดยเปลี่ยนจากสถานภาพ "ไพร่" เป็น "ขุนนาง" และเปลี่ยนจากตำแหน่งขุนนางระดับต่ำไปสู่ขุนนางระดับสูงขึ้น

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพลักษณะนี้ ๕ ครั้งด้วยกัน คือ

๑. พลายแก้วรบชนะศึกเชียงทองได้รับบรรดาศักดิ์เป็น ขุน ราชทินนามคือ ขุนแผนแสนสะท้าน ตำแหน่งปลัดซ้ายในกรมตำรวจภูบาลศักดิ์นา ๑๐๐ ไร่ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๒๒๖)

๒. ขุนแผนรบชนะศึกเชียงใหม่ได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้น โดยมีบรรดาศักดิ์เป็นพระราชทินนามพระสุรินทรฤาไชยมไหสุรยักดิ์ ตำแหน่งเจ้าเมืองกาญจนบุรี^๑

๓. พลายงามชนะศึกเชียงใหม่ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าหมื่น^๒ (คำสามัญเรียกพระนาย) ศักดินา ๑,๐๐๐ ไร่ ราชทินนามไวยวรรณ มีตำแหน่งหัวหมื่นในกรมหมาดเล็ก สังกัดฝ่ายพลเรือน ตำแหน่งนี้มีสถานภาพทางสังคมสูงเพราะมีอำนาจรองจากผู้บัญชาการกรมหมาดเล็กและจางวางเท่านั้น (ประจักษ์ ประภาพิตยากร. ๒๕๒๕ : ๑๕๓)

๔. พลายชุมพลปราบจระเข้เถรขวาดที่กระทำผิดอุกฉกรรจ์ด้วยการสังหารผู้คนล้มตายไปเป็นจำนวนมาก พลายชุมพลจึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวง ตำแหน่งนายเวรฤทธิ์ ศักดินา ๘๐๐ ไร่ (กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๒๒๔)

๕. นักโทษอาสาศึกเชียงใหม่ได้รับพระราชทานรางวัลจากพระพันวษาด้วยการโปรดเกล้าฯ ให้ออกลอนจากความเป็นไพร่เข้ารับราชการในกองอาทมาต แต่มิได้ระบุว่ามิ

๑เป็นที่น่าสังเกตว่าทำเนียบศักดิ์นาโบราณ เจ้าเมืองกาญจนบุรีมีราชทินนามเป็นพระพิไชยยักดิ์ศรีมโหฬารยศ ส่วนราชทินนามสุรินทรฤาไชยมไหสุรยักดิ์ กลับเป็นของตำแหน่งเจ้าเมืองเพชรบุรี (กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๓๒๔) อนึ่งเรื่องนี้ประจักษ์ประภาพิตยากร (๒๕๒๕ : ๑๗๖) ได้กล่าวไว้ว่า ในหนังสือรายงานจังหวัดกาญจนบุรีปรากฏว่า ผู้ว่าราชการสมัยพ.ศ.๒๔๕๘ - ๒๔๖๕) มีราชทินนามว่า "พระสุรินทรฤาชัย" (จันทร์ ชุณหวัดดี) อย่างไรก็ตาม แม้ราชทินนามใหม่ของขุนแผนจะคลาดเคลื่อนไปจากทำเนียบศักดิ์นาโบราณแต่ราชทินนามและตำแหน่งของทั้งสองเมืองนี้ก็มิศักดิ์นาเท่ากัน คือ ๑,๐๐๐ ไร่ (กฎหมายตราสามดวง. เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๓๒๖)

๒ บรรดาศักดิ์เจ้าหมื่น จมื่น และจำ เป็นบรรดาศักดิ์พิเศษที่ใช้อยู่ใน กรมหมาดเล็กเท่านั้น (เวสต์. ๒๕๑๕ : ๕๗)

บรรดาศักดิ์และตำแหน่งหน้าที่ใด สำหรับกองอาทมาตนี้ประจักษ์ พระภาพิทยากร (๒๕๒๕ : ๕๑) กล่าวว่า หมายถึงกองทหารกล้าตายซึ่งทำหน้าที่สอคแนม และสืบราชการลับ

สถานภาพขุนนาง คือ เครื่องกำหนดบทบาทใหม่ที่เลื่อนชั้นทางสังคมให้สูงขึ้น และทำให้บุคคลมีอำนาจมีรายได้ ตลอดจนสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ ดังที่มานพ ถาวรวัฒน์สกุล กล่าวไว้ว่า

...ขุนนางและครอบครัวบุตรหลานบริวารได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานไม่ต้องเสียภาษี มีไพร่ในสังกัดเพื่อควบคุมตามความสูงศักดิ์ ไม่ต้องไปศาลเอง แต่มีสิทธิใช้ทนายไปให้การในศาลแทนและการสืบสวนขุนนาง จะทำได้ต่อเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงอนุญาต ขุนนางมีสิทธิเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ตามลำดับยศศักดิ์ มีสิทธิในการใช้เสมียนทนายรับใช้ใกล้ชิด นอกจากนั้นยังได้รับเครื่องยศเพื่อแสดงฐานะสูงศักดิ์ของตน เช่น หีบหมากเงิน หีบหมากทอง บางทีอาจมี ช้าง ม้า ข้าคน และที่ดิน แต่เครื่องยศเหล่านี้ต้องถวายคืนพระมหากษัตริย์เมื่อขุนนางผู้นั้นออกจากราชการหรือถึงแก่กรรม และขุนนางที่มีความดีความชอบมาก่อน แต่ทำผิดภายหลังโดยมีโทษถึงตาย (ยกเว้นโทษกบฏ) มีสิทธิขอพระราชทานลงโทษได้

(มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. ๒๕๓๖ : ๑๑๔)

ตัวละครในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่เปลี่ยนแปลงสถานภาพจากไพร่ไปเป็นขุนนาง และเชยิบฐานะไปสู่ขุนนางระดับสูงขึ้นก็ได้รับสิทธิประโยชน์ และอำนาจหลายประการ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เมื่อพลายแก้วได้เป็นขุนแผน ก็มีไพร่คอยรับใช้และติดตามจำนวนมาก

ว่าแล้วก็กลับเข้าไปในห้อง	สั่งนางลาวทองพิสมัย
ที่จะไปเที่ยวตระเวนท่านเกณฑ์ไว้	ที่ไปไม่นานจะกลับมา
แล้วจัดแจงแต่งตัวคาดเครื่อง	ถือดาบยาวเอียงจากเคหา
พวกไพร่พร้อมพร้อมทั้งอาษา	ต่างคนขึ้นม้าด้วยทันใด

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๕๓)

ตำแหน่งเจ้าเมืองกาญจนบุรีก็ทำให้ขุนแผนมีอำนาจในการพิพากษาคดีความที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นที่ตนรับผิดชอบ

.....

ดูกลงไปนั่งยังศาลา	กรมการพร้อมหน้าปรึกษาความ
อ้ายพวกขโมยควายผู้ร้ายซัด	ไม่ได้สัศย์ผูกเข้าแล้วเหมียนถาม
ที่หลบลิ้นหนีหายให้คิดตาม	ปรึกษาความสารพัดเป็นสัศย์ธรรม

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๔๖)

"เครื่องยศ" ก็เป็นรางวัลที่ตัวละครได้รับพระราชทานตามสถานภาพใหม่ซึ่งแสดงถึงอำนาจและความสำคัญของขุนนางผู้นั้น เช่น

.....

ขุนแผนให้ไปรั้งกาญจนบุรี	มีเจียดกระบี่เครื่องยศให้คงาม
สัปทนคนโทคาดหมากทอง	ช้างจำลองของประทานทั้งคานหาม
สำหรับใช้ไปรณรงค์สงคราม	ให้สมตามความชอบที่มีมา

.....

ให้เป็นจมีนไวยวรรณถ	หัวหมื่นมหาดเล็กข้างขวา
พระราชทานเครื่องยศและเงินตรา	ปทุมสำนเสื้อผ้าสารพัน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๗๗๕)

การเปลี่ยนสถานภาพบทบาท และเลื่อนชั้นทางสังคมเช่นนี้ นอกจากจะให้อำนาจและสิทธิประโยชน์แก่ขุนนางหลายด้านแล้ว ยังทำให้ผู้นั้นมีหน้ามีตาในสังคม เป็นที่เคารพนับถือและยำเกรงของประชาชนตลอดจนขุนนางในระดับต่ำกว่า ดังคำพูดของขุนช้างที่ว่า

อ้ายพ่อไปเชียงใหม่มีชัยมา	ตั้งตัวตั้งพระยาราชาสีห์
อ้ายลูกเป็นหมื่นไวยท่าไมมี	เห็นภูนี้คนผิวดินโทษทัณฑ์
มันจึงข่มเหงไม่เกรงใจ	จะพึงพาใครได้ที่ไหนนั่น
ขุนนางน้อยใหญ่เกรงใจกัน	ถึงฟ้องมันก็จะปิดให้มิดไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๕๓)

จะเห็นได้ว่าผลกระทบของการให้รางวัลที่ทำให้ตัวละครเปลี่ยนแปลง บทบาทสถานภาพ และชั้นทางสังคมนี้ ล้วนเป็นผลดีต่อผู้ที่ได้รับรางวัล ตลอดจนครอบครัว

และญาติมิตรของผู้นั้นทั้งสิ้น แต่อย่างไรก็ดีผลกระทบดังกล่าวนี้ ก็อาจทำให้เกิดผลเสียต่อระบบราชการ หากว่าผู้นั้นใช้อำนาจในทางที่ผิด ซึ่งผู้ที่จะได้รับผลกระทบในทางที่ไม่ดีโดยตรงก็คือประชาชนธรรมดาที่บังเอิญมาเป็นคู่อริของขุนนาง ดังเช่นขุนช้างที่ต้องฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติว่ายนํ้าเข้าไปถวายฎีกาต่อพระพันวษาเพราะเหตุที่เกรงว่า อำนาจของขุนแผนและพลายงามจะมีผลทำให้ลิดีความไม่ได้รับการพิจารณา จนทำให้ถูกลงโทษด้วยการเขียน ๓๐ ที (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๕๔)

๑.๑.๒ การเปลี่ยนแปลงสถานภาพ บทบาท และชั้นทางสังคมที่ต่ำลง

ในขณะที่การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล ทำให้ตัวละครเปลี่ยนแปลงสถานภาพ บทบาท และเลื่อนชั้นทางสังคม ซึ่งส่งผลให้ผู้นั้นได้รับผลกระทบในทางที่ดี ดังกล่าวมาแล้ว การควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษในบางกรณี ก็ส่งผลกระทบต่อตัวละครเปลี่ยนแปลงสถานภาพ บทบาท ตลอดจนลดชั้นทางสังคมซึ่งทำให้ต้องสูญเสียผลประโยชน์ต่าง ๆ เช่นกัน

โยเนโอะ อิชิอิ (๒๕๑๔ : ๒๔) ได้กล่าวถึงสถานภาพของประชาชนไทยในอดีตไว้ว่า จำแนกออกเป็น ๔ สถานภาพ คือ เจ้า ขุนนาง ไพร่ และทาส ซึ่งชนชั้นเจ้าคือ พระบรมวงศานุวงศ์ ผู้สืบเชื้อสายมาจากพระมหากษัตริย์ มีตำแหน่งลดหลั่นกันตามหลักการสืบราชสกุล สำหรับขุนนางก็มีสถานภาพแตกต่างกันตามฐานะในระบบราชการอันประกอบไปด้วยยศ ราชทินนามตำแหน่ง และศักดิ์นา ส่วนชนชั้นไพร่และทาสนั้นเป็นชนชั้นที่ไม่มีอิสรภาพในตัวเอง โดยจะต้องอยู่ใต้อาณัติของ "นาย" ที่อาจจะเป็นพระมหากษัตริย์ ขุนนาง หรือมูลนายอย่างใดอย่างหนึ่งตลอดชีวิต ดังนั้นจึงอาจแบ่งพลเมืองออกเป็น ๒ ชั้นใหญ่ ๆ ได้ คือนายซึ่งเป็นชนชั้นปกครอง และไพร่ผู้ซึ่งอยู่ใต้ปกครอง

พระทัยนํ้า ขุนแผนและครอบครัวของขุนไกร เป็นตัวละครที่ได้รับผลกระทบจากการลงโทษทำให้สถานภาพ บทบาท และชั้นทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้ตัวละครสูญเสียอำนาจ เกียรติยศสิทธิประโยชน์ ตลอดจนโอกาสที่จะประสบความสำเร็จในชีวิตและหน้าที่การงาน โดยพิจารณาได้ตามลำดับดังนี้

พระทัยนํ้า ถูกลงโทษด้วยการถอดยศลงเป็นไพร่เฝ้าประตูเพราะพ่ายแพ้ต่อกองทัพเชียงใหม่จนกระทั่งถูกจับไปขังคุก ทำให้เสื่อมเสียเกียรติยศมาถึงพระพันวษา ก่อนที่จะถูกถอดยศนั้นพระทัยนํ้ามีสถานภาพเป็นขุนนางระดับสูง ตำแหน่งเจ้ากรมจางวางอาสาหกเหล่า ฝ่ายซ้าย หรือฝ่ายทหาร มีราชทินนามว่า ออกญาสีหราชเดโชชัย อภัยพิริยปรากฏกรมพายุ ศักดินา ๑๐,๐๐๐ ไร่ สถานภาพดังกล่าวทำให้พระทัยนํ้ามีบทบาททางการเมืองอย่างมาก โดยเป็นถึงแม่ทัพชั้นหนึ่งที่ระวังรักษาบริเวณ "ทัยนํ้า" ขณะที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินไปประทับนอกพระราชวัง

ดังนั้น โทษที่พระทัยน้ำได้รับจึงส่งผลกระทบต่อโดยตรงทำให้พระทัยน้ำเปลี่ยนสถานภาพจากขุนนางซึ่งเป็นชนชั้นสูง ไปสู่สถานภาพของไพร่ซึ่งเป็นชนชั้นต่ำของประเทศ สูญสิ้นอิสรภาพ บทบาททางการเมือง ตลอดจนสูญเสียสิทธิประโยชน์ทั้งมวลที่พึงได้จากสถานภาพเดิม

นอกจากพระทัยน้ำแล้ว ขุนแผนก็เป็นตัวละครอีกผู้หนึ่งที่ได้รับผลกระทบของการลงโทษทำให้บทบาททางการเมืองเปลี่ยนแปลงไป สังเกตได้จากตอนที่ขุนช้างใส่ความว่าขุนแผนหนีเวรและปิ่นกำแพงวังนั้น พระพันวษาทรงพิโรธอย่างหนักถึงกับตำหนิว่า ขุนแผนมีโทษประหารชีวิตแต่เพราะเคยทำความดีความชอบ จึงลดโทษลงเหลือเพียงให้ไปตระเวนด่านและห้ามเข้าเฝ้าจนกว่าจะมีศึกสงคราม

การลงโทษเช่นนี้มิได้ส่งผลกระทบต่อสถานภาพ และชั้นทางสังคมของขุนแผน เพราะขุนแผนก็ยังมีบรรดาศักดิ์และราชทินนามเหมือนเดิม สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปก็คือ "บทบาท" หรือ "หน้าที่" ซึ่งแต่เดิมนั้นขุนแผนแสนสะท้านมีตำแหน่งเป็นปลัดซ้ายในกรมตำรวจภูบาล (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๒๒๖) ตำแหน่งนี้มีหน้าที่ผลัดเปลี่ยนเข้าเวรกับข้าราชการสังกัดกรมตำรวจในขวาและกรมตำรวจนอกซ้ายขวา อีกทั้งยังต้องตามเสด็จคอยอารักขาพระมหากษัตริย์ขณะที่เสด็จพระราชดำเนินไปในที่ต่าง ๆ (ตำราราชเสวก ครึ่งกรุงเก่า. ๒๕๓๗ : ๑๕-๒๓)

จะเห็นได้ว่าพระพันวษามีได้ถอดถอนบรรดาศักดิ์ ตลอดจนราชทินนามของขุนแผน เชื่อได้ว่าขุนแผนยังคงสถานภาพเดิมเพียงแต่ลดบทบาททางการเมืองลงไปเป็นอันมาก ซึ่งมีผลกระทบต่อขุนแผนขาดโอกาสที่จะรับใช้ใกล้ชิดพระพันวษา การที่จะแสดงให้เห็นถึงความสามารถของตนก็หมดสิ้นลง ดังนั้นจึงปิดโอกาสที่จะเจริญก้าวหน้าในอาชีพการงานเว้นเสียแต่จะมีโอกาสอาสาศึกเท่านั้น

นอกจากตัวละครที่ถูกลงโทษจะได้รับผลกระทบโดยตรงจนทำให้สถานภาพ บทบาท และชั้นทางสังคมเปลี่ยนแปลงไปในทางต่ำลงแล้ว บางกรณีครอบครัวของบุคคลนั้นก็อาจได้รับผลกระทบดังกล่าวนี้ด้วย ตัวอย่างเช่น ครอบครัวของขุนไกรซึ่งหัวหน้าครอบครัวถูกพระพันวษาลงโทษประหารชีวิตและริบราชบาทว์ ทำให้บุตรภรรยาต้องถูกลดชั้นทางสังคมและเปลี่ยนสถานภาพเป็นไพร่แล้ว

ก่อนที่ขุนไกรจะถูกลงโทษนั้นนางทองประศรีมีสถานภาพเช่นเดียวกับภรรยาขุนนางทั่วไป คือ ถือศักดินาถึงหนึ่งของศักดินาสามีตามบรรดาศักดิ์ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๓๑๕) ผลกระทบนี้ตกแก่นางทองประศรี คือการสูญเสียสิทธิประโยชน์

เกียรติยศ อำนาจ ตลอดจนทรัพย์สินและข้าไท ซึ่งได้มาจากสถานภาพเดิมของนางและสามี ส่วนพลายแก้วนั้น สถานภาพของบุตรขุนนางทำให้มีโอกาสได้ถวายการรับใช้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ หากทำตนเป็นที่โปรดปรานหรือมีความสามารถในการปฏิบัติหน้าที่จนพระมหากษัตริย์เห็นสมควรให้รับราชการสืบตระกูลบิดาได้ ก็จะทรงกรุณาโปรดเกล้าฯให้เลื่อนยศสืบตำแหน่งบิดา (ส. พลายน้อย. ๒๕๓๗ : ๗-๘) ดังนั้นโทษที่ขุนไกรได้รับจึงส่งผลกระทบต่อพลายแก้วอย่างรุนแรง นอกจากจะเปลี่ยนสถานภาพและลดชั้นทางสังคมแล้วยังปิดโอกาสที่จะเลื่อนฐานะของตนเองอีกด้วย

ผลกระทบของการให้รางวัลและการลงโทษด้วยการลด และถอดถอนยศตำแหน่งในข้อนี้ นอกจากจะเกิดผลดีต่อการควบคุมทางสังคมแล้ว ในทางการปกครอง การเพิ่มยศถอดถอนยศซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนสถานภาพของขุนนางอยู่เสมอนี้ ทำให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงาน เพราะตำแหน่งของขุนนางสำคัญหากมีการเปลี่ยนแปลง ย่อมทำให้ไม่มีขุนนางคนใด ตำแหน่งใดสามารถอ้างได้ว่าตนเองเป็นคนสำคัญของแผ่นดิน (ธีรวัฒน์ ฅ ป้อมเพชร. ๒๕๒๕ : ๑๘๘ - ๑๘๙) ดังเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททองซึ่งวันวลิตบันทึกไว้ว่า

.....ทรงเปลี่ยนตัวขุนนางที่มียศศักดิ์สูงสุดของประเทศบ่อย ๆ จนไม่มีขุนนางคนใดแน่ใจในตำแหน่งหน้าที่ของตน และบรรดาผู้ปกครองมณฑลและเจ้าเมืองสำคัญ ๆ ก็ถูกบังคับให้อยู่ในกรุงศรีอยุธยาและต้องเข้าเฝ้าในพระราชวังทุกวัน....นี่เป็นวิธีการซึ่งพระองค์รักษาสวัสดิภาพของพระองค์และราชบัลลังก์ไว้.....

(ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๕. ๒๕๑๓ : ๒๕๗)

๑.๒ ผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร

การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล เป็นวิธีการที่มีจุดประสงค์ให้ผู้รับเกิดความพึงพอใจในรางวัลที่ได้ และเกิดกำลังใจที่จะแสดงพฤติกรรมที่สังคมพึงประสงค์ต่อไป ส่วนการลงโทษก็ประสงค์ให้ผู้ถูกลงโทษรู้สึกเจ็บปวด ทุกข์ทรมาน และหลายจำจนไม่กล้าแสดงพฤติกรรมเบี่ยงเบนอีก จุดมุ่งหมายที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ เพื่อให้สมาชิกในสังคมได้เห็นถึงผลดีของการแสดงพฤติกรรมทั้งที่สังคมพึงประสงค์ และโทษของการแสดงพฤติกรรมเบี่ยงเบนอันจะเป็นผลต่อการเลือกแสดงพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม อย่างไรก็ตามการให้รางวัลและการลงโทษบางกรณีก็ให้ผลกระทบตรงกันข้ามกับหลักการที่ควรจะเป็น จนทำให้เกิดปัญหาต่อสังคมและระบบการควบคุมซึ่งผู้วิจัยจะนำมาอภิปรายดังต่อไปนี้

๑.๒.๑ ความสุขและความชื่นชมยินดี

การที่ผู้รับรางวัลมีความสุขและชื่นชมยินดีในรางวัลที่ได้รับนั้น เป็นผลกระทบที่เป็นไปตามความคาดหวัง เพราะตราบโคที่สมาชิกของสังคมพึงพอใจ ย่อมปรารถนาที่จะแสดงพฤติกรรมที่สังคมพึงประสงค์ ซึ่งความสุขและความชื่นชมยินดีนั้นเห็นได้หลายครั้งเมื่อตัวละครได้รับรางวัล ดังเช่นตอนที่ขุนแผนและพลายงามได้รับพระราชทานรางวัลจากพระพันวษา

ขุนแผนพลายงามความยินดี	ถวายบังคมอยู่ที่กลางสนาม
ด้วยทรงพระกรุณาสง่างาม	คนผู้คูหลามไปทั้งวัง

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๑)

นอกจากผู้ได้รับรางวัลจะมีความรู้สึกนึกคิดเช่นนี้แล้ว ครอบครัวของผู้นั้นก็ได้รับผลกระทบนี้ด้วย ดังตัวอย่างตอนที่พลายชุมพลได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงนายฤทธิ์

ครานั้นหลวงนายได้ประทาน	แสนสำราญยิ้มย่องมองใส
ให้ข้าคนขนของไปทันใด	พระนายไวยนำหน้าออกมาปล้น
ถึงบ้านบอกบิดาหาข่าว	ต่างดีใจปรีดิ์เปรมเกษมสันต์
ทั้งวงศ์ญาติขึ้นบานสำราญครัน	อยู่เป็นสุขทั่วกันแต่นั้นมา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๘๕)

ตอนที่ขุนแผนได้รับพระราชทานอภัยโทษนั้น ลาวทองพลอยได้รับอิสระไปด้วยจึงยินดีอย่างยิ่ง ดังคำประพันธ์

ลาวทองได้ฟังรับสั่งโปรด	ปราโมทย์ยินดีจะมีไหน
ถวายบังคมลามาทันใด	ออกไปกราบลาหม่อมป้าไต่

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๑๒)

ความสุขที่ตัวละครได้รับจากรางวัลนี้ ส่งผลสืบเนื่องให้ตัวละครรู้สึกสำนึกในบุญคุณของผู้ให้รางวัลและผู้มีส่วนทำให้ตนได้รับรางวัล ดังตัวอย่าง นักโทษ ๓๕ คนที่สำนึกในบุญคุณของขุนแผน

ชวนกันกินของรื่องโมทนา   ตั้งแต่เช้าวันนี้จะเป็นสุข
ถ้าหากพ่อไม่ขอลออกจากคุก   ก็สิ้นคิดติดกรูกจนตายไป
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๑๐)

ความสุข ความชื่นชมยินดี และผลพลอยได้ดังกล่าวข้างต้นนี้ เป็นผลกระทบในทางที่ดีของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล ซึ่งมีส่วนสำคัญที่ทำให้วิธีการนี้นำมาใช้ควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานอย่างได้ผล

๑.๒.๒ ความทุกข์

ผลกระทบของการลงโทษที่สังคมคาดหวังประการหนึ่ง คือทำให้ผู้ถูกลงโทษรู้สึกทุกข์ใจ เพื่อให้ผู้นั้นไม่ปรารถนาที่จะแสดงพฤติกรรมที่สังคมไม่พึงประสงค์ จากการวิเคราะห์ผลกระทบของการลงโทษในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนทำให้ผู้วิจัยพบว่า นอกจากผู้ถูกลงโทษจะรู้สึกทุกข์ใจเสียใจแล้ว ครอบครัวและญาติมิตรของผู้นั้น ตลอดจนผู้อยู่ได้ การปกครองและประชาชนที่มีส่วนรับรู้ก็ได้รับผลกระทบดังกล่าวเช่นกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ขุนช้างถูกลงโทษจำคุกเพื่อรอการประหารชีวิต รู้สึกทุกข์ทรมานอย่างยิ่ง

จะกินได้แต่ละคำเอาน้ำกลั้ว   คิดถึงตัววางขามข้าวเฝ้าสะอื้น
วันทองปลอมว่าอุตสาห์กลืน   ชินใจกินเถิดพ่อพอมิแรง

.....

แล้วสิ้นหัวบอกพลันเท่านั้นเถิด   ประคักประเคิดที่นังก้อย่าหักโหม
คิดถึงตัวขึ้นมาน้ำตาไซม   โดมกอดคอกรรยาแล้วว่าวน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๓๔)

เมื่อสร้อยฟ้าถูกลงโทษด้วยการเนรเทศก็รู้สึกเศร้าโศกแสนสาหัสเพราะวิตกถึงความลำบากและทุกข์ใจที่ต้องจากสามีอันเป็นที่รักไป

คิดถึงผัวคิดถึงตัวจะตกยาก   จะจำจากเปลี่ยวจิตคิดหวนไหว
คิดถึงเคยชื่นกับหมั้นไว   ยิ่งคิดไปเพียงจะคืนสิ้นชีวิต

นางแข็งขืนกลืนโศกกำสรดไว้   จะอยู่ซ้ำไม่ได้ด้วยกลัวผิด
 เพราะโทษทัณฑ์ตัวนั้นถึงชีวิต   ต้องจำจิจจำจากจะพรากไป
 (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๔๘)

เมื่อขุนไกรถูกลงโทษด้วยการประหาร ประจาน และริบราชบาทว์ ทำให้ครอบครัว
 เศร้า โศกเสียใจเป็นอันมาก

เหลียวหน้ามาเห็นเจ้าพลายแก้ว   รู้แล้วหรือพ่อนั้นสังขาร์
 เจ้ากำพร้าพ่อแล้วแก้วแม่อา   พलगอกคดถูกยาเข้าจาบัลย์
 เจ้าพลายแก้วสะอึกสะอื้นอ่อน   ไม่หลับนอนกินแต่จะโศกคัลย์
 ทองประศรีแสนเศร้าเฝ้ารำพัน   กรรมทันแล้วจะทำฉันใดดี
 (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๓๐)

นอกจากบุคคลที่ถูกลงโทษและครอบครัวจะได้รับความทุกข์ ความเศร้าโศกเสียใจ
 แล้ว ในตอนประหารวันทองก็ได้สะท้อนให้เห็นว่า ประชาชนทั่วไปก็ได้รับผลกระทบเช่นนี้
 ด้วย ดังคำประพันธ์

ฝูงคนมาดูอยู่ที่นั่น   ไม่อาจกลั้นโศกได้ร้องไห้สิ้น
 ทั้งหนุ่มสาวเฒ่าชราหน้าตาริน   ได้ยินแต่ร้องไห้พิโรครวญ
 คังปำรังประคังด้วยลมกล้า   พัดสาขากิ่งก้านสะท้านป่วน
 ที่ใจอ่อนเป็นลมล้มชบชวน   ด้วยเห็นจวนตะวันบ่ายลงชายไพร
 (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๖๕)

เป็นที่น่าสังเกตว่าในขณะที่ผู้ถูกลงโทษ ญาติมิตรและประชาชนทั่วไป รู้สึกเศร้าโศก
 เสียใจกับเหตุการณ์ประหารวันทอง แต่พระพันวษาผู้ตัดสินลงโทษนางกลับมิได้ร่วมรับรู้
 ความรู้สึกนี้แม้แต่น้อย สังเกตได้จากน้ำเสียงของพระองค์ตอนที่มื่นไวหรือพลายงามเข้าไป
 ทูลขอพระราชทานอภัยโทษให้วันทอง

ฉิกระไรอายนี้ช่างพากเพียร   เขาม่าแม่มันยังเวียนเข้ามาหา
 จิงตรัสถามว่าอายไวไปไหนมา   อีวันทองเขาม่าแล้วหรือยัง
 (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๘๐)

การแสดงออกของพระพันวษาเช่นนี้ควมมน จิตรจ้านงค์ (๒๕๒๘ : ๑๒๒) วิจารณ์ว่า "พระพันวษาเป็นตัวละครที่มีอารมณ์ร่วมกับความทุกข์ร้อนของตัวละครตัวอื่นน้อยที่สุด คือขาดความเห็นอกเห็นใจและไม่มีความละเอียดอ่อนในด้านมนุษยธรรมอย่างประหลาด" ประเด็นนี้ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การที่พระพันวษาไม่รู้สึกรำลึกเสรำโศกทุกข์ร้อนไปกับผลการลงโทษของพระองค์นั้นอาจเป็นเพราะเหตุผล ๒ ประการ ประการแรก เพราะพระองค์มีความรู้สึกละเลยชินกับเหตุการณ์ดังกล่าวซึ่งสืบเนื่องมาจากการเป็นผู้ตัดสินลงโทษอยู่เป็นประจำ อีกประการหนึ่งเป็นเพราะพระองค์มีสถานภาพเป็นพระมหากษัตริย์ซึ่งมีหน้าที่หลักในการรักษาพระราชอำนาจของพระองค์ การร่วมเสรำโศกเสียใจ หรือแสดงออกถึงความรู้สึกเช่นนี้ ย่อมทำให้ภาพลักษณ์ของพระองค์กลายเป็นผู้ขาดความเด็ดขาด และปราศจากความมั่นคงในการตัดสินพระทัยซึ่งเป็นการบั่นทอนพระราชอำนาจของพระองค์ จนเกิดผลเสียต่อการปกครอง ดังคำกล่าวของแม็กเคียวิลลี (Machiavelli) ที่ว่า "การกระทำสิ่งใดที่ทำให้ผู้มีอำนาจ มีอำนาจน้อยลง เด็ดขาดลดลง และไม่มั่นคง สิ่งนั้นคือ ความเลว" (ณรงค์ศักดิ์ ธีระวงษ์, ๒๕๓๐ : ๒๗๒)

๑.๒.๓ ความวิตกกังวลและหวาดกลัว

ผลกระทบของการลงโทษอีกประการหนึ่ง นอกจากความรู้สึกเสรำโศกเสียใจ ก็คือความวิตกกังวล และหวาดกลัวในโทษที่ตนเองจะได้รับอีกด้วย ดังเช่นที่นางศรีประจัน ขยายกลอยขยายสา และนางเทพทองหวาดกลัวอาญา ตลอดจนการขึ้นโรงขึ้นศาลเพราะการร่วมกันกระทำผิดด้วยการหลอกลวง บังคับขืนใจวันทองให้กระทำผิดประเวณี ดังคำประพันธ์

เทพทองคำหมากทึงสากโผง	ตายโหงจริงแล้วอ้อพ่อข้าไหว
กรรมเอี้ยกรรมกรรมทำอะไร	จะแก้ไขอ้อคำเป็นสำนวน
เกิดมาแต่่น้อยจนพินหัก	รู้จักแต่ทำนากับทำสวน
ปลุกเผือกปลุกมันนั้นรดพรวน	จนจวนจะตายท่ามาค้าความ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๑๐ : ๓๐๓)

ฝ่ายว่าขยายกลอยพลอยตกใจ	พลัดตกบันไคเคินขาแฉ
นมยานพืดพุงยุงหย่าเป	เงิ่นบนเรือนท่านเทพทอง

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๑๐ : ๓๐๓)

ครานั้นศรีประจันผู้มารดา   ฟังว่าปากแห่งแสงขน
 ทั้งกลัวทั้งทุกข์ให้ลูกตน   ยกกันกระแทกฟากปากสั่นงก
 (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๓๐๖)

ตอนที่พระพันวษาลงโทษขุนนางที่ไม่กล้าอาสาออกรบด้วยการตรัสบริภาษ และ
 คาคโทษนั้น ก็ทำให้ขุนนางเกิดความวิตกกังวลอย่างยิ่ง ดังคำประพันธ์

พระหมื่นศรีว่าออพลายงามเอ๋ย   รบพุ่งเราจะเคยก็หาไม่
 วันนี้พระองค์ผู้ทรงชัย   ตรัสได้ตามทั่วทุกตัวตน

ถ้าไม่มีผู้ใดใครอาสา   พ่อเห็นว่าพรงนี้ไม่เป็นส่ำ
 จะพากันวุ่นวายตายระย้า   หน้าคำอยู่ทั่วทุกตัวตน
 (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๓๐๖)

นอกจากตัวละครจะวิตกกังวลในโทษทางอาญาแล้ว ความกลัวถูกนินทาว่าร้ายก็
 ปรากฏให้เห็นหลายครั้ง เช่น นางพิมเกรงว่าจะถูกติฉินนินทา ที่ทำสู้กับพลายแก้วจึงพยายาม
 ห้ามปราม

ถ้าเจ้าแก้วขอแล้วคุณแม่ให้   น้องคือใจได้พ่อมาเป็นคู่
 ทำผู้สูหาซ่านี่กลัว   ความชั่วติฉินไม่ยินดี
 (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๘)

ขุนแผนกลัวว่าตำรวจจะนินทาว่าร้ายตนเองที่มีได้ต้อนรับเป็นอย่างดี จึงปลอบใจ
 วันทองให้คลายเศร้าโศก และจัดเตรียมอาหารมาต้อนรับ

ฟังคำผัวว่าอย่าร้องไห้   ตำรวจเขาได้มาถึงบ้าน
 ข้าวปลาหาทำอย่ารำคาญ   เขาอดจะประจานให้เจ็บใจ
 (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๗๗)

ขุนช้างสั่งบ่าวไพร่ให้จัดหาของดีมีราคาเพื่อประกอบเครื่องกัณฑ์   ด้วยกลัวว่า
 จะถูกนินทาที่ตระหนี่ถี่เหนียวในการทำบุญ

สัมสูกถูกไม้ไผ่ของสวน ให้ถั่วถั่วถูกแพงก็ไม่ว่า
 อย่างทำใจทมิฬเขานินทา เขานับหน้าว่ากูเป็นผู้ดี
 (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๕)

ความวิตกกังวลและความหวาดกลัวในโทษภัยที่จะได้รับนี้ แม้จะทำให้ตัวละคร
 ปราศจากความสุข แต่ทว่าในแง่ของการควบคุมทางสังคมแล้ว นับว่ามีประโยชน์อย่างยิ่ง
 เพราะหากสมาชิกของสังคมมีความรู้สึกเช่นนี้ ก็ย่อมพยากรณ์ได้ว่า การแสดงพฤติกรรมที่
 ขัดต่อความต้องการของสังคมน่าที่จะลดลง เพราะสมาชิกไม่กล้ากระทำความผิดนั่นเอง

๑.๒.๕ ความโกรธแค้น

ด้วยเหตุที่ตัวละครคือภาพจำลองของมนุษย์ปุถุชนดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าเมื่อตัวละคร
 ถูกลงโทษแล้วจะเกิดความรู้สึกโกรธแค้นผู้ที่ลงโทษตนเอง ดังตัวอย่างจากเสภาเรื่องขุนช้าง
 ขุนแผนต่อไปนี้

ทหารไทยที่ถูกเชียงใหม่จับมาจำคุกไว้รู้สึกโกรธแค้นผู้คุมที่ลงโทษเขียนตีพวกตน
 อย่างเหี้ยมโหด

มันใช้จับจ่ายห่วยล่อหลัง	เหลือกำลังข้าวเข้าเป็นข้าวคำ
หลังถูกกว่าร้อยรอยระยำ	พระท่ายน้ำจ้ำกรบทุกคืนวัน
ทั้งเจ็บใจเจ็บเนื้อเหลือพรรณนา	คิดจะมาตัวเสียให้อาสน์
เคชะบุญเจ้าประคุณขึ้นมาทัน	พ่อหนุ่มน้อยคนนั้นนั่นลูกใคร

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๗๕)

เดรขवादโกรธแค้นพลาชชุมพลที่ลงโทษตนด้วยการใช้กระบี่ฟันหน้าผาก

เหลือบแลเห็นแผลหน้าผากยับ	รอยเมื่อชุมพลจับลับด้วยกระบี่
นูนโกรธขึ้นมาพลันในทันที	มีงคิดจะเล่นให้เห็นกัน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๕๕)

ส่วนสร้อยฟ้าก็โกรธแค้นพลาชชุมพล ซึ่งมีส่วนสำคัญที่ทำให้ตนเองถูกลงโทษ
 เพราะเป็นผู้จับได้ว่าตนเองทำเสน่ห์พลาชงาม

ครานั้นสร้อยฟ้ามารศรี	ฟังเถรยินดีหัวเราะว่า
ด้วยอาฆาตขุมพลแต่ไรมา	พอเถรว่าก็เหมือนเกาเข้าที่คัน
ถ้าคุณฆ่าอ้ายขุมพลคนนี้ได้	จะขอบคุณเหมือนให้ไปสวรรค์
คุณจะทำสิ่งใดจะให้ปิ่น	เว้นแต่ดาวเดือนตะวันแดงใจ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐: ๑๐๕๘)

ขุนแผนก็โกรธแค้นขุนช้างที่นอกจากจะชิงนางวันทองไปแล้ว ยังทำให้ตนเองถูกพระพันวษาลงโทษอีกด้วย

แสนแค้นเคืองใจไอ้ขุนช้าง	ใจกระด้างกระเคืองคิดให้คิดล่า
มันชิงวันทองไปอ้ายใจคำ	แต่สักคำมิได้ว่าให้เคืองใจ
มิหนำยังฆ่าทุยแวง	เสียดแทงเอาลาวทองมันทำได้
ไม่แก้แค้นก็จะแค้นคั่งบรรลัย	เออกระไรเห็นรักกลับหักราน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐: ๓๖๕)

ความรู้สึกโกรธแค้นของนักโทษและเถรชวาค้นนั้นเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นแก่ผู้ลงโทษตนเองโดยตรง แต่ในกรณีของสร้อยฟ้ากับขุนแผนนั้นผู้ลงโทษคือ พระพันวษา แต่จะเห็นได้ว่าตัวละครมิได้แสดงความรู้สึกโกรธแค้นพระองค์เลยแม้แต่น้อย ประเด็นนี้ชี้ให้เห็นว่าตัวละครยอมรับอำนาจอันชอบธรรมของพระมหากษัตริย์ในอันที่จะลงโทษประชาชนของพระองค์ แม้ว่าผู้้นจะมีได้กระทำความผิด และพระองค์มิได้สอบสวนให้กระจ่างชัดก็ตาม

นอกจากตัวละครจะระบายความโกรธแค้นของตนกับผู้มีส่วนผลักดัน ให้ตนได้รับโทษแล้ว ยังเห็นว่าสาเหตุที่ถูกลงโทษทั้งที่ไม่มีผิดเพราะ "เวรกรรม" ดังความคิดของขุนแผนที่ว่า

อนิจจาอ้ายขุนช้างช่างร้ายรัก	เฝ้าแต่ควักดวงใจเอาไปเสีย
มันเป็นน้ำมิตรมันผิดเมีย	แกล้งทำเยี่ยงทรยศขบใจ
ยังมีหน้าฆ่าไปทุยแวง	ว่าปิ่นกำแพงพาราออกมาได้

เป็นคราวเคราะห์เพราะกรรมนำพระทัย เผลอผู้มีให้ไต่ถามความจริงจึง

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐: ๓๓๒)

จะเห็นได้ว่าความรู้สึกโกรธแค้นนี้ เป็นผลกระทบให้ทางที่ไม่ดีทั้งแก่ผู้ลงโทษและระบบการควบคุม เพราะเมื่อใดที่บุคคลมีความรู้สึกโกรธแค้น ก็ย่อมปรารถนาที่จะแก้แค้น ทำให้เหตุการณ์ที่เกิดตามมาร้ายแรงไม่น่าพึงปรารถนา ดังเหตุการณ์ที่นักโทษล้างแค้นผู้คุม ด้วยการสังหารอย่างโหดเหี้ยม (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๘๒) ส่วนเกรงขามก็แปลงเป็นจระเข้อาละวาดฆ่าคนจำนวนมากเพียงเพราะหวังจะแก้แค้นพลายชุมพลเท่านั้น (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๕๘-๑๐๗๒)

๑.๒.๕ ความคับข้องใจ

การให้รางวัลจะเป็นวิธีการควบคุมทางสังคมที่ดีและมีประสิทธิภาพ ถ้าหากรางวัลนั้นสอดคล้องกับความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ และผู้รับมีความต้องการในรางวัลนั้น ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นก็ย่อมเป็นไปได้อย่างแน่นอน แต่ถ้ารางวัลนั้นไม่เป็นที่พึงปรารถนาของผู้รับ ผลกระทบที่เกิดขึ้นก็ย่อมจะตรงกันข้าม กล่าวคือ ทำให้เกิดความอึดอัดคับข้องใจ และปัญหาอื่น ๆ ตามมา ดังตัวอย่างที่พระพันวษาประทานสร้อยฟ้าเป็นรางวัลแก่พลาญงามเพราะความดีความชอบที่ชนะศึกเชียงใหม่เมื่อพระพันวษาบอกกล่าวกับขุนแผน ขุนแผนก็เกิดความรู้สึกอึดอัดคับข้องใจ เพราะไม่ปรารถนาที่จะให้พลาญงามมี "เมียสองต้องห้าม" ดังคำประพันธ์

ลูกทูลว่าเมียมีชื่อศรีมาลา	รับสั่งว่ามีอีกก็มีได้
ให้มีตราหาเจ้าคุณมารกรุงไกร	จะโปรดให้แต่งงานศรีมาลา
มาเกิดเป็นเมียสองไม่ต้องใจ	จะทานทัชชัคพระทัยก็ไม่กล้า
คุณพ่อของจงได้เมตตา	อย่าว่าลูกกลับกลอกทำนอกใจ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๐๐)

จะเห็นได้ว่าความรู้สึกนึกคิดของตัวละครที่ได้รับผลกระทบจากการควบคุมทางสังคม ด้วยการให้รางวัลและการลงโทษนั้น มีทั้งผลดี ผลเสีย เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์ ต่อระบบการควบคุมทางสังคม ผลดีคือ ทำให้ตัวละครมีความสุขที่ได้รับรางวัล ทำให้เกิดกำลังใจในการปฏิบัติตามความต้องการของสังคม ส่วนผลเสียต่อตัวละคร คือ ทำให้เกิดความทุกข์ หวาดกลัว และวิตกกังวล ซึ่งประเด็นนี้มีประโยชน์ต่อระบบการควบคุมทางสังคม เพราะทำให้เกิดความเข็ดหลาบ และเกรงกลัวไม่กล้ากระทำพฤติกรรมเบี่ยงเบน อย่างไรก็ตามก็ยังมิบังกรณณ์ที่ผลกระทบที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลเสียทั้งแก่ตัวละคร และระบบการควบคุมทางสังคมเช่น ความโกรธแค้น และความรู้สึกอึดอัดคับข้องใจ ดังที่อภิปรายมาแล้ว

๑.๓ ผลกระทบต่อพฤติกรรมของตัวละคร

พฤติกรรม คือ การแสดงออกมมนุษย์ทั่วไป อาจออกมาในรูปแบบใดก็ได้และเชื่อว่า มีมาจากสาเหตุหลายประการ เช่นเกิดจากความต้องการของมนุษย์ เกิดจากอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม และเกิดจากการประสมประสานระหว่างความต้องการของมนุษย์กับอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม เป็นต้นซึ่งสกินเนอร์ (Skinner) นักจิตวิทยาพฤติกรรมนิยม ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับสาเหตุของพฤติกรรมมนุษย์ไว้ประการหนึ่งว่า "พฤติกรรมมนุษย์เกิดขึ้นเพราะถูกควบคุมโดยเงื่อนไขของการเสริมแรง และการลงโทษ เมื่อใดที่ผลของการกระทำเป็นที่พอใจ จะเป็นส่วนเสริมแรงให้กระทำเช่นนั้นต่อไป หากผลที่กระทำไม่พึงพอใจ ก็จะเป็นตัวการให้หยุดยั้งพฤติกรรมนั้น" (ณรงค์ เส็งประชา. ๒๕๓๐ : ๗๒) เพราะฉะนั้นจึงเป็นความจริงที่ว่า การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ จะต้องส่งผลกระทบทำให้ตัวละครเกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ซึ่งตามหลักการแล้วก็ควรจะเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์ แต่เนื่องจากบางกรณีการให้รางวัลของผู้มีอำนาจก็อาจจะเป็นไปอย่างไร้ขอบเขต หรือการลงโทษที่อาจมีลักษณะตี-หย่อนเกินไป ตลอดจนอาจมีลักษณะที่รุนแรงไร้เหตุผลเหล่านี้มีส่วนที่ส่งผลกระทบให้ตัวละครเกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ที่ผิดไปจากความคาดหวังของสังคม ดังที่ผู้วิจัยจะนำมาอภิปรายโดยลำดับ

๑.๓.๑ พฤติกรรมก้าวร้าว

ความก้าวร้าว (Aggression) เป็นปฏิกิริยาที่ตอบสนองความคับข้องใจ เพื่อเป็นการลดความเครียดภายในจิตใจ ซึ่งอาจแสดงออกมาเป็นความรู้สึกนึกคิด คำพูด หรือพฤติกรรมที่มีลักษณะก้าวร้าว คู่กัน โหดร้ายป่าเถื่อนหรือวิปริต การแสดงออกดังกล่าวมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อทำลายหรือ ทำร้ายบางสิ่งบางอย่าง ซึ่งอาจรุนแรงถึงขั้นฆาตกรรม

ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผนได้สะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบของการลงโทษหลายครั้งที่ทำให้ผู้ลงโทษเกิดความคับข้องใจ โกรธแค้น หรือเกลียดชัง จนกระทั่งแสดงพฤติกรรมที่ก้าวร้าวออกมาในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

เมื่อขุนแผนลงโทษวันทองที่หึงหวงและโต้เถียงตนเองด้วยการตำหนิ และขู่ว่าจะลงโทษนั้น วันทองตกอยู่ในสภาพที่มีความเครียดในจิตใจอย่างสูง การลงโทษเช่นนี้เป็นการซ้ำเติมให้นางคับข้องใจยิ่งขึ้น ฉะนั้นผลกระทบที่เกิดขึ้นในทันทีก็คือ การแสดงกิริยาจากก้าวร้าวของวันทอง

ได้แต่เพียงอิกาลีเมือง
 ถ้าได้ตีไปกว่านี้อย่านึกปอง
 ถึงพันวันทอง ไปก็ไม่ช้า
 อีลาวมันจะสับขั้วระขำ
 ว่าพลาง โจนขึ้นบนสะพาน
 สิ่งไรมิให้เป็นราศี

ยังตั้งเรื่องประหนึ่งจะทูปดอง
 จะลงรองรับที่กลางเป็นอ่างน้ำ
 จะเป็นเชิงสับปลาทุกเช้าค่ำ
 สิ้นบุญสิ้นกรรมกันวันนี้
 จะคักน้ำล้างบ้านเอาดินสี
 น้ำท่ามีอยู่จะถูเช็ด

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๘๒)

พฤติกรรมก้าวร้าวของวันทองมีส่วนผลักดันให้ทั้งคู่แตกร้างกัน ทำให้ขุนแผนทอดทิ้งนางไปจนวันทองไร้ที่พึ่ง และตกเป็นภรรยาของขุนช้างในที่สุด

สร้อยฟ้าก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่ได้รับผลกระทบของการลงโทษ ทำให้แสดงพฤติกรรมก้าวร้าวหลายครั้งเช่น ในตอนที่ถูกญาติฝ่ายสามีตำหนิและเยาะเย้ยที่ขาดคุณสมบัติของภรรยาที่ดี เพราะ "ทำขนมเบื้องหนาเหมือนแป้งจี" สร้อยฟ้าโกรธแค้นน้อยใจอย่างมากถึงกับระบายอารมณ์ด้วยการ "หกแป้งค้อยกระทะผละเข้าเรือน" ซึ่งเป็นการแสดงความก้าวร้าวจนทำให้นางทองประศรีต้องคำข่าอีก ซึ่งการคำข่าของนางทองประศรีก็เป็นการตอกย้ำให้สร้อยฟ้าเกิดคับข้องใจมากขึ้น ในที่สุดสร้อยฟ้าจึงแสดงความก้าวร้าวอีกครั้งด้วยการคำกระทะศรีมาลา และทะเลาะกันจนเป็นเหตุให้พลายงามได้รับบาดเจ็บ

พฤติกรรมก้าวร้าวที่ยกตัวอย่างมานี้ เป็นเพียงการแสดงออกด้วยอารมณ์ฉุนเฉียว และทำลายสิ่งของเล็กน้อยเท่านั้น หากเปรียบเทียบกับพฤติกรรมของทหารไทยที่ถูกทหารเชียงใหม่จับกุม จะเห็นได้ว่าพวกทหารไทยเหล่านี้แสดงพฤติกรรมที่รุนแรงกว่า เพราะเป็นการมุ่งแก้แค้นทดแทนด้วยการสังหารผู้ที่ลงโทษตนเองโดยตรง ดังคำประพันธ์

.....
 อ้ายกลางคนขุนแค้นแสนเจ็บใจ
 อ้ายผู้คุมสามนายที่ร้ายกาจ
 เลือดอาบคาบมันและฟันมัน
 ยังอ้ายผู้กำกับอยู่ทับนอก
 ตาหลอขึ้นทับคร่าฟ้าทลาย

.....
 โครข่มเหงนิกได้ไล่ฟาดฟัน
 ฟันผลัวะฉวะฉาดขาดสะบั้น
 มันคุนคินค่าเขี่ยนพ้อเจียนตาย
 อ้ายชีครอกเขี่ยนพ้อถึงสองหวาย
 เอาคาบป่ายปุดคินสิ้นชีวี

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๘๒)

การแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวของตัวละครที่เสนอมาททั้งหมดนี้ เป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการลงโทษซึ่งทำให้บุคคลเกิดความรู้สึกโกรธแค้นและคับข้องใจ จนต้องหาทางระบายออก ความรุนแรงของพฤติกรรมขึ้นอยู่กับสถานการณ์ สภาพแวดล้อม สถานภาพของบุคคล ตลอดจนสิ่งเร้าที่มากระตุ้นให้แสดงพฤติกรรม

จะเห็นได้ว่า ผลกระทบที่เกิดขึ้นในข้อนี้ทำให้เกิดผลเสียต่อระบบการควบคุมทางสังคม เพราะเมื่อใดบุคคลมีความเครียดและสภาวะทางอารมณ์ผิดปกติ ย่อมควบคุมให้ปฏิบัติตามได้ยาก

๑.๓.๒ พฤติกรรมเบี่ยงเบน

พฤติกรรมเบี่ยงเบน หมายถึง การกระทำของมนุษย์ที่ไม่ถูกต้องตามบรรทัดฐานที่ยึดถือกันในสังคม (สัญญา สัญญาวิวัฒน์. ๒๕๓๔ : ๑๔๐) เช่น ปัญหาครอบครัว คติยาเสพติด ก่ออาชญากรรม ฯลฯ

แม้ว่าการลงโทษจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อควบคุมสมาชิกของสังคมให้ปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับของสังคม และขจัดปัญหาพฤติกรรมเบี่ยงเบน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าบางกรณีการลงโทษอาจก่อให้เกิดปัญหาพฤติกรรมเบี่ยงเบนได้เช่นกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ให้เห็นดังนี้

พฤติกรรมเบี่ยงเบนอันเป็นผลกระทบมาจากการลงโทษที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน คือ การคิดสินบน ซึ่งกล่าวถึงในตอนที่ขุนช้างถูกพระพันวษาลงโทษประหารชีวิต เพราะพยายามฆ่าพลาชงามและโกหกหลอกลวงพระมหากษัตริย์

ก่อนที่จะประหารขุนช้างถูกขังอยู่ในคุกในพร้อมทั้งถูกทรมานด้วยเครื่องจำห้ำประการ ความทุกข์ทรมานที่ตัวละครได้รับเป็นแรงผลักดันที่สำคัญที่สุด ประกอบกับข้าราชการไม่ซื่อสัตย์สุจริตเห็นแก่สินจ้างรางวัล และขุนช้างเป็นผู้ที่มีฐานะดี ดังนั้นจึงกระทำการทุจริตคิดสินบนเจ้าพนักงาน

การคิดสินบนครั้งนี้วันทองเป็นผู้ดำเนินการทั้งหมด โดยนำเงินทองและของกำนัลมามอบให้กับเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ทุกระดับชั้นตั้งแต่ระดับสูงสุด คือ พัดศีกกลาง ดังคำประพันธ์

ครั้นถึงจอดเรือแล้วรีบไป	ข้าไทตามหลังมาหนักหนา
บ้างแบกไต่ชะของกำนัลขันข้าวปลา	ถึงริมคุกขึ้นหาพัดศีกกลาง

ของกำนัลให้ท่านพัศดี
จะขอไปส่งข้าวเจ้าขุนช้าง

คุณพ่อได้ปราณีฉันบ้าง
ถูกตะรางอย่างไรฉันไม่เคย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๓๒)

เมื่อพัศดีกลางใต้ของกำนัลแล้วก็อำนวยความสะดวกให้แก่วันทองโดยสั่ง
พระท่ามระงเณมให้นำนางไป เมื่อวันทองขอร้องพระท่ามระงให้ช่วยถอดขุนช้างออกจากจำ
พระท่ามระงกล่าวว่า "ท่ามระงจะไปเยี่ยมกันก็ไป ถอดไม่ได้โทษอย่างนี้พี่วันทอง" (เสภาเรื่อง
ขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๓๒) แต่ครั้งวันทองให้เงินทองเพื่อติดสินบนบุคคลเดียวกันนี้ก็กลับ
ออกคำสั่งว่า

ท่ามระงให้อ้ายรอดออกชื้อคา
เป็นตายอยู่กับตัวกลัวไยมี

กินข้าวปลาเถิดพี่ช้างอย่าครางอ้อ
จะค้นคำคืนหนีได้เมื่อไร

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๓๓)

วันทองติดสินบนเจ้าพนักงานเรือนจำทุกคน และให้เงินเป็นทานแก่นักโทษทั้งหมด
ด้วย ส่วนพัศดีและพระท่ามระงผู้มีอำนาจสูงสุดนั้นวันทองให้เงินถึงสองครั้ง

ว่าพลางหยิบเงินในกระต่าย
ทั้งนายร้อยนายใหญ่ให้ทั่วกัน
ฝากฝังสามีแล้วมีข้า
ให้เงินพัศดีกลางนางรีบไป

ให้กับนายท่ามระงขมิ้มมัน
คนโทษทัณฑ์ให้ทานทุกคนไป
ก็ถูกลาออกจากในคุกใหญ่
ขึ้นบนเรือนพระไวยมิได้ช้า

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๓๔)

การติดสินบนนี้ส่งผลกระทบทางบวกแก่คนบางกลุ่มคือ ผู้ที่ให้สินบนจะได้รับความ
สะดวกสบาย ส่วนผู้รับสินบนก็ได้ประโยชน์จากเงินทองและสิ่งของเช่นกัน แต่บุคคลอื่น
และสังคมส่วนรวมจะได้รับผลกระทบในทางลบ เพราะทำให้ผู้อื่นเสียโอกาสหรือเสียผล
ประโยชน์ บ่อนทำลายความมั่นคงของชาติด้วยการก่อผลเสียให้แก่ระบบราชการ ทำให้สังคม
เจริญช้าหรืออาจเสื่อมทรามลงได้

๑.๓.๓ พุทธกรรมอุปกติ

พุทธกรรมอุปกติ หมายถึง การกระทำที่ผิดไปจากปกติแต่มิได้เบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานทางสังคม (ฉรงค์ เส็งประชา. ๒๕๓๐ : ๗๖)

ผลกระทบของการลงโทษในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ที่ทำให้ตัวละครแสดงพฤติกรรมอุปกตินั้นมีอยู่หลายครั้ง แต่ส่วนใหญ่พฤติกรรมอุปกติที่แสดงออกมา มักจะเป็นอาการที่กลัวลนลานขาดสติ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

นางเทพทอง ยายกลอย ยายสา และนางศรีประจัน รู้สึกหวาดกลัวต่อกฎหมาย ผู้รักษากฎหมาย และการพิจารณาคดีเพราะความผิดที่ตนกระทำ คือ บังคับ ล่อลวง และขึ้นใจวันทองให้ผิดประเวณี จึงแสดงกิริยาอาการที่ผิดประหลาด และกลัวลนลานเกินกว่าเหตุ ดังคำประพันธ์

สามคนตนขึ้นบนบันได	ขุนแผนถือดาบไว้ไม่เงยหน้า
ยืนขึ้นร้องไปว่าใครมา	เทพทองร้องจ้าพลัดตกเตียง
ยายสายายกลอยพลอยตกตาม	แม่บันไดหงายปามตำผิง
บันไดคร่อมคอเขาหัวร่ออึง	สามคนนอนซิงไม่ลุกเลย
เทพทองร้องว่าข้าจะให้การ	โยมาใส่คำประจานพ้อคุณเอ๊ย
ถ้อยความอะไรเข้าไม่เคย	ต่อเงยหน้ารู้ว่าบันไดทับ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๓๐๔)

เช่นเดียวกับขุนช้างที่พรั่นเพื่อรำพันอย่างขาดสติเมื่อถูกจำคุกเพื่อรอการประหาร

ขุนช้างต้องพันขนานถึงสาหัส	มือรัดเอวโยงเอาโคลงหัว
จะไหวติงก็ไม่ได้ใจสั้นรั้ว	ไ้ตัวกูถึงวันจะบรรลัษ
ศุดปากภาวนาหน้าเป็นหลัง	ปีคติสังขยาเยแผลไหล
การะนั่งยังมูระกูสะไล	มอลอกขอ ไซจ้งนามิ
หิริปีกขาหิราปีกเข	ล้มต้นสันเตยตะสิ
มุกทะกังทั้งกะทะคั่นกะทิ	ต่อยปะตะตกกะติปากแตกตาย
ท่ามระง โกรธคำอึงมี	สวคอะโรอย่างนี้ฮ้ายฉิบหาย
เขาจะได้ตรวจคนบ่นวุ่นวาย	มึงไม่รู้ฤทธิ์หวายหรืออิงไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๓๐-๘๓๑)

การแสดงพฤติกรรมอุปกตินี้ เป็นผลกระทบที่มีได้ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้ใด เพียงแต่ทำให้ผู้นั้นกลายเป็นตัวตกขวานหัวและเป็นที่น่ารำคาญแก่ผู้พบเห็นเท่านั้น

จะเห็นได้ว่าปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้บุคคลแสดงพฤติกรรมก้าวร้าว พฤติกรรม เบี่ยงเบน และพฤติกรรมอุปกติ นอกจากจะได้แก่ผลกระทบของการควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษแล้ว ยังมีปัจจัยอื่น ๆ อีกหลายประการ อาทิ สภาพแวดล้อม สถานการณ์ที่เกิดขึ้น สถานภาพของบุคคล และสิ่งเร้าเป็นต้น อย่างไรก็ตามการควบคุมทางสังคมมิได้ส่งผลกระทบต่อในทางลบโดยก่อให้เกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหาสังคมดังกล่าวมานี้เท่านั้น ในสถานการณ์ปกติการควบคุมทางสังคมก็จะส่งผลกระทบต่อในทางบวกโดยทำให้ตัวละครแสดงพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของสังคม เช่น การให้รางวัลทำให้ตัวละครเกิดกำลังใจในการปฏิบัติงาน ดังจะเห็นได้ชัดเจนจากการอาสาออกรบ และการปฏิบัติงานตามพระราชประสงค์ของพระพันวษา ส่วนการลงโทษที่จัดกระทำอย่างเหมาะสมก็ส่งผลกระทบต่อให้เกิดพฤติกรรมที่สังคมพึงประสงค์เช่นกัน ดังกล่าวมาแล้วในการวิเคราะห์บทที่ผ่านมา

๑.๔ ผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตและชะตากรรมของตัวละคร

การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ มีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิต และชะตากรรมของตัวละครหลายด้าน โดยมีส่วนในการกำหนดความสุข ความทุกข์ ให้แก่บุคคลและครอบครัว สร้างปัญหาและความขัดแย้งในบางกรณี และมีส่วนทำให้ชะตาชีวิตของผู้นั้นต้องพลิกผันไปสู่ความสำเร็จสูงสุด และความหายนะครั้งยิ่งใหญ่อีกด้วย ดังต่อไปนี้

๑.๔.๑ กำหนดความสุข-ความทุกข์

รางวัลที่ตัวละครได้รับจากสถาบันพระมหากษัตริย์ คือ ตำแหน่ง หน้าที่ บรรดาศักดิ์ ทรัพย์สินเงินทอง และข้าทาสบริวารนั้น ล้วนเป็นรางวัลที่มีส่วนทำให้ตัวละคร ประสบความสุขสบายในชีวิตทั้งสิ้น เพราะรางวัลเหล่านี้ตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ อันได้แก่ ความต้องการทางกาย ความต้องการความมั่นคงของชีวิต ทรัพย์สิน ตลอดจนความต้องการการนับถือ เกียรติยศ ชื่อเสียง ซึ่งจะเห็นได้จากชีวิตของตัวละครเอกฝ่ายชาย คือ ขุนแผน พลายงาม และพลายชุมพล หลังจากได้รับรางวัลจากพระพันวษาทุกคนมี ชีวิตสุขสบายขึ้นกว่าเดิมเป็นอันมาก

เมื่อรางวัลมีส่วนเสริมสร้างความสุขสบายให้แก่ตัวละครดังกล่าว ฉะนั้นการลงโทษ จึงมีส่วนกระทำให้อาชีพชีวิตของตัวละครต้องประสบกับความทุกข์ยากเดือดร้อนได้เช่นกัน

ตัวละครที่ได้รับผลกระทบของการลงโทษจนทำให้ประสบกับความทุกข์ยากเดือดร้อนนี้มีทั้งผู้ที่ถูกลงโทษโดยตรง ตลอดจนครอบครัวและผู้อยู่ใต้การปกครองของผู้ถูกลงโทษด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

โทษที่ขุนแผนได้รับจากการกระทำผิดฐาน "กำริบเสิบสาน" คือการจำคุกนานถึง ๑๕ ปี ทำให้ขุนแผนประสบความทุกข์ยาก หหมดโอกาสที่จะทำความดีความชอบ เพื่อเลื่อนฐานะของตนเอง รวมทั้งทำให้ลาวทองต้องพลอยได้รับผลกระทบโดยถูกจำกัดขอบเขตให้อยู่แต่ภายในพระราชวัง และต้องทำงานหนักด้วยการ "ปักสะดึงกรังไหมมิได้หยุด" อีกด้วย สภาพนักโทษที่ใช้ชีวิตในคุกเป็นเวลายาวนาน นอกจากจะทำให้ขุนแผนมีแต่ความทุกข์ใจ ร่างกายทรุดโทรมแล้ว ความขี้ศสนทำให้ขุนแผนต้องใช้เวลาว่างให้หมดไปกับการทำเครื่องจักสานขายแก้อิน

จะกล่าวฝ่ายนายขุนแผนที่แสนทุกข์ แต่ดีดุกขัคข์องให้หมองหมาง

อยู่หับเผยเคยสะอาดขาดสำออง

จนผอมซูบรูปร่างดูรุงรัง

ผมยวเกล้ำกระหวัดตัดไม้เข้า

เหตุด้วยเขาคงทนทั้งมันตร์ขลัง

อยู่เปล่าเปล่านั้นก็จนพันกำลัง

อุตสาหกรรมนั่งทำการสานกระทาย

ให้นางแก้วกิริยาช่วยทาร์ก

ขุนแผนฉักขอบรัดกระหวัดหวาย

ใบละบาทคาดได้ด้วยง่ายคาย

แขวนไว้ขายทั้งเรือนออกเคลื่อนไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๓๐)

คำประพันธ์นี้ทำให้ทราบได้อีกว่า แก้วกิริยาซึ่งเป็นภรรยาของขุนแผนอีกคนหนึ่ง ต้องพลอยได้รับความทุกข์ยากเดือดร้อนเพราะผลกระทบของการลงโทษครั้งนี้ด้วย

ครอบครัวของตัวละครที่ได้รับผลกระทบของการลงโทษจนทำให้ประสบความทุกข์ยาก เดือดร้อนอีกครอบครัวหนึ่ง คือ ครอบครัวของขุนไกร ซึ่งประกอบด้วยทองประศรีผู้เป็นภรรยา พลายแก้วบุตรชาย และข้าทาสบริวารทุกคน

หลังจากที่ขุนไกรถูกลงโทษด้วยการประหาร ประจาน และริบราชบาทว์เหล่าข้าทาสบริวารต้องไร้ที่พึ่ง ระเหเรว่อนออกจากที่อยู่อาศัยเพื่อหลีกเลี่ยงสภาพถูกริบเป็นราชบาทว์ โดยนางทองประศรีต้องพาบุตรชายหนีไปอยู่กาญจนบุรี และเริ่มต้นวางรากฐานชีวิตกันใหม่เพราะสิ้นไร้ทรัพย์สมบัติและข้าทาสบริวาร แต่อย่างไรก็ดี ในที่สุดนางทองประศรีก็ใช้ความวิริยะอุตสาหะสร้างตัวขึ้นมาได้อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งกว่าจะประสบความสำเร็จนั้นน่าจะผ่านความทุกข์ยากมามากพอสมควร

นอกจากผู้กระทำผิดและครอบครัวจะได้รับผลกระทบของการลงโทษทำให้ต้อง
 ประสบความทุกข์ยากเดือดร้อนดังกล่าวมาแล้ว หากผู้ที่มีสถานภาพเป็นภริยา เจ้าเมือง
 หรือผู้ปกครองประเทศ กระทำความผิดต่อประเทศหรือบ้านเมืองอื่น จะเป็นความผิด
 สถานใด ๆ ก็ตาม เมื่อผู้มีอำนาจในการลงโทษใช้กำลังบังคับ โดยการยกกองทัพมาปราบ
 ปราบ ผู้อยู่ใต้การปกครองย่อมได้รับผลกระทบในทางลบอย่างรุนแรง ด้วยการสูญเสียทรัพย์สิน
 เลือดเนื้อ ชีวิต และหากแพ้อสงครามสิ่งที่จะสูญเสียต่อมา คือ "อิสรภาพ"

คำประพันธ์ต่อไปนี้ชี้ให้เห็นถึงความทุกข์ที่ประชาชนชาวเชียงใหม่ได้รับ จากภัย
 สงคราม

ฝ่ายฝูงประชาชาติราษฎร
 คงจะตีตนตายพายน้ำตา

ก็ทุกข์ร้อนข้อนอกไปทั่วหน้า
 ต่างจัดหาข้าวของจะเอาไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๓๐)

ไอ้แสนวิดก	ระหกระเหิน	หาบคอนย่อนเย็น	คุ่มเคินเข่ารก
บุกแฝกแหวกคา	หย่อมหญ้ากกอก	เหงื่อไหลไหลตก	ตระกรกตะกร้า
กินข้าวกะเกลือ	กินเหงื่อต่างน้ำ	กินเข้าคอสาย	กินงายต่อคำ
หยุดบ้างก็บได้	บักไทยตีรำ	นั่งเย็บพันสอด	มันจูดมันคล้า
ของหกตกคว่ำ	ลากรำเข้าในรก	มันหันมันก็ตี	วังหนี่มันก็ชก
ริมลูริมทาง	อย่างย่ำหยกหยก	จิ้นปลกลงปลก	อกจะแตกตายเอย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๓๕๐)

ทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นว่าการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล ย่อมส่งผลกระทบใน
 ทางบวกแก่ตัวละครทั้งผู้ได้รับรางวัล ตลอดจนครอบครัวญาติพี่น้องโดยตรง ส่วนการควบคุม
 ทางสังคมด้วยการลงโทษก็จะส่งผลกระทบในทางลบ คือ ทำให้ตัวละครมีชีวิตที่ทุกข์ยาก ดัง
 นั้นผลกระทบลักษณะนี้จึงเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ประชาชนในการเลือกที่จะแสดงพฤติกรรม

๑.๔.๒ ปัญหาความขัดแย้ง

ปมปัญหาและข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับชีวิตของตัวละครเอกทั้ง ๒ ช่วงอายุ คือ
 ขุนแผน และพลายงาม แม้จะเกิดจากปัญหาใหญ่ คือ เรื่องของ "รักสามเส้า" ก็ตาม แต่
 หากพิจารณาถึงสถานการณ์แวดล้อมให้อ่องแท้แล้วจะพบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเกิดปัญหา

และความขัดแย้งที่รุนแรงนี้ประการหนึ่ง คือ " รางวัด "

ลาวทองนอกจากจะเป็นรางวัดที่ขุนแผนได้รับจากการกระทำตามความคาดหวังของ สังคมด้วยการแสดงความเมตตาต่อผู้แพ้สงครามแล้ว ยังเป็นของกำนัลที่มีอำนาจต่ำกว่า คือ เข้าบ้านจอมทองมอบให้ขุนแผนผู้มีอำนาจเหนือกว่าเพื่อแลกเปลี่ยนกับความปลอดภัย และความมั่นคงของชีวิต ดังนั้นการได้ลาวทองเป็นภรรยา จึงเป็นเรื่องเชิดหน้าชูตาของขุนแผน เพราะลาวทองเปรียบเสมือนสัญลักษณ์แห่งเกียรติยศที่ได้จากการชนะศึกนั่นเอง เมื่อวันทอง แสดงกิริยาจาก ก้าวร้าวคูหมั้นลาวทองนั้น นอกจากจะเป็นการฝ่าฝืนข้อควรปฏิบัติของภรรยา ที่ดีแล้ว ยังเป็นการบั่นทอนความรู้สึกลึกซึ้งหมั่น ถิ่นของใจในชัยชนะของขุนแผนอีกด้วย ดังนั้น ขุนแผนจึงแสดงความโกรธออกมาอย่างรุนแรงถึงขนาดจะฆ่าวันทอง จนทำให้เกิดปัญหา ความแตกแยกอย่างรุนแรง

ในสถานการณ์เดียวกันนี้ หากขุนแผนกลับจากการรบเพียงลำพัง เชื่อได้ว่าปัญหา ความขัดแย้งในช่วงนี้จะหมดไป เพราะถึงแม้ว่าวันทองจะถูกบังคับให้แต่งงานกับขุนช้าง แต่ วันทองก็ยังมิได้เข้าหอ และตกเป็นภรรยาของช้าง ขุนแผนย่อมจะเห็นอกเห็นใจ และรักใคร่ นามยิ่งขึ้นในฐานะที่วันทองยอมทนทุกข์ทรมานเพื่อรอคอยสามี ดังจะเห็นได้จากคำชมเชยของ ขุนแผนในตอนแรกที่ทราบเรื่องราว

นี่หากวันทองไม่เข้าหอ	รออยู่ถึงเจ็ดราตรีนี้
ถ้าหญิงอื่นก็จะเสียประเพณี	เจ้าคือสิ้นสุดอยุธยา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๗๖)

คำประพันธ์ข้างต้นและเหตุการณ์ในตอนนีชี้ให้เห็นว่า ขุนแผนมิได้โกรธเคืองวันทอง อีกทั้งยังสรุปว่าปัญหานี้ ขุนช้างกับมารดาเป็นผู้ผิด แต่ครั้งเมื่อลาวทองปรากฏตัวขึ้น ความหึงหวงทำให้วันทองถ่มตัวทะเลาะวิวาทกับลาวทอง ไม่ฟังสามี อีกทั้งแสดงการ ก้าวร้าว ตัดรอน ซึ่งทำให้ขุนแผนโกรธและกลับคิดไปว่าวันทองคบชู้จริง ๆ

เหม่อวันทองจงหงอจ้าน	จะมาพาลเอาผิดกูหรือนี้
เมื่อแรกลงมาคิดว่าดี	เค็มที่กูก็ยังไม่รู้กล
แกล้งมาร้องให้พิโรธอก	ยักษ์อกไม่น้อยอีสร้อยสน
กูจับมึงได้สิ้นสิ้นกะลาวน	จวนจนกลัวกูจะขึ้นไป

ฟันฮ้ายขุนช้างไว้กลางบ้าน

มันรักหัวหัวล้านไม่นั่งได้

พาลค่าลาวทองป่องปิดไว้

จนได้ทะเลาะศัตรูอนญ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๘๓)

เหตุการณ์ในตอนนี คือ ความขัดแย้งที่เป็นชนวนแห่งปัญหาชีวิตของตัวละครเอกใน
รุ่นนี้ คือ ขุนแผน ขุนช้าง และวันทอง เพราะเมื่อขุนแผนโกรธเคืองและตัดขาดนาง ก็ทำให้
วันทองหมดที่พึ่ง และไม่มีกำลังใจที่จะต่อต้านการบังคับของมารดาและขุนช้างได้อีกต่อไป
วันทองจึงต้องเป็นภรรยาของขุนช้างในที่สุด ทำให้เกิดปัญหาวุ่นวายตามมาไม่รู้จบสิ้นจน
กระทั่งวันทองถูกประหารชีวิต ความขัดแย้งดังกล่าวจึงยุติลง จะเห็นได้ว่า สาเหตุแห่ง
ปัญหานี้มิได้มีเพียงขุนช้างที่ปากเพียรจะแย่งชิงวันทองเท่านั้น หาก "รางวัล" ที่ขุนแผนได้รับ
ในช่วงนั้นคือนางลาวทองก็มีส่วนสำคัญที่ผลักดันให้เกิดปัญหาเช่นกัน

ผลกระทบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลที่มีส่วนในการสร้างปัญหาและ
ความขัดแย้งให้แก่ตัวละครอีกครั้งหนึ่งเกิดขึ้นในตอนที่พระพันวษาพระราชทานสร้อยฟ้าเป็น
รางวัล แก่จ๋มมื่นไวหรือพลายงาม ทั้ง ๆ ที่พลายงามมีศรีมาลาเป็นภรรยาอยู่แล้ว

รางวัลที่พลายงามได้ในครั้งนี้แม้จะเป็นเครื่องเซ็ดหน้าซุดตา เพราะได้ภรรยา
พระราชทานถึง ๒ คน แต่ในชีวิตครอบครัวกลับกลายเป็นปัญหา "เมียสองต้องห้าม" ดัง
คำประพันธ์

อันชายหนุ่มเมียสองมักพร่องแรง	หม่อมเมียพาลจะแข่งแย่งหม่อมหัว
จึงเกิดเป็นเชิงชันกันในตัว	ยิ่งใครเข้าตะยั่วให้หนักไป
ช้างศรีมาลาหัวรักมักอึดเยื้อ	ช้างสร้อยฟ้าก็เลยทะยานใหญ่
เกรงอยู่แต่ท่านย่าระอาใจ	ใครใครแกไม่สะท้งลูกเมีย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๐๖)

การมีภรรยา ๒ คน นอกจากจะเป็นปัญหาตามปกติธรรมดาของครอบครัวไทย
ทั่วไปแล้ว อุปนิสัยส่วนตัวของสร้อยฟ้าก็มีส่วนสร้างปัญหาความขัดแย้งเช่นกัน เพราะ
สร้อยฟ้า แสนงอน และเจ้าอารมณ์ ดังวินิจฉัยของพระพันวษาที่ว่า

แล้วผินพักตร์มาดูเจ้าสร้อยฟ้า	ดูจริตกิริยากระดุ้งกระดิ่ง
ท่าทางท่วงทีก็จริง	จะเสียวอยู่แต่ลัทธิด้วยรายงอน

.....

ถ้าเป็นน้ำก็ทำขึ้นระวาง	ถ้าเป็นข้างก็ข้างอย่างต้องประสงค์
ถึงจะผูกเครื่องทองเป็นรองทรง	ถ้าคนขี่ไม่ประองคงเจ็บตัว

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๗๘๐)

จมน้ำไวย "เจ็บตัว" จริงเพราะอุปนิสัยของสร้อยฟ้ามิได้เปลี่ยนไป จากการวินิจฉัย
ของพระพันวษา นับตั้งแต่ช่วงแรก ๆ ของการแต่งงาน

แต่โฉมสร้อยฟ้าพาลจะงอน	หย่อนแค้นลงไม่ได้ให้สะอื้น
ผิวมานอนตละซ้อนใส่ปากกลืน	ถ้าผิวคลาดขาดคินก็ขุนมัว

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๐๖)

นอกจากปัญหาความขัดแย้งจะเกิดจากสาเหตุดังกล่าวมาแล้ว สาเหตุอีกประการหนึ่ง
เป็นเพราะสร้อยฟ้าเป็นคนต่างวัฒนธรรม ซึ่งทำให้ถูกนางทองประศรีตอกย้ำความแตกต่าง
ด้วยการประณามว่าเป็น "ลาว" อยู่เสมอ คังคำประพันธ์

ทองประศรีร้องคำอิห่าลาว	ทำลาวเจียววิหมาจีเรือนเปื้อน
เทแป้งแก้งให้เประเลอะทั้งเรือน	กระทะกระท่อยค้อยเกลื่อนลาวจัญไร

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๐๗)

.....

เหวยลาวเลยลาวไปแล้วเหวย	แงงอนกระไรเลยเป็นหนักหนา
ชอกชอนรู้สิ้นอีสิ้นลังกา	หยุกข้างไหนกูไม่เคย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๐๘)

ทองประศรีคำลาวอิลาวคง	มาแผดส่งเสียงร้องเอาจ้ำจ๋า
ผลึกเค็กจนกระเค็นเห็นแก่ตา	เป็นหนึ่งว่ากูแก้งพาโลเอา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๑๖)

ความต่างวัฒนธรรมนี้ทำให้สร้อยฟ้าเสียน้ำ เพราะถูกเยาะเย้ยที่ทำงานเบื้องไม่เป็น และนางทองประศรีก็เป็นผู้ที่ตอกย้ำความแตกต่างดังกล่าวอีกด้วย

ศรีมาลาละเลงแผนบางบาง	ชะใส่จานวางออกไปให้
สร้อยฟ้าไม่สันทัดอึดอัดใจ	ปามแป้งใส่ใสน้ำหนาสิ้นดี
พลายชุมพลจึงว่าพี่สร้อยฟ้า	ทำงานเบื้องหนาเหมือนแป้งจี
พระไวยตอบว่าหนาหนาดี	ทองประศรีว่ากูไม่เคยพบ
สาวทำงานเบื้องคิดเมืองไทย	แผ่นผ้อยมันกระไรคังคัมกบ
ชะม้วนเข้ามาดั่งขาทบ	พลายชุมพลคั้นหรรบหัวรอไป

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๐๗)

จากกรณี "ขนมเบื้อง" ก็ยึดเยื่อไปจนถึงขั้นคำทอทะเลาะวิวาทกัน ระหว่างศรีมาลา กับสร้อยฟ้าจนเป็นเหตุให้พลายชุมพลพลอยเจ็บตัวไปด้วย ดังนั้น พลายงามจึงเขียนตีสร้อยฟ้าเพื่อลงโทษ ซึ่งทำให้สร้อยฟ้าคับข้องใจอย่างมากถึงกับรำพึงว่า

เหมือนลอยกว้างอยู่กลางทะเลไหล จะวายไปฝั่งพิงตลิ่งสุด
จะฝั่งคอคอหลักก็หักทรุด จะต้องมุดตัวเร็นเป็นเรือใคร

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๑๕)

ในที่สุดสร้อยฟ้าก็หาทางออกด้วยการ "ทำเสน่ห์" พลายงาม ทำให้ครอบครัวแตกแยก พลายชุมพลต้องหนีไปกาญจนบุรี ขุนแผนและบิดามารดาของศรีมาลาขัดแย้งกับ พลายงามจนทำให้เกิดปัญหาสืบเนื่องไม่รู้จบ จากการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าเรื่องทั้งหมดเกิดขึ้น เพราะพระพันวษาพระราชทานสร้อยฟ้าเป็นรางวัลแก่พลายงามนั่นเอง

๑.๔.๓ ประสบชะตากรรมและความหายนะ

วิธีการลงโทษที่เข้มงวด รุนแรง เจ็บพลัน และปราศจากความแน่นอนของพระพันวษานั้น แม้จะทำให้ประชาชนเกรงกลัวตลอดจนไม่กล้าล่วงละเมิดก็ตาม แต่ความเกรงกลัวนั้นอาจจะมากเกินไปจนทำให้เกิดความเครียด และแสดงออกด้วยอาการก้าวร้าวดังกล่าวนั้นมาแล้ว นอกจากนั้นความเกรงกลัวนี้อาจมีส่วนผลักดันให้ตัวละครประสบชะตากรรม และความหายนะ ดังเช่น วันทองก็เป็นได้

วันทองเป็นตัวอย่างของผู้ที่พบจุดจบ เพราะผลกระทบของการลงโทษตามพระราชวินิจฉัยของพระพันวษาและ "ความกลัว" ในโทษภัย กล่าวคือ ความผิดของวันทอง ในข้อหา "ผิดประเวณี" หรือ "สร้างความแตกแยกให้แก่ข้าราชการนั้น" ไม่น่าที่จะทำให้วันทองต้องถูกลงโทษประหารชีวิตได้ เพราะหากสตรีผู้ใดกระทำผิดประเวณี โทษที่ได้รับมีเพียงการประจานและเขียนตีเท่านั้น (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒, ๒๕๓๗ : ๒๐๘-๒๑๕) ส่วนการสร้างความแตกแยกให้แก่ข้าราชการนั้นหากวันทองตัดสินใจได้ว่าจะอยู่กับใคร ปัญหานี้ก็คงยุติ และพระพันวษาก็ยอมไม่ลงโทษเพราะจุดมุ่งหมายในการไต่สวนคดีของพระองค์มีเพียงเพื่อขจัดปัญหาเท่านั้น ดังพระราชดำริที่ว่า

มันเกิดเหตุทั้งนี้เพราะผู้หญิง	จึงหึงหวงช่วงชิงยุ่งยั้งอยู่
จำจะตัดรากใหญ่ให้หล่นพรู	ให้ลูกคอกคอกอยู่แต่กิ่งเดียว
อีวันทองตัวมันเหมือนรากแก้ว	ถ้าตัดโคนขาดแล้วก็ใบเหี่ยว
ใครจะควรรูกลมอยู่กลมเกลียว	ให้เค็ดเคียวรู้กันแต่วันนี้

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๑๐ : ๘๖๔)

การที่วันทองไม่สามารถกราบทูลพระพันวษาว่า ตนเองปรารถนาจะอยู่กับผู้ใดนั้น มีสาเหตุเพราะวันทอง "ตัดสินใจไม่ได้" ดังที่เข้าใจกัน แท้ที่จริงวันทองตัดสินใจแล้วว่านางรักและปรารถนาที่จะอยู่กับขุนแผนและบุตรชาย ดังคำประพันธ์

จะว่ารักขุนช้างกระไรได้	ที่จริงใจมิได้รักแต่สักหนึ่
รักพ่อลูกห่วงดังดวงชีวิต	แม้้นทูลผิดจะพิโรธไม่โปรดปราน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๑๐ : ๘๖๕)

วันทองไม่กล้าที่จะกราบทูลเพราะ "ความกลัวในพระราชอาญา" ดังจะเห็นได้จากการเฝ้าวนเวียนคิดถึงแต่เรื่องนี้ถึง ๔ ครั้ง ได้แก่

"ครั้นจะทูลกลัวพระราชอาญา"

"ให้อู้อ้ออ้ออันตันอุรา เกรงผิดกายหน้าก็สุดคิด"

"แม้้นทูลผิดจะพิโรธไม่โปรดปราน"

และ "ความกลัวอาญาเป็นพันไป"

เมื่อวันทองเกรงกลัวพระราชอาญาอย่างมากเช่นนี้ จึงทำให้นางไม่กล้ากราบทูลถึงความคิดและการตัดสินใจ เพราะวันทองตระหนักดีว่าการลงโทษของพระพันวษานั้นอาจเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาถ้าขัดพระทัย นอกจากนั้นวันทองก็ไม่แน่ใจว่าการเลือกอยู่กับใครจึงจะเป็นที่ถูกพระทัยของพระพันวษาและรอดพ้นจากโทษทัณฑ์ ดังนั้นวันทองจึงคิดว่าหากกราบทูลเป็นกลาง ๆ ไว้ ให้พระพันวษาคัดสินใจตามประสงค์น่าจะดีกว่า แต่เหตุการณ์กลับมิได้เป็นเช่นที่วันทองคิด เพราะพระพันวษากลับเห็นว่าวันทองปรารถนาจะอยู่กับผู้ชายทั้งคู่ เป็นหญิงแพศยาภลณีไม่ควรที่ขุนนางของพระองค์จะเข้าไปยุ่งเกี่ยว และโทษที่เหมาะสมที่สุด คือ การประหารชีวิต

จุดจบแห่งชีวิตของวันทอง คือ ความหายนะที่เกิดขึ้นจากการกระทำของบุรุษเพศอันได้แก่ สามีทั้งสองคนผู้ซึ่งพากเพียรช่วงชิงนางกลับไปกลับมาหลายครั้ง บุตรชายผู้มีส่วนร่วมในการช่วงชิงนางกลับไปให้บิดาเพียงเพราะเห็นว่า "ฝ่ายพ่อมีบุญเป็นขุนนาง แต่แม่ไปแนบข้างคนจัณไร" และพระมหากษัตริย์ผู้ที่ใช้อำนาจในการควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษที่มุ่งหมายเพียงควบคุมพฤติกรรมของราษฎร และรักษาพระราชอำนาจโดยมิได้สนพระทัยว่าการใช้อำนาจที่รุนแรงไร้ขอบเขต และปราศจากความแน่นอนของพระองค์นั้น ทำให้ราษฎรเกรงกลัว จนกระทั่งไม่กล้าคิดและตัดสินใจจนทำให้ผู้หญิงคนหนึ่งต้องประสบชะตากรรมร้ายแรงอย่างที่ไม่อาจฝ่าฝืนได้

การวิเคราะห์ผลกระทบของการให้รางวัลและการลงโทษที่มีต่อบุคคลและครอบครัวนี้ ชี้ให้เห็นว่าการให้รางวัลและการลงโทษมีผลกระทบต่อตัวละครทั้งทางบวกและทางลบ ซึ่งผลกระทบดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นกับสถานภาพ บทบาท ชั้นทางสังคม ความรู้สึกนึกคิด ตลอดจนพฤติกรรม การดำเนินชีวิตและชะตากรรมของตัวละคร โดยที่การให้รางวัลจะส่งผลกระทบต่อตัวละครในทางที่ดี เช่น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานภาพ บทบาท และชั้นทางสังคมในทางที่สูงขึ้น ส่งผลให้ตัวละครมีอำนาจ เกียรติยศ ชื่อเสียง และทรัพย์สินสมบัติมากขึ้นตามมา นอกจากนั้นรางวัลยังทำให้ผู้รับมีความสุขความภาคภูมิใจ และเกิดกำลังใจที่จะปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมอีกด้วย ส่วนการลงโทษโดยทั่วไปจะส่งผลกระทบต่อตัวละครในทางลบ ทำให้สูญเสียอำนาจวาสนา เกียรติยศ ชื่อเสียง ทรัพย์สินสมบัติ ตลอดจนทำให้ตัวละครประสบกับความทุกข์ยากเดือดร้อน

ผลกระทบดังกล่าวข้างต้นนี้เป็นผลที่สังคมคาดหวัง และปรารถนาให้เกิดขึ้น เพราะทำให้สมาชิกในสังคมเห็นคุณค่าของการปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคม และเห็นโทษของการฝ่าฝืนบรรทัดฐานเหล่านั้น แต่อย่างไรก็ดีในบางกรณีผลกระทบของการให้รางวัลและการลงโทษอาจเบี่ยงเบนไปจากนี้ เช่น การให้รางวัลที่ผู้รับไม่พึงปรารถนา อาจทำให้เกิด

ความรู้สึกอึดอัดคับข้องใจ ผลกระทบของรางวัลอาจทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งได้ ส่วนผลกระทบของการลงโทษบางกรณีก็ทำให้ตัวละครเกิดความคับข้องใจ จนทำให้แสดงพฤติกรรมก้าวร้าว อปกติ และพฤติกรรมเบี่ยงเบนออกมา ทั้งหมดนี้นอกจากจะเป็นผลกระทบที่มีได้ คาดหวังแล้วยังเป็นอันตรายต่อการควบคุมสังคมอีกด้วย

๒. ผลกระทบต่อสังคมและประเทศชาติ

การให้รางวัลและการลงโทษนี้ นอกจากจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของมนุษย์แต่ละคนแล้ว เนื่องจากมนุษย์จำเป็นที่จะต้องอยู่ร่วมกันเป็นสังคมประกอบกับวิธีการดังกล่าว เป็นวิธีการที่สังคมเป็นผู้ใช้เพื่อควบคุมสมาชิกให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคม ดังนั้นการให้รางวัลและการลงโทษจึงส่งผลกระทบต่อสังคมและประเทศชาติด้วย

ผลกระทบของการให้รางวัลและการลงโทษที่มีต่อสังคม และประเทศชาติสรุปได้ ๒ ประเด็นดังนี้

๒.๑ ผลกระทบต่อการจัดระเบียบสังคม

๒.๑.๑ ผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคม

๒.๑ ผลกระทบต่อการจัดระเบียบสังคม

การจัดระเบียบสังคม หมายถึง การทำให้เกิดความมีระเบียบในสังคมมนุษย์ เมื่อสังคมมีระเบียบก็จะสงบสุขมั่นคงถาวรและสมาชิกสามารถดำเนินชีวิตของตนไปได้ (งามพิศ สัตย์สงวน. ๒๕๓๔ : ๖๑) ด้วยเหตุนี้สังคมจึงต้องมีการจัดระเบียบสังคม ซึ่งทำให้เกิดการควบคุมทางสังคมขึ้น (สุพัตรา สุภาพ. ๒๕๒๔ : ๓๕) การให้รางวัลและการลงโทษเป็นวิธีการที่ใช้ในการควบคุมทางสังคม ซึ่งผู้วิจัยได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงวิธีการให้รางวัลและการลงโทษที่ปรากฏในสังคมสมัยนั้นไปแล้ว ต่อไปนี้จึงควรทราบถึงผลกระทบของการให้รางวัลและการลงโทษที่มีต่อการจัดระเบียบสังคมซึ่งจำแนกได้ ๒ ประเด็นต่อไปนี้

๒.๑.๑ ผลดีต่อการจัดระเบียบสังคม

ตามหลักการและทฤษฎีทางสังคมวิทยานั้น การให้รางวัลและการลงโทษไม่ว่าจะเป็นวิธีการที่อยู่ในกลไกทางวัฒนธรรม กลไกการแลกเปลี่ยนหรือกลไกการบังคับ ก็ล้วนแต่จัดทำขึ้นเพื่อให้สังคมมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยทั้งสิ้น ดังนั้นเมื่อผู้มีอำนาจนำวิธีการเหล่านี้มาใช้ก็ย่อมส่งผลดีต่อการควบคุม และจัดระเบียบสังคม คือ ทำให้ผู้รับรางวัลเกิดความ

ตามกรรมจะระยำด้วยอาญา   ไปเบื้องหน้าเป็นโฉนให้รู้ที่
 ตัวกูถือชว่าคนดี   พຽงนี้จะไปยังสุพรรณ
 (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๓๖๖)

นอกจากนั้นเราจะเห็นได้ว่า การอาสาออกรบเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์อย่างยิ่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่เมื่อเกิดสงครามขึ้นแม้พระพันวษาจะลงโทษขุนนางข้าราชการด้วยการตรัสบริภาษ และคาดโทษจนทำให้เหล่าขุนนางหวาดกลัวและวิตกกังวล แต่ก็ยังไม่มีผู้ใดอาสาออกรบจนกลายเป็นโอกาสอันดีของเด็กหนุ่ม ๒ คน คือ ขุนแผนและพลายงาม ที่ใช้ความสามารถของตนนำพาตนเองให้ประสบความสำเร็จในชีวิตราชการ

สาเหตุสำคัญที่ทำให้ตัวละครไม่ปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมทั้ง ๆ ที่รู้กฎหมายและเกรงกลัวพระพันวษาน่าจะมาจากเหตุผลบางประการ เช่น ตัวละครถูกกดดันและไม่มีทางเลือกจึงต้องยอมเสี่ยงชีวิต และเสี่ยงต่อราชภัยเพื่อให้ได้ในสิ่งที่ปรารถนา นอกจากนี้ การลงโทษของพระพันวษาก็มิได้จริงจังสม่าเสมอ บางครั้งก็เป็นไปตามอารมณ์ของพระองค์ เช่น ความผิดฐานแอบอ้างราชโองการ ขัดราชโองการ ตลอดจนการละเมิดอาญาทัพนั้นมีโทษถึงประหารชีวิต แต่พระพันวษากลับลงโทษเพียงตรัสบริภาษเพื่อระบายอารมณ์เท่านั้น

อีกประการหนึ่งอาจเป็นไปได้ว่าขุนนางรู้ดีว่ากฎหมายมีช่องว่าง และเปิดโอกาสให้ตนเองกระทำความผิดได้ เพราะตนเองเคยทำความดีความชอบต่อแผ่นดิน หากความผิดที่กระทำไม่ถึงขั้นก่อกบฏก็ลดหย่อนโทษได้ ดังนั้นขุนแผนจึงกล้าต่อสู้กับทหาร ตลอดจนฆ่าขุนเพชรขุนราม และสมคบกับพลายชุมพลยกทัพมาเพื่อสังหารพลายงาม จนทำให้ประชาชนหวาดกลัวและอพยพหนีอย่างวุ่นวาย

ทั้งหมดนี้ มีส่วนผลักดันให้การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษไม่ประสบความสำเร็จทุกกรณี

๒.๒ ผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม

ความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน สอดคล้องกับระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งอคิน รัตพัฒน์ (๒๕๒๓) : ๑๕๕ - ๑๖๐๗ กล่าวไว้ว่า

... ความสัมพันธ์ของคนไทยขณะนั้นสืบเนื่องมาจากความคิดทางทฤษฎีว่า พระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะเป็นทั้งพระเจ้าแผ่นดินและเจ้าชีวิต ซึ่งทำให้เกิดแนวความคิด

ต่อไปว่า คนทุกคนจะต้องมีบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นผู้คุ้มครองเสมอ ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ทรงคุ้มครองประชาชน ขุนนางและมูลนายเป็นผู้คุ้มครองไพร่ของตน และสามีเป็นผู้คุ้มครองดูแลภรรยาและบุตร...

การแสดงออกซึ่งความคุ้มครองดังกล่าวนี้ ทำให้เกิดการจัดลำดับชั้นบุคคลขึ้นอย่างกว้างขวาง โดยยึดถือความสำคัญของบุคคลตามจำนวนที่ดินตามระบบศักดินา ซึ่งทำให้เกิดความสัมพันธ์ ๓ รูปแบบ คือ

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร

๒. ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับไพร่

ความสัมพันธ์ทั้ง ๓ รูปแบบ มีลักษณะโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร

พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งอำนาจเค็ดขาดในการปกครอง ดังนั้นจึงมีฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์มากกว่าเป็นผู้รับใช้ประชาชน และประชาชนก็มีหน้าที่เป็นผู้ปฏิบัติตามคำสั่งอย่างไม่มีเงื่อนไขเพื่อแลกกับการปกป้องชีวิตและทรัพย์สินอื่น ๆ การปกป้องคุ้มครองราษฎรนี้พระมหากษัตริย์ทรงกระทำควบคู่ไปกับการควบคุมราษฎรในฐานะไพร่พล ดังนั้นในขณะที่ทรงใช้หลักธรรมราชา ด้วยการแสดงความเมตตาและให้รางวัลแก่ผู้ปฏิบัติตามพระประสงค์แล้ว ก็ต้องใช้อำนาจและบทลงโทษอย่างรุนแรงเพื่อควบคุมประชาชนในขณะเดียวกัน

ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผนได้สะท้อนภาพของราษฎรที่มีหน้าที่ทำงานให้รัฐในฐานะของผู้ใช้แรงงานและไพร่พลที่เข้าร่วมรบในยามสงครามหลายครั้ง อาทิ จัดเตรียมเส้นทางรับเสด็จพระพันวษาในการออกล่ากระบือ ตลอดจนทำคอกเพื่อขังกระบือ เตรียมการต้อนรับราชทูตจากล้านช้าง รวมทั้งอัญเชิญราชสารและเครื่องบรรณาการไปถวายพระเจ้าล้านช้าง นอกจากนี้ เมื่อมีศึกสงครามทุกครั้งราษฎรก็จะต้องถูกเกณฑ์เข้าร่วมรบโดยไม่อาจปฏิเสธได้ ไร้อะไรก็ตีเมื่อกองทัพประสบชัยชนะในการรบ นอกจากนี้แม่ทัพจะได้รับพระราชทานรางวัลแล้ว ราษฎรที่เข้าร่วมรบทั้งหมดก็จะได้รับรางวัลตอบแทนด้วยเช่นกัน

๒. ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง

พระมหากษัตริย์ทรงมีหน้าที่ให้ความคุ้มครองแก่ขุนนางโดยพระราชทานสิทธิต่าง ๆ และเครื่องหมายชั้นยศตามระบบศักดินา รวมทั้งพระราชทานไพร่พลวงให้ดูแลด้วยส่วนหนึ่ง

ขุนนางจึงกลายเป็นชนชั้นที่มีกำลังอำนาจและอยู่ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ สถานภาพเช่นนี้ทำให้พระมหากษัตริย์ไม่ทรงไว้วางใจ จึงพยายามควบคุมขุนนางด้วยวิธีการให้รางวัลและลงโทษตามพระราชอำนาจและตามพระประสงค์

จากการวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล จะเห็นได้ว่าเมื่อบุคคลกระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ ด้วยการอาสาออกรบ ชนะศึก หรือปราบปรามผู้กระทำความผิดกฏมรรธ ล้วนได้รับรางวัลตอบแทนอย่างสูง ด้วยการเปลี่ยนสถานภาพจากไพร่เป็นขุนนาง และเลื่อนตำแหน่งจากขุนนางระดับต่ำให้มีบรรดาศักดิ์สูงขึ้น ซึ่งบุคคลดังกล่าวจะได้รับรางวัลที่เป็นวัตถุสิ่งของ เช่น เสื้อผ้าอาวูฐ เครื่องอุปโภคบริโภค ทรัพย์สินเงินทอง และได้รับสิทธิประโยชน์อื่น ๆ ตามมาอีกมาก เช่น มีไพร่ในปกครองมากน้อยตามศักดินา ยกเว้นภาษี ฯลฯ นอกจากนี้เมื่อขุนนางกระทำความผิดก็จะได้รับการพิจารณาลดหย่อนผ่อนโทษให้

การให้รางวัลขุนนางของพระพันวษาจะเป็นการกระทำ โดยมีจุดมุ่งหมายชัดเจนที่จะควบคุมพฤติกรรมขุนนางให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ คือ การโน้มน้าวใจให้ขุนนางซื่อสัตย์จงรักภักดีและปรารถนาที่จะรับราชการใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาท ดังตัวอย่าง การพระราชทานบ้านให้อยู่อาศัยในกรุงศรีอยุธยาแก่พลายงาม และพลายชุมพล โดยเฉพาะพลายงามนั้นทรงมีพระบรมราชโองการว่า "หาบ้านให้อ้ายไวในบุรี คูท่วงทีพอให้ใกล้ใกล้วัง" (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน . ๒๕๑๐ : ๑๗๖) นอกจากนี้ ตอนที่พระองค์ดำริที่จะยกนางสร้อยฟ้าให้เป็นภรรยาพลายงามก็ได้ตรัสว่า "อ้ายหมื่นไวได้อสร้อยฟ้าไป ก็จะได้เป็นกำลังราชการ" (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน . ๒๕๑๐ : ๘๑๒) ซึ่งสอดคล้องกับที่ขรัวนายวรจันทร์กราบทูลว่า " ถ้าประทานสร้อยฟ้าให้สมรัก ก็จะได้สามภักดีพระทรงชัย "

เมื่อการให้รางวัลทำให้ขุนนางได้รับสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ และมีอำนาจควบคุมกำลังไพร่พลอีกทั้งเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ ขุนนางจึงอาจเป็นภัยต่อพระมหากษัตริย์ได้เช่นกัน ดังนั้นพระมหากษัตริย์จึงต้องใช้กลโบายหลายอย่างในการควบคุม เช่น การข่มขู่ให้กลัวเกรงในพระราชอำนาจซึ่งปรากฏหลายครั้งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยเฉพาะในตอนที่ศรีมหาอุทสาไปนำขุนแผนพลายชุมพลเข้าเฝ้าหลังจากพระไวแตกทัพ ในครั้งนั้นแม้พระพันวษาจะชื่นชมพลายชุมพล เชื่อว่าขุนแผนมิได้เป็นกบฏ และทรงทราบดีว่าทั้งสองมิได้ฆ่าฟันราษฎร แต่ก็ยังตรัสในเชิงขู่ว่า

จึงตรัสขู่คู่ก่อนอ้ายกาญจน์บุรี   บังอาจยกโยธีมาเกลื่อนกล่น
เที่ยวไล่ฟันฝ่าประชาชน   ด้วยถือว่าเวทมนตร์ของมึงดี

มิ่งนี้คิดเห็นเป็นใจน	หมายจะชิงกรุงไกรได้หรือนี้
ลืมนะพระพิพัฒน์วาริ	กูนีหลงรักสักเท่าไร
ว่าฮ้ายมอญจับมิ่งไปเช่นฆ่า	กูเป็นก้าน้ำตามิใครได้
ฮ้ายไวจะแก้แค้นแล่นออกไป	ฮ้ายพ่อลูกกลับไล่ตะลุมบอน
กูหมายว่าจะยกพลไกร	ก็เข้าใจเสียว่ามิ่งคงเร็นซ่อน
จึงให้หามายังพระนคร	จะถามก่อนมิ่งแก้ให้จงดี
เป็นกระไรบอกความไปตามจริง	ถ้าสับปลับกลับกลักจะเป็นผี
จนเลี้ยงให้ไปกินกาญจนบุรี	ถึงเพียงนี้หรือยังคิดขบถ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๑๔)

นอกจากการปรามและการขู่แล้ว การลงโทษก็เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่พระมหากษัตริย์ใช้ควบคู่กัน ดังจะเห็นได้จากการลงโทษขุนนางหลายครั้ง อาทิ การลงโทษขุนไกรที่บกพร่องต่อหน้าที่และทำลายทรัพย์แผ่นดิน การลงโทษพระทัยน้ำที่แพ้สงครามอันเป็นการละเมิดอาญาทัณฑ์ และการตัดสินลงโทษขุนแผนในตอนทูลขอลาวทองซึ่งชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระองค์กระทำไปเพราะความไม่ไว้วางใจ เกรงว่าถ้าปล่อยไว้จะทำให้กำเริบเสิบสานมากขึ้น

ทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง ชนชั้นที่เป็นกำลังสำคัญในการบริหารประเทศ การที่จะทำให้ขุนนางจงรักภักดี และปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างเต็มกำลังนั้น เป็นภารกิจที่พระมหากษัตริย์จะต้องใช้วิธีการอันชาญฉลาด ซึ่งวิธีการให้รางวัลและการลงโทษก็เป็นวิธีการที่พระองค์ทรงใช้อย่างได้ผล

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่

เป็นความสัมพันธ์ที่สืบเนื่องจากรัฐต้องการควบคุมกำลังไพร่พลทั้งหมด จึงมอบหมายไพร่ส่วนหนึ่งให้มูลนายดูแลรับผิดชอบ เมื่อมีราชการแผ่นดินอันใดที่จำเป็นจะต้องใช้กำลังพล พระมหากษัตริย์ก็จะสั่งการให้มูลนายเป็นผู้ควบคุมไพร่เหล่านั้นไปปฏิบัติงานอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งปรากฏในตอนเกณฑ์พลไปด่อนกระบือ รับเสด็จ ส่งเสด็จพระพันวษา และต้อนรับราชทูตด้านข้างคังนั้นจึงเท่ากับว่ารัฐมีอำนาจสูงสุดในการกำหนดวิถีชีวิตให้แก่ไพร่ด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายกับไพร่ จึงเป็นความสัมพันธ์ของคนสองกลุ่มที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันเพราะมูลนายก็ต้องการแรงงานจากไพร่ ในขณะที่ไพร่ต้องทำงานและส่งส่วยให้กับนายเพื่อจะได้รับความช่วยเหลือและความคุ้มครอง อีกทั้งได้รับรางวัลเล็กๆ น้อย ๆ ตอบแทน

เมื่อคนปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างดี ดังตัวอย่างนางเมืองข้าทาสของขุนช้างที่ท่าหมากประจำกัณฑ์ได้สวยงามถูกใจก็ได้รับแหวนทองเหลืองเป็นรางวัลตอบแทน (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๖)

จะเห็นได้ว่าระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยทั้ง ๓ รูปแบบเป็นความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ ขุนนาง จนถึงราษฎร แต่ละระดับจะมีการแลกเปลี่ยนและตอบแทนในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งเป็นไปตามบทบาท หน้าที่ ตามความเชื่อหรือความจำเป็นตามสภาพของคน

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้สะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบของการให้รางวัลและการลงโทษที่มีต่อระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมซึ่งเป็นไปในลักษณะของการเสริมสร้างให้มั่นคงและชัดเจนยิ่งขึ้น จะเห็นได้ว่าการลงโทษขุนนางและราษฎรด้วยวิธีการรุนแรง เฉียบขาดทำให้เกิดความเกรงกลัวในอำนาจของพระมหากษัตริย์ และยอมรับอำนาจอันชอบธรรมของพระองค์ด้วยความเต็มใจ เช่นเดียวกันกับการที่ขุนนางและมูลนายลงโทษไพร่และทาสของตนก็ทำให้เกิดความยำเกรงและปฏิบัติตาม ส่วนการให้รางวัลของพระมหากษัตริย์และมูลนายก็ทำให้ผู้รับรางวัลจงรักภักดีต่อผู้ให้รางวัลมากยิ่งขึ้น

อนึ่ง การให้รางวัลที่ค่อนข้างจะไร้ขอบเขตและการลงโทษที่เป็นไปตามอารมณ์ของพระมหากษัตริย์นั้น น่าที่จะทำให้ขุนนางและราษฎรขาดความยำเกรงจนก่อให้เกิดปัญหาต่อการควบคุม ทว่าภาพสะท้อนที่ปรากฏในเสภาเรื่องนี้กลับชี้ให้เห็นว่าขุนนางและราษฎรล้วนยอมรับในชะตากรรมของตนเอง โดยปล่อยให้มันเป็นเรื่องของ "เวรกรรม" อีกทั้งยังยึดมั่นในความเชื่อศรัทธาจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างแน่วแน่

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษบางครั้งอาจส่งผลกระทบในทางที่ไม่ดีแก่บุคคลและสังคม อีกทั้งในบางสถานการณ์การให้รางวัลและการลงโทษก็ไม่สามารถใช้ควบคุมสังคมได้ แต่อย่างไรก็ดีทั้งหมดนี้มิได้กระทบกระเทือนต่อระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมแต่น้อย ตรงกันข้ามกลับเป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์แต่ละระดับชั้นให้ดียิ่งขึ้น ปัญหาที่ควรพิจารณาขณะนี้ คือ เหตุใดขุนนางและราษฎรจึงแสดงความเทิดทูนจงรักภักดี และยอมรับอำนาจอันไร้ขอบเขตของพระมหากษัตริย์ ทั้งที่ได้รับผลกระทบของระบบการควบคุมจนทำให้ประสบกับความทุกข์ยากเดือนร้อนนานปีการ

เหล่านี้ น่าจะเป็นการย้าถึง "หน้าที่" ของประชาชนที่พึงมีต่อพระมหากษัตริย์ เพื่อตอบแทนพระมหากรุณาธิคุณที่พระองค์ให้การปกป้อง และคุ้มครองด้วยการแสดงความจงรักภักดีและปฏิบัติตามพระบรมราชโองการทุกกรณี ผู้วิจัยเชื่อว่า นี่คืจุมุ่งหมายอีกประการหนึ่งของการแต่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนอกเหนือ ไปจากจุมุ่งหมายเพื่อความบันเทิง ดังที่ทราบกันมา

บทที่ ๔

ความสัมพันธ์ของการควบคุมทางสังคม ในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนกับสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของการควบคุมทางสังคมในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนกับสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ได้พิจารณาเฉพาะลักษณะและวิธีการควบคุมทางสังคมที่สอดคล้องกันเท่านั้น โดยพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างการควบคุมทางสังคมด้วยวิธีการให้รางวัลและการลงโทษ ที่ปรากฏในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน กับข้อมูลในจดหมายเหตุ พงศาวดาร เอกสารทางประวัติศาสตร์อื่นๆ ตลอดจนกฎหมายตราสามดวงซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญที่สังคมสมัยนั้นใช้ควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกให้อยู่ในระเบียบแบบแผน เพื่อยืนยันข้อวินิจฉัยที่ว่า ภาพสะท้อนของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษที่ปรากฏในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน คือการควบคุมทางสังคมส่วนหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างแท้จริง โดยพิจารณาตามประเด็นหลักได้แก่ สาเหตุ วิธีการ ผู้มีอำนาจในการให้รางวัลและลงโทษ ตลอดจนปัจจัยอื่น ๆ และผลกระทบที่เกิดขึ้นโดยลำดับต่อไปนี้

๑. การให้รางวัล

การวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลในบทที่ ๒ พบว่าการให้รางวัลในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีลักษณะและวิธีการที่สอดคล้องกับสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังนี้

๑.๑ สาเหตุ

ในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลอันเนื่องมาจากสาเหตุใหญ่ ๆ ๔ ประการ คือ

- ๑.๑.๑ กระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ
- ๑.๑.๒ ปฏิบัติตนสอดคล้องกับบทบาทและสถานภาพ
- ๑.๑.๓ มีคุณสมบัติสอดคล้องกับความต้องการทางสังคม
- ๑.๑.๔ มีพฤติกรรมสอดคล้องกับความต้องการของสังคม

จากการศึกษากฎหมายตราสามดวงและเอกสารทางประวัติศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพบว่า มีการให้รางวัลอันเนื่องมาจากสาเหตุดังกล่าวเช่นกัน ซึ่งผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ให้เห็นชัดเจนต่อไปนี้

๑.๑.๑ กระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ

การกระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีอยู่ทั้งสิ้น ๔ ประการ คือ การอาสาออกรบ ชนะศึกปราบปรามผู้กระทำผิดอุกฉกรรจ์ และยุติความขัดแย้งของขุนนาง เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับสาเหตุของการให้รางวัลในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพบว่า มีสาเหตุที่สอดคล้องกันอยู่ ๒ ประการ คือ การอาสาออกรบและการชนะศึก

การอาสาออกรบและการชนะศึกที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์อย่างยิ่งส่งผลให้ตัวละครคือ ขุนแผน พลายงาม และนักโทษอาสา ๓๕ คนได้รับรางวัลตอบแทนทั้งในระดับที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ อันได้แก่ การแต่งตั้ง เลื่อนตำแหน่ง การพระราชทานเครื่องยศ เครื่องอุปโภค บริโภค เงินตรา ภรรยา ข้าทาสบริวาร ฯลฯ ซึ่งสอดคล้องกับกฎหมายเกียรติบรรดาศักดิ์และพระอัยการกบฏศึกดังต่อไปนี้

บทบัญญัติการให้รางวัลผู้อาสาออกรบ

มาตราที่ ๕๘

...อนึ่งอาสางานพระราชสงครามเข้าในกองทัพหลวง ขนช้าง งาม พลายรบกัน มีไชยชำนะแก่ราชศัตรู บำเหน็จเปนกระรุ...

มาตราที่ ๕๙

...อนึ่งพักพวกที่น้องอาสาพระเจ้าอยู่หัว ผู้เสียชีวิตรบพุ่งสามาถ บำเหน็จนั้นเปนละหุ...

มาตราที่ ๖๐

...อนึ่งผู้ใดอาสาพระเจ้าอยู่หัวเปนนายทပ်นายกองก็เข้าแปลกปลอมพลข้าศึกแตกฉานก็ตี แลเอาการคุษหระหัทสมาพิศทุลแก่พระเจ้าอยู่หัวก็ตี ำเรียนแก่นายทပ်นายกองก็ตี บำเหน็จผู้นั้นเปนมขิม...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๕๓)

บทบัญญัติการให้รางวัลแก่ผู้ชนะศึก

มาตราที่ ๖๑

...อนึ่งพระเจ้าอยู่หัวให้เปนแม่ทัพนายกอง ไปการรบรณรงค์สงครามได้รับพุ่งด้วยข้าศึก แลจับได้นายทัพนายกองผู้ใหญ่ ได้เครื่องสรรพยุทธ บำเหน็จเปนอุกฤษ...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๕๔)

มาตราที่ ๔๗

...ผู้โคชนช้างชนะบำเหน็จหมวกทองเสื้อสนอบทองปลายแขนยกที่ขึ้นถึงนา ๑๐๐๐๐ ถ้านา ๑๐๐๐๐ แล้วให้ร่มคันทองคานหามทอง ผู้โคชนช้างมีไชย แลเข้าศึกขาดหัวช้าง บำเหน็จได้พานทองหมวกทองคานหามทองแลเมียนาง ถ้าได้ตัวหัวพญาบำเหน็จเท่ากัน...

มาตราที่ ๔๘

...ถ้าพลหอกดาบคั้งเส โลพลตินได้ช่วยด้วยช้าง แลผู้ชนช้างนั้นมีไชยเพราะพลตินใช้ให้ยกพลนั้นขึ้นเปนขุนนางรางวัลเงินทองลาก ลูกหลานให้เลี้ยงสืบไป ฝ่ายผู้ชนช้างนั้นรางวัลวันคุณเดียว...

มาตราที่ ๔๕

...ผู้โคขี่ม้ารบได้หัวบำเหน็จขันทองเสื้อฝ้ายกที่ขึ้น ถ้าพลตินได้หัว รางวัลขันทองเสื้อฝ้าย ถ้าพลตินได้ม้า รางวัลขันเงินเสื้อฝ้าย...

๑๓๑

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๕๐-๕๑)

นอกจากข้อกำหนดที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงแล้ว การกระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติด้วยการมีส่วนร่วมในราชการสงครามอย่างสม่ำเสมอ ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ขุนนางในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจำนวนมากได้รับรางวัลจากสถาบันพระมหากษัตริย์ ดังปรากฏเงื่อนไขส่วนหนึ่งของการเลื่อนตำแหน่งและแต่งตั้งขุนนาง ๑๑ คน ในวโรกาสที่

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชขึ้นครองราชย์โดยกล่าวว่า บุคคลเหล่านั้น "มีความดีความชอบโดยเสด็จพระราชดำเนินไปในงานพระราชสงครามหลายครั้ง หรือมีความดีความชอบที่ได้ทำศึกสงครามด้วยพระองค์แต่ก่อนมาได้คิดแก่ชีวิต" (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๓-๕) การกำหนดเงื่อนไขในการแต่งตั้งขุนนางเช่นนี้ชี้ให้เห็นว่า การมีส่วนร่วมในราชการสงคราม เป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์ของสังคมไทยในสมัยนั้นเป็นอย่างยิ่ง

การประสพชัยชนะในการรบแต่ละครั้ง ย่อมเป็นเครื่องยืนยันถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ความเข้มแข็งของกองทัพ และชี้ให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงกระทำหน้าที่ในการปกป้องคุ้มครองราษฎรของพระองค์ ดังจะพิจารณาได้จากกรณีที่พระมหากษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์ทรงพระราชทานรางวัลให้แก่แม่ทัพนายกองที่ได้รับชัยชนะในการรบอย่างสม่ำเสมอตลอดระยะเวลา ๖๕ ปี แห่งการครองราชย์ ปรากฏการพระราชทานบำเหน็จรางวัลด้วยการแต่งตั้ง เลื่อนตำแหน่ง ตลอดจนพระราชทานสิ่งของ เงินทองให้แก่แม่ทัพนายกองที่ประสพชัยชนะในการรบกับพม่า ปราบปรามหัวเมืองประเทศราชที่ก่อกบฏแข็งเมือง ตลอดจนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับกับการส่งเสริมความแข็งแกร่งให้แก่กองทัพถึง ๒๑ คน ซึ่งไพร่สามัญที่ได้รับบริการเลื่อนฐานะทางสังคมขึ้นมาเป็นขุนนางก็มีอยู่หลายคน อาทิ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทรงแต่งตั้งนายขุนนาคบ้านแม่ลาให้เป็นพระยาไชยวิชิตสิทธิศาสตรามหาประเทศราชผู้รักษากรุงเก่า ในฐานะที่เป็นต้นคิดปราบจลาจลในกรุงธนบุรี (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๓) และทรงแต่งตั้งพระมหาช่วย เจ้าอารามแขวงเมืองพัทลุง เป็นพระยาทุกขราษฎร์ ตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองพัทลุง เพราะท่านเป็นกำลังสำคัญที่ทำให้กองทัพชาวพัทลุงมีชัยชนะกองทัพพม่า (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๔๑-๔๒)

จากการศึกษาของรัตนวดี แก้วไชโย เรื่องการใช้จ่ายพระราชทรัพย์ของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบว่า พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทรงส่งเสริมทำนุบำรุงกองทหารอย่างมาก ทำให้การใช้จ่ายราชทรัพย์ส่วนใหญ่ในสมัยนั้นหมดไปกับการปูนบำเหน็จ ตลอดจนพระราชทานสิ่งของแก่แม่ทัพนายกองผู้มีส่วนในราชการสงคราม (รัตนวดี แก้วไชโย. ๒๕๒๗ : ๑๒๓-๑๖๗) ดังจะเห็นได้จากการพระราชทานเบี้ยหวัดและปูนบำเหน็จรางวัล อาทิ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชทานเงินตรา ๑๐ ชั่ง เสื้อแพรกระบวนจีน ๑ ผาคหมากคนโทเงิน ๑ แก้วพระยาวิเศษสงครามซึ่งมีความชอบใน การขับไล่พม่าออกไปจากแผ่นดิน (หอพระสมุดวชิรญาณ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑ จ.ศ. ๑๑๔๘)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงพระราชทานเงินตรา เสื้ออัครัด ผ้านวม ผ้าลาย ให้แก่ทหารที่จับข้าศึกได้จากการลาดตระเวน นอกจากนั้นในช่วงที่มีศึกสงคราม

พระองค์ก็ทรงเอาพระทัยใส่ด้วยการพระราชทานเสื้อผ้า อาหารเป็นระยะ ๆ ดังปรากฏหลักฐาน ในปี พ.ศ. ๒๓๘๒ และ พ.ศ. ๒๓๘๕ เป็นต้น

การทุ่มเทกับการทำสงครามของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ เห็นได้ชัดเจนจาก พระราชดำรัสของพระองค์ที่ปรากฏในจดหมายเหตุนั้นที่ ๓ ที่ว่า "พระราชทานข้าวเกลือ ออกไปเลี้ยงไพร่พล กองทัพ ถึงจะสิ้นข้าวสักสามพัน-สี่พัน-ห้าพันก็เวียนก็หาทรงเสียดายไม่" (รัตนาวดี แก้วไชโย. ๒๕๒๗ : ๑๖๓)

ทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บุคคลที่กระทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติด้วยการอาสาออกรบและได้ชัยชนะในการรบนั้น เป็นบุคคลที่พึงประสงค์เป็นอย่างยิ่ง เพราะกองทัพเป็นพลังที่แข็งแกร่งของสังคม และเป็นประจักษ์กราะคุ้มกันสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ดำรงความยิ่งใหญ่อยู่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาวะวิกฤต การพึ่งพากองทัพเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นช่วงเวลาที่กองทัพมีบทบาทสำคัญยิ่ง เพราะการสถาปนาราชวงศ์จักรีในยุคเริ่มแรกยังประสบปัญหาเกี่ยวกับความไม่สงบภายใน และภายนอกประเทศอยู่มาก ดังจะเห็นได้จากการก่อกบฏและสงครามกับพม่าที่มีอยู่ประปรายตลอดระยะเวลาทั้ง ๓ รัชกาล ซึ่งศึกสงครามเหล่านี้กองทัพส่วนมีบทบาทในการปราบปรามแทบทั้งสิ้น

๑.๑.๒ การปฏิบัติคนสอดคด้องกับบทบาทและสถานภาพ

จากการวิเคราะห์การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน พบว่า มีการให้รางวัลตามสาเหตุนี้อยู่ด้วยกัน ๒ ประการ คือ ปฏิบัติคนสอดคด้องกับบทบาทและสถานภาพภรรยาด้วยการซื้อสัตย์ต่อสามี และปฏิบัติคนสอดคด้องกับบทบาทและสถานภาพของศิษย์ด้วยการตั้งใจศึกษาเล่าเรียน

รางวัลที่ตัวละคร คือวันทองและพลายแก้วได้รับคือการยกย่องชมเชย ซึ่งเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับรางวัลให้รางวัลในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นปรากฏว่า ไม่มีการให้รางวัลตามสาเหตุนี้ แต่อย่างไรก็ดีผู้วิจัยพบว่า กฎหมายตราสามดวงซึ่งเป็นบรรทัดฐานส่วนหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้กำหนดบทบาทของภรรยาไว้อย่างชัดเจนประการหนึ่ง คือ ภรรยาต้องซื้อสัตย์ต่อสามีและ "ห้ามหญิงทำชู้" โดยเค็ดขาดมิฉะนั้นจะได้รับโทษหลายสถาน อาทิ

...ให้เอาเถลวปะหน้า ทัดคอกกะบาแดงสองหู ร้อยคอกกะบาแปน มาโดยสี่ตะ คอให้นายจะมองตีฆ้องนำหน้าประจานสามวัน ถ้าได้โทษประจาน ให้ไถ่ตามกระเสียร

อายุศมหึงเป็นข้าห้ำช้างหลวง ถ้าชายหัวมันยังรักเมียมันมิให้ประจานไซ้ ให้เอา
สินไหมเข้าพระคลังหลวง...

...ถ้าหญิงนั้นยังทำชู้ด้วยชายผู้เดียวนั้นถึงสองถ่าเล่าไซ้ให้ไหมทวิคูณ ถ้าทำชู้เปลี่ยน
ชายอื่นให้ไหมชายชู้นั้นโดยปรถมคิดเมีย ส่วนหญิงนั้นให้โกนศีรษะแปดแฉก
เอาขึ้นขาหย่างประจาน แล้วให้ทเวนรอบตลาดแล้วให้ทวนด้วยลาวหนึ่ง ๒๐ ที่...

...หญิงใดทำชู้นอกใจผัว มันเอาชายชู้นั้นมาร่วมประเวณีในวันเดียว ๒ คนขึ้นไป
ท่านว่าแปดหญิงแพศยามิให้ปรับไหมชายชู้นั้นเลย ให้เอาปูนเขียนหน้าหญิงรายนั้น
แปดตรง ร้อยดอกกะบาแปดมาไลยใส่ศีรษะ คอ แล้วเอาขึ้นขาหย่างผจาน...

...มาตราหนึ่ง หญิงใดทำชู้นอกใจผัว พิจารณาเป็นสัจให้ปรับไหมชายหญิงโดยพระ
ราชกฤษฎีกา...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๒๐๖-๒๑๑)

การที่กฎหมายกำหนดข้อห้ามเช่นนี้ชี้ให้เห็นว่า พฤติกรรมดังกล่าวเป็นพฤติกรรม
ที่ไม่พึงประสงค์ของสังคมสมัยนั้น ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าสังคมจะต้องใช้วิธีการอย่างใดอย่าง
หนึ่งเพื่อควบคุมสมาชิกให้ปฏิบัติตามแนวทางดังกล่าว และหากสมาชิกมีพฤติกรรมที่ตรง
กันข้ามคือ "มีความซื่อสัตย์ต่อสามี" ก็ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าสังคมได้ใช้ "วิธีการให้
รางวัล" ดังปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนหรือไม่

๑.๑.๓ มีคุณสมบัติสอดคล้องกับความต้องการของสังคม

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีการให้รางวัลผู้ที่มีคุณสมบัติสอดคล้องกับความ
ต้องการของสังคมอยู่ด้วยกัน ๒ สาเหตุ คือ มีความรู้ทางไสยศาสตร์ และมีความสามารถทาง
ด้านศิลปหัตถกรรม ซึ่งมีลักษณะเป็นการจำแนกงานตามเพศ โดยสังคมกำหนดให้เพศชายทำ
หน้าที่ปกป้องคุ้มครองผู้อื่น การมีความรู้ทางไสยศาสตร์เป็นการเพิ่มศักยภาพในการปฏิบัติ
หน้าที่ดังกล่าว ส่วนเพศหญิงนั้นจะต้องทำหน้าที่เป็นแม่บ้านดูแลบ้านเรือนและปรนนิบัติสามี
ความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรมย่อมช่วยให้ผู้หญิงปฏิบัติหน้าที่ของตนได้ดียิ่งขึ้น ดังนั้น
ตัวละครในเรื่องที่มีคุณสมบัติดังกล่าว จึงได้รับรางวัลตอบแทนหลายสถาน กล่าวคือ บุคคล
ที่มีความรู้ทางไสยศาสตร์อย่างเชี่ยวชาญจนเป็นที่ประจักษ์ จะได้รับรางวัลจากสถาบัน

พระมหากษัตริย์ ด้วยการยกย่อง ชมเชยและได้รับพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภค ส่วนผู้ที่มีความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรมก็จะได้รับรางวัลคือการยกย่องชมเชย

จากการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์และกฎหมายตราสามดวง ผู้วิจัยไม่พบการให้รางวัลแก่บุคคลที่มีความรู้ความสามารถทางไสยศาสตร์ ส่วนความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรมนั้น ในพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ ฉบับพระราชหัตถเลขาได้กล่าวถึงการประกวดฝีมือทำกระจากใหญ่บูชาภัณฑ์เทศน์มหาชาติของเจ้าจอมและพระสนม (กรมศิลปากร. ๒๕๓๕ : ๒๓) ในกรณีนี้แม้จะไม่ปรากฏการให้รางวัล แต่การประกวดและแข่งขันนี้ย่อมชี้ให้เห็นว่าสตรีที่มีฝีมือทางด้านศิลปหัตถกรรมเป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติสอดคล้องกับความต้องการของสังคม

๑.๑.๔ มีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของสังคม

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ปรากฏการให้รางวัลแก่ผู้ที่มีพฤติกรรมสอดคล้องกับความต้องการของสังคม ๔ ประการ คือ ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ปฏิบัติงานสำเร็จ มีเมตตา และรู้จักให้อภัย ซึ่งรางวัลที่ตัวละครได้รับตอบแทนส่วนใหญ่ คือ การยกย่องชมเชย เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบหลักฐานการให้รางวัลในข้อนี้เพียงประการเดียว คือ ซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีบรรทัดฐานทางสังคมประการสำคัญประการหนึ่ง คือ ความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ของขุนนาง ข้าราชการ ตลอดจนเจ้าเมืองประเทศราช และประชาชนทั่วไป ดังจะเห็นได้จากการอบรมขัดเกลาให้เกิดพฤติกรรมนี้อย่างกว้างขวางโดยปรากฏในคำราสำหรับควบคุมความประพฤติของข้าราชการที่เรียกว่า "พระพิไชยเสนา" ซึ่งผู้ที่เตรียมตัวเข้ารับราชการจะต้องศึกษาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ ในมาตราที่ ๑ ของคำรานี้กล่าวไว้ว่า

...ข้อ ๑ ผู้เป็นเสนาบดีมีปรีชาให้ตั้งอยู่ในวิริยะ เฝียรภักดีซื่อตรงต่อพระบวรพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์...สมณชีพราหมณ์ ประชากรามฎร์ เป็นต้น และให้คิดตั้งจิตทำนุบำรุง พระเกียรติยศ พระเจ้าแผ่นดินให้ถาวรขจรฟุ้งไปโดยทิศานุทิศ...

(สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช. ๒๕๒๓ : ๑๑๓)

นอกจากหลักการประพฤติปฏิบัติดังกล่าวนี้แล้ว พระบรมราชาบาทของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชซึ่งปรากฏในพระราชกำหนดใหม่มาตราที่ ๑๒

ก็ยังชี้ให้เห็นถึงบรรทัดฐานทางสังคมข้อนี้ชัดเจน คือ

...เมื่อพระราชอาณาจักรได้รับความคุ้มครองจากพระมหากษัตริย์แล้วคั้งนี้ พระพุทธศาสนาที่จะเจริญรุ่งเรือง และราษฎรก็จะสามารถทำการสักการบูชาได้อย่างเสรี ทั้งนี้เพราะพระมหากษัตริย์ทรงให้ความคุ้มครองได้ ฉะนั้น พระมหากษัตริย์จึงทรงกระทำแต่กรรมดีต่อสัตว์โลกทั้งมวลไว้มากมาย ราษฎรจึงพึงต้องสวามิภักดิ์ต่อพระองค์และพร้อมที่จะอุทิศกำลังกายในการทำงาน ถวายพระองค์เพื่อเป็นการแสดงความซื่อสัตย์กตัญญู...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕. ๒๕๓๕ : ๒๓๗-๒๓๘)

เพราะความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ดังกล่าวมานี้ ทำให้เงื่อนไขของการให้รางวัลข้าราชการในช่วงเวลาที่พระมหากษัตริย์ทรงกระทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษก นอกจากจะกล่าวถึงการร่วมเสด็จพระราชดำเนินไปในการสงครามแล้ว จึงปรากฏเรื่องราวของบุคคลที่ซื่อสัตย์และจงรักภักดีรวมอยู่ด้วย ดังจะเห็นได้จากเหตุผลในการเลื่อนตำแหน่งข้าราชการ ๑๐ คนในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชขึ้นครองราชย์ ซึ่งระบุไว้อย่างชัดเจนว่าบุคคลเหล่านั้นมี **ความซื่อสัตย์สุจริต** (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๓-๕) เช่นเดียวกับในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาอภัยภูธรว่าที่สมุหนายกก็ได้รับพระราชทานเสนียงา กลดและไหมด ในช่วงที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ ด้วยเหตุผลว่าเป็นผู้ที่กอปรไปด้วยสติปัญญา ยังยินดีรอบคอบในราชการทั้งปวงและ **ซื่อสัตย์สุจริตภักดีต่อแผ่นดิน** (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓. ๒๕๓๐ : ๒๘)

นอกจากพระมหากษัตริย์จะพระราชทานรางวัลแก่บุคคลที่มีคุณสมบัติดังกล่าวในช่วงเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วนั้น ยังมีขุนนางอีก ๓ คนที่ได้รับรางวัลตามเงื่อนไขดังกล่าวในโอกาสอื่น ๆ อีก ได้แก่ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ พระยาแพร์ พระยาอองแสงแสดงความซื่อสัตย์จงรักภักดีอย่างสูง แม้จะถูกอะแซห่วนก็จับไปในครั้งที่ยกกองทัพมาตีพิษณุโลก แต่บุคคลทั้งสองมิได้อาใจออกห่างไปเข้ากับฝ่ายพม่าแต่อย่างใด ภายหลังยังได้จับตัวอ่าประกามาณีเจ้าเมืองเชียงแสนมาถวายอีกด้วย การแสดงความซื่อสัตย์และจงรักภักดีนี้ทำให้ได้รับพระราชทานบำเหน็จรางวัลตามสมควรแก่ความชอบ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๔๘) ส่วนในสมัยรัชกาลที่ ๒ พระวิเศษสุนทรก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิเศษภักดีศรีสุสงคราม ตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลา ด้วยเหตุผลที่มีน้ำใจสวามิภักดิ์ซื่อตรงและได้คุมไพร่พลร่วมรบกับพม่า (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒. ๒๕๑๔ : ๘)

การที่พระมหากษัตริย์ทั้ง ๓ รัชกาลพระราชทานรางวัลแก่ข้าราชการตามเงื่อนไขดังกล่าวข้างต้นชี้ให้เห็นว่า ความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์อย่างยิ่ง ดังข้อวินิจฉัยของอคิน รัตพัฒน์ ที่ว่า

...สังคมในอดีตนั้น เป็นสังคมที่มีลักษณะของการรวมกำลังอย่างหลวม ๆ ก็คือศูนย์กลางของอำนาจตัดสินใจอยู่กับพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว หากข้าราชการขาดคุณธรรมข้อนี้ย่อมสร้างปัญหาให้เกิดขึ้นแก่การจ้ดระเบียบการปกครอง และการทำให้การรวมกำลังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเกิดขึ้นได้ยาก บทบาทของขุนนางระดับสูง ก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ผลักดันให้พระมหากษัตริย์พระราชทานรางวัลเพื่อส่งเสริมพฤติกรรมความซื่อสัตย์และจงรักภักดี...

(อคิน รัตพัฒน์. ๒๕๒๗ : ๔๐)

กล่าวคือ ขุนนางเป็นบุคคลที่มีสิทธิอำนาจควบคุมไพร่มาคน้อยตามศักดิ์นา ซึ่งทำให้ขุนนางอยู่ในฐานะที่ท้าทายต่ออำนาจและความมั่นคงของพระมหากษัตริย์อยู่ไม่น้อย เพราะขุนนางมีทั้งอำนาจตลอดจนรู้จุดอ่อนของพระมหากษัตริย์เป็นอย่างดี คุณสมบัติดังกล่าวของขุนนางทำให้ขุนนางมีโอกาสแย่งชิงราชบัลลังก์ได้ ดังนั้นพระมหากษัตริย์จึงต้องควบคุมพฤติกรรมของขุนนางโดยการให้ความคุ้มครอง และพระราชทานรางวัล (อคิน รัตพัฒน์. ๒๕๒๗ : ๑๕๕)

การให้ความคุ้มครองขุนนางมีอยู่ด้วยกันหลายลักษณะ ดังเช่นบทลงโทษผู้เป็นคู่กับภรรยาข้าราชการซึ่งลาอุปสมบท เป็นต้น

...แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าและเข้าทูลองฯ กราบบังคมทูลพระกรุณาลาบวชผู้ใดล่วงประเวณี ทำชู้ด้วยหญิงอันขามีสละเป็นราชทูระปกป้อง ให้เสียพระยศ พระเกียรติในราชอาณาจักร ให้ลงพระราชอาญาทั้งชายทั้งหญิงคงสามยก ทะเวนบกสามวันทะเวนเรือสามวัน ส่งไปเป็นตะพุ่นญาข้าง...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕. ๒๕๓๗ : ๒๕๐)

จะเห็นได้ว่าการอาสาออกรบ มีส่วนร่วมในกองทัพ ตลอดจนนำทัพไปสู่ชัยชนะ และแสดงความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เป็นการกระทำ "ความดีความชอบ" ตอบสนองสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งได้รับการเน้นเป็นอย่างมาก ในเอกสารทางประวัติศาสตร์

ทั่วไป แต่อย่างไรก็ดีการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลก็ยังมีสาเหตุมาจากเรื่องอื่น ๆ อยู่บ้าง เช่น การปฏิบัติคนเหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพ มีคุณสมบัติสอดคล้องกับความต้องการของสังคม และการปฏิบัติภารกิจที่ได้รับมอบหมาย สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ดังจะเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชทานรางวัลให้แก่คณะบุคคลที่ร่วมสังคายนาพระไตรปิฎกจนเสร็จสิ้นสมบูรณ์ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๕๘) ซึ่งการให้รางวัลแก่บุคคลที่ปฏิบัติภารกิจสำเร็จนี้ สอดคล้องกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เอาไว้ในบทที่ ๒ เช่นกัน จะแตกต่างกันก็ตรงที่ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นเป็นการทำงานของไพร่ตามคำสั่งนาย และของรางวัลที่ได้เป็นเพียงแหวนทองเหลืองเท่านั้น ในขณะที่เหตุการณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้นเป็นการปฏิบัติงานสำคัญของชาติเสร็จสิ้น และพระมหากษัตริย์เป็นผู้พระราชทานรางวัล

๑.๒ วิธีการ

วิธีการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน และในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความสอดคล้องสัมพันธ์กันกล่าวคือ วิธีการให้รางวัลทั้งหมดที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนล้วนปรากฏว่า มีใช้จริงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทั้งสิ้น ดังจะจำแนกให้เห็นชัดเจนดังนี้

๑.๒.๑ การให้รางวัลด้วยการแต่งตั้งและเลื่อนตำแหน่ง

การแต่งตั้งและเลื่อนตำแหน่ง เป็นรางวัลที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้พระราชทานให้แก่บุคคลที่กระทำความดีความชอบ โดยตำแหน่งเป็นเครื่องกำหนดระดับของอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีการแต่งตั้ง-เลื่อนตำแหน่งขุนนางและไพร่สามัญจำนวน ๕ ครั้ง ได้แก่ แต่งตั้งพลายแก้วเป็นขุนแผนแสนสะท้านหลังจากที่ชนะศึกเชียงทองแล้วเลื่อนตำแหน่งเป็นพระสุรินทราชาข่มโหสุรย์ภักดีหลังจากชนะศึกเชียงใหม่ และในโอกาสเดียวกันนี้ก็ได้แต่งตั้งพลายงามขึ้นเป็นจมื่นไวยวรนาถ ตลอดจนถอดถอนทหารอาสา ๑๕ คนออกจากไพร่ แล้วให้รับราชการในกรมอาทมาตด้วย ส่วนการแต่งตั้งครั้งสุดท้าย คือ ตั้งพลายชุมพลให้เป็นหลวงนายฤทธิ์ เพราะสาเหตุที่พลายชุมพลสามารถปราบจระเข้เถรขวาดได้

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วิธีการให้รางวัลวิธีนี้มีปรากฏมากที่สุด กล่าวคือ

ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทรงเลื่อนตำแหน่งขุนนางในวโรกาสที่พระองค์ปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์จำนวน ๒๐ คน และแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่งขุนนางอีก ๔ คน คือ นายบุญนาคบ้านแม่ตา นายแสง นายหงษ์ และนายสัง (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๑๑ : ๓,๔,๕) นอกจากนี้ยังทรงแต่งตั้งและเลื่อนตำแหน่งผู้กระทำความดีความชอบในโอกาสอื่น ๆ อีก ๑๐ คน ส่วนในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงเลื่อนตำแหน่งขุนนางอันเนื่องมาจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษก จำนวน ๑๔ คน และในโอกาสอื่น ๆ อีก ๕ คน ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงเลื่อนตำแหน่งตลอดจนแต่งตั้งขุนนางในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกจำนวน ๗ คน ในโอกาสอื่น ๆ อีก ๒ คน สรุปได้ว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการให้รางวัลด้วยวิธีการแต่งตั้ง และเลื่อนตำแหน่งเท่าที่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ถึง ๕๗ คน

นอกจากพระมหากษัตริย์จะใช้วิธีการแต่งตั้งและเลื่อนตำแหน่ง เพื่อให้รางวัลแก่ขุนนางและข้าราชการแล้ว พระองค์ก็ยังใช้วิธีการนี้ให้รางวัลแก่เชื้อพระวงศ์ที่ทำความดีประโยชน์ต่อประเทศชาติด้วย ดังจะเห็นได้จากการพระราชทานกรมและเลื่อนกรมเจ้านายในสมัยรัชกาลที่ ๑ ซึ่งจุฬารัตน์ ชูจิตารมย์ (๒๕๒๓ : ๔๐) ได้สรุปไว้ว่า นอกจากพระองค์จะพระราชทานตามความเหมาะสมของพระชนมายุเจ้านาย ตามความใกล้ชิดทางเครือญาติแล้วยังได้พิจารณาตามความชอบที่มีมาแต่เดิมด้วย

๑.๒.๒ การพระราชทานเครื่องยศ

การให้รางวัลด้วยการแต่งตั้งและเลื่อนตำแหน่งขุนนางและข้าราชการในข้อ ๑.๒.๑ นั้น ส่วนใหญ่มักจะมีการพระราชทานเครื่องยศประกอบไปด้วย แต่บางกรณีพระมหากษัตริย์ก็จะพระราชทานเครื่องยศต่าง ๆ ตามตำแหน่งโดยมิได้แต่งตั้งและเลื่อนตำแหน่ง

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนใช้วิธีการให้รางวัลลักษณะเดียวกับที่กล่าวถึงข้างต้น กล่าวคือ พระพันวษาจะพระราชทานเครื่องยศทุกครั้งที่ตั้งและเลื่อนตำแหน่งขุนนาง อีกทั้งยังพระราชทานเครื่องยศเป็นรางวัลในโอกาสที่ขุนนางกระทำความดีความชอบอีกด้วย เช่น พระราชทานถาดหมาก คนโททอง แก้วเจ้าเมืองกำแพงเพชร เมืองระแหงและเมืองเถิน เป็นต้น

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้มีการพระราชทานเครื่องยศขุนนางหลายครั้ง เช่น รัชกาลที่ ๑ พระราชทานพานทองให้แก่ขุนนางที่รบชนะพม่าทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ ผู้ได้รับรางวัลดังกล่าวคือ พระยายมราช พระยาธรรมาธิกรณ์ พระยามหาราช และพระยาเพชรพิไชย (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๑๑ : ๔๐) การแต่งตั้งคุณหญิงมุก และคุณหญิงจันท์ เป็นท้าวเทพสตรี และท้าวศรีสุนทร เพราะความดีความชอบที่ป้องกันเมืองกลางไว้

ได้นั้น ก็ปรากฏว่ารัชกาลที่ ๑ ได้ทรงพระราชทานเครื่องยศด้วยเช่นกัน(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๔๓)

นอกจากพระมหากษัตริย์จะพระราชทานเครื่องยศในโอกาสที่พระองค์พระราชทานบรรดาศักดิ์แก่ขุนนางแล้ว มีหลายครั้งที่พระองค์พระราชทานเฉพาะเครื่องยศเท่านั้น โดยไม่ปรากฏการเลื่อนตำแหน่ง เช่น รัชกาลที่ ๑ พระราชทานเสื้อแพรกระบวนจีน ถาดหมาก คนโทเงิน แก้วพระยาวิเศษสงคราม ซึ่งมีความดีความชอบที่จับไล่พม่าออกจากเขตแดนไทย (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑. จ.ศ.๑๑๔๘)

การพระราชทานเครื่องยศเป็นรางวัลในสมัยรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ มีรูปแบบและวิธีการเช่นเดียวกับในสมัยรัชกาลที่ ๑ กล่าวคือ นอกจากจะพระราชทานเครื่องยศให้แก่ขุนนางในโอกาสที่พระราชทานบรรดาศักดิ์แล้ว ยังมีการพระราชทานเครื่องยศเพื่อเป็นรางวัลเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชทานสัปทนแพร ถาดหมาก คนโททองคำ ๑ สำหรับ เสื้อเข็มขาบ ๑ ตัว ผ้าชมพูขลิบ ๑ ผืน แก้วพระยาจักรี และพระราชทานเสื้อแก่พระยาวงศาธิราช นายเตียงมหาดเล็ก พระยาพระเขมร และนายไพบรมีชื่อ ผู้กระทำความดีความชอบด้วยการรักษาเมืองพุทไธขเพชรเอาไว้เป็นอย่างดี รวมทั้งเพื่อบำรุงขวัญให้ขุนนางเหล่านี้มีความจงรักภักดีมุ่งมั่นปฏิบัติหน้าที่ยิ่งขึ้น (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒. ๒๕๑๓ : ๑๑๐)

เครื่องยศที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้แก่ขุนนางที่กระทำความดีความชอบโดยทั่วไปมักจะเป็นเครื่องผ้าแพรพรรณ ซึ่งมีทั้งเสื้อประจำตำแหน่ง และเสื้ออื่น ๆ เช่น เสื้อครุย เสื้อทรงประพาสเสื้ออัสลัต เสื้อสนอบ เสื้อเข็มขาบ เสื้อเยียรบับ รวมทั้งผ้าหลายประเภท ได้แก่ ผ้าปุม ผ้าสมปัก ผ้าฝ้าย ผ้าแพรหนังไก่ แพรขาวเปลาะ แพรโจง แพรสีกุหร่า เป็นต้น เครื่องผ้าแพรพรรณเหล่านี้เป็นทั้งเครื่องยศ และของใช้จำเป็นที่มีค่า เพราะนอกจากจะเป็นของหายากและมีราคาแพงแล้ว เสื้อผ้าที่ได้รับพระราชทานยังเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงฐานะในสังคมอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากการกำหนดเครื่องแต่งกายในพระราชพิธีตามบรรดาศักดิ์ซึ่งปรากฏในกฎหมายตราสามดวง (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๑๓๓)

นอกจากนั้นเครื่องผ้าแพรพรรณบางชนิด เช่น เสื้อสนอบ ที่ใช้สำหรับแต่งรับแขกบ้านแขกเมืองก็มีข้อกำหนดว่า ห้ามนำไปนุ่งห่มที่อื่นให้ทรุดโทรมมัวหมองเพราะถ้าต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองด้วยเสื้อสนอบเช่นนั้นก็มีโทษภาคทัณฑ์ และใส่ชื่อคาตามจำนวนครั้งที่ทำผิด (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๑๐๖-๑๐๗)

๑.๒.๓ การให้รางวัลด้วยสิ่งของและเครื่องอุปโภคบริโภค

สิ่งของและเครื่องอุปโภคบริโภคนี้ หมายรวมทั้งอาหารและสิ่งของเครื่องใช้ ไม่รวมถึงเสื้อผ้าแพรพรรณ ซึ่งจัดอยู่ในประเภทเครื่องยศแล้ว

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีการให้รางวัลด้วยสิ่งของและเครื่องอุปโภคบริโภคหลายครั้ง เช่น พระพันวษาพระราชทานอาหารแก่ขุนแผน พลายงามเป็นรางวัลที่ทั้งสองสามารถแสดงฝีมือและความรู้ทางไสยศาสตร์ได้อย่างเยี่ยมยอด (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๑๘) พระยายมราชให้ผลไม้เป็นรางวัลแก่ทหารอาสา ๓๕ คน(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๑๐) และขุนแผนได้นำสิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภคที่ยืมมาได้จากการชนะศึกให้เป็นรางวัลแก่ทหารที่ร่วมรบ เป็นต้น (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๑๗)

จากการวิเคราะห์เอกสารทางประวัติศาสตร์พบว่า การให้รางวัลด้วยวิธีการนี้ ส่วนใหญ่พระมหากษัตริย์มักจะพระราชทานไปพร้อมกับการแต่งตั้ง เลื่อนตำแหน่ง ตลอดจนพระราชทานเครื่องยศ เช่น ครั้งที่พระกบิลตันพานิช เข้าเกาะหมาก ทำความชอบด้วยการเป็นจระจกซื้อปืน และลำเลียงมาส่งยังเมืองนคร เพื่อใช้สำหรับต่อสู้กับพม่านั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชทานเครื่องผ้าแพรพรรณอันประกอบด้วย แพร่มังกรเล่นน้ำ ๒ ม้วน แพร่กั้น ๒ ม้วน ผ้าปูม ๒ ผืนและสิ่งของ คือเนื้อไม้หนัก ๑๐ ชั่ง (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒. ๒๕๑๔ : ๑๕)

นอกจากนั้นบางกรณีพระมหากษัตริย์ก็จะพระราชทานเฉพาะสิ่งของเครื่องอุปโภค เช่น รัชกาลที่ ๒ พระราชทาน เนื้อไม้หนัก ๒๐ สลึง ดิบุกหนัก ๑ ตำลึง งาช้าง ๑๔ กิ่งหนัก ๑ บาท แก่พระอภัยวาริผู้กระทำความชอบด้วยการจัดส่งปืนและกระสุนดินดำให้แก่เมืองไทรเพื่อใช้รบกับพม่า (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒. ๒๕๑๔ : ๑๘)

การพระราชทานอาหารหรือเครื่องบริโภค เป็นรางวัลแก่ผู้กระทำความดีความชอบนั้นในเอกสารทางประวัติศาสตร์ ปรากฏเพียงครั้งเดียวและเป็นที่น่าสนใจว่าผู้ที่ได้รับพระราชทานคือ "กา"

ในปีพุทธศักราช ๒๓๕๒ อันเป็นช่วงเวลาที่รัชกาลที่ ๒ จะขึ้นครองราชย์นั้น กรมขุนกษัตริย์ธิดาอรสพระเจ้ากรุงธนบุรีกับพี่น้องร่วมบิดาเดียวกัน ๒ คน และขุนนางหลายคน คบคิดกันจะก่อกบฏเพื่อแย่งชิงราชสมบัติ แต่ปรากฏว่ากระทำไม่สำเร็จเพราะมีกาคาบหนังสือชี้แจงเรื่องนี้มาถึงไว้ที่ต้นแจงหน้าพระมหาปราสาทเสียก่อน ทำให้รัชกาลที่ ๒ ซึ่งขณะนั้นดำรงพระยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงไต่สวนและลงโทษผู้กระทำผิดคั้งนั้นกาจึงมีความชอบให้พระราชทานข้าวกาตั้งแต่นั้นมา (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒. ๒๕๑๑ : ๒)

การพระราชทานสิ่งของตลอดจนเครื่องอุปโภคบริโภคในข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า ผู้กระทำคุณความดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ไม่ว่าจะป็นมนุษย์หรือสัตว์ย่อมได้รับรางวัลตอบแทนทั้งสิ้น และเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนแล้วจะเห็นได้ว่าเป็นการให้รางวัลที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อควบคุมสังคมเหมือนกันจะแตกต่างกันก็เพียง ในเสภานั้นนอกจากพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้พระราชทานรางวัลแล้ว แม่ทัพและผู้ควบคุมนักโทษก็ยังเป็นผู้มีอำนาจในการให้รางวัลด้วย

๑.๒.๔ การให้รางวัลด้วยเงินตรา

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีการให้รางวัลด้วยเงินตราหลายครั้ง คือ ขุนแผนได้รับพระราชทานเงิน ๑๕ ชั่งในครั้งที่ชนะศึกเชียงใหม่ ส่วนพลายงามก็ได้รับพระราชทานเงินตราเป็นรางวัลจากการชนะศึกครั้งนี้ แต่มิได้ระบุจำนวน เช่นเดียวกับนักโทษอาสา ๓๕ คน ซึ่งได้รับเงินตราเป็นรางวัลในการชนะศึกครั้งนี้เช่นกัน การให้รางวัลด้วยเงินตราอีกครั้งหนึ่งที่ปรากฏในเรื่อง คือ ตอนที่พลาชชุมพลปราบกระเซ้เถรขวาดซึ่งนอกจากจะได้รับพระราชทานยศศักดิ์ เสื้อผ้าและที่อยู่อาศัยแล้วยังได้รับพระราชทานเงินจำนวน ๕ ชั่งเป็นรางวัลด้วย

การให้รางวัลด้วยเงินตราอันมีจุดมุ่งหมายเพื่อควบคุมสังคมตามที่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์นั้น มีทั้งประเภทที่ระบุจำนวนและไม่ระบุจำนวนซึ่งผู้วิจัยรวบรวมได้ทั้งสิ้น ๘ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระราชทานเงินให้แก่หมอควาญผู้คล้องพระยาช้างเผือก พระเทพกฤษณามาถวาย

ครั้งที่ ๒ เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเช่นกัน กล่าวคือ ได้เกิดฟ้าผ่าหน้าบ้านมุขเด็จเบื้องทิศอุดรของพระที่นั่งอมรินทราภิเศก ซึ่งพระยาราชวังได้กราบทูลว่า ในสมัยพระเจ้าปราสาททองหลังจากเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ได้ ๑ ปี กรุงศรีอยุธยาก็ได้ทวายเป็นเมืองขึ้น ทำให้รัชกาลที่ ๑ พอพระทัยจึงพระราชทานเงินตรา ๑ ชั่งเป็นรางวัล (กรมหลวงนรินทรเทวี. ๒๕๑๖ : ๑๘)

ครั้งที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชทานเงิน ๑๐ ชั่ง ให้แก่หมอควาญและผู้ควบคุมพระช้างเผือกเสวตกฤษณามาถวาย (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๐๔ : ๔๕)

ครั้งที่ ๔ รัชกาลที่ ๒ พระราชทานเงินตราเสื้อผ้าแก่หมอควาญผู้คล้องพระยาเสวตไอยรามาดถวาย (เล่มเดิม : ๗๕)

ครั้งที่ ๕ ในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๒ พระราชทานรางวัลทหารที่ร่วมกระบวนแห่เสด็จพระราชดำเนินจำนวน ๘,๐๐๐ นาย (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒. ๒๕๑๓ : ๖)

ครั้งที่ ๖ ในงานพระราชพิธีข้างต้นนี้มีประชาชนจำนวนมากมาร่วมแสดงความจงรักภักดีด้วยการแซ่ซ้องสดุดีพระบรมเชชาภินิหารซึ่งรัชกาลที่ ๒ ได้โปรดเงินเป็นรางวัลแก่ประชาชน (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒. ๒๕๑๓ : ๕)

ครั้งที่ ๗ รัชกาลที่ ๒ ทรงพระราชทานเงินตราให้แก่ข้าราชการที่ทำเรือแห่ในกระบวนแห่พระกฐิน (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒. ๒๕๑๓ : ๑๕๕)

ครั้งที่ ๘ ในช่วงที่เกิดโรคหิวอดระบาดหนัก รัชกาลที่ ๒ พระราชทานเงินตราให้แก่ทหารที่แสดงความจงรักภักดี โดยไม่ละทิ้งหน้าที่อยู่เฝ้ารักษาพระราชวังชั้นนอก ชั้นใน แม้ว่าพระองค์จะพระราชทานอนุญาตให้กลับไปบ้านเรือนได้ (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ๒๕๓๓ : ๒)

จะเห็นได้ว่า สาเหตุสำคัญที่พระมหากษัตริย์พระราชทานเงินให้เป็นรางวัลแก่ขุนนาง ข้าราชการและประชาชนทั่วไปนั้นมีสาเหตุอยู่ ๓ ประการ คือ ประการแรก ได้แก่ ครั้งที่ ๑, ๓ และ ๔ คือการคล้องช้างเผือกนำมาถวาย ส่วนสาเหตุประการที่ ๒ ปรากฏอยู่ในการพระราชทานรางวัลครั้งที่ ๕ และ ๘ ซึ่งแม้ว่าพระมหากษัตริย์จะทรงปฏิบัติตามระเบียบประเพณีก็ตาม ทว่าพฤติกรรมของทหารและประชาชนที่ได้รางวัลล้วนแสดงให้เห็นถึงความซื่อสัตย์และจงรักภักดีอีกทั้งยังมีส่วนเสริมสร้างบุญบารมีของพระมหากษัตริย์อีกด้วย

สาเหตุของการให้รางวัลประการสุดท้าย ซึ่งผู้วิจัยสรุปไว้ในข้อที่ ๔ นั้น มีสาเหตุแตกต่างออกไปกล่าวคือ รัชกาลที่ ๑ ให้รางวัลพระยาราชาวัง เพราะการใช้วาทศิลป์และหลักจิตวิทยาในการคลี่คลายสถานการณ์ และความวิตกกังวลจากปัญหาฟ้าผ่าและเพลิงไหม้พระที่นั่งให้เปลี่ยนเป็นความ โสมนัส ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์อย่างยิ่ง

การพระราชทานเงินตราเป็นรางวัลดังกล่าวมานี้ เป็นวิธีการให้รางวัลที่สอดคล้องกับสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน แม้จะแตกต่างกันในรายละเอียดแต่สาเหตุและจุดมุ่งหมายโดยรวมก็สอดคล้องกัน กล่าวคือ สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นผู้ให้ด้วยสาเหตุคล้ายคลึงกันคือ ผู้รับรางวัลมีความซื่อสัตย์จงรักภักดี ส่งเสริมพระราชอำนาจ และกระทำให้พระองค์พอพระราชหฤทัย

๑.๒.๕ การพระราชทานสตรีให้เป็นภรรยา

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเมื่อปลายงานชนะศึกเชียงใหม่ พระพันวษาได้พระราชทานสร้อยฟ้าให้เป็นภรรยา และทรงจัดการแต่งงานระหว่างปลายงานกับศรีมาลาให้ด้วย ดังนั้นทั้งสร้อยฟ้าและศรีมาลาจึงเป็นภรรยาพระราชทานทั้งคู่ วิธีการให้รางวัลดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับวิธีการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยพิจารณาได้จากกฎหมายตราสามดวงที่ระบุว่า “ ... ผู้ใดชนช้างมีไชย แลเข้าศึกษาหัวช้าง บำเหน็จ ได้พานทองร่มคันทอง คานหามทองแลเมียนาง ถ้าได้ตัวท้าวพญาบำเหน็จเท่ากัน... (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๒๗ : ๕๐)

นอกจากนั้นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ก็ชี้ให้เห็นว่า วิธีการนี้มีใช้จริงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังจะเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระราชทานเกตุย้อย ให้เป็นภรรยา นายหงษ์ พร้อมกับแต่งตั้งนายหงษ์เป็นที่พระยาพิพิธไศศุรย์ศัวย (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๓)

๑.๒.๖ การให้สิทธิพิเศษ

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ได้สะท้อนให้เห็นถึงการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลโดยวิธีการให้สิทธิพิเศษ จำนวน ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรก ได้แก่ การให้ทหารอาสา ๓๕ คน มี "ตราภูมิคุ้มห้าม" ซึ่งก่อให้เกิดสิทธิพิเศษในการยกเว้นภาษี และไม่เสียค่าฤชา หรือค่าปรับใหม่หากเกิดคดีความ ส่วนการให้สิทธิพิเศษอีกครั้งหนึ่ง คือ ตอนที่พระพันวษาพระราชทานสิทธิพิเศษให้แก่ปลายงานในอันที่จะ "ขอพระราชทานอภัยโทษ" ให้แก่นักโทษคดีอุกฉกรรจ์ คือ ขุนช้าง และวันทองนั่นเอง

ในกฎหมายตราสามดวง ได้กล่าวถึงการให้สิทธิพิเศษเป็นรางวัลแก่ผู้กระทำความดีความชอบใหญ่หลวงแก่แผ่นดิน คือการชนช้างชนะข้าศึก ยอมสละชีวิตเพื่อต่อสู้ข้าศึกศัตรู ป้องกันรักษาพระนครให้รอดพ้นจากการโจมตีของข้าศึก ตลอดจนบำรุงพระราชทรัพย์ให้มั่งคั่งบริบูรณ์มิให้เคืองใจราษฎร และพิพากษาคดีโดยชอบธรรม ผู้กระทำความชอบ ๕ ประการนี้ ได้รับสิทธิพิเศษในการงดโทษตาย และลดหย่อนโทษอื่น ๆ ให้เบาบางลง (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๐๔ -๑๐๕)

การให้รางวัลด้วยวิธีการนี้ นอกจากจะสอดคล้องกับกฎหมายตราสามดวงแล้ว ยังมีเหตุการณ์หนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่มีลักษณะเป็นการให้สิทธิพิเศษเช่นกัน คือ รัชกาลที่ ๒ ได้พระราชทานรางวัลให้แก่พระยาอภัยวาริเจ้าทรัพย์เมืองเกาะหมากผู้กระทำความชอบในการส่งอาวุธให้เมืองไทรเพื่อใช้รบกับพม่า โดยมีพระบรมราชานุญาตให้เมืองเกาะหมาก

สามารถเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาได้ตามประสงค์ (จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒. ๒๕๑๔ : ๑๘)

๑.๒.๗ การยกย่องสรรเสริญ

การยกย่องสรรเสริญ เป็นวิธีการให้รางวัลที่ปรากฏอยู่เป็นจำนวนมากในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลที่กระทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาตินั้น นอกจากจะได้รับรางวัลในระดับที่เป็นทางการ อันได้แก่ ชศศักดิ์ เงินตรา เครื่องอุปโภคบริโภค ฯลฯ แล้ว รางวัลที่บุคคลเหล่านั้นได้รับตอบแทนอีกอย่างหนึ่ง คือ การยกย่องชมเชย

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีหลักฐานปรากฏการให้รางวัลด้วยวิธีการนี้ ๒ ครั้ง คือ ครั้งที่รัชกาลที่ ๑ ทรงสรรเสริญพระกฤษณาเกษานุภาพ ของสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ผู้สามารถปราบปรามหัวเมืองชายแดนภาคใต้และรวบรวมมาทางแหลมมลายูได้ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๔๒)

การยกย่องสรรเสริญ ปรากฏหลักฐานอีกครั้งหนึ่งในจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ ซึ่งบันทึกไว้ว่า พระยาพิพัฒน์ พระยาราช พระยาไกร พระมหามนตรีและข้าราชการผู้น้อย สรรเสริญพระยาพระคลัง (ดิศ) ว่า ตอบจดหมายพระยาไชยาได้อย่างคมคายไพเราะ(หลวงอุดมสมบัติ. ๒๕๓๐ : ๒๑๗-๒๑๘)

ถึงแม้ว่าเอกสารทางประวัติศาสตร์จะบันทึกวิธีการให้รางวัลวิธีการนี้เพียง ๒ ครั้ง แต่อย่างไรก็ดีหลักฐานดังกล่าวนี้ก็ยืนยันได้ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นใช้วิธีการให้รางวัลที่สอดคล้องกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

จะเห็นได้ว่าวิธีการให้รางวัลในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนทั้ง ๗ วิธีที่กล่าวมานี้ ล้วนสอดคล้องกับวิธีการให้รางวัลในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังหลักฐานปรากฏในกฎหมายตราสามดวง และเอกสารทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ เป็นที่น่าสังเกตว่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการให้รางวัลด้วยวิธีการแต่งตั้ง และเลื่อนตำแหน่งมากกว่าวิธีการอื่น ๆ ซึ่งบุคคลที่ได้รับรางวัลดังกล่าวก็จะได้รับรางวัลในรูปแบบอื่น ๆ ตามมาด้วย ลักษณะเช่นนี้คล้ายคลึงกับการให้รางวัลที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนดังที่ผู้วิจัยกล่าวไว้ในบทที่ ๒

๑.๓ ผู้มีอำนาจในการให้รางวัล

ผู้มีอำนาจในการให้รางวัลในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน และที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น มีลักษณะที่สอดคล้องกัน กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ แม่ทัพ ขุนนางและประชาชนทั่วไป มีอำนาจในการให้รางวัลเช่นเดียวกัน โดยจำแนกตามระดับของการให้รางวัลได้ดังนี้

๑.๓.๑ การให้รางวัลในระดับที่เป็นทางการ

การให้รางวัลในระดับที่เป็นทางการหมายถึง รางวัลที่สอดคล้องกับกฎหมาย หรือข้อกำหนดของสถาบันต่าง ๆ ทั้งนี้ปรากฏว่าทุกครั้งที่มีการให้รางวัลในระดับที่เป็นทางการ ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนพระพันวษาจะเป็นผู้พระราชทานเท่านั้น จากเอกสารทางประวัติศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสะท้อนให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่มีอำนาจ ในการให้รางวัลในระดับนี้ โดยพระองค์จะให้รางวัลขุนนางข้าราชการที่กระทำคุณประโยชน์แก่ ประเทศชาติ และมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของสถาบันพระมหากษัตริย์ อาทิ อาสาศึก ชนะศึก แสดงความซื่อสัตย์จงรักภักดี และมีส่วนในการเสริมสร้างบุญบารมีของ พระองค์ ซึ่งทั้งสาเหตุและรางวัลที่พระราชทานล้วนสอดคล้องกับข้อกำหนดในกฎหมาย ตราสามดวงทั้งสิ้น

๑.๓.๒ การให้รางวัลในระดับที่ไม่เป็นทางการ

การให้รางวัลในระดับที่ไม่เป็นทางการ คือ การให้รางวัลแก่บุคคลที่ปฏิบัติตน สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคมประเภทวิถีประชา และจารีตโดยทั่วไปมักจะเป็นการยกย่อง สรรเสริญ หรือการแสดงความชื่นชมซึ่งส่งผลทางจิตใจมากกว่าร่างกาย

จากการวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัล ในเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ในบทที่ ๒ ของงานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่า คนทุกชั้นในสังคมมีอำนาจในการให้ รางวัลประเภทนี้ได้ และเป็นที่น่าสังเกตว่าพฤติกรรมที่ทำให้ตัวละครได้รับรางวัลในระดับที่ เป็นทางการส่วนใหญ่ มักจะทำให้ผู้นั้นได้รับการยกย่องสรรเสริญอันเป็นรางวัลในระดับที่ไม่ เป็นทางการด้วย ทั้งหมดนี้สอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจในการให้รางวัลทั้งในระดับที่เป็นทางการและไม่เป็น ทางการ ส่วนประชาชน ขุนนาง ข้าราชการนั้นเป็นผู้ให้รางวัลในระดับที่ไม่เป็นทางการ คือ การยกย่อง ชมเชยซึ่งมิได้เป็นข้อกำหนดในกฎหมายเท่านั้น

๒. การลงโทษ

การวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษในบทที่ ๒ ประกอบกับการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบว่าการ ลงโทษในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีลักษณะและวิธีการที่สอดคล้องกับเอกสารดังกล่าว ซึ่ง ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ให้เห็นชัดเจนตามลำดับดังนี้

๒.๑ สาเหตุของการลงโทษ

สาเหตุสำคัญที่สุดที่สังคมนำวิธีการลงโทษมาใช้เพื่อควบคุมสมาชิกในสังคม เกิดจากการที่สมาชิกมีพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ ดังนั้นจึงต้องนำวิธีการลงโทษมาใช้เพื่อปราบปราม และป้องกันไม่ให้เกิดพฤติกรรมดังกล่าวขึ้น ซึ่งสาเหตุสำคัญของการลงโทษที่เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสะท้อนสภาพที่สอดคล้องกัน มี ๒ ประการคือ

๒.๑.๑ การกระทำความผิดต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

๒.๑.๒ การแสดงพฤติกรรมที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของสังคม

๒.๑.๑ การกระทำความผิดต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

ด้วยเหตุที่สังคมในอดีตนั้น พระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่มีบทบาทเป็นผู้นำและเป็นศูนย์กลางของการปกครอง ดังนั้นพระมหากษัตริย์จึงมีบทบาทมากที่สุดในการควบคุมทางสังคม ดังจะเห็นได้จากการออกกฎหมายที่อำนวยความสะดวกความมั่นคงของสถาบันจำนวนมาก การที่สถาบันพระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดในการให้รางวัลและลงโทษเพื่อควบคุมสังคมจึงจำเป็นที่จะต้องจำแนกพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ให้ปรากฏอย่างชัดเจน

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีการลงโทษบุคคลที่กระทำความผิดต่อสถาบันพระมหากษัตริย์หรือมีพฤติกรรมที่สถาบันนี้ไม่พึงประสงค์มากที่สุด และเมื่อนำสาเหตุของการลงโทษเหล่านั้นมาพิจารณาเปรียบเทียบกับกฎหมายตราสามดวง อันเป็นกฎหมายที่ใช้ควบคุมสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตลอดจนเอกสารทางประวัติศาสตร์ในสมัยนั้นแล้ว ก็พบความสัมพันธ์กันทุกประเด็นดังจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดต่อไป

๒.๑.๑.๑ ก่อกบฏ

ความผิดฐานกบฏนี้เป็นความผิดที่ร้ายแรงและมีโทษสูงสุด ดังกำหนดในกฎหมายตราสามดวงพระไอยการกบฏศึกที่ว่า

...ถ้าผู้ใดใจทงองอาจ มักใหญ่ใฝ่สูงศักดิ์ คิดกระบดประทศร้ายต่อสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจะปลงพระองค์ลงจากเศวตฉัตรก็ดี ปล้นตีพระนครเผาพระราชนิเวศมนเทียรสถานวังคลังนางก็ดี ปล้นตีอวาส เเผาพระอุโบสถและสังฆาราม จับพระสงฆ์

สามแฉก และกระหัดชาวบ้าน มัดผูกพันแทงลนด้วยคอบเพลิง...และโจรลักทากรไป
มิได้กลัวแก่บาปหยาบข้าสาหัส ตัดมือเท้า ตัดคอทากร ถอดเอาค่าไถเครื่องประดับ
ก็ดี ท่านว่ามันจำพวกนี้เป็นผู้ร้ายยิ่งโจร ให้ลงโทษกรรมกร ๒๑ สถาน...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๑๗)

จะเห็นได้ว่า การกระทำความผิดฐานกบฏนี้ หมายถึงการเอาใจออกห่าง ใฝ่สูง
เกินศักดิ์ การโจรกรรมและฆาตกรรมอย่างอำมหิตโหดเหี้ยมที่เรียกว่า “เป็นผู้ร้ายยิ่งโจร” และ
การกระทำตนเป็นราชศัตรูซึ่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนปรากฏพฤติกรรมเหล่านี้ทุกประการ

ตอนที่เมืองเชียงทองยอมอ่อนน้อมต่อเชียงใหม่ หลังจากขอเป็นเมืองขึ้นของกรุง
ศรีอยุธยาแล้ว การกระทำของเมืองเชียงทองนี้เป็นความผิดฐานกบฏ เนื่องจากกฎหมาย
ตราสามดวงได้กำหนดไว้ว่า “เมืองประเทศราชที่ถูกข้าศึกศัตรูโจมตีจะต้องป้องกันเมือง และ
ประชาชนด้วยการกวาดต้อนผู้คนเข้าเมือง แล้วปิดประตูเมืองรอกองทัพของพระมหา
กษัตริย์มาช่วยเหลือ” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๒๘)

การกระทำตนเป็นราชศัตรูของเจ้าเมืองเชียงใหม่ ก็คือเป็นความผิดฐานกบฏเช่นกัน
เพราะเชียงใหม่แสดงให้เห็นถึงความมักใหญ่ใฝ่สูง ไม่เกรงพระบรมเดชานุภาพของพระพันวษา
อีกทั้งยังส่งสารทำทายเป็นภัย แสดงความจำนงที่จะปลงพระองค์ออกจากเสวตฉัตร ความผิดเช่นนี้
สอดคล้องกับกฎหมายตราสามดวง ดังนั้นเจ้าเมืองเชียงทองและเชียงใหม่จึงมีความผิดฐานกบฏ
เช่นเดียวกัน ซึ่งตัวละครที่กระทำผิดตามกฎหมายนี้ยังรวมถึงเถรขวาดที่ก่ออาชญากรรมร้ายแรง
ด้วยการสังหารผู้คนจำนวนมากอย่างทารุณโหดร้ายด้วย

จะเห็นได้ว่าความผิดขั้นกบฏทั้ง ๓ กรณีที่กล่าวมานี้ล้วนเป็นการกระทำที่ขัดต่อ
บรรทัดฐานของสังคมทั้งสิ้นอีกทั้งยังมีบทลงโทษ กำหนดไว้ในกฎหมายชัดเจน แต่การลงโทษ
ที่แท้จริงนั้นกลับมิได้รุนแรงเช่นกฎหมายกำหนด ไม่ปรากฏการทรมานให้ตายทีละน้อยอย่างน่า
สยดสยองดังปรากฏในโทษกรรมกร ๒๑ ประการเลย

ในกรณีความผิดของเจ้าเมืองเชียงใหม่และเชียงทองนั้น แม้ว่าพระโอรสการกบฏศึก
จะกำหนดความผิดเอาไว้อย่างรุนแรง แต่พระพันวษาก็ทรงพระราชทานอภัยโทษและให้
ครอบครัวเมืองเช่นเดิม เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับเหตุการณ์กบฏแข็งเมืองซึ่งมีอยู่หลายครั้ง
ในสมัยรัตนโกสินทร์ก็พบว่ามีความสอดคล้องกัน เพราะพระมหากษัตริย์จะมีพระบรมราช
โองการให้ยกทัพออกไปปราบปราม หากหัวเมืองใดยอมอ่อนน้อม ก็จะได้รับพระราชทาน
อภัยโทษและได้ครองเมืองเหมือนเดิมดังเช่น หัวเมืองมลายูในสมัยรัชกาลที่ ๑ ซึ่งกบฏแข็ง
เมือง กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทจึงยกกองทัพไปปราบปราม เมืองที่ยอมสวามิภักดิ์
ในภายหลังก็ได้รับการอภัยโทษ

๒.๑.๑.๒ ละเมิดอาญาทัณฑ์

การละเมิดอาญาทัณฑ์ เป็นสาเหตุหนึ่งของการลงโทษสำหรับผู้ที่มีความประมาท ขลาดกลัวในราชการสงคราม ตลอดจนบกพร่องต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ซึ่งพระอัยการ กบฏศึกได้กำหนดโทษไว้รุนแรง ด้วยการตัดหัวเสียบประจานทั้งสิ้น (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๓๒-๑๔๐)

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนกล่าวถึงความผิดฐานละเมิดอาญาทัณฑ์ ๓ ครั้ง คือ การแพ่ศึก ได้แก่ทัณฑ์ของพระหมื่นศรีที่ได้รับพระบรมราชโองการให้ไปจับขุนแผนในตอนพา วันทองหนี ทัณฑ์ของพันเอกที่ไปจับตัวขุนแผนกับพลายชุมพล และทัณฑ์ของพระท้าวหน้าที่ได้รับ พระบรมราชโองการให้ไปรับนางสร้อยทอง แต่โทษที่ปรากฏนั้นมีเพียงการตรัสบริภาษ และ คาคโทษเป็นส่วนใหญ่ ผู้ที่ถูกลงโทษหนักที่สุดสำหรับความผิดนี้เห็นจะได้แก่พระท้าวหน้า ซึ่งถูกถอดยศให้เป็นไพร่เฝ้าประตู (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๗๖๖)

จากการตรวจสอบข้อมูลในเอกสารทางประวัติศาสตร์พบว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นมีการลงโทษด้วยสาเหตุเดียวกันนี้ถึง ๑๓ ครั้ง มีทั้งกรณีแพ่ศึก ล่าถอย ประมาท ตลอดจนไร้ฝีมือ ซึ่งมีโทษรุนแรงที่สุด คือการประหารชีวิต นอกจากนั้นก็มีการจองจำ ฝืนนตี ประจาน ต่าหนี และภาคทัณฑ์ โดยมีการขู่ว่าจะลงโทษประหารชีวิตผู้ที่นำทัพไปพ่ายแพ้อาไว้ ล่วงหน้าด้วย บางกรณีพระมหากษัตริย์หรือแม่ทัพก็ใช้จิตวิทยาสร้างความวิตกกังวลให้แก่ ทหารถึงโทษที่จะได้รับเมื่อแพ่ศึก ดังเช่นในการรบพม่าที่เมืองกาญจนบุรี ในสมัยรัชกาลที่ ๑ สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล มีพระราชบัญชาให้สร้างครกใหญ่และ สากใหญ่เอาไว้ในค่ายหลวงสามสำหรับ แล้วให้ประกาศแก่นายทัพนายกองทั้งปวงว่า ถ้าผู้ใด ถอยหนีเข้าศึก จะเอาตัวลงครกโขลกเสีย (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๓๔)

ความรุนแรงของการลงโทษตามสาเหตุนี้ นอกจากจะสอดคล้องกับความผิดที่กระทำ แล้ว ยังแสดงให้เห็นว่าผู้มีอำนาจในการลงโทษได้พิจารณาปัจจัยอื่น ๆ ด้วย อาทิ กำลังของ ข้าราชการ เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากกรณีที่เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชหนีทัพในการรบพม่าที่แหลม มลายนัน รัชกาลที่ ๑ ทรงพระราชทานอภัยโทษให้เพราะทรงเห็นว่าข้าราชการมีกำลังมากเกินกว่า จะต่อต้าน (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๔๒.) ในขณะที่การรบพม่าที่เมืองกาญจนบุรี นั้นพระยาสิทธิราชเคโษชัยลงโทษประหารชีวิตเพราะความผิดลักษณะเดียวกัน (เจ้าพระยา ทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๓๕)

จะเห็นได้ว่าสาเหตุของการลงโทษข้อนี้ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนกับหลักฐานทาง ประวัติศาสตร์สอดคล้องกัน เพียงแต่ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมิได้ลงโทษรุนแรงเช่นเดียวกับ ในประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นไปได้ว่าผู้มีอำนาจในการลงโทษได้พิจารณาปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน

๒.๑.๑.๓ กำริบเสิบสาน

การลงโทษผู้กระทำความผิดฐานกำริบเสิบสานนี้ เป็นการควบคุมทางสังคมที่เห็นได้ชัดเจนว่าผู้ลงโทษมุ่งหวังจะยับยั้งพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ และแสดงให้เห็นถึงอำนาจของพระมหากษัตริย์ ตลอดจนข้อควรระวังในการปฏิบัติตนต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งกฎหมายตราสามดวงได้กำหนดโทษเอาไว้ดังนี้

...มาตราหนึ่ง ผู้ใดใจโลภนักมักทำใจใหญ่ใฝ่สูงให้เกินศักดิ์ กระทำให้สิ้นพันลำเหลือบันดาศักดิ์อันท่านให้แก่ตน แลมีจำพระราชนิคมพระเจ้าอยู่หัว แลถ้อยคำมิควรเจรจา เอามาเจรจาไว้ในระวางราชสาส์น แลสิ่งของอันมิควรประดับเอามาทำเป็นเครื่องประดับตน ท่านว่าผู้นั้นทง องอาจ ท่านให้ลงโทษ ๘ สถาน...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๖)

...มาตราหนึ่ง ผู้ใดทงองอาจขยับยกแล้ว เจรจาหยาบช้าต่อพระเจ้าอยู่หัว ประมาทหมิ่นพระราชบัญญัติแลพระบันฑูลพระโองการ ท่านว่าผู้นั้นแลมิคพระราชอาษาพระเจ้าอยู่หัว ท่านให้ลงโทษ ๘ สถาน...

(กฎหมายตราสามดวง. เล่มเดิม : ๑๑)

ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผนมีการลงโทษตามสาเหตุนี้ ๑ ครั้ง คือพระพันวษาลงโทษขุนแผน เพราะเหตุที่ขุนแผนทูลขอนางลาวทองทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงเมตตาพระราชทานอภัยโทษให้แล้ว พระพันวษามีพระราชดำริว่าควรควบคุมพฤติกรรมของขุนแผนก่อนที่จะกำริบเสิบสานมากไปกว่านี้ด้วยการลงโทษจำคุก ส่วนเหตุที่ไม่ประหารชีวิตนั้นเป็นเพราะกฎหมายได้กำหนดไว้ชัดเจนว่า ผู้ที่กระทำความผิดขั้นสูงสุดเช่นขุนแผน เมื่อกระทำความผิดใดก็ตามหากความผิดนั้นไม่ร้ายแรงถึงขั้นก่อภพภู ย่อมมีโอกาสได้รับการลดหย่อนโทษได้

การลงโทษผู้กระทำการกำริบเสิบสาน ตลอดจนหมิ่นประมาทพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็มีอยู่เช่นกัน คือในสมัยรัชกาลที่ ๒ กับต้นสมิธและกับต้นสตรอม พ่อค้าชาวอังกฤษได้นำม้ามาถวาย แต่พระเจ้าอยู่หัวมิได้รับไว้โดยให้เหตุผลว่า เป็นเพราะม้ามีลักษณะไม่ดี จึงมีรับสั่งให้นำมาคืน บุคคลทั้งสองไม่พอใจได้สั่งให้ลูกเรือนำม้าแล้วโยนซากทิ้งต่อหน้าขุนนางไทย ความผิดดังกล่าวนี้มีโทษถึงประหารชีวิตแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมิได้ลงโทษประหารชีวิต ด้วยทรงเห็นว่าทั้งสองไม่รู้กฎหมายไทย จึงลงโทษเพียงการคุมขังไว้ชั่วคราวเท่านั้น (ครอฟอร์ด. ๒๕๑๕ : ๒๕๑-๒๕๓)

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ก็มีการลงโทษบุคคลที่กระทำความผิดตามสาเหตุนี้เช่นกัน คือ กรมหลวงรักษารวมเรศผู้ได้ชองสมผู้คนตลอดจนแสดงพฤติกรรมหลายอย่างไม่เหมาะสมกับ บทบาทและสถานภาพ เหล่านี้ชี้ชัดว่ากำลังกระทำการกำเริบเสิบสาน ดังนั้นจึงถูกลงโทษ ประหารชีวิตด้วยท่อนจันทน์ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๘ : ๑๓๒)

จะเห็นได้ว่า การลงโทษผู้กระทำความผิดฐานกำเริบเสิบสานนี้ มีลักษณะรุนแรงและ เฉียบพลัน ซึ่งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนสอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ที่เป็นเช่นนี้ น่าจะเกิดจากจุดมุ่งหมายในอันที่จะ " ตัดไฟแต่ต้นลม" เพื่อมิให้เกิดกรณีกบฏซึ่งจะสร้างความ เดือดร้อน วุ่นวาย และสร้าง ความเสียหายให้แก่ราชสำนักเป็นอย่างยิ่ง

๒.๑.๑.๔ ฝ่าฝืนและแอบอ้างพระบรมราชโองการ

การฝ่าฝืนและแอบอ้างพระบรมราชโองการนี้ มีความผิดตามกฎหมายมาตรา ๗ และมาตรา ๘ แห่งกฎหมายอาญาหลวง (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๑) และผิดกฎหมายเทียบบาล มาตราที่ ๑๐๑ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๑๑๒) มี โทษร้ายแรงถึงขั้นประหารชีวิต ดังตัวอย่าง

...มาตราหนึ่ง มีพระราชโองการตรัสสั่งประการใด ชอบให้รับพระโองการอย่าให้ขัด ถ้าผู้ใดมิได้ฟังมิได้รับพระราชโองการมิได้ทำตามพระเจ้าอยู่หัวสั่ง ท่านให้ลงโทษ ๘ สถาน สถานหนึ่ง

- ให้รับราชขาดแลฆ่าเสีย ๑
- ให้ตัดปากประจาน ๑
- ให้ไหมจตุระคุณแล้วเอาตัวลงหญ้าช้าง ๑
- ให้ทวนด้วยลวดหนังกแลไม้หวาย ๕๐ ที ๑

ฯลฯ

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๑)

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีผู้กระทำความผิดฐานแอบอ้างและฝ่าฝืนพระบรมราช โองการ ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรก ขุนแผนฝ่าฝืนพระบรมราชโองการในตอนพานางวันทองหนี อีก ครั้งหนึ่ง จากคำให้การของนางวันทองที่ว่าขุนช้างแอบอ้างพระบรมราชโองการแล้วจุดนาง ไปขณะกำลังจะไปเยี่ยมขุนแผนที่ติดคุกอยู่ การลงโทษผู้กระทำความผิดทั้งสองกรณีนี้มีเพียง การตรัสบริภาษและคาดโทษเท่านั้น ทั้งนี้อาจเนื่องจากพระพันวษาประสงค์จะประทานโทษ

ขุนแผนเพราะความดีที่ขุนแผนได้กระทำมา ส่วนขุนช้างนั้นการไม่ลงโทษให้สาสมกับความผิด เป็นเพราะเป้าหมายหลักของพระพันวษาขณะนั้นคือ การแก้ปัญหาเรื่องนางวันทองและแก้ไข ความขัดแย้งในหมู่ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ดังนั้นเมื่อทรงทราบเรื่องที่ขุนช้างแอบอ้างพระบรม ราชโองการพระพันวษาจึงเพียงแต่ตรัสบริภาษว่า

เลี้ยงมึงไม่ได้ไอ้ใจร้าย	ชอบแต่เขียนด้วยหาวยตลอดคั่น
แล้วกลับความถามข้างวันทองพลัน	เออเมื่อมันจูดคร่าพามึงไป
ก็ช้านานประมาณได้สิบแปดปี	ครั้งนี้ทำไมมึงจึงมาได้
นี่มึงหนีมันมาหรือว่าไร	หรือว่าใครไปปรับเอามึงมา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๖๓)

จากการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไม่พบว่ามี การชัดพระบรมราชโองการ และแอบอ้างพระบรมราชโองการแต่อย่างใด การลงโทษตาม ความผิดดังกล่าวจึงปรากฏเฉพาะบทบัญญัติในกฎหมายเท่านั้น

๒.๑.๑.๕ ฝ่ายฉันทธรรมเนียมปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์และราชสำนัก

การกระทำความผิดในข้อนี้ เน้นหนักในเรื่องของการปฏิบัติตนต่อพระมหากษัตริย์ ให้เหมาะสมกับกาลเทศะ และจารีตประเพณี มีทั้งการละเมิดสถานที่ บุคคล และสิ่งของ ของพระมหากษัตริย์ โดยวิเคราะห์ตามสาเหตุของการลงโทษที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน ซึ่งผู้วิจัยรวบรวมได้ ๔ ประเด็น คือ

๑) ธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับการแต่งกายในเขตพระบรมมหาราชวัง

การแต่งกายของบุคคลที่มาติดต่อราชการและเข้าร่วมพระราชพิธีต่างๆ นั้นมี กำหนดเอาไว้อย่างชัดเจนตามศักดิ์นาของบุคคลรวมทั้งความสำคัญของงานพิธีซึ่งผู้ใดที่ละเมิด กฎเกณฑ์ดังกล่าวย่อมถูกลงโทษตามกฎหมาย ดังตัวอย่างกฎหมายเจียรบาล มาตราที่ ๑๔ ที่ กำหนดโทษของผู้ที่แต่งกายผิดกาลเทศะไว้ว่า

...อนึ่งผู้ใดที่ตัดดอกไม้ และนุ่งผ้าแดงผ้าชมพูไพร่าการะกำหาเชิงมิได้ ห่มฝ้านอกเสื้อ ห่มผ้าป่าเดียว นุ่งผ้าเหนบหน้าหิ้วชายลอยชายและเข้าใน สนวน ประดูสนวน ตะพาน สนวน ในรั้วไก่ ในกาลาบาศแลหน้าพระที่นั่งประดู หับเรือก็ดี พระตำหนักก็ดี ฝ่าย

ผ้าเสื่อ ไซ้ให้ฉีกเสียดอกไม้ ไซ้ให้คดผูกพัน โทษหว่า ตามโทษหนักเบา...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๑๐๑)

สาเหตุของการลงโทษตามกฎหมายนี้ สอดคล้องกับตอนที่นายประตูลงโทษ พันมโนในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน แม้ว่าวิธีการลงโทษจะแตกต่างกัน แต่ก็ชี้ให้เห็นว่าในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษ อันเนื่องมาจากสาเหตุนี้จริง

๒) ธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับการถวายฎีกา

พระมหากษัตริย์มีความสำคัญเสมือนหัวใจของชาติ จึงจำเป็นต้องถวายอารักขา อย่างเข้มแข็ง ตลอดจนจัดระเบียบข้อบังคับในการเข้าเฝ้าที่เน้นให้เห็นถึงความสูงส่ง ศักดิ์สิทธิ์ และล่งละเมียดมิได้ ดังปรากฏในกฎหมายตราสามดวง มาตราที่ ๒๐ - ๒๓ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๗๘-๗๙) อาทิ "ระหว่างเสด็จโดยชลมารค ห้ามเรือผู้ร้ายถวายฎีกา ถ้ามีฟัง ให้ขวางด้วยธนูด้วยไม้ ด้วยดาบ ถ้ามีผู้ใดฝ่าฝืนเข้าไปโดยมิได้ห้ามปราม ขุนดาบ ขุนเรือ คำรวจในมีโทษพันคอริบเรื่อน" (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๗๘)

จะเห็นได้ว่า ความผิดที่ระบุในกฎหมายข้างต้นนี้สอดคล้องกับสาเหตุที่ทำให้ขุนช้าง ถูกลงโทษในตอนถวายฎีกาเพื่อกล่าวโทษจมีนไว ครั้งนั้นขุนช้างตระหนักว่าหากตนถวาย ฎีกาตามขั้นตอนย่อมไม่ได้รับความเป็นธรรม เพราะทั้งขุนแผนและจมีนไวต่างก็เป็นขุนนางผู้ มากด้วยบารมี จึงใช้วิธีว่ายนํ้าเข้าไปขุดเรือถวายฎีกาค่พระพันวษา ซึ่งทำให้ขุนช้างถูกลงอาญา ด้วยการเจียน ๓๐ ที

โทษที่ขุนช้างได้รับและโทษที่กำหนดไว้ในกฎหมายตราสามดวงชี้ให้เห็นว่าบุคคลที่ ฝ่าฝืนกฎหมายนี้ หากไม่มีเจตนาทำร้ายพระมหากษัตริย์ จะมีโทษในระดับลหุโทษเท่านั้น หาก โทษ "พันคอริบเรื่อน" กลับตกเป็นของผู้ทำหน้าที่อารักขาพระมหากษัตริย์ คือ ขุนดาบ ขุนเรือ และขุนคำรวจใน ที่ต้องอารักขาพระมหากษัตริย์อย่างเข้มแข็ง การปล่อยให้มิให้ผู้ฝ่าฝืน เข้ามา แสดงให้เห็นว่าบกพร่องต่อหน้าที่อันสำคัญยิ่งนี้ และอาจก่อให้เกิดอันตรายต่อพระ มหากษัตริย์ได้ การลงโทษที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับ พระบรมราชโองการของพระพันวษาที่ทรงตั้งพระราชกฤษฎีการักษาพระองค์ อันเนื่องมาจาก เหตุการณ์ตอนขุนช้างถวายฎีกานี้เป็นเหตุ

ว่าตั้งแต่วันนี้สืบต่อไป

ถ้าประมาทราชการไม่นำพา

หน้าที่ของผู้ใดให้รักษา

ปล่อยใครเข้ามาในล้อมวง

ระวางโทษเบ็ดเสร็จเด็ดสถาน ถึงประหารชีวิตเป็นผุยผง
ตามพระกฤษฎีการักษาพระองค์ แล้วลงจากพระที่นั่งเข้าวังใน
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๘๕๔-๘๕๕)

๓) ธรรมเนียมปฏิบัติต่อนางในราชสำนัก

นางในราชสำนัก เป็นบุคคลต้องห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดแสดงความใกล้ชิดใคร่ ล้วงเกิน ตลอดจนถึงขั้นเล่นชู้ ซึ่งความผิดเหล่านี้กำหนดไว้ให้รับโทษหลายสถานโดยโทษรุนแรงที่สุดถึงขั้นประหารชีวิตดังปรากฏในกฎมณเฑียรบาลมาตราที่ ๑๒๐-๑๒๔(๑๒๓-๑๒๕, ๑๓๐, ๑๓๒ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๓) : ๑๒๕-๑๓๒) ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการลงโทษอันเนื่องมาจากสาเหตุนี้หลายครั้ง ส่วนเป็นการกระทำผิดในกรณีเป็นชู้กับนางในซึ่งผู้กระทำผิดถูกลงโทษรุนแรงที่สุด คือการประหารทั้งสิ้น เช่น สมัยรัชกาลที่ ๒ พระอินทรอภัยถูกลงโทษประหารชีวิตเพราะเป็นชู้กับเจ้าจอมในวัง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ๒๕๐๕ : ๑๕๖) ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เจ้าจอมอ้อม พระยาศรีภักดีและผู้สมรู้ร่วมคิดให้คนทั้งสองประพฤตผิด ถูกลงโทษด้วยการประหารชีวิตและริบราชบาทว์ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๐๓ : ๑๕๒)

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ได้สะท้อนให้เห็นถึงการลงโทษอันเนื่องมาจากสาเหตุนี้หนึ่งครั้งในตอนที่ยลางามพยายามล่วงเกินนางในของพระเจ้าเชียงใหม่ ขุนแผนลงโทษพลายงามด้วยการตี และดำเนินซึ่งการกระทำของขุนแผนมิได้เป็นการลงโทษในระดับที่เป็นทางการ คือ ลงโทษตามกฎหมาย หากแต่เป็นการกระทำในลักษณะของการ "ปราม" มิให้พลายงามกระทำเกินเลยไปกว่านี้ ซึ่งจะเป็นการกระทำผิดกฎหมายและมีโทษร้ายแรง

๔) ธรรมเนียมปฏิบัติต่อพระราชทรัพย์

กฎหมายที่ใช้ในการควบคุมเกี่ยวกับธรรมเนียมปฏิบัติต่อพระราชทรัพย์ ซึ่งให้เห็นว่าทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์นั้นมีความหมาย ๒ นัย ความหมายแรก หมายถึงทรัพย์สินในท้องพระคลัง และในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งผู้ใดล่วงละเมิด หรือทำให้เสียหายมีโทษหลายสถาน ดังตัวอย่าง

...อนึ่งมีผู้แต่งของถวาย ผู้ใดบังอาจช่วงชิงเอาาก็ดี ตีค่ากันทำให้แตกหักหาย ก็ดี มีผู้ห้ามมิฟังให้ลงโทษ ๓ ประการ...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๓) : ๕๕)

...มาตราหนึ่ง ชาวพนักงานเครื่องทรงแก้วแหวนทองเงินผ้าผ่อนแพรพรรณ เจ้าพนักงาน ทำให้ดาหยากี่คิและผู้ร้ายลักไปก็คิ ท่านให้ลงโทษสามสถาน สถานหนึ่ง คือ ฟันคอ ริมเรือน ๑ สถานหนึ่ง คือ ให้ทวนด้วยลวดหนัก ๕๐ ที ๒๕ ที สถานหนึ่ง คือ ให้จำ ตรไว้ให้ใช้ของ ๑ ...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๕๕-๖๐)

ความหมายของพระราชทรัพย์นัยที่ ๒ นั้นมิใช่ทรัพย์เงินทองในท้องพระคลังหาก เป็น "ทรัพย์แผ่นดิน" ซึ่งยังประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติในด้านเศรษฐกิจ และถือเป็นการ ทำนุบำรุงแผ่นดินอีกด้วย ดังปรากฏชัดเจนในกฎหมายเตียรบาลมาตราที่ ๑๐๕ ว่า

...เอามาถูกลดถวายประมวนไว้ให้หมั่งคั่งในแผ่นดิน จงจำพระราชอาญาพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า บันทูล ถ้าผู้ใดมิได้กระทำตามพระราชนิยม และเบียดบังลอบลัก เอาไว้ซื้อขายแลกเปลี่ยนแลละเมิดเสียใช้ ท่านว่าผู้นั้นแลเมิดให้ลงโทษ ๓ สถาน...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑. ๒๕๓๗ : ๑๑๖-๑๑๗)

จะเห็นได้ว่าการนำเอาทรัพย์แผ่นดิน ตลอดจนสิ่งมีค่าต่าง ๆ ถูกลดถวายนั้น เป็นการกระทำตามกฎหมายและพระราชนิยม ซึ่งทรัพย์แผ่นดินดังกล่าวนี้ ก็หมายความว่ารวมถึง ทรัพย์ากรธรรมชาติอันมีค่า อาทิ ไม้ฝาง ไม้กฤษณา งาช้างด้วย ดังกฎหมายลักษณะอาญา หลวงมาตราที่ ๑๔๒ ซึ่งกล่าวว่า

...มาตราหนึ่ง ท่านใช้ให้เป็นนายกองยุกรบัตรไปคูไม้กฤษณานฤมางาช้าง จันทแล ไม้หอม ถ้าลักเอาของท่านไว้ก็คิ ขายเสียในกลางป่าก็คิ ให้ทวนแล้วให้โทษจตุรคุณ...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๐๒)

สาเหตุของการลงโทษตามกฎหมายที่ยกมาทั้งหมดนี้ สอดคล้องกับสภาพเรื่องขุนช้าง ขุนแผนตอนพระพันวษาประหารขุนไกร ด้วยสาเหตุที่ขุนไกรสังหารควายป่าจำนวนมาก การกระทำของขุนไกรนั้นถือเป็นการผิดกฎหมาย เพราะควายป่าเป็นทรัพย์แผ่นดินที่มีค่า ทางเศรษฐกิจในอดีต การกระทำย่ำยีต่อทรัพย์แผ่นดินเช่นนี้พระมหากษัตริย์จึงต้องลงโทษตาม ความผิด

๒.๑.๒ มีพฤติกรรมไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคม

จากการวิเคราะห์รูปแบบของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน ผู้วิจัยพบว่าสังคมในยุคนั้นได้วางกรอบแห่งพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมเอาไว้โดยใช้ทั้งกฎหมาย จารีต และวิถีประเพณี พฤติกรรมที่ไม่สอดคล้องกับกฎหมาย จะถูกลงโทษทางกาย ส่วนพฤติกรรมที่ไม่สอดคล้องกับวิถีประเพณีและจารีตจะถูกลงโทษทางจิตใจ แต่ถ้าพฤติกรรมใดที่ฝ่าฝืนทั้งกฎหมายและจารีตประเพณี ตลอดจนสร้างความเดือดร้อนให้แก่สมาชิกในสังคม ก็จะถูกลงโทษทั้งทางร่างกายและจิตใจและเมื่อนำสาเหตุของการลงโทษมาเปรียบเทียบกับ การควบคุมทางสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็พบลักษณะที่สอดคล้องกัน โดยจะพิจารณาตามสาเหตุต่าง ๆ ดังนี้

๒.๑.๒.๑ ไม่ปฏิบัติตามบทบาทและสถานภาพ

บทบาทและสถานภาพ คือ เครื่องกำหนดมาตรฐานของความประพฤติของมนุษย์ในสังคม การปฏิบัติที่เบี่ยงเบนไปจากมาตรฐานดังกล่าว จะทำให้บุคคลผู้นั้นถูกลงโทษ ซึ่งสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผนได้สะท้อนให้เห็นถึงการการปฏิบัติที่ไม่สอดคล้องกับบทบาทและหน้าที่ ๔ ลักษณะ คือ

๑) บทบาทและสถานภาพของสามี

จากการวิเคราะห์รูปแบบของการลงโทษในบทที่ ๒ พบว่าสังคมได้กำหนดบทบาทของสามีให้เป็นผู้เลี้ยงดูภรรยา และควบคุมภรรยาให้อยู่ในโอวาทของคน ดังนั้นพลายแก้วจึงถูกหมิ่นหาญลงโทษด้วยการดำเนินที่เฉยเมยไม่รับผิดชอบครอบครัว (สภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๓๔๔) และพลายงามก็ถูกนางทองประศรีตำว่าที่ไม่สามารถควบคุมภรรยา คือ สร้อยฟ้า และศรีมาลาให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติได้ (สภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๑๐)

จะเห็นได้ว่าการลงโทษสามีที่ไม่สามารถกระทำตามบทบาทที่สังคมกำหนดได้นี้ เป็นการลงโทษทางใจ ซึ่งเอกสารทางประวัติศาสตร์มิได้บันทึกการลงโทษชนิดนี้เอาไว้ แต่อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยก็พบกฎหมายลักษณะหัวเมียที่ใช้ให้เห็นว่า สามีจำเป็นต้องควบคุมภรรยา ถ้ามีการทะเลาะกันระหว่างภรรยา กับหญิงผู้ถึงขั้นทำร้ายร่างกาย นอกจากภรรยาจะถูกลงโทษแล้ว สามีก็ต้องถูกลงโทษด้วยเนื่องจาก "ไม่สามารถปราบภรรยาของตนได้" (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๒๒๒) ข้อกำหนดในกฎหมายนี้ จึงให้เห็นถึงบรรทัดฐานทางสังคมในเรื่องนี้อย่างชัดเจน

๒). บทบาทและสถานภาพของภรรยา

การลงโทษบุคคลที่อยู่ในสถานภาพภรรยาดังปรากฏในบทที่ ๒ ของงานวิจัยนี้ สะท้อนให้เห็นว่า ภรรยาจะต้องเชื่อฟัง อยู่ในโอวาทของสามี ตลอดจนปรนนิบัติสามีให้ ขาดตกบกพร่อง ดังตัวอย่างตอนที่นางศรีประจันคำว่าวันทองเพราะเหตุที่วันทองไม่ดูแล ปรนนิบัติขุนแผน และไม่เตรียมข้าวของให้ขุนแผนไปทัพ (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๘๘) ขุนแผนตำหนิและขู่ว่าจะลงโทษวันทองที่ขึ้นเสียงเถียงตน (เสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๘๓) และพลายงามทุบตีสร้อยฟ้าที่ไม่เชื่อฟังตน (เสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๑๕) เป็นต้น

การลงโทษภรรยา ที่มีพฤติกรรมไม่สอดคล้องกับบทบาทและสถานภาพดังกล่าวนี้ แม้จะเป็นการควบคุมทางสังคมในระดับที่ไม่เป็นทางการ แต่ก็มีส่วนที่สอดคล้องกับกฎหมาย ลักษณะหัวเมีย มาตรา ๖๐ ที่ว่า

... สามีภรรยาอยู่ด้วยกัน ภรรยาไม่มีความคิด สามีจะปราบปราม โบายตีหญิง หญิงจะเอา โทษสามีนั้นมิได้ ถ้าภรรยาว่าหาบช้าแก่สามี ให้ภรรยาเอาเข้าดอกดอกไม้ ขอโทษแก่สามี จึงควร...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๒๓๘)

การลงโทษภรรยาในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน และกฎหมายตราสามดวงชี้ให้เห็นถึง บทบาทและสถานภาพของภรรยา ตลอดจนแนวทางการควบคุมภรรยาที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบน แต่จะเห็นได้ว่ากฎหมายมิได้กำหนดโทษของภรรยา ที่กระทำการฝ่าฝืนกฎหมายดังกล่าวจึง เป็นไปได้ว่าการลงโทษภรรยาที่มีพฤติกรรมไม่สอดคล้องกับบทบาทและหน้าที่นี้เป็นไปใน ระดับของจารีตและวิถีประชามากกว่า

๓) บทบาทและสถานภาพของสมณเพศ

สถาบันสงฆ์ มีบรรทัดฐานทางสังคมอันชัดเจนและเข้มงวด นั่นคือ "ศีล" หรือ ข้อวัตรปฏิบัติที่กำหนดไว้ในพระไตรปิฎก อีกทั้งสถาบันนี้ก็เป็นสถาบันที่สำคัญยิ่งในสังคม สมาชิกของสถาบันก็มีสถานภาพเหนือผู้อื่น เห็นได้จากการเป็นผู้นำชุมชนและเป็นที่พักของ ประชาชนในยามตกทุกข์ได้ยาก ตลอดจนได้รับยกเว้นจากการเป็น "ไพร่" ดังนั้นสมณเพศ จึงต้องปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับบทบาทและสถานภาพของตนอย่างเคร่งครัด และผู้ที่มี พฤติกรรมเบี่ยงเบนไปย่อมถูกลงโทษตามวิธีการของสงฆ์

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีการลงโทษผู้ที่มีพฤติกรรมไม่สอดคล้องกับบทบาทและสถานภาพ ๑ ครั้ง คือ ตอนที่เมธเรแก้วแสดงกิริยาล่วงเกินสายทอง ครั้งนั้นสมภารได้คำว่าและไล่ทุบตีพลายแก้ว ในที่สุดพลายแก้วต้องถูกบัพพาขณิยกรรมออกจากวัดไป

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีบันทึกเกี่ยวกับปัญหาสมณเพศที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไว้หลายครั้ง เช่น พระราชกณะในสมัยรัชกาลที่ ๒ ต้องอาบัติปาราชิกเพราะเสพเมถุนจนมีบุตรหลายคน ถูกลงโทษจำคุก (สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ. ๒๕๐๕ : ๒๔๔) และในสมัยรัชกาลที่ ๒ เช่นกัน พระพนรัตน์ (อาด) สมเด็จพระสังฆราช ต้องอธิกรณ์เพราะพอใจดูปล้ำเล่นของที่ลับพวกศิษย์รุ่นหนุ่ม ถูกลงโทษโดยถอดออกจากตำแหน่งและเนรเทศออกจากวัดมหาธาตุ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๐๔ : ๘๒) ความผิดและการลงโทษดังกล่าวนี้สอดคล้องกับกฎพระสงฆ์ข้อที่ ๕,๘,๙,๑๐ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๘๖-๑๘๘, ๒๐๖-๒๒๘) ซึ่งกล่าวว่า พระสงฆ์ที่ประพฤติดีคืออย่างรุนแรงถึงขั้นอาบัติปาราชิก เป็นมหาโจรปล้นพระศาสนา (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๒๑๓) นอกจากจะถูกลงโทษทางสงฆ์ด้วยการถูกจับสึก และห้ามบวชเป็นภิกษุสงฆ์ตลอดไปแล้ว ยังมีโทษเขียนตี พันธนาการ ประจาน ตระเวนบกดตระเวนเรือ และหากมีการปกปิดความผิดไว้จนกระทั่งมีผู้ฟ้องร้อง ผู้กระทำผิดมีโทษถึงประหารชีวิต อีกทั้งญาติโยมของผู้นั้นก็จะต้องถูกลงโทษด้วยการเขียนตีอีกด้วย

๔) บทบาทและสถานภาพของบ่าวไพร่

สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ระบบความสัมพันธ์ระหว่างไพร่และนายเป็นระบบอุปถัมภ์ โดยอาศัยความเป็นมิตรเพื่อวัตถุประสงค์บางอย่าง (อकिन รพีพัฒน์. ๒๕๒๖ : ๑๗๖) จะเห็นได้ว่า บ่าวไพร่ล้วนต้องการการคุ้มครองจากนายหลาย ๆ ด้าน เช่น คุ้มครองเพื่อให้พ้นจากเงื้อมมือของข้าราชการที่เป็นขุนนางอื่น ๆ นอกจากนั้นไพร่จะเข้าพึ่งศาลสถิตยุติธรรมได้ต้องผ่านนาย และหากไม่มีนายไพร่ก็ไม่สามารถจดทะเบียนที่ดินได้

ด้วยเหตุนี้ไพร่จึงต้องอยู่ใต้อำนาจเชื้อฟิง และปฏิบัติตามคำสั่งของนาย หากไพร่ไม่เคารพเชื่อฟังอาจถูกจำคุกหรือปรับก็ได้ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๖๖) นอกจากนั้นนายยังมีอำนาจที่จะลงอาญาไพร่ของตนเป็นการส่วนตัวได้ด้วยวิธีการเขียนตีเมื่อไพร่เกียจคร้าน (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๒๕๑)

จะเห็นได้ว่านายมีอำนาจควบคุมบ่าวไพร่ทุกด้าน ในขณะที่เดียวกันนายก็ต้องการแรงงานจากบ่าวไพร่เป็นข้อแลกเปลี่ยน ดังนั้นสิ่งที่นายพึงประสงค์ก็คือ การที่บ่าวไพร่ของตนมีพฤติกรรมเหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพของตน

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีการลงโทษบ่าวไพร่ที่ปฏิบัติตนไม่เหมาะสมหลายครั้ง เช่น มุสนายเขียนตีบ่าวไพร่ที่หยุดพักนอน (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๒๔) พระพิจิตรเขียนตีบ่าวไพร่ที่พายเรือไม่เป็น(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๕๘) เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า ทั้งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนและเอกสารทางประวัติศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงการลงโทษบุคคลที่มีพฤติกรรมไม่สอดคล้องกับบทบาทและสถานภาพ ซึ่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้แสดงให้เห็นเด่นชัดว่า การควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษสำหรับสาเหตุนี้ จะลงโทษทางใจ หรือลงโทษด้วยวาจา ส่วนในกฎหมายตราสามดวงนั้นถึงแม้จะกล่าวถึงการลงโทษในกรณีนี้แต่ก็มีได้ระบุโทษเอาไว้ด้วย

๒.๑.๒.๒ ทำเสน่ห์

การทำเสน่ห์จัดเป็นการกระทำอันมิชอบด้วยกฎหมาย ซึ่งผู้ประทำมิโทษสถานหนัก ดังกฎหมายตราสามดวงลักษณะเบ็ดเสร็จ มาตราที่ ๑๖๕ ที่ว่า

...ผู้ใดจะให้ผู้อื่นพิศวงงงววยในตนและประกอบกฤตยาคุณเป็นยาแฝดด้วยสิ่งใด ๆ ให้ท่านกินก็ตี ไซ้ให้ท่านด้วยประการใด ๆ ก็ตี แลปั้นรูปฝังรูปด้วยวิยาคุณประการใด ๆ ก็ตี พิจารณาเป็นสังให้ทวน ๖๐ ที เอาขึ้นหาหย่าง ประजारแล้วทเวนบก ๓ วัน เรือ ๓ วัน แล้วฆ่ามันเสีย...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๑๘๐)

ความผิดและบทลงโทษดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนสร้อยฟ้าทำเสน่ห์ ซึ่งครั้งนั้นสร้อยฟ้าก็ถูกจับกุมและพระพันวษาได้มีพระบรมราชโองการให้ประหารชีวิต และฝากประจาน (เสภาขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๑๐๓๘) เมื่อศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็พบว่า มีการลงโทษผู้กระทำผิดด้วยสาเหตุเดียวกันนี้ ๑ ครั้ง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กล่าวคือ เจ้าจอมทองศิษย์หลวงอินทรโกษาได้คบคิดกับหม่อมบุญศรี ให้ข้าหลวงดำหนักใหญ่ไปหาหม่อมมาทำเสน่ห์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อพระองค์ทรงทราบก็ได้มีพระบรมราชโองการให้ไต่สวน และเมื่อพบว่าผิดจริงก็ได้ลงอาญาด้วยการประหารชีวิตผู้กระทำผิดและผู้สมรู้ร่วมคิดทั้งหมด (กรมศิลปากร. ๒๕๓๕ : ๒๔๑)

๒.๑.๒.๓ การก่ออาชญากรรม

การลงโทษผู้กระทำผิดในกรณีนี้ จัดเป็นการควบคุมทางสังคมในระดับที่เป็นทางการ เพราะมีกฎหมายบังคับใช้เป็นลายลักษณ์อักษร โดยบทลงโทษที่กำหนดเอาไว้ในกฎหมายแต่ละมาตรานั้นมีหนักเบาต่างกันหลายสถาน อาทิ การทวนด้วยลวดหนั่ง ตัดนิ้วมือ ตัดมือ ตัดเท้า ริบราชบาทว์ จำคุก และประหารชีวิต (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๒๔๖-๒๔๘) สำหรับการก่ออาชญากรรมร้ายแรงด้วยการสังหารพระ เณร ชาวบ้าน บิดา มารดา ครูอาจารย์ ทารก และการฆาตกรรมที่ใช้วิธีการอันโหดเหี้ยมหยาบช้ำลามก โทษที่ได้รับ คือ โทษกรรมกร ๒๑ สถาน (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔. ๒๕๓๗ : ๑๑๗-๑๑๘)

ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผนมีการก่ออาชญากรรมหลายระดับ ได้แก่ ลักขโมย จี้ปล้น และฆาตกรรม ซึ่งอาชญากรรมร้ายแรงที่สุดที่ปรากฏในเรื่องนี้ คือ การที่เถรขวาดแปลงเป็นจระเข้อาละวาดสังหารผู้คนล้มตายไปเป็นจำนวนมาก การก่ออาชญากรรมร้ายแรงเช่นเดียวกับเถรขวาดนี้ ปรากฏอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยผู้กระทำผิดเป็นชาวจีนที่ตั้งเป็นสมาคมลับ เรียกว่า "ตัวเหี้ย" พวกตัวเหี้ยนี้กระทำยิ่งกว่าโจรด้วยการปล้นฆ่า และสร้างความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนเป็นอย่างยิ่ง ทุกครั้งที่จีนตัวเหี้ยก่อปัญหา รัฐได้ส่งกองทัพไปปราบปรามและลงโทษด้วยการสังหาร จนสงบราบคาบในที่สุด (พระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๘ : ๑๐๗, ๑๑๖, ๑๑๗, ๑๒๗ - ๑๒๘)

เมื่อนำพฤติกรรมของเถรขวาด และจีนตัวเหี้ยมาเปรียบเทียบกันจะเห็นได้ว่ามีสาเหตุของการลงโทษและวิธีการลงโทษที่เหมือนกัน ฉะนั้นจึงเป็นไปได้ว่าความผิดลักษณะนี้ แม้จะกำหนดบทลงโทษอันน่าสยดสยองเอาไว้ในกฎหมายก็ตาม แต่การลงโทษที่แท้จริงจะมีเพียงการประหารชีวิตเท่านั้น ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของประเสริฐ เมฆมณี (๒๕๒๓ : ๕๗-๕๘) ที่ว่า

...วิธีการลงโทษประหารชีวิตโดยโทษกรรมกร ๒๑ สถานนี้เป็นการกระทำเพื่อตอบแทนแก่แก่นผู้กระทำความผิดอย่างสาสมกับโทษานุโทษที่ได้ก่อขึ้น กับทั้งมุ่งหวังจะให้บุคคลทวนเกรงต่อโทษทัณฑ์ที่จะได้รับจากการกระทำผิดด้วย แต่ในทางปฏิบัติที่เป็นจริงแล้ว กลับปรากฏว่านิยมใช้การประหารชีวิตด้วยการตัดศีรษะผู้กระทำผิดแพร่หลายมากที่สุด...

ในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนอกจากการก่ออาชญากรรมร้ายแรงดังที่กล่าวมาแล้ว ยังมีการก่ออาชญากรรมของนักโทษอาสา ๓๕ คน ซึ่งบุคคลทั้งหมดนี้กระทำความผิดด้วยการปล้นฆ่าและมีโทษจำคุก

จะเห็นได้ว่าความผิดของนักโทษอาสา ๓๕ คนนี้มีหนักเบาต่างกัน ได้แก่ ย่องเบา ปล้น ทำร้ายร่างกายผู้อื่น ปล้นและทำร้ายเจ้าทรัพย์ ปล้นฆ่า ตลอดจนฆ่าคนตายอย่างทารุณ เป็นต้น

แม้ว่าความผิดของนักโทษอาสาจะร้ายแรงต่างกัน ทว่าโทษที่ได้รับก็คือ การจำคุกเพียงสถานเดียว ลักษณะของการลงโทษเช่นนี้เมื่อพิจารณาประกอบบทลงโทษ ในกฎหมายตราสามดวงซึ่งมีบทลงโทษอยู่หลายสถานนั้น ก็เป็นไปได้ว่าพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้ใช้อำนาจของพระองค์พิจารณาลงโทษเพียงสถานเดียว โดยมีการลดหย่อนผ่อนโทษตามแต่จะทรงกรุณา ดังเช่นที่ มานิสา ปิยะสิงห์ กล่าวไว้ว่า

..ในแต่ละมาตราของพระอัยการบทหนึ่ง มักจะกำหนดโทษไว้ที่เดียวหลายสถาน...แต่ความจริงแล้ว พระมหากษัตริย์ก็อาจให้ลงโทษในสถานใดก็ได้ มีโทษลงทุกสถาน ทั้งนี้ทรงพิจารณาจากความหนักเบาของโทษที่กระทำ... และจะมีการลดหย่อนผ่อนปรน โดยการให้ไถ่โทษหรือลงโทษเพียงสถานใดสถานหนึ่งเท่านั้น...

(มานิสา ปิยะสิงห์, ๒๕๒๓ : ๑๑๗)

การลงโทษผู้ที่มีพฤติกรรมไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคมทั้งหมดที่กล่าวมานี้ชี้ให้เห็นว่า บรรทัดฐานทางสังคมที่ปรากฏในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นสอดคล้องกับบรรทัดฐานส่วนหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งการลงโทษผู้กระทำความผิดดังกล่าวก็มีทั้งระดับที่เป็นทางการ และไม่เป็นที่ทางการ ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง อาทิ ความรุนแรงของความคิด ความเคืองร้อนหรือผลกระทบต่อสังคม และการพิจารณาของพระมหากษัตริย์ เป็นต้น เหล่านี้นอกจากจะเป็นปัจจัยที่ทำให้การควบคุมอยู่ในระบบตามต้องการแล้ว ยังมีส่วนที่ทำให้วิธีการควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษ ที่ปรากฏในวรรณคดีกับในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแตกต่างกันด้วย

๒.๒ วิธีการ

วิธีการลงโทษในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนและในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ วิธีการที่ปรากฏในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนทั้งหมดล้วนมีใช้

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทั้งสิ้น ดังจะจำแนกได้ดังนี้

๒.๒.๑ การประหารชีวิต

การประหารชีวิต เป็นการลงโทษที่รุนแรงที่สุด ใช้สำหรับขัณฑ์ยังพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์อย่างถาวร อีกทั้งยังเป็นการข่มขู่ผู้อื่นให้เกิดความกลัวไม่กล้ากระทำความผิดเช่นนั้นอีก

ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผนมีการประหารชีวิตด้วยกัน ๓ ครั้ง คือ ประหารขุนไกร วันทองและเถรขวาด บุคคลทั้งสามนี้ถูกประหารชีวิตด้วยการใช้ดาบตัดคอ นอกจากถูกประหารชีวิตแล้วยังมีการประจานศพและริบราชบาทด้วย คือ เถรขวาดถูกนำศีรษะไปเสียบประจาน ส่วนขุนไกรถูกนำศพไปเสียบประจานและถูกริบราชบาท อันได้แก่ ทรัพย์เงินทอง บุตร ภรรยา และข้าทาสบริวาร เข้าเป็นของแผ่นดิน

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการประหารชีวิตผู้กระทำความผิดทั้งสิ้น ๑๗ ครั้ง แต่ละครั้งมีส่วนปลีกย่อยแตกต่างกัน ดังนี้คือ ประหารและประจานศพ ๒ ครั้ง ประหารและริบราชบาท ๑ ครั้ง ถอดถอนจากบรรดาศักดิ์และประหารด้วยท่อนจันทน์ ๓ ครั้ง ให้คัมहेล้าพิษ ๑ ครั้ง ที่เหลือเป็นการประหารชีวิตโดยมิได้ระบุนายละเอียด ซึ่งสาเหตุสำคัญที่ทำให้บุคคลถูกลงโทษประหารชีวิต คือ การกระทำความผิดข้อหา "กบฏ" รองลงมาคือการทำผิดประเวณีกับนางในราชสำนักและละเมิดอาญาทัณฑ์ ซึ่งเป็นเรื่องที่กระทบกระเทือนต่อความมั่นคงของชาติและราชบัลลังก์ นอกจากนี้ยังเป็นเรื่องเกี่ยวกับการฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์ และการทำร้ายพระเกียรติยศอีกด้วย ความผิดที่กล่าวมาทั้งหมดนี้แม้กฎหมายจะกำหนดให้ทรมานผู้กระทำความผิดให้ตายทีละน้อย แต่ตามความเป็นจริง ก็มีแต่เพียงการประหารชีวิตเท่านั้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าการลงโทษผู้กระทำความผิดส่วนใหญ่ จะมีการไต่สวนพิจารณา คดีตามขั้นตอนอย่างละเอียดก่อน แต่กรณีความผิดข้อหาละเมิดอาญาทัณฑ์และก่อกบฏโดยให้ความร่วมมือกับราชศัตรูนั้น จะกระทำอย่างเฉียบพลันโดยมิได้ผ่านขั้นตอนการพิจารณา ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวมักเกิดขึ้นในช่วงที่มีศึกสงคราม จึงเป็นไปได้ว่า พระมหากษัตริย์มีเจตนาที่ต้องการเสริมสร้างความปลอดภัยของบ้านเมือง และความแข็งแกร่งของกองทัพในช่วงที่มีศึกสงคราม จึงต้องมีการลงโทษให้เห็นอย่างเฉียบขาดเพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่ผู้อื่นได้

๒.๒.๒ การลงโทษที่ก่อให้เกิดความเจ็บปวดทรมานแก่ร่างกายของผู้กระทำผิด

การลงโทษด้วยวิธีการนี้ เป็นการกระทำทารุณต่อผู้ทำความผิดให้สาสมกับโทษานุโทษที่ก่อขึ้น ซึ่งเสภาขุนช้างขุนแผนได้ใช้วิธีการสอดคล้องกับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นดังนี้

๒.๒.๒.๑ การโบยตี และเขี่ยน

การลงโทษด้วยวิธีการนี้ เป็นการลงโทษที่ใช้กันทั้งในระดับที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพราะนอกจากจะเป็นวิธีการลงโทษที่กำหนดไว้ในกฎหมายตราสามดวงแล้ว ในสังคมก็ได้ใช้วิธีการนี้สำหรับลงโทษผู้อยู่ได้อำนาจของคน เช่น บิดามารดาลงโทษบุตร สามีลงโทษภรรยา มุลนายลงโทษบ่าวไพร่ เป็นต้น

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ส่วนใหญ่การลงโทษด้วยวิธีการนี้มักใช้สำหรับผู้กระทำผิดวิถีประชาและจารีตด้วยการแสดงพฤติกรรมไม่เหมาะสมกับบทบาทและสถานภาพ มีเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ที่ใช้ลงโทษผู้กระทำผิดกฎหมาย คือ ตอนขุนช้างถวายฎีกา ครั้งนั้นพระพันวษามีพระบรมราชโองการให้ลงอาญาด้วยการเขี่ยนขุนช้าง ๓๐ ที

พงศาวดารและเอกสารทางประวัติศาสตร์อื่น ๆ ได้บันทึกการลงโทษด้วยวิธีการนี้หลายครั้ง ทั้งในระดับที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ อีกทั้งยังได้ใช้วิธีนี้เพื่อทรมานนักโทษให้ยอมรับสารภาพ มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า การลงโทษด้วยวิธีนี้อาจทำให้ผู้ถูกลงโทษถึงแก่ความตายได้ คือ ครั้งที่กรมหมื่นศรีสุเรนทร์ถูกสอบสวนเรื่องกึ่งบัตรสนเท่ห์ และถูกเขี่ยนเพื่อเข้ารับสารภาพ แต่กรมหมื่นศรีสุเรนทร์ทนอาญาไม่ได้สิ้นพระชนม์ที่สุด (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๐๔ : ๘๐)

อนึ่ง การลงโทษด้วยวิธีการนี้ บางกรณีมีลักษณะเป็นการตอบแทนแก่แค้นผู้กระทำผิดและเป็นการระบายนามณ์ ดังตัวอย่างในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่แสดงให้เห็นว่าผู้ลงโทษทำด้วยอารมณ์โกรธ เช่น มุลนายตีบ่าวไพร่นอกจากเพื่อให้บ่าวไพร่ปฏิบัติให้ถูกต้องแล้วหลายครั้งมีอารมณ์โกรธเคืองที่บ่าวไพร่ปฏิบัติไม่ได้ตามต้องการประกอบไปด้วย หรือตอนที่นางศรีประจันวันทองส่วนหนึ่งกระทำเพื่อยับยั้งพฤติกรรมก้าวร้าวของวันทอง และอีกส่วนหนึ่งก็มาจากความโกรธที่วันทองทำไม่ได้ดังใจตนเอง

๒.๒.๒.๒ การจองจำด้วยเครื่องพันธนาการ

การจองจำด้วยเครื่องพันธนาการนี้ นอกจากจะใช้เพื่อป้องกันมิให้นักโทษหนีแล้ว ยังเป็นการทรมาน และบางกรณียังใช้เพื่อประจานนักโทษเพื่อมิให้ผู้อื่นเอาเยี่ยงอย่าง อีกด้วย เครื่องพันธนาการที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มี ๒ ชนิด คือ

๑) ชื่อ - คา

การใส่ชื่อ - คา นี้มีชื่อเรียกกันทั่วไปว่า "จำห้าประการ" ประกอบด้วย ทรวนใส่เท้า, เท้าติดชื่อ, โซ่ล่ามคอ, คาไม้ใส่คอกับโซ่ล่าม, และมีมือสองมือมัดติดกับปลายคา ประเสริฐเมฆมณี (๒๕๒๓ : ๑๑๗.) ได้กล่าวไว้ว่า

...โทษที่จะถูกจองจำด้วยชื่อหรือคาวางใดอย่างหนึ่งนั้น มักเป็นโทษเล็ก ๆ น้อย ๆ ดังปรากฏในกฎมณเฑียรบาล ซึ่งบัญญัติไว้ว่า "อนึ่งถ้าวิวาทเคียงกัน ณ ศาลาถูกขุนให้ใส่ชื่อไว้หน้าศาลา" หากเป็นการกระทำผิดในลักษณะร้ายแรงก็จะถูกจองจำทั้ง "ชื่อ" และ "คา" หรือ "เครื่องจำห้าประการ" อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังที่ บัญญัติไว้ในกฎหมายลักษณะโจรมาตราที่ ๔๔ ว่า "โจรปล้นพันทางเจ้าเรือนตาย โทษหนักให้จำคุกด้วย ชื่อ คา ไม้จริง โซ่ตรวน ถ้ำและจำด้วยคาไม้ไผ่ ท่านว่ากินสินจ้าง ถ้ำแลโทษเบา ให้จำด้วยคาไม้ไผ่จึงชอบ..."

(ประเสริฐ เมฆมณี. ๒๕๒๓ : ๑๑๗)

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ผู้ต้องโทษจำคุกส่วนใหญ่ต้องใส่ชื่อคาทั้งสิ้น และในบางกรณีก็มีการใส่ชื่อ - คา และเครื่องจำห้าประการเพื่อจุดมุ่งหมายในการประจานด้วย ดังกรณีการใส่เครื่องจำห้าประการเจ้าเชียงใหม่ในขณะที่ถูกจับส่งลงมายังกรุงศรีอยุธยา

๒) ขาหยั่ง

"ขาหยั่ง" เป็นเครื่องมือพันธนาการและลงโทษที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการประจานและทรมานเป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากกฎหมายลักษณะศัวัเมีย มาตราที่ ๗ ซึ่งให้ลงโทษหญิงมิผู้ด้วยการเอาปูนเขียนหน้าเป็นตาราง ร้อยคอกขาเป็นมัลลยใส่ศีรษะ และคอแล้วเอาขึ้นขาหยั่งประจาน นอกจากนั้นยังให้ใส่คาชายผู้แล้วนั่งได้ขาหยั่งประจานด้วย (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๒๑๐-๒๑๑)

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีการใช้หาขังเป็นเครื่องมือลงโทษครั้งหนึ่งตอนประหารขุนไกร ซึ่งเครื่องพันธนาการชนิดเดียวกันนี้ก็มีใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ในเหตุการณ์ตอนที่ทรมานเจ้าอนุวงศ์และบุตรหลาน (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๘ : ๓๖) ส่วนชื่อ - กานั้นไม่ปรากฏว่าได้นำมาใช้ทรมานนักโทษคนใด มีเพียงระบุไว้ว่าหากฝ่าฝืนกฎหมายจะถูกลงโทษด้วยวิธีการนี้

การลงโทษที่ก่อให้เกิดความเจ็บปวดทรมานแก่ร่างกายของผู้กระทำผิดที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นวิธีการที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน และในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งผู้วิจัยพบว่าในสมัยดังกล่าวก็ใช้วิธีการลงโทษเท่าที่ปรากฏนี้เท่านั้น ส่วนวิธีทรมานอื่น ๆ ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง อาทิ การตัดมือ ตัดเท้า ใช้เบ็ดเกี่ยวปาก เชือดเนื้อ เอาไฟลน ฯลฯ นั้น มีเพียงการขู่ด้วยวาจา หรือเป็นการปฏิบัติทางจิตวิทยาเพื่อให้เกิดความเกรงกลัวไม่กล้ากระทำความผิดและไม่กล้าเอาเยี่ยงอย่างเท่านั้น ดังจะสังเกตได้จากเหตุการณ์สมัยรัชกาลที่ ๑ ที่ตั้งครกขนาดใหญ่เอาไว้ในค่ายหลวง เพื่อขู่ให้ผู้ใดอภัยโทษจะถูกนำลงโขลกในครก (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๓๔) และอีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ ที่นำเครื่องทรมานที่เรียกว่า "กรรมกรรม" คือ ครก - ตาก สำหรับโขลก เบ็ดสำหรับเกี่ยวแขน กระทะสำหรับต้มขวานสำหรับผ่าอก ใส่ไว้ในกรงขังเจ้าอนุวงศ์ แต่ไม่ปรากฏว่าได้ใช้เครื่องทรมานนี้แต่อย่างใดทั้งสิ้น (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๘ : ๓๖)

๒.๒.๓ การปราบปรามด้วยกำลังทหาร

การปราบปรามด้วยกำลังทหารนี้เป็นวิธีการหนึ่งในการควบคุมทางสังคมโดยใช้กลไกการบังคับ จะเห็นได้ว่าวิธีการนี้ ไม่ใช่การลงโทษโดยตรง แต่ผลที่ได้รับนั้นจะมีค่าเท่ากับการลงโทษ กล่าวคือ เมื่อเมืองประเทศราชก่อกบฏ แข็งเมือง หรือบ้านเมืองใดกระทำความผิดเป็นราชศัตรู การยกกองทัพไปปราบปรามก็สามารถยับยั้งพฤติกรรมดังกล่าวได้ ทั้งยังก่อให้เกิดผลดีในแง่ของการควบคุมทางสังคมด้วย คือ ทำให้เมืองที่ถูกปราบปรามได้รับความสูญเสียอย่างใหญ่หลวงทั้งชีวิต ผู้คน ทรัพย์สิน และอำนาจ ซึ่งการสูญเสียดังกล่าวย่อมทำให้เมืองนั้นเกรงกลัว และเช็ดขยาคที่จะแสดงพฤติกรรมเดิมอีก นอกจากนี้การปราบปรามด้วยกองทัพที่มีประสิทธิภาพ ย่อมเป็นการแสดงแสนยานุภาพของกองทัพ และอำนาจของกษัตริย์ซึ่งจะทำให้เมืองอื่น ๆ เกรงกลัวและยอมอยู่ใต้อำนาจอีกด้วย

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เมืองเชียงใหม่และเชียงทองถูกลงโทษ ด้วยการนำทัพไปปราบปราม แต่เนื่องจากเชียงทองไม่มีเจตนาที่จะก่อกบฏจึงได้รับการยกเว้น ไม่มีการกวาดต้อนผู้คน ทรัพย์สิน มีเพียงนำตัวเจ้าเมืองเข้าเฝ้าเท่านั้น แต่เชียงใหม่ที่มุ่งร้ายต่อกรุงศรีอยุธยาอย่างชัดเจน จึงถูกปราบปรามและกวาดต้อนเจ้าเมือง ญาติพี่น้อง ข้าทาสบริวาร ตลอดจนราษฎรมาเป็นเชลย ซึ่งทำให้ชาวเชียงใหม่ต้องสูญเสียอิสรภาพและทรัพย์สินในครั้งนี้เป็นจำนวนมาก

การปราบปรามด้วยกำลังทหารในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เกิดขึ้นหลายครั้งและทุกครั้งก็ประสบความสำเร็จทั้งสิ้น เพราะนอกจากจะยับยั้งการก่อกบฏแข็งเมืองได้แล้ว มีหลักฐานปรากฏว่าบางกรณีช่วยส่งเสริมพระราชอำนาจและพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ให้แผ่ไพศาลออกไป อีกทั้งยังได้ทรัพย์สินเข้าท้องพระคลังด้วย ดังพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ที่ว่า

...ด้วยพระบารมีพระราชกฤษฎาธิการ บรรดาพวกแขกทั้งปวงให้พ่ายแพ้ข้าหลวงทั้งสิ้น ที่สู้รบปราชัยก็มีบ้างที่แตกหนีมิได้ตอรับก็มีบ้าง ที่มาอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์ก็มีบ้าง และเมืองคานีนันเป็นเมืองใหญ่ได้ยื่นทองใหญ่ในเมือง ๒ กระบอก ทรงพระกรุณาให้เข็นลงในสำเภาและได้เครื่องสรรพศาสตราวุธต่าง ๆ กับทั้งทรัพย์สิ่งของทองเงินเป็นอันมาก บรรดาเจ้าเมืองกรมการแขกมลายูทั้งปวงนั้น ที่สู้รบตายในที่รบบ้าง จับได้บ้างที่หนีไปได้บ้าง ที่เข้าสวามิภักดิ์โดยดีก็มีได้ลงโทษบ้างและพระเดชานุภาพก็ผ่านแผ่ไปในมลายูประเทศทั่วทั้งนั้น

(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๔๒)

ข้อความข้างต้นนี้ ยืนยันถึงผลของการควบคุมทางสังคมด้วยวิธีการปราบปรามด้วยกำลังทหาร ซึ่งในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนก็จะสะท้อนให้เห็นว่า เจ้าเมืองเชียงใหม่ก็มีสภาพไม่แตกต่างไปจากเจ้าเมืองมลายูเท่าใดนัก เพราะเจ้าเมืองเชียงใหม่ที่ถึงกับยกธิดาของตนให้พระพันวษา และค้ำน้ำพิพัฒน์สัตยาเพื่อเป็นเครื่องประกันว่าจะไม่แสดงพฤติกรรมเช่นที่ผ่านมา

๒.๒.๔ การจำคุก

การจำคุก เป็นการลงโทษที่นอกจากจะกักกันเสรีภาพของผู้กระทำผิดซึ่งมีผลกระทบทางด้านจิตใจอย่างร้ายแรงแล้ว ยังเป็นการกักบุคคลที่มีพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ออกจากสังคม

อีกด้วย

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีการลงโทษด้วยวิธีนี้หลายครั้ง ได้แก่ การจำคุกขุนแผนเป็นเวลานาน ๑๕ ปี จำคุกนักโทษที่ก่ออาชญากรรม เซลยศึก ตลอดจนจำคุกขุนช้างและเถรวาดก่อนลงอาญาประหารชีวิตอีกด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า การลงโทษจำคุกที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นมิได้กำหนดระยะเวลาแน่นอน คงจะเห็นได้จากการจำคุกขุนแผนที่พระพันวษาทรงลี้มนานถึง ๑๕ ปี ซึ่งประเด็นเกี่ยวกับระยะเวลานี้กฎหมายตราสามดวงก็ได้สะท้อนให้เห็นว่า มาตรการที่มีโทษจำคุกส่วนใหญ่มิได้กำหนดไว้ว่าใช้เวลายาวนานเท่าใด มีเพียงการจำคุกตลอดชีวิตเท่านั้นที่ระบุไว้ เช่น กฎหมายลักษณะโจร มาตรการที่ ๗๔ กล่าวว่า “..โจรลักช้างม้าหลงไป ให้ฆ่าผู้ร้ายนั้นเสีย ถ้าโจรลักช้างม้าของราษฎรให้ใช้ทุน แล้วให้ลงโทษตั้งโจรปล้นให้เขียน ๓ ยก แล้วเอาตัวจำไว้จนกว่าจะตาย...” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗: ๒๕๗)

การที่บุคคลถูกลงโทษจำคุกนี้ โอกาสที่จะพ้นโทษขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีตัวอย่างการพระราชทานอภัยโทษของพระพันวษาแก่ขุนแผนและนักโทษอาสา ๓๕ คน ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็มีการพระราชทานอภัยโทษเช่นนี้ โดยสมัยรัชกาลที่ ๑ พระองค์พระราชทานอภัยโทษให้แก่กรมหลวงเทพหริรักษ์ และพระยายมราชซึ่งถูกจำคุกด้วยความผิดฐานปฏิบัติกรบไม่สำเร็จ แต่จำไว้ ๔-๕ วัน ก็พระราชทานอภัยโทษ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๕๔)

การลงโทษด้วยวิธีการนี้ นอกจากนักโทษจะต้องทนทุกข์ทรมานเพราะสันนิษฐานภาพแล้ว ยังต้องถูกทรมานด้วยเครื่องพันธนาการ อันได้แก่ ขื่อ คา และ เครื่องจำห้าประการ ดังตัวอย่างจากตอนขุนแผนและขุนช้างติดคุก ซึ่งสอดคล้องกับกฎหมายตราสามดวงส่วนหนึ่งที่ระบุไว้ชัดเจนถึงการจำ ๕ ประการ ใส่ขื่อ-คา ขึ้นขาหยั่งใส่โซ่ตรวน อีกทั้งยังกำหนดให้พะทำมระงคอยตรวจตราเครื่องพันธนาการเหล่านี้ด้วย(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๒๓๕-๒๔๑)

นอกจากนักโทษจะต้องถูกทรมานดังกล่าวข้างต้นนี้แล้ว ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนยังมีการ "ขานยาม" ที่หมายถึงการขานชื่อในช่วงเริ่มต้นยาม หากผู้ใดไม่ขานชื่อจะต้องถูกเขียนตัวอย่างทารุณ ดังตัวอย่างเซลยชาวไทยที่ถูกจับในครั้งที่พระท้าวไฉนยกทัพไปปรับเสด็จนางสร้อยทองพระธิดาเจ้าล้านช้าง (เสภาขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๗๔) ซึ่งการขานยามก็มีปรากฏในกฎหมายตราสามดวงเช่นกัน ดังตัวอย่างกฎหมายลักษณะโจร มาตรการที่ ๔๑ ที่ว่า "ผู้ร้ายลักไพร่ฟ้าข้าคน ช้างม้าปล้นสดมเป็นสัจ จำ ๕ ประการไว้ในคุกให้ขานยาม" (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๒๓๕)

๒.๒.๕ การปรับ

การปรับเป็นโทษแก่แก่ที่ใช้สำหรับกรณีความผิดเล็กน้อย ซึ่งมีวัตถุประสงค์ให้ผู้กระทำผิดชดเชยค่าเสียหายให้แก่ผู้เสียหายโดยตรงและปรับเข้าเป็นพินัยหลวงหรือเป็นรายได้แผ่นดินอีกด้วย ดังปรากฏหลักฐานในกฎหมายลักษณะโจร มาตราที่ ๑๐๔ ที่ว่า

...ถ้าโจรลักช้างม้าวัวควาย แลทรัพย์สินสิ่งของมาแต่อื่น และมีผู้ลักเอาไปต่อโจรนั้นแล้ว และเจ้าของมาพบ เมื่อพิจารณาเปนสัจว่าลักมาแต่โจรนั้นจริง ให้เอาทูลทรัพย์ตั้งใหม่ ทวีคูณคูณกันทั้งสองโจรสินไหมโจรหนึ่งให้ให้แก่เจ้าทรัพย์ สินไหมโจรหนึ่งเอาเปนหลวง...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๒๓๕)

การลงโทษปรับในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีอยู่ ๒ ครั้ง คือ ตอนที่ดาถินนายประตูปรับพันมโนขุนนางเมืองสังคโลกที่ฝ่าฝืนธรรมเนียมการแต่งกายในราชสำนัก (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๕๓) อีกครั้งหนึ่งขุนช้างและผู้สมรู้ร่วมคิดถูกปรับแทนการประจานวันทอง และปรับแทนการถูกทวนด้วย (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๕๕๔-๕๕๕) การใช้วิธีการปรับแทนการลงโทษด้วยวิธีการอื่นนี้ มีหลักฐานปรากฏในพระอัยการกรมศักดิ์ ดังนี้

...หญิงนอกใจผัวจะไถ่โทษ กฎหมายยินยอมให้ไถ่โทษตามอัตราค่าไถ่ดังนี้

ตัดดอกชะบาแดง ๒ หู	๑๕๐,๐๐๐	เบี้ย
เฉลวประหน้า	๑๕๐,๐๐๐	เบี้ย
นุ่งร่างแห	๒๐๐,๐๐๐	เบี้ย
โกนตะแดงแกง	๒๕๐,๐๐๐	เบี้ย
สักแก้ม	๕๐๐,๐๐๐	เบี้ย...

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๒๑๗)

หรือบรรดาโจรผู้ร้ายที่มีความผิดไม่ถึงขึ้นประหารชีวิต ก็มีสิทธิไถ่โทษดังนี้

... ตัดปาก	๗๕๐,๐๐๐	เบี้ย
ตัดข้อมือ	๗๕๐,๐๐๐	เบี้ย

ตัดนิ้วมือ , นิ้วเท้า	๑๕๐,๐๐๐	เบี้ย
สักอก	๑๕๐,๐๐๐	เบี้ย
สักแก้มสักหน้า	๕๕๐,๐๐๐	เบี้ย

(กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓. ๒๕๓๗ : ๒๑๗-๒๑๘)

จากหลักฐานดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่า เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนใช้วิธีการลงโทษเช่นเดียวกับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๒.๒.๖ การถอดถอนจากตำแหน่งหน้าที่

การถอดถอนจากตำแหน่งหน้าที่ เป็นการลงโทษที่ทำให้ผู้ถูกลงโทษต้องลดชั้นทางสังคม ถูกลดบทบาทและสูญเสียสิทธิอำนาจต่าง ๆ ที่เคยครอบครอง ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน พระท้าวหน้าเป็นตัวอย่างของผู้ที่ถูกลงโทษด้วยวิธีการนี้ซึ่งทำให้พระท้าวหน้าเปลี่ยนสถานภาพจากขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่มีบทบาททางการเมืองอย่างสูง เป็นไพร่เฝ้าประตูซึ่งมีสถานภาพต่ำที่สุด

การลงโทษด้วยวิธีการนี้ มักใช้สำหรับผู้กระทำความผิดสาเหตุละเมิดอาญาทัณฑ์ ซึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการลงโทษด้วยวิธีนี้หลายครั้ง เช่น รัชกาลที่ ๑ ถอดถอนพระศรีไกรลาสออกจากตำแหน่งเพราะตื่นข่าวศึกและหลบหนี (หลวงอุดมสมบัติ. ๒๕๓๐ : ๖) ถอดถอนพระยาพัทลุงเพราะหลบหนีเข้าศึก (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๖๓) และถอดถอนเจ้าพระยาธรรมมา เจ้าพระยาอมราชที่บกพร่องในหน้าที่ระหว่างสงคราม (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๓๗) เป็นต้น

การถอดถอนออกจากตำแหน่งนี้ บางกรณีผู้ลงโทษอาจได้รับการพระราชทานอภัยโทษให้กลับเข้ามารับตำแหน่งเดิมก็ได้ ดังเช่นเจ้าพระยาธรรมมา และเจ้าพระยาอมราชซึ่งรัชกาลที่ ๑ ทรงเห็นว่ารอบรู้ขนบธรรมเนียมคิศจึงโปรดเกล้าฯ ให้กลับเข้ามารับราชการในตำแหน่งเดิม (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๔๐) ซึ่งเหตุการณ์เช่นนี้เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนก็น่าสังเกตว่า พระท้าวหน้าที่กล่าวถึงในตอนประหารวันทองอาจเป็นคนเดียวกับที่ถูกลงโทษถอดถอนออกจากตำแหน่งหน้าที่ก็เป็นไปได้

๒.๒.๗ การลงโทษทางใจ

การลงโทษทางใจนี้หมายถึง การใช้วาจา ตลอดจนกิริยาท่าทางหรือ ใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ อันจะทำให้ผู้ถูกลงโทษเกิดความอับอาย เจ็บแค้นใจ เสียใจและเกรงกลัวจนไม่กล้าแสดงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ ซึ่งกฎหมายตราสามดวงและเอกสารทางประวัติศาสตร์ได้กล่าวถึงวิธีการลงโทษชนิดนี้เอาไว้หลากหลาย เช่น ลงโทษหญิงมีผู้ด้วยการนุ่งร่างแห ทัดคอกชะบา หรือการโกนศีรษะผู้ละเมิดอาญาทัณฑ์เป็นสามเสี่ยง เป็นต้น แต่เมื่อเปรียบเทียบกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนแล้วพบวิธีการลงโทษที่สัมพันธ์กันอยู่ ๒ วิธี คือ การบริภาษของพระมหากษัตริย์ และการขู่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๒.๗.๑. การบริภาษ

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนปรากฏถึงการลงโทษด้วยบริภาษของพระมหากษัตริย์และการตำหนิ คำทอของบุคคลทั่วไป ซึ่งใช้ในการลงโทษผู้ที่กระทำความผิดแตกต่างกัน ได้แก่ พระพันวษาบริภาษขุนนางที่ไม่กล้าอาสาออกรบ บริภาษทหารที่แพ้สงคราม บริภาษวันทอง และบริภาษขุนช้างที่โกหกหลอกลวงพระองค์ เป็นต้น นอกจากการบริภาษของพระพันวษาแล้ว ยังมีการตำหนิและคำทอโดยบุคคลทั่วไปอีกด้วย อาทิ นางทองประศรีคำทอพลายงามที่ควบคุมภรรยาของตนให้อยู่ในความสงบไม่ได้ นางศรีประจันคำทอนางพิมที่มัวแต่เสรำาโสภจนมิได้ปรนนิบัติสามี พระพิจิตรคำทอไพร่ เป็นต้น

จากพงศาวดารและเอกสารทางประวัติศาสตร์ มิได้บันทึกการบริภาษของบุคคลอื่นใดนอกจากพระมหากษัตริย์เท่านั้น ซึ่งปรากฏการบริภาษของอยู่ด้วยกัน ๒ ครั้ง คือ รัชกาลที่ ๑ บริภาษพระยาพัทลุงที่ตื่นตกใจหนีเข้าศึก ดั่งบันทึกของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (๒๕๓๑ : ๖๗) ที่ว่า "พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพระพิโรธแก่พระยาพัทลุงคำรัสว่าเข้าศึกยังไม่ทันจะถึงเมืองก็แตกหนี" อีกครั้งหนึ่ง คือ รัชกาลที่ ๓ บริภาษอ้ายเงินมันบัวพระยาสงขลาที่ให้การเกี่ยวกับข้าศึกไม่ถูกต้อง ซึ่งหลวงอุดมสมบัติบันทึกว่า "ทรงตรัสว่า มันบัวเปล่า ๆ ไม่จริงทั้งนั้นอ้ายโฮยกเหยงทีเดียว นิ่งอยู่เถิดคงจะได้เล่นกันมันวันหนึ่ง เขียนเอาลาไปฝากนายมันให้งงได้" (หลวงอุดมสมบัติ. ๒๕๓๐ : ๑๓๖)

๒.๒.๗.๒ การขู่

การขู่ เป็นการลงโทษในลักษณะป้องปรามเพื่อให้ผู้อยู่ใต้อำนาจของตนเกิดความเกรงกลัวไม่กล้ากระทำความผิด ดังจะเห็นได้จากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่พระพันวษาขู่ทหาร

ของพระองค์หลายครั้ง เช่น ขู่ว่าแม่ทัพนายกองผู้ใดไม่อาสาออกรบจะถูกถอดยศ (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๖๐๓) และขู่ว่าจะเขียน จำคุก และตัดศีรษะทหารที่แพ้สงคราม (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. ๒๕๑๐ : ๔๖๑) เป็นต้น

การทำสงครามหลายครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้นำเอาการขู่มาใช้ประโยชน์ในการควบคุมพฤติกรรมของบุคคลให้เป็นไปตามความประสงค์ กล่าวคือเมื่อแม่ทัพนายกองต้องการให้ไพร่พลต่อสู้กับข้าศึกอย่างสุดความสามารถ ก็มักจะขู่ว่าถ้าพ่ายแพ้จะถูกประหารชีวิต เช่นในการรบพม่าทางเหนือ เมื่อ พ.ศ.๒๓๒๘ รัชกาลที่ ๑ ได้ใช้วิธีการขู่พระเจ้าหลานเซอกรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ถึง ๒ ครั้ง ครั้งแรกใช้สารตราขู่ว่า หากปราบปรามข้าศึกไม่ได้พระเศียรจะไม่ได้คงอยู่กับพระกายเป็นแท้ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๓๘) อีกครั้งหนึ่งได้ให้เรือดำรวจขึ้นไปเร่งกองทัพกรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ ละพระเจ้าพระยามหาเสนาให้ตีค่ายพม่าให้แตกในวันเดียว ถ้าแน่นเข้าจะไปเอาโทษถึงประหารชีวิต (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๓๕)

นอกจากการขู่ด้วยวาจาแล้ว ในบางโอกาสก็มีการใช้อุปกรณ์ที่สร้างความหวาดกลัวมาขู่ให้บุคคลปฏิบัติตามแนวทางที่พึงประสงค์ เช่น การตั้งครกขนาดใหญ่หน้าค่ายกรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์และขู่ว่า ผู้ใดออกทัพจะถูกโฆลกในครกนี้ การขู่ว่าจะลงโทษของผู้มีอำนาจดังกล่าวนี้สร้างผลดีต่อการควบคุม ดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมมุ่งเอาชนะข้าศึกของกรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ และความเกรงกลัวในพระราชอำนาจของทหารในพระพันวษา

สรุปได้ว่าเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้สะท้อนให้เห็นถึงวิธีการลงโทษส่วนหนึ่งที่ใช้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะเห็นได้ว่านอกจากจะใช้วิธีการคล้ายคลึงกันแล้ว ยังใช้วิธีการลงโทษดังกล่าวสำหรับความผิดประเภทเดียวกัน และมีจุดมุ่งหมายที่คล้ายคลึงกัน ส่วนวิธีการลงโทษอื่น ๆ ที่มีได้กล่าว ณ ที่นี้ เช่น การทรมานโดยโทษกรรมกรรม หรือการตัดอวัยวะผู้กระทำผิด แม้จะมีระบุไว้ในกฎหมายตราสามดวง แต่ในทางปฏิบัติก็ไม่ปรากฏการบันทึกว่าใช้วิธีการดังกล่าวจริง จากข้อมูลทั้งหมดนี้ย่อมยืนยันได้ว่า วิธีการลงโทษที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนทั้งหมด คือ วิธีการลงโทษที่ใช้กันจริงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๒.๓ ผู้มีอำนาจในการลงโทษ

ผู้มีอำนาจในการลงโทษในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อันประกอบไปด้วยสถาบันหลักซึ่งสอดคล้องกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนดังนี้

๒.๓.๑ สถาบันการปกครอง

สถาบันการปกครอง เป็นสถาบันหลักของการควบคุมทางสังคม โดยจะทำหน้าที่เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ข้อบังคับอันจำเป็น และอำนวยความสะดวกต่อการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบเพื่อดำรงสภาพสังคม ดังนั้น สถาบันการปกครองจึงมีอำนาจสูงสุดในการลงโทษสมาชิกที่กระทำผิดและพระมหากษัตริย์เป็นผู้ใช้อำนาจนั้น

การใช้อำนาจในการลงโทษของพระมหากษัตริย์ อาจเป็นไปทั้งในระดับที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการก็ได้ ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผนเราจะได้เห็นพระพันวษาลงโทษผู้กระทำความผิดหลายลักษณะ เช่น ลงโทษตามที่กฎหมายกำหนด ลงโทษตามรับสั่ง เป็นประธานในการพิจารณาคดีเพื่อลงโทษบุคคล และบางกรณีแม้พระองค์จะมีได้เป็นประธานในการพิจารณา แต่คณะลูกขุนจะต้องกราบทูลผลการตัดสินใจให้ทรงทราบ และพิจารณาทุกครั้ง ส่วนการลงโทษในระดับที่ไม่เป็นทางการนั้น พระองค์ใช้วิธีบริภาษ และ ขู่ให้เกรงกลัว

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระมหากษัตริย์ได้ใช้อำนาจในการลงโทษทุกรูปแบบที่กล่าวมา แต่มีลักษณะของการกระจายอำนาจมากกว่า สำหรับการลงโทษในระดับที่เป็นทางการเช่น หัวเมืองประเทศราชที่เป็นเมืองใหญ่มีอำนาจลงโทษเมืองที่เล็กกว่า แม่ทัพมีอำนาจลงโทษผู้ได้บังคับบัญชาในช่วงศึกสงครามซึ่งแม่ทัพสั่งประหารชีวิตผู้ละเมิดอาญาทัณฑ์โดยไม่ผ่านการพิจารณาของพระมหากษัตริย์ การกระจายอำนาจเช่นนี้ไม่ปรากฏในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน

๒.๓.๒ สถาบันครอบครัว

สถาบันครอบครัวมีหน้าที่ประการหนึ่งในการอบรมขัดเกลา (Socialization) ให้สมาชิกฐานะเบียดของสังคม ดังนั้นสถาบันนี้จึงต้องใช้ทั้งวิธีการให้รางวัลและลงโทษสมาชิกให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคม โดยผู้มีอำนาจสูงสุดในแต่ละครอบครัว จะเป็นผู้ใช้อำนาจในการควบคุม

สภาพเรื่องขุนช้างขุนแผนได้แสดงให้เห็นว่าบิดาและสามีมีอำนาจสูงสุดในครอบครัว หากครอบครัวใดบิดาเสียชีวิต มารดาจะเป็นผู้ทำหน้าที่แทน ดังตัวอย่างครอบครัวของขุนแผน และวันทองเป็นต้น ส่วนครอบครัวที่มีการสมรสแบบ "อาวามงคล" หรือ "Patrilocal Residence" คือการแต่งงานที่ภรรยาจะไปอยู่บ้านบิดามารดาของสามี ดังกรณีสร้อยฟ้าศรีมาลา นอกจากสามีจะมีอำนาจในการลงโทษแล้วญาติผู้ใหญ่ฝ่ายสามี อันได้แก่นางทองประศรีก็มีอำนาจลงโทษได้เช่นกัน

ผู้มีอำนาจในการลงโทษของสถาบันครอบครัวนี้ กฎหมายตราสามดวงก็ได้ยืนยันอำนาจดังกล่าวเอาไว้อย่างชัดเจน เช่น กฎหมายลักษณะหัวเมีย กล่าวว่า หากภรรยาไม่เชื่อฟังสามารถโบยตีได้ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒. ๒๕๓๗ : ๒๓๘)

๒.๓.๓ สถาบันศาสนา

สถาบันศาสนามีการปกครองที่จัดระบบอย่างชัดเจน โดยกระจายอำนาจในการปกครองดูแลพระสงฆ์ให้แก่เจ้าอาวาสของแต่ละวัด ซึ่งจะต้องควบคุมพฤติกรรมของพระสงฆ์ให้เป็นไปตามบรรทัดฐานอันได้แก่ ศีล หรือข้อวัตรปฏิบัติ เมื่อพระภิกษุวัดทำความผิดเจ้าอาวาสก็มีสิทธิลงโทษในขั้นต้น ดังตัวอย่าง การลงโทษเฆมแก้วที่ทำผิดฐานอาบัติ ซึ่งอำนาจในการลงโทษเช่นนี้สอดคล้องกับที่กำหนดไว้ในกฎพระสงฆ์ ในกฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔ (๒๕๓๗) : ๑๖๔-๒๒๘) แต่วิธีการที่เจ้าอาวาสใช้ดูจะแตกต่างกันเพราะกฎหมายกำหนดให้เจ้าอาวาสขบไล่พระผู้กระทำความผิดเท่านั้น แต่สมภารมีวัดป่าเลไลยก์ได้ใช้การทุบตีด้วย

จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของการควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษในสภาวีเรื่องขุนช้างขุนแผนและในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบว่า การควบคุมที่ปรากฏในสภาวีเรื่องขุนช้างขุนแผนทั้งหมด คือ วิธีการควบคุมทางสังคมส่วนหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพราะต่างก็มีสาเหตุของการลงโทษ วิธีการตลอดจนผู้มีอำนาจในการลงโทษที่สอดคล้องกัน ซึ่งประเด็นที่สอดคล้องกันนี้มีลักษณะร่วมกันอยู่ ๔ ประการคือ

๑. เป็นการลงโทษโดยสถาบันต่าง ๆ ในสังคม

จากการวิเคราะห์สาเหตุของการให้รางวัลที่ผ่านมาผู้วิจัยพบว่า ทั้งในสภาวีเรื่องขุนช้างขุนแผนและในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการให้รางวัลโดยสถาบันพระมหากษัตริย์เท่านั้น ส่วนการวิเคราะห์สาเหตุของการลงโทษในบทนี้พบว่า ทุกสถาบันล้วนมีบทบาทในการลงโทษทั้งสิ้น

๒. เป็นการลงโทษทั้งในระดับที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

จะเห็นได้ว่าเอกสารทางประวัติศาสตร์ได้บันทึกการลงโทษในระดับที่ไม่เป็นทางการไว้ด้วย ดังนั้นจึงพบลักษณะที่สอดคล้องกับสภาวีเรื่องขุนช้างขุนแผน กล่าวคือ มีการตำหนิว่ากล่าว และขู่เชิญ ต่างกับการให้รางวัลที่เอกสารทางประวัติศาสตร์บันทึกไว้เฉพาะการให้รางวัลในระดับที่เป็นทางการเท่านั้น

๓. มีการลงโทษและพระราชทานอภัยโทษ

ทั้งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนและเอกสารทางประวัติศาสตร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สะท้อนให้เห็นว่า การลงโทษบางกรณีอาจลดโทษ และพระราชทานอภัยโทษได้ ซึ่งทั้งนี้ขึ้นอยู่กับคุณความดีของผู้นั้น ตลอดจนคุณความดีของผู้ขอพระราชทานอภัยโทษให้ นอกจากนี้ยังมีการใช้วิธีการปรับเป็นเงินแทนการลงโทษด้วยวิธีการอื่นด้วย

๔. ส่งผลกระทบทั้งทางที่ดีและไม่ดี

การลงโทษด้วยวิธีการรุนแรงนี้ส่งผลกระทบในทางบวก คือ ช่วยยับยั้งพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ได้อย่างฉับพลัน ดังเช่นรัชกาลที่ ๑ ลงโทษหมื่นสิทธิโสภผู้เป็นหัวหน้าในการกระทำการกระด้างกระเดื่อง ทำให้ข้าหลวงกรมพระราชวังบวรฯ เลิกก่อความวุ่นวาย (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๖๗) การยกกองทัพไปปราบปรามหัวเมืองมลายูที่กระด้างกระเดื่อง ทำให้ไทยได้เมืองมลายูเป็นเมืองขึ้น ยับยั้งการก่อกบฏได้ และส่งผลให้พระบรมเชษฐาณาภของพระมหากษัตริย์แผ่กว้างไปในเขตมลายู (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๔๒) แต่บางกรณีการลงโทษอาจส่งผลเสียต่อการควบคุมได้ ดังเช่นในสมัยรัชกาลที่ ๑ พระยามหาเทพลงโทษอ้ายวุ่นทอกชาวเมืองทวายที่ไม่เชื่อฟังคำบัญชา ทำให้อ้ายวุ่นทอกเจ็บแค้นจึงยุยงชาวทวายให้กระด้างกระเดื่องและก่อกบฏ อันเป็นต้นเหตุที่ทำให้ทัพไทยไม่สามารถตีเมืองพม่าได้ตามพระราชประสงค์ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. ๒๕๓๑ : ๖๕-๗๐) ลักษณะของผลกระทบที่กล่าวถึงทั้งหมดนี้ เป็นผลกระทบที่เกิดจากการลงโทษซึ่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนก็ได้สะท้อนภาพผลกระทบของการลงโทษที่มีทั้งทางบวกและทางลบเช่นกันดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในบทที่ ๓

บทที่ ๕ สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาเรื่อง การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษในสภาพเรื่อง ขุนช้างขุนแผนนี้ จำแนกประเด็นหลักในการศึกษาวิจัย ๓ ประเด็นคือ การศึกษารูปแบบของการควบคุมทางสังคมในตัวละครหลัก การศึกษาถึงผลกระทบที่มีต่อตัวละครและความสัมพันธ์ของการควบคุมทางสังคมในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผนกับการควบคุมทางสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งสามารถนำมาสรุปและอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

การให้รางวัลและการลงโทษในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นการกระทำอันมีจุดมุ่งหมายเพื่อควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมให้เป็นไปตามบรรทัดฐาน หรือตามความต้องการของสังคม โดยเฉพาะความต้องการของสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ ซึ่งความต้องการดังกล่าว คือ ความซื่อสัตย์และจงรักภักดี การส่งเสริมพระราชอำนาจ ตลอดจนป้องกันและแก้ไขปัญหาการบั่นทอนพระราชอำนาจ เป็นอาทิ

การที่จะทำให้สมาชิกมีพฤติกรรมสอดคล้องกับหน้าที่ดังกล่าว นอกจากสังคมจะใช้วิธีการอบรมขัดเกลาเพื่อให้เกิดมโนธรรม อันเป็นการควบคุมจากภายในแล้ว สังคมยังจำเป็นต้องใช้วิธีการจูงใจด้วยการให้รางวัล ทั้งในระดับที่เป็นทางการ คือ การให้รางวัลที่สอดคล้องกับทบบัญญัติในกฎหมาย อาทิ การแต่งตั้ง เลื่อนตำแหน่ง การพระราชทานเงินตรา ทรัพย์สิน ข้าทาส และเครื่องอุปโภคบริโภค เป็นต้น ส่วนรางวัลในระดับที่ไม่เป็นทางการก็คือ การให้รางวัลทางใจด้วยการยกย่องชมเชย ตลอดจนการให้วัตถุสิ่งของซึ่งไม่มีระบุไว้ในกฎหมาย

การกระทำคุณความดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งสอดคล้องกับกฎหมาย จะทำให้บุคคลได้รับรางวัลตอบแทนที่มีค่าสูงที่สุดคือ การแต่งตั้งหรือเลื่อนตำแหน่ง อันเป็นการเลื่อนขั้นทางสังคม ซึ่งจะทำให้ได้รับรางวัลอื่น ๆ รวมทั้งการยกย่องชมเชยอย่างยิ่งด้วย เหล่านี้ชี้ให้เห็นว่ากฎหมายคือบรรทัดฐานที่สำคัญที่สุด และพฤติกรรมดังกล่าวเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์มากที่สุด

อย่างไรก็ดี การให้รางวัลเพียงประการเดียวไม่อาจควบคุมพฤติกรรมสมาชิกในสังคมให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมได้ทั้งหมด จำเป็นที่จะต้องมีการลงโทษเพื่อป้องกัน

ปราบปรามและนำเสนอตัวอย่างการลงทัณฑ์ผู้มีพฤติกรรมเบี่ยงเบน เพื่อการควบคุมทางสังคมที่
ได้ผล

วิธีการลงโทษที่ปรากฏ มีทั้งการลงโทษทางใจด้วยการตำหนิ คำว่า นินทา
ประณาม ประจาน ชู้เข็ญ และการลงโทษทางกายด้วยการทำร้าย ทบตี ถ้าบุคคลกระทำความผิด
ตามกฎหมาย หรือความผิดนั้นกระทบกระเทือนต่อความสงบสุขของบ้านเมือง โทษที่ได้รับ
ก็จะรุนแรงขึ้น โดยอาจปราบปรามด้วยกำลังทหาร ถูกปรับ ฆาตกรรม กักขัง ทรมาณ
ด้วยเครื่องพันธนาการ เนรเทศ ถอดยศ ลดบทบาททางสังคม และประหารชีวิต

การลงโทษผู้กระทำความผิดกฎหมายทุกครั้ง พระมหากษัตริย์จะมีพระบรมราชโองการให้
พิจารณาคดีตามกระบวนการยุติธรรมทุกขั้นตอน หากคดีไต่สวนพยานและหลักฐานยืนยัน จะมี
การพิชิตความบริสุทธิ์ด้วยการดำเนินและลุยไฟ ดังปรากฏในเรื่อง การกระทำดังกล่าวนี้เป็น
การอาศัยความเชื่อในเรื่องกรรม และอำนาจลึกลับมาเป็นเครื่องชี้แนะและเน้นให้เห็นประจักษ์
เพื่อป้องกันคำครหาที่อาจจะมีต่อพระองค์ และเพื่อให้ผลตัดสินคดีเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย
กล่าวได้ว่าการพิชิตความบริสุทธิ์ด้วยการดำเนินและลุยไฟนี้ คือการควบคุมทางสังคมด้วยการ
ใช้กลไกกลยุทธ์ (Manipulative Strategies) นั่นเอง

การควบคุมพฤติกรรมของบุคคล ให้เป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคมในสภาพเรื่อง
ขุนช้างขุนแผน นอกจากจะใช้กลไกกลยุทธ์แล้ว ยังมีกลไกทางวัฒนธรรม (Cultural Strategies)
กลไกการบังคับ (Coercive Strategies) และกลไกการแลกเปลี่ยน (Exchange Strategies)
ซึ่งกลไกทางวัฒนธรรมนั้น มีกฎหมาย และจารีตประเพณีเป็นกรอบของความประพฤติ ดังนั้น
วิธีการให้รางวัลและการลงโทษที่ปรากฏส่วนใหญ่ จึงมีลักษณะเป็นการบังคับใช้ (Sanction)
นั่นคือบุคคลจะคาดการณได้ล่วงหน้าถึงรางวัลและโทษที่จะได้รับ ส่วนกลไกการบังคับนั้น
สถาบันพระมหากษัตริย์จะใช้วิธีการบังคับแบบรุนแรงเพื่อลงโทษเมืองขึ้นที่ก่อกบฏ และ
ราชศัตรูที่กระทำการอกอาจ ด้วยการยกกองทัพไปปราบปราม

กลไกการแลกเปลี่ยน ที่ปรากฏในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผนมีทั้งกลไกการแลกเปลี่ยน
ของผู้มีอำนาจเหนือ และผู้มีอำนาจต่ำ ซึ่งผู้มีอำนาจเหนือ ใช้รางวัลเพื่อแลกเปลี่ยนกับการ
ยินยอมถูกควบคุม ความจงรักภักดี และการปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายของผู้มีอำนาจต่ำ ส่วน
ผู้มีอำนาจต่ำก็ใช้รางวัลเพื่อให้ผู้มีอำนาจเหนือคุ้มครองและให้ความปลอดภัยแก่ตน

การให้รางวัลและการลงโทษในระดับที่ไม่เป็นทางการ อันได้แก่การยกย่องชมเชย
ตำหนิ ตีเคียน คำว่า นินทา ชู้เข็ญ ประจาน ฯลฯ นั้น คนทุกชั้นในสังคมล้วนมีอำนาจในการ
ให้รางวัลและลงโทษทั้งสิ้น แต่การให้รางวัลในระดับที่เป็นทางการ การให้รางวัลที่มีค่าสูง

ตลอดจนการลงโทษทางกายและการลงโทษตามกฎหมายนั้น มีเพียงพระมหากษัตริย์เท่านั้น ที่มีอำนาจสูงสุด และได้ใช้อำนาจดังกล่าวอย่างชัดเจนตลอดเรื่อง

ทั้งนี้ล้วนเป็นผลมาจากคตินิยมทางการปกครองที่ถือว่าพระมหากษัตริย์เป็น"เจ้าชีวิต" ซึ่งทำให้เกิดแนวทางในการปฏิบัติของราษฎรในอันที่จะปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์ ส่งเสริมพระราชอำนาจและหน้าที่ของพระองค์ เพื่อให้พระองค์สามารถปกป้องคุ้มครองอาณาจักร และสร้างสรรค์ความสงบสุขให้แก่อาณาประชาราษฎร์ด้วย พระมหากษัตริย์จึงมีอำนาจเต็มที่ ในการเพิ่มรางวัล เพิ่มโทษและลดโทษให้แก่บุคคลได้ตามพระประสงค์ ในขณะที่ราษฎรจะต้องปฏิบัติตามโดยไม้อาจโต้แย้งหรือตั้งข้อสงสัย สิ่งเดียวที่ราษฎรกระทำได้อีกคือ ขอมรับในโชคชะตา และยกให้เป็นเรื่องของกรรมเก่าเท่านั้น

การให้รางวัลและการลงโทษของสถาบันพระมหากษัตริย์ แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการควบคุมสังคม โดยเฉพาะ "ขุนนาง" ซึ่งเป็นชนชั้นที่มีกำลังและอำนาจอย่างมากในสังคม การที่พระพันวษาตัดสินลงโทษอย่างรุนแรงจนเหมือนเกินกว่าเหตุ และไม่แสดงความรู้สึกเห็นใจในชะตากรรมของตัวละครที่ถูกพระองค์ลงโทษนั้น เป็นการย้ำให้เห็นถึง "อำนาจ" ที่ไม่อาจล่วงละเมิด ตลอดจนแสดงตัวอย่างให้เห็นว่าการปฏิบัติคนต่อองค์พระมหากษัตริย์เป็นเรื่องที่ต้องระมัดระวังอย่างยิ่ง นอกจากนั้นการแสดงออกดังกล่าวยังเป็นการสร้างภาพลักษณ์ของนักปกครองที่เด็ดขาด มั่นคง เพราะการโอนอ่อนผ่อนตามและการแสดงความเห็นอกเห็นใจผู้ที่พระองค์ตัดสินลงโทษ จะเป็นการทำลายภาพลักษณ์ดังกล่าว และอาจการบั่นทอนพระราชอำนาจของพระองค์ลงได้

ผลกระทบของการให้รางวัลและการลงโทษที่เกิดขึ้น มีทั้งผลดีและผลเสีย โดยส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงบทบาท สถานภาพ ชั้นทางสังคม ความรู้สึกนึกคิด พฤติกรรม การดำเนินชีวิต และชะตากรรมของตัวละคร

การให้รางวัล โดยทั่วไปย่อมส่งผลกระทบในทางที่ดีต่อตัวละคร เพราะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาท สถานภาพและชั้นทางสังคมที่สูงขึ้น ทำให้ผู้นั้นมีอำนาจเกียรติยศ ชื่อเสียง และทรัพย์สินสมบัติมากขึ้น อีกทั้งทำให้เกิดความสุข ความภาคภูมิใจ และเกิดกำลังใจ ในการปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมอีกด้วย ส่วนการลงโทษนั้นย่อมทำให้สูญเสียอำนาจ วาสนา เกียรติยศ ชื่อเสียง ตลอดจนก่อให้เกิดความทุกข์ยากเดือดร้อน ซึ่งมีได้แก่แก่ตัวละครที่ถูกลงโทษเท่านั้น ยังส่งผลกระทบไปยังครอบครัว และผู้อยู่ใต้การปกครองของผู้ที่ถูกลงโทษ อีกด้วย ซึ่งผลกระทบดังกล่าวเป็นผลที่สังคมคาดหวังและปรารถนาให้เกิดขึ้น เพราะจะทำให้สมาชิกในสังคมเห็นคุณค่าของการปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคม และเห็นโทษของการฝ่าฝืนบรรทัดฐานดังกล่าว

นอกจากผลกระทบในทางที่สังคมพึงปรารถนาและส่งผลดีต่อการควบคุมทางสังคมแล้ว บางกรณีการให้รางวัลก็อาจทำให้ผู้รับอึดอัดคับข้องใจ และรางวัลก็อาจกลายเป็นชนวนของปัญหาร้ายแรงที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและชะตากรรมของตัวละครอย่างสูงก็เป็นได้ เช่นเดียวกับการลงโทษที่รุนแรงในบางกรณีก่อให้เกิดความคับข้องใจ พฤติกรรมก้าวร้าว เบี่ยงเบน และอุปถัมภ์ซึ่งส่งผลกระทบต่อ การควบคุมและการจัดระเบียบของสังคม

แม้การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษบางครั้งอาจส่งผลกระทบต่อในทางที่ไม่ดีแก่บุคคลและสังคม อีกทั้งในบางสถานการณ์ก็ไม่อาจใช้ควบคุมสังคมได้ แต่อย่างไรก็ดี ทั้งหมดนี้มีได้กระทบกระเทือนต่อระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม แม้แต่น้อย ตรงกันข้ามกลับเป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์แต่ละระดับชั้น อันประกอบด้วยความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับราษฎร กษัตริย์กับขุนนาง และนายกับไพร่ให้มั่นคงและชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษทั้งหมดที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน คือการควบคุมทางสังคมส่วนหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สังเกตได้จากความสอดคล้องสัมพันธ์กันทั้งในด้าน สาเหตุ วิธีการ ผู้มีอำนาจในการให้รางวัลและลงโทษ ตลอดจนปัจจัยอื่น ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อ การควบคุม อาทิ สถานการณ์บ้านเมือง กล่าวคือสถานะคับขันจะเป็นแรงผลักดันอีกประการหนึ่งที่ทำให้บุคคลมีโอกาสดูแลความสามารถ ซึ่งทำให้พระมหากษัตริย์จำเป็นต้องพระราชทานรางวัลที่มีค่าสูงกว่าสถานะปกติ

การลงโทษขุนนางด้วยวิธีการที่รุนแรงจนดูเหมือนเกินกว่าเหตุในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นเหตุการณ์ที่อาจเกิดขึ้นได้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพราะเป็นช่วงเวลาของการก่อตั้งบ้านเมือง ย่อมเป็นไปได้ว่าเสถียรภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ยังไม่มั่นคงและขุนนาง ตลอดจนเชื้อพระวงศ์ที่อยู่ใกล้ชิดก็ล้วนแต่มีกำลังอำนาจอย่างมาก พระมหากษัตริย์จำเป็นต้องใช้วิธีการต่าง ๆ เพื่อการควบคุมที่มีประสิทธิภาพ คือ ให้ทุกฝ่ายอยู่ในพระราชอำนาจ อีกทั้งยังต้องแสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจ เพื่อยืนยันความมั่นคงของราชบัลลังก์ และความแข็งแกร่งของกองทัพ อันจะเป็นการต้านกระแสความไม่สงบภายนอกประเทศ การแย่งชิงราชบัลลังก์ของกลุ่มอำนาจเก่า และปัญหาความขัดแย้งในหมู่ชนชั้นสูงที่ยังมิให้เห็นอยู่ประปราย

การอภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า

แม้ว่าการให้รางวัลและการลงโทษจะเป็นวิธีการควบคุมทางสังคมที่จำเป็นต้องนำมาใช้ควบคู่กัน โดยที่สังคมไม่อาจใช้เพียงวิธีการใดวิธีการหนึ่งได้ แต่เมื่อพิจารณาภาพสะท้อน

ที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนและสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้ว ย่อมจะเห็นความสอดคล้องกันประการหนึ่ง คือ สังคมใช้วิธีการลงโทษมากกว่าการให้รางวัล โดยสถาบันพระมหากษัตริย์จะใช้วิธีการดังกล่าวอย่างจริงจัง หนักแน่น เฉียบขาด นอกจากนั้น คนทุกระดับในสังคมก็ได้ใช้วิธีการลงโทษเป็นรูปธรรมชัดเจนกว่าการให้รางวัล

สาเหตุที่การลงโทษถูกนำมาใช้มากกว่าการให้รางวัลนั้น เป็นไปได้ว่า เพราะการลงโทษสามารถยับยั้งพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ได้อย่างรวดเร็วและเห็นผลในทันที ในขณะที่การให้รางวัลแม้จะโน้มน้าวหรือชักจูงใจให้บุคคลปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคม ทว่าในสถานการณ์ที่จำเป็นจะต้องเลือกแสดงพฤติกรรม มนุษย์จะเลือกกระทำเพื่อหลีกเลี่ยงมิให้ถูกลงโทษมากกว่าจะกระทำเพื่อแสวงหารางวัล ดังตัวอย่างจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ขุนนางไม่กล้าอาสาออกรบทั้งที่ตระหนักดีว่าหากรบชนะจะได้รับรางวัล แต่ปรากฏว่าทลงโทษผู้แพ้สงครามกลับมีผลสกัดกั้นการรับสนองพระราชบัญชาดังกล่าว เหล่านี้ยืนยันได้ชัดเจนว่า มนุษย์กลัวการถูกลงโทษมากกว่าปรารถนารางวัล

การที่สถาบันพระมหากษัตริย์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนและในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นใช้วิธีการควบคุมทางสังคมด้วยการลงโทษมากกว่าการให้รางวัล ซึ่งให้เห็นว่า ผู้ปกครองมีความจำเป็นที่จะต้องควบคุมพลเมืองให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมอย่างเคร่งครัด นอกจากนั้นยังชี้ให้เห็นถึงสภาพสังคมที่ยังไม่สงบเรียบร้อยเท่าที่ควร จนทำให้ต้องใช้วิธีการลงโทษเพื่อปราบปราม ควบคุม ยับยั้ง ตลอดจนป้องปรามอย่างจริงจัง

อย่างไรก็ดีแม้ว่าสังคมจะมีกฎหมาย ตลอดจนบทลงโทษที่รุนแรง และหลากหลายมากเพียงใดแต่กลับปรากฏหลักฐานการฝ่าฝืนเป็นอันมาก จึงเป็นไปได้ว่าวิถีปฏิบัติหรือการบังคับใช้กฎหมายในยุคนั้นยังมีข้อค้อยอยู่มาก ดังนั้นการถ่ายทอดรูปแบบการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษลงในวรรณคดีโดยเฉพาะวรรณคดีที่แพร่หลายเข้าสู่ประชาชนในวงกว้างเช่นเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน จึงเป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ประชาชนตระหนักในหน้าที่ที่ตนเองพึงปฏิบัติ ตลอดจนคุณและโทษที่จะได้รับจากการปฏิบัติและการฝ่าฝืนบรรทัดฐานดังกล่าว

การศึกษาวิจัยถึงสาเหตุของการให้รางวัลและการลงโทษทั้งหมดที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งชี้ให้เห็นถึงจุดมุ่งหมายในการควบคุมสมาชิกในสังคมให้ปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างสมบูรณ์ ซึ่งหน้าที่ที่พึงปฏิบัติมี ๓ ด้าน ต่อไปนี้

๑. หน้าที่ต่อตนเอง

คือการปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับบทบาทสถานภาพ และระบบการจ้างงานในสังคม ซึ่งกำหนดให้เพศชายต้องทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองบุตร ภรรยา ครอบครัวตลอดจน

ประเทศชาติ ดังนั้น ผู้ชายจึงต้องมีบทบาทในการประกอบอาชีพและหาเลี้ยงครอบครัวได้ หากมีภรรยาหลายคนจะต้องดูแลให้ภรรยาปรองดองกัน นอกจากนี้ก็ควรมีความรู้ทางไสยศาสตร์ และมีความสามารถในการรบ เพื่อให้สามารถปกป้องประเทศชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ ส่วนเพศหญิงนั้นสังคมกำหนดให้ทำหน้าที่ดูแลบ้านเรือน ปรนนิบัติสามีและญาติฝ่ายสามี ดังนั้น ผู้หญิงที่มีสถานภาพภรรยาจะต้องซื่อสัตย์ต่อสามี เชื้อพืง และอยู่ในโอวาทของสามี ตลอดจนมีความสามารถด้านการครัวและศิลปหัตถกรรม เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

๒. หน้าที่ต่อสังคม

คือการแสดงออกอย่างเหมาะสมในการปะทะสัมพันธ์กับสังคม ด้วยการพูดจา การแต่งกาย ตลอดจนแสดงกิริยามารยาทให้เหมาะสมกับกาลเทศะ และขนบธรรมเนียมประเพณี ไม่พูดเพื่อเจ้อ โทหก หลอกลวง ก้าวร้าว มีเมตตา รู้จักให้อภัย กตัญญูรู้คุณ และไม่สร้างความเดือดร้อนวุ่นวายให้แก่สังคม หากมีปัญหาที่บั่นทอนความสงบของสังคมเกิดขึ้นแล้วสามารถระงับปัญหาดังกล่าวได้ ผู้นั้นย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้สร้างสรรค์สังคมให้สงบสุข ทั้งหมดนี้คือหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อสังคม

๓. หน้าที่ต่อประเทศชาติ

คือการแสดงความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ปฏิบัติตามกฎหมาย และพระบรมราชโองการเพื่อแสดงแสนยานุภาพของกองทัพ ตลอดจนความมั่นคงของประเทศชาติ และราชบัลลังก์ อันจะนำมาซึ่งความสงบสุขภายในประเทศ นอกจากนี้หน้าที่ต่อประเทศชาติ ยังหมายถึงการส่งเสริมพระเกียรติยศ พระราชอำนาจ บุญญาบารมี และการปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับพระราชประสงค์อีกด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในสภาวีรชนชั้นขุนแผนนั้น ทั้งที่ขุนนางและราษฎรต่างก็ได้รับผลกระทบของระบบการควบคุมจนทำให้ประสบกับความทุกข์ยาก เดือดร้อนนานัปการ แต่ทุกคนก็ยังยืนยันความซื่อสัตย์จงรักภักดี และยอมรับในอำนาจอันไร้ขอบเขตของพระมหากษัตริย์ เหล่านี้เป็นการย้ำถึง "หน้าที่" ของประชาชนที่พึงมีต่อพระมหากษัตริย์เพื่อตอบแทนพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ในการปกป้อง คุ้มครอง แสดงความจงรักภักดีและปฏิบัติตามพระบรมราชโองการทุกกรณี

การให้รางวัลที่มีคุณค่าสูงส่งสำหรับบุคคลที่มีพฤติกรรมสอดคล้องกับความต้องการของสถาบันพระมหากษัตริย์ ลักษณะของการลงโทษที่เป็นการป้องปรามมากกว่าการทดแทน

แก้แค้น และภาพสะท้อนของตัวละครที่เกรงกลัวในพระราชอาญา หยุคยังพฤติกรรมก่อนการกระทำผิดขั้นรุนแรง ตลอดจนการแสดงความรักและจงรักภักดีอย่างไม่มีข้อโต้แย้งนี้ เป็นการย้ำให้ผู้เสพวรรณคดีเรื่องนี้ตระหนักถึง "หน้าที่" ในการปฏิบัติต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ อันเป็นพฤติกรรมที่พึงประสงค์อย่างยิ่ง ซึ่งวรรณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์สื่อสารออกมาได้สอดคล้องกัน ผู้วิจัยจึงเชื่อว่า นี่คือจุดมุ่งหมายประการหนึ่งในการแต่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนอกเหนือไปจากจุดมุ่งหมายเพื่อความบันเทิงดังที่ทราบกันทั่วไป

ผลที่ได้จากการการศึกษาวิจัยถึงสาเหตุของการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษอีกประการหนึ่ง คือ การให้รางวัลมีส่วนสำคัญยิ่งในการสร้างความขัดแย้งอันเป็นปมปัญหาหลักของเรื่อง ส่วนการลงโทษถูกนำมาใช้เพื่อคลี่คลายความขัดแย้งดังกล่าว ดังจะเห็นได้ว่า ลาวทอง คือ "รางวัล" ที่ขุนแผนได้รับในลักษณะของการแลกเปลี่ยนตามกลไกการแลกเปลี่ยน (Exchange Strategies) ในครั้งที่ขุนแผนไปพักที่หมู่บ้านจอมทองแล้วไม่ทำอันตรายชาวบ้าน ซึ่งลาวทองก็เป็นชนวนเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างขุนแผนกับนางวันทองจนถึงขั้นที่วันทองประกาศตัดความสัมพันธ์และขุนแผนขู่ฆ่านาง สถานการณ์นี้ผลักดันให้นางวันทองตกเป็นของขุนช้าง เพราะหากลาวทองมิได้ติดตามขุนแผนมาในครั้งนั้น แม้ว่าขุนช้างจะวางอุบายอย่างไรแต่การที่วันทองไม่ยินยอมเข้าหอด้วย ก็เป็นเครื่องยืนยันถึงความซื่อสัตย์ต่อสามีซึ่งขุนแผนก็ยอมรับและยกย่องนาง แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์นี้ขึ้นก็กลับถูกถามเป็นปัญหาใหญ่ที่เกิดขึ้นกับชีวิตของตัวละครเอกทั้งสาม ปมปัญหาข้างต้นนี้ได้รับการคลี่คลายด้วย "การลงโทษ" อันได้แก่การตัดสินใจประหารชีวิตวันทองของพระพันวษาซึ่งทำให้ความบาดหมางระหว่างตัวละครเอกฝ่ายชายหมดสิ้นลง

ปัญหารักสามเส้าในรุ่นลูกก็มี "การให้รางวัล" เป็นชนวนเหตุสำคัญเช่นเดียวกัน เพราะสร้อยฟ้าก็คือรางวัลที่พระพันวษาพระราชทานให้พลายงาม ซึ่งสถานภาพของนางตลอดจนนิสัยใจคอและความต่างวัฒนธรรม รวมทั้งปัญหาเมียสองต้องห้ามก็ได้สร้างความขัดแย้งให้เกิดขึ้นในตอนนี้ และก็เช่นเดียวกับรุ่นพ่อ ที่ "การลงโทษ" คือวิธีการคลี่คลายความขัดแย้งโดยที่พระพันวษาคัดสินลงโทษสร้อยฟ้าด้วยการเนรเทศ ทำให้ความขัดแย้งคลี่คลายในขั้นแรก และการลงโทษประหารชีวิตเถรขวาดก็เป็นการคลี่คลายความขัดแย้งทั้งหมดจนนำไปสู่ตอนจบของเรื่องในที่สุด ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณกรรมที่สร้างความขัดแย้งของเรื่องจากการให้รางวัลและคลี่คลายความขัดแย้งดังกล่าวด้วยการลงโทษอย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะ

๑. ควรศึกษาวิจัยถึงวิธีการควบคุมทางสังคมทั้งหมดที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เพราะวรรณคดีเรื่องนี้มีข้อมูลเกี่ยวกับการควบคุมทั้งสองลักษณะ คือการควบคุมจากภายในซึ่งหมายถึงการอบรมขัดเกลาบุคคลตั้งแต่เยาว์วัย และการควบคุมจากภายนอกโดยใช้กลไกทุกประเภท เพราะจะทำให้มองเห็นภาพของสังคมและการควบคุมทางสังคมที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

๒. ควรศึกษาวิจัยวิธีการควบคุมทางสังคมในวรรณคดีแต่ละสมัย และศึกษาว่าสังคมได้ใช้วิธีการให้รางวัลหรือการลงโทษมากกว่ากัน เพราะจะทำให้มองเห็นภาพรวมของการควบคุมทางสังคมในสมัยนั้น ๆ ตลอดจนผลกระทบที่มีต่อผู้คนในสังคมชัดเจนยิ่งขึ้น

๓. เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่งที่ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีการประพันธ์ที่สอดคล้องกลมกลืนกับเนื้อหาสาระเป็นอย่างดี จึงน่าที่จะศึกษาวิจัยในด้านนี้อย่างจริงจัง

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑-๕. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖.
ขจร สุขพานิช. ฐานันดรไพร่. พระนคร: โรงพิมพ์สมาคมสังคมนักเรียนแห่งประเทศไทย,
๒๕๑๕.
ครอว์ฟอร์ด, จอห์น. เอกสารของครอว์ฟอร์ด. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕.
ลิกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่. กรุงเทพฯ : สยามรัฐ, ๒๕๑๒.
_____. "บทความหน้า ๕," สยามรัฐ, ๒๕ กันยายน ๒๕๑๓. หน้า ๕.
เคลาส์,เวงศ์. "ความรู้สึกถึงบทบาทของกวีไทยสมัยก่อน," เยอรมันมองไทย. กรุงเทพฯ:
เกสติกไทย, ๒๕๒๐.
งามพิศ สัตย์สงวน. "การจัดระเบียบทางสังคม," สังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
_____. หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ธรรมสภา, ๒๕๓๘.
จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๐-๑๑๗๑. พระนคร : มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระ
บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๑๓.
จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, ๒๕๑๔.
จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑-๕. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๓๐.
จดหมายเหตุเรื่องตั้งเจ้าเมืองและพระบรมราชาบาทพระราชทานเจ้าเมือง. พระนคร : โรง
พิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๖.
จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘.
จ่านงค์ อภิวินิจฉัย และคณะ. สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,
๒๕๓๐.
จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. เข้าชีวิต. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๕.
จุฬารัตน์ ชูจิตารมย์. พระมหากษัตริย์กับการใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติในการเมืองการ
ปกครอง พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๔๕. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓. อัดสำเนา.

ชลธิรา กลัดอยู่. “วรรณคดีวิจารณ์ ความก้าวร้าวของตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน,”

วิทยศึกษ. ๒๓-๕๘ ; ๖.ก. ๑๖- ม.ก. ๑๗.

ชลธิรา กลัดอยู่ และสุจิตต์ วงษ์เทศ. “ขุนช้างขุนแผนเป็นนิทานพื้นบ้านสมัยอยุธยาจริงหรือ,” วิทยศึกษ. ๔๑-๔๘ ; ก.พ.-มี.ค. ๒๕๑๗.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ ๒๕. กรุงเทพฯ : เรื่องศิลป์, ๒๕๑๓.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ศึกษากับพัฒนาการของสังคมไทย. กรุงเทพฯ : นำอักษรการพิมพ์, ๒๕๑๕.

ฉรงค์ เล็งประชา. มโนมัยกับสังคม. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐.

ฉรงค์ศักดิ์ ถิระวงษ์. ความคิดเกี่ยวกับอำนาจในวรรณกรรมนิทานอิสาน. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐. อัดสำเนา.

ควงมน จิตรจ่างงศ์. “แนวคิดด้านการเมืองการปกครองในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน,” โลกหนังสือ. ๒ (๑๒) : ๒๘-๔๑ ; พฤศจิกายน ๒๕๒๒.

_____ . หลังม่านวรรณศิลป์. กรุงเทพฯ : สยามสมัย, ๒๕๒๘.

คูปลาตร์, หลุยส์. สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม. แปลจาก *Essai sur de la Femme au Saim* โดย ไพโรจน์ กัมพูสิริ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๓.

คำรกราชานภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. “ตำนานเสภา,” ขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ : กุรุสภา, ๒๕๐๕.

_____ . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ ๒. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓.

เดโช สวานานนท์. จิตวิทยาสังคม. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๐.

ตำราราชเสวกครั้งกรุงเก่า. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ทองปลิว ชมชื่น. โครงสร้างสังคมไทย. นครปฐม : ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๒.

ทัศนีย์ ทานควณิช. เอกสารประกอบการสอนวิชาไทย ๑๐๒ : ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดี. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, ม.ป.ป.

ทิพย์วรรณ วานิชยากร. ประสิทธิผลของการลงโทษในการยับยั้งการกระทำผิดของนักเรียน. ปรินญาณิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๕. อัดสำเนา.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๑.

_____. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒. กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๔.

_____. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๘.

ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย. ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑. พระนคร : ม.ป.ท., ๒๕๘๑.

ธวัช ปุณโฆทก. "บทบาทควบคุมสังคมในวรรณกรรมอีสาน," โลกหนังสือ. ๔(๘) : ๔๔-๕๑ ; พฤษภาคม ๒๕๒๔.

ธีรวัฒน์ ณ ป้อมเพชร. "พระราชกำหนดปีมหาศักราช ๑๕๕๖ (ค.ศ. ๑๖๓๔) : ว่าด้วยคำธรรมเนียมที่ V.O.C. ต้องเสียในการเข้ามาค้าขายในอาณาจักรอยุธยา," อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๑ : ๔๕-๕๕ ; ๒๕๒๕

น. ณ ปากน้ำ. "ขุนช้างขุนแผนกับลัทธิคันทริก," วัฒนธรรมไทย. ๒๒(๑) : ๑๔-๑๗ ; กุมภาพันธ์ ๒๕๒๖.

นรินทร์เทวี, กรมหลวง. จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทร์เทวี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเกษม, ๒๕๑๖.

นริศรานูวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอฯ. บันทึกความรู้เรื่องต่าง ๆ. พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์, ๒๕๐๖.

_____. การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์ หนังสือชุดกรุงเทพฯสองศตวรรษ. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๒๕.

นายคำรา ณ เมืองไค้ (เปลื้อง ณ นคร) และกาญจนาภรณ์ (ขุนวิจิตรมาตรา). เล่าเรื่องเสภาขุนช้างขุนแผน. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๔.

บำรุง สุวรรณรัตน์. วิเคราะห์การใช้วรรณกรรมเพื่อส่งเสริมความมั่นคงภายในประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก. ปรินญาณิพนธ์ กศ.ม.

กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๕.

อัดสำเนา.

- บุญหยด พันธุ์เพ็ง. การลงโทษผู้กระทำผิดทางอาญา. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๐๒.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. “หัวเลี้ยววรรณคดี.” วรรณไวทยากร (วรรณคดี). กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔.
- เบญจกุล สีมาพันธ์. การปรับพฤติกรรมในชั้นเรียน: การศึกษาเฉพาะกรณีพฤติกรรมอยู่ไม่สุขเกินปกติ. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗. อัดสำเนา.
- ประจักษ์ ประภาพิตยากร. ขุนแผน : พระเอกแบบนักรบ. กรุงเทพฯ : ชัยศิริการพิมพ์, ๒๕๒๗.
- _____. “ชื่อบ้านนามเมืองในเสภาขุนช้างขุนแผน,” วิทยาสาร. ๒๘(๒๑) : ๒๔-๒๕ ; เมษายน ๒๕๒๐.
- _____. “ตัวเอกในวรรณคดีไทยกับทรนคนของคนไทยที่มีต่อผู้นำ,” วัฒนธรรมไทย. ๒๕(๑๐) : ๕-๑๔ ; ตุลาคม ๒๕๒๕.
- _____. “คำบบ้านสถานที่ในขุนช้างขุนแผน,” วิทยาสาร. ๒๘(๑๖) : ๔๓-๕๑ ; สิงหาคม ๒๕๒๐ ; ๒๘(๑๗) : ๓๐-๓๑ ; กันยายน ๒๕๒๐.
- _____. นามานุกรมขุนช้างขุนแผน. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๘.
- _____. “ปกิณกะเกี่ยวกับวรรณคดี,” วัฒนธรรมไทย. ๒๕(๑๐) : ๖๕-๖๘ ; ตุลาคม ๒๕๒๒- มกราคม ๒๕๒๓.
- _____. ประเพณีและไสยเวทวิทยาในขุนช้างขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๕.
- _____. “พระเอกในวรรณคดีคลาสสิกของไทย ขุนช้างขุนแผนพระเอกชายชาติ,” มิตรกร. ๒๔(๔) : ๔๔-๕๑ ; ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕.
- _____. “เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน,” วัฒนธรรมไทย. ๒๒(๒) : ๗๖-๘๐ ; กุมภาพันธ์ ๒๕๒๖.
- ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ ๔๕ (จดหมายเหตุวันวลิต). กรุงเทพฯ : องค์การคำกูรสภา, ๒๕๑๓.
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๘ (จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนใน รัชกาลที่ ๑ตอนที่ ๒). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๘๑.
- ประยูทธ สิทธิพันธ์. โฉมหน้าประวัติศาสตร์ชุด ขุนนางสยาม. กรุงเทพฯ : สยาม, ๒๕๒๐.

- ประสาธ หลักศิลา. สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้าการพิมพ์, ๒๕๑๑.
- ประเสริฐ เมฆมณี. หลักทฤษฎีวิทยา. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๓.
- ปพาณี จูติวัฒนา. สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓.
- ปิยะนาค บุณนาค. การวิเคราะห์ค่านิยมและบรรทัดฐานทางสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (๒๓๒๕-๒๓๕๔). วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖. อัคร
- พจนจิตต์ อธิคมนันตะ. เอกสารคำสอนวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเบื้องต้น. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ม.ป.ป.
- พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๘.
- พจนารณ มนารินทร์กุล. สังคมวิทยาเบื้องต้น. สงขลา: วิทยาลัยครูสงขลา, ม.ป.ป.
- พัทยา สายหนู. กลไกของสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- ไพฑูรย์ เครือแก้ว. ลักษณะสังคมไทย. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท. ๒๕๑๕.
- ไพศาล วงศ์ศิริ. การศึกษาระเบียบวิธีเรื่องเสภาเพื่อการเรียนการสอนดนตรีไทย. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖. อัครสำเนา.
- มนตรี ตราโมท. การละเล่นของไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๗.
- มานพ ถ้าวรวัฒน์สกุล. ขุนนางอยุธยา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖.
- มานิส ปิยะสิงห์. สังคมไทย : วิเคราะห์จากบทลงโทษในกฎหมายตราสามดวง. วิทยานิพนธ์ ร.ศ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๓. อัครสำเนา.
- โยเนโอะ อิชิติ. “พระธรรมศาสตร์ไทย.” กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย. แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๔.
- รัตนาวดี แก้วไชโย. การศึกษารายจ่ายพระราชทรัพย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ.๒๓๒๕-๒๓๕๔. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗. อัครสำเนา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. ม.ป.ท., ๒๕๒๕.

- รามคำแหง,มหาวิทยาลัย. สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเบื้องต้น. กรุงเทพฯ : กิ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.
- รุ่งธรรม สุจิธรรมรักษ์. การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความมุ่งหมายของการลงโทษ. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒. อัครสำเนา.
- เรณู ผดุงถิ่น. การใช้การเสริมแรงทางสังคมเพื่อปรับพฤติกรรมก้าวร้าว. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗. อัครสำเนา.
- วรรณท์ อักษรพงศ์. การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากเรื่องขุนช้างขุนแผน. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖. อัครสำเนา.
- วัชรรา คลายนาท. หลักสังคมวิทยา. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- วัชรวิ รมยพันธ์. "ขุนช้างขุนแผนเริ่มแต่งในรัชกาลใด," ว.ภาษาและวรรณคดีไทย. ๗(๒) : ๑๓-๑๘ ; สิงหาคม ๒๕๓๓.
- วิชาญ สว่างพงศ์. การวิเคราะห์ค่านิยมจากวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์(ช่วงสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓). ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๐. อัครสำเนา.
- เวลส์, ควอริช, ๑๕๐๐. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลจาก Ancient Siamese government and administration โดยกาญจณี สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๕.
- ศักดิ์ ปั่นแห่งเพชร. คุณค่าเชิงวรรณคดีของเรื่องขุนช้างขุนแผน. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗. อัครสำเนา.
- ศิลปากร, กรม. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๕.
- ศุภร บุนนาค. สมบัติกวีในขุนช้างขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : แพร์พิทยา, ๒๕๑๖.
- สมบัติ พลายน้อย. ขุนนางสยาม. โดย ส. พลายน้อย (นามแฝง) กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๗.
- สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช. แนวคิดทางการเมืองและสังคมไทย. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, ๒๕๒๓.

- สมพร สุทัศน์. การศึกษาผลการใช้แรงเสริมทางสังคมต่อพฤติกรรมเชิงบวกเริ่มฝึกปฏิบัติ
ของนักเรียนชั้น ป. ๒. วิทยานิพนธ์ ค.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๒๒. อัดสำเนา.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. สังคมศาสตร์เบื้องต้น. ขอนแก่น: ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะ
มนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๒๘.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. หลักสังคมวิทยา. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๑.
- สีบพงศ์ ธรรมชาติ. การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมชาดกภพได้จากหนังสือบุคคล.
วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔. อัดสำเนา.
- สุกัญญา กัทราชัย. “ขุนช้างแปลงสาร ตอนที่หายไปจากเสภาขุนช้างขุนแผน
ฉบับหอ พระสมุด,” ว.ภาษาและวรรณคดีไทย. ๘(๑) : ๒๕-๓๖ ; เมษายน
๒๕๓๔.
- สุขุม นวลสกุล. ทฤษฎีการเมืองแห่งนวมัย. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, ๒๕๑๕.
- สุโขทัยธรรมมาราช, มหาวิทยาลัย. เอกสารการสอนชุด มนุษย์กับสังคม หน่วยที่ ๑-๕.
พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาราช, ๒๕๒๘.
- สุภัทรา สุภาพ. สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๘.
- สุรพงษ์ โสชนะเสถียร. รามเกียรติ์: การแปลความหมายทางการเมือง. วิทยานิพนธ์ ร.ค.
ภาควิชาการปกครอง กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖. อัดสำเนา.
- สุวคนธ์ จงตระกูล. กัมตรีย์ในวรรณคดีไทย. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๓. อัดสำเนา.
- สุวิทย์ นิ่มน้อย. กฎหมายอาญาและทัณฑวิทยา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
๒๕๑๕.
- เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. “กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา,” ประชุมเก็บตก เล่ม ๑. พระนคร :
บำรุงสาสน์. ๒๕๑๒.
- เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. พระนคร : ศึกษาภัณฑ์, ๒๕๑๐.
- เสาวภา เจริญขวัญ. “อีกแง่มุมหนึ่งของบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน,” โลกหนังสือ.
๑(๑๑) : ๘๘-๘๔ ; สิงหาคม ๒๕๒๑.
- เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. วรรณกรรมเอกของไทย (ขุนช้างขุนแผน). พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๕.
- โสภา ชูพิกุลชัย. จิตวิทยาสังคม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๘.

อคิน รพีพัฒน์. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑.

_____. “กฎหมายตราสามดวง : โครงสร้างในกระดองกฎหมาย,” กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๔.

อนุমানราชชน,พระยา. ฮีโคปเทศ. พระนคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๐๗.

อมรา ชันอาสา. สภาพสังคมไทย : ศึกษาจากงานราชทัณฑ์ พ.ศ. ๒๔๓๓-๒๔๗๖. วิทยานิพนธ์ อ.ม. สาขาประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯ ฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕. อัดสำเนา.

อานนท์ อาภาภิรม. สังคมวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕. อุดมสมบัติ, หลวง. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ. กรุงเทพฯ : วิกตอรีทาวเวอร์พอยท์, ๒๕๓๐.

อุทัย หิรัญโค. สังคมวิทยาประยุกต์. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕.

เอนก นาวิกมูล. “การละเล่นของไทย” ใน สรรพสังคีต. กรุงเทพฯ : ศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพ , ๒๕๒๒.

ภาคผนวก

ภาคผนวก

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นวรรณคดีที่นอกจากจะได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของกลอนเสภาแล้ว ยังเป็นวรรณคดีที่ได้รับความนิยมมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งในหมู่นักชั้นสูงและสามัญชนทั่วไป นักวิจารณ์ส่วนใหญ่มีความเห็นคล้ายคลึงกันว่า วรรณคดีเรื่องนี้ คือเพชรน้ำเอกของวงวรรณกรรมไทย และเป็นวรรณคดีที่ถ่ายทอดชีวิตคนทุกชนชั้นในสมัยนั้น ได้อย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของบุญเหลือ เทพยสุวรรณ (๒๕๑๔ : ๖๖) ที่ว่า

...ถ้าหากว่าผู้อ่านรู้จักที่จะแยกแยะชีวิตมนุษย์เท่าที่อาจเป็นจริงออกจากภาพนิมิตของกวีได้ ขุนช้างขุนแผนนอกจากจะเป็นวรรณกรรมร้อยกรองที่เยี่ยมยิ่ง ยังเป็นบันทึกสังคมอย่างดี และบันทึกตามกิจของวรรณคดีโดยแท้ คือ บันทึกไม่เพียงแต่สภาพหากบันทึกอารมณ์ที่เกิดต่อเหตุการณ์และสภาพด้วย...

การวิจัยเรื่องนี้ แม้ว่าผู้วิจัยจะมุ่งศึกษาการควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษที่ปรากฏในเรื่องเท่านั้น แต่การศึกษาความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเสภาเรื่องนี้ ย่อมทำให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจในงานวิจัยนี้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนจำแนกได้ทั้งสิ้น ๔ ประเด็น ดังนี้

๑. ความหมายและที่มาของเสภา

คำว่าเสภา ตามความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๒๕ : ๘๓๓) หมายถึง ชื่อกลอนชนิดหนึ่ง ใช้ขับเป็นเรื่องราวด้วยจังหวะ และดนตรีอย่างหนึ่ง สำหรับที่มาของคำนี้มีผู้สันนิษฐานไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้

มนตรี ตรีโมท (๒๕๕๗ : ๒๖) ได้ให้ความเห็นว่า เสภา มาจากคำว่า "เสวา" ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต หมายถึง การบูชาอย่างหนึ่งและถ้ามีคำประกอบว่า เสวาภา ก็หมายถึง

การสวดบูชาเปลี่ยนเป็นทำนองต่าง ๆ เป็นเสียงแข็งบ้าง อ่อนบ้าง โกรธเคืองบ้าง โสกเศร้า บ้าง ซึ่งประจักษ์ ปรากฏพิทยากร (๒๕๒๕ : ๑) ก็ได้สันนิษฐานเอาไว้ในทำนองเดียวกัน คือ เสภา น่าจะมาจาก "เสวา" ในภาษาสันสกฤต แปลว่า "การบูชาพระเป็นเจ้า พร้อมด้วย ไตรทวาร " โดยแผลง "ว" เป็น "พ" แล้วต่อมาคง จะคัดเพี้ยนไปกลายเป็น "เสภา"

เรื่องอุไร กุสลาสัย (ม.ป.ป.:๒๐๘) กล่าวว่า เสภา น่าจะตรงกับภาษาทมิฬว่า "เสรว" หรือ "หริเสรว" แปลว่า การบูชาพระเจ้าด้วยการขับลำนำสรรเสริญubar มี เข้าเครื่องคิดสี่ตีโทนเป็นจังหวะ บางทีก็มีการฟ้อนรำวงสรวงไปด้วย

ไพโรจน์ สุขสัมฤทธิ์ (๒๕๑๐ : ๑๐) ได้ให้ข้อสันนิษฐานตามนัยแห่งวิชาภาษาศาสตร์โดยอาศัยภาษาถิ่นว่า เสภาอาจจะมาจากคำว่า เสพจน์ ในภาษาถิ่นเหนือ และถิ่นอีสาน ซึ่งหมายถึง การเล่นร้องรำทำเพลงดนตรี มี ๒ แบบ คือ บรรเลง ดนตรีด้วยกลอง ปี่ ฉิ่ง ฉาบ แคน ซอ ซุง(พิณ) อีกอย่างหนึ่งคือการใช้คนร้องรำ เป็นนิทานปากเปล่าให้คนฟังคำว่า เสพจน์นี้ เมื่อใช้ไปนาน ๆ อาจคัดออกเหลือ "เสพ" แล้วมีการต่อเติมเสียงอา จนกลายเป็น "เสพา" และภายหลังก็กลายเป็นเสภาไปในที่สุด

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (๒๕๑๑ : ๕) ได้วินิจฉัย คำว่า เสภา โดยอาศัยหลักฐาน ทางประวัติศาสตร์ คือ กฎหมายตราสามดวง ซึ่งกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า "เสภา" คือ "ที่คุ้มซัง นักโทษ" เพราะฉะนั้นเสภาย่อมมีที่มา จากการขับลำนำของคนคุก ซึ่งพิจารณาได้จาก พระราชกำหนดเก่า ข้อ ๒๕ ในกฎหมายตราสามดวงดังนี้

...ขุนศรีคงยศ เสภาคั้งใน ขุนคงยศเสภาคั้งนอก ขุนพิบุรณ์ นาวาเสภาวังไซให้ การว่า เจ้าพระยาและพระยา พระ หลวงเมือง เจ้าราชนิกุล ขุนหมื่น มหาคเล็ก ชาว ที่ พันทนาย และนายตำรวจ นายรองภูคาช เสมียน และไพร่ เป็นโทษมีรับสั่งให้ส่ง ไปจำไว้เสภา เรียกเอาค่าลดเป็นเงิน ๓๒ ให้แก่ขุนศรีคงยศ ๑ ได้แก่ เสมียน ชาว เสภาคั้ง เป็นเงิน ๑๒ ได้แก่ นายนักการผู้ตรวจจัดสารวัตรกันเป็นเงิน ๑ และเสภา คั้งราชการ คั้งวังไซ ได้ค่าลดเหมือนกันแต่ก่อน...

.....แต่นี้ไปเบื้องหน้า ถ้าแลเข้าทูลละอองฯ รุฬิพระบาทและไพร่ ผู้ใดเป็นโทษ กระบฎและโทษปล้นสะคม แลผู้คุมจำให้หนีไปได้ และโทษว่อประบัตรราษฎร แลมีรับสั่งให้ตำรวจในนอกและกรมวังทหารใน และกรมสนมซ้ายขวา และกรม พระนคร ให้เขียนถามและตีถาม ให้จำ ๕ ประการและจำ ๑ ประการ

อย่าให้เรียกศาล ให้จำให้ครบให้มั่นคง ถ้าแลส่งไปเสภาคลังใน คลังราชการวัง
ไซยนั้นอย่างให้อาคาลแต่ประการหนึ่งประการใดได้...

จะเห็นได้ว่า "เสภา" ที่ปรากฏในพระราชกำหนดนี้ หมายถึงที่คุมขังนักโทษ และ
เหตุที่นำนักโทษไปกักขังอยู่ตามคลังต่าง ๆ นั้น เพราะ คลังนั้นก็สร้างแข็งแรงต้องสร้างเป็น
ตึก ประตู หน้าต่างต้องติดลูกกรงเหล็ก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวว่า กรงเหล็กแน่น
หนากันมิให้คนเข้าไปปลักราชทรัพย์ได้ และกันมิให้คนในคลังออกข้างนอกด้วย คลังจึง
กลายเป็นคุกไปได้และคลังหรือคุกก็คือ "เสภา" นั่นเอง

นอกจากความหมายของคำว่าเสภา จะชวนให้พิจารณาในความหมายข้างต้นแล้ว
ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ยังได้สันนิษฐานว่า การที่เสภากลายเป็น "การขับลำเป็นเรื่องยาว"
ด้วยจังหวะและดนตรีอย่างหนึ่ง " นั้นเห็นจะเป็นเพราะคนคุกเริ่มขับเสภาสู่กันฟังขึ้นก่อน และ
เรื่องที่คนคุกนิยมขับสำเนานั้นน่าจะเป็นเรื่องขุนช้างขุนแผน เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการติดคุก
หรือต้องราชภัย และกล่าวถึงอาชญากรรมต่าง ๆ อย่างละเอียด ได้แก่

ขุนไกรพ่อของขุนแผนต้องโทษประหารชีวิตและถูกริบราชบาทว์
นายจันทรปล้นบ้านขุนศรีวิชัย อธิบายเรื่องปล้นไว้อย่างละเอียดมาก
ขุนแผนไปอยู่กับโจร ได้ลูกสาวโจรชื่อนางบัวคลีเป็นเมีย
ขุนแผนฆ่านางบัวคลี
ขุนแผนต้องหาเป็นกบฏ
ขุนแผนติดคุก
พระทัยน้ำติดคุก
พระไวยกับขุนช้างค้ำน้ำพิสูจน์ความผิด
ขุนช้างต้องโทษติดคุก
ประหารชีวิตนางวันทอง
สร้อยฟ้าศรีมาลา ถูกไฟพิสูจน์ความผิด
ประหารชีวิตเถรขวาด

จะเห็นได้ว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องของอาชญากรรมทั้งเรื่อง พอจะเรียกได้
ว่าเป็น "ทัณฑวรรณคดี" ที่เดียว

ม.ร.ว.ศีกฤทธิ ปราโมช แสดงทัศนะว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นเป็น "ทัณชาวรรณคดี" เพราะนอกจากจะกล่าวถึงอาชญากรรมและทัณชากรรมตลอดเรื่องแล้ว ยังเป็นวรรณคดีเรื่องเดียวที่พระเอกคิคุก และเมื่อขุนแผนซึ่งเป็นพระเอกมีโอกาสไปตีเมืองเชียงใหม่ก็ทูลขอผู้ช่วยพระเอก คือคนคู่อีก ๓๕ คนไปกระทำความดีสนองพระเดชพระคุณพระมหากษัตริย์

นอกจากการวินิจฉัยในด้านคำที่มีในเอกสารทางประวัติศาสตร์ และวินิจฉัยตามเนื้อเรื่องที่ปรากฏในวรรณคดีขุนช้างขุนแผน บทความเรื่องนี้ยังได้อ้างวินิจฉัยเกี่ยวกับบทกลอนไหว้ครูเสภา ที่กล่าวถึงชื่อครูเสภาในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ไว้หลายคน ดังนี้

ที่นี้จะไหว้ครูตาสน	เป็นนายประจูดุคนทุกแห่งหล้า
ไหว้ครูมีช่างประตักถัดลงมา	ครูเพ็งแก่งว่าช่างสุพรรณ
จะไหว้ตาครูเหล่าชอบเฮฮา	พันรักษาราตรีศิษย์

ม.ร.ว.ศีกฤทธิ ปราโมช กล่าวเพิ่มเติมว่าครูสนซึ่งเป็นนายประจูดุ นั้น ไม่ใช่คนสมัยรัตนโกสินทร์และครูเหล่าซึ่งเป็นพันรักษาราตรีนั้น ก็ไม่ใช่เช่นเดียวกัน ในทำเนียบนาพลเรือนและในกฎหมายตราสามดวงนั้นมีบอกไว้ชัดเจนว่า พันพิทักษ์ทิวา และพันรักษาราตรีเป็นราชมันกรมวัง มีตำแหน่งเป็นผู้คุมนักโทษในคุกหรือในเสภา

สำหรับตำแหน่งพันพิทักษ์ทิวา และพันรักษาราตรีตามที่ปรากฏในบทความของ ม.ร.ว.ศีกฤทธิ ปราโมช ตลอดจนคำไหว้ครูเสภาเท่านั้น มีปรากฏในทำเนียบพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ซึ่งเป็นกฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา คราขึ้นในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ (ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช. ๒๕๑๒ : ๑๘) ว่า

...ในแผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถ มีกฎหมายศักดิ์นาข้าราชการ นายพลเรือนทหาร และข้าราชการหัวเมือง กฎหมายอาญาหลวงเพิ่มเติม กฎหมายลักษณะกบฏศึกและกฎหมายเตียรบาล... ขุนเทพจุฬา ปลัดกรม นา ๖๐๐, หมื่นโกชนสมบัติ พนักงานจ่ายเข้านา ๔๐๐, พันพิทักษ์ทิวา พันรักษาราตรีราชมัน นา ๒๐๐, คำรวจวังไซ ช้าย ๖ ขวา ๖ ๑๒ คน นาคณะ ๑๐๐,...

จากข้อวินิจฉัยทั้งหมดของ ม.ร.ว.ศีกฤทธิ ปราโมช ซึ่งให้เห็นว่า เสภาน่าจะมีที่มาจาก การขับสำนวนชนิดหนึ่งของชาวเสภาซึ่งบุคคลที่อยู่ในเสภาอันหมายรวมทั้งผู้คุม และนักโทษ

ในกรณีที่ร้องเล่นแก้รำคาญ จะเห็นได้ว่าทศนะดังกล่าวนี้ไม่สอดคล้องกับนักวิชาการท่านอื่น ๆ ที่กล่าวว่า เสภาน่าจะมาจาก เสวา, เสวากากู เศรว ไหว หรือ เศรว ไหว ตลอดจน เสพงัน ดังที่กล่าวมาแล้ว

ไพศาล วงษ์ศิริ (๒๕๒๖ : ๓๒) ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความหมาย และที่มาของ "เสภา" ใกล้เคียงกับของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช คือเสภาอาจมาจากคำว่า "สภา" ซึ่งหมายถึง เรือน, มณเฑียร, บริษัท, สมาคม (กรมวิชาการ. ๒๕๐๗ : ๑๑๔๗) กล่าวคือ สภานี้อาจแปลว่าเรือนโรง เรือนที่ประชุม ที่ชุมนุมเพื่อกระทำกิจต่าง ๆ ก็ได้ดังจะเห็นได้จากคำว่า ชมมสภา ที่แปลว่า โรงธรรม ดังนั้นคำว่าเสภาคั้งนอก เสภาคั้งใน เสภาวังไชย ก็อาจจะกลายมาจาก สภาคั้งนอก สภาคั้งใน และเสภาวังไชย ก็ได้ เหตุที่ใช้คำว่า สภาหรือเสภา แทน "เรือน" ซึ่งเป็นคำไทยนั้น ไพศาล วงษ์ศิริ เห็นว่าอาจเป็นการใช้คำราชาศัพท์อย่างหนึ่งสำหรับสิ่งของ ที่เป็นราชทรัพย์และการที่เสภากลายมาเป็นชื่อการขับสำนวนนั้น คงมีวิวัฒนาการมาเช่นเดียวกับคำว่า "ลำตัด" คือ จากการพูดว่า "ไปฟังพวกเสภาเขาขับสำนวนนิทาน" มาเป็น "ไปฟังเสภาเขาขับสำนวนนิทาน" และเหลือเพียง "ไปฟัง "เสภา" ในที่สุด

จากข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับความหมายและที่มาของเสภาดังกล่าวมาแล้ว ทั้งหมดนี้สรุปได้ ๓ ประเด็น คือ ประเด็นแรก "เสภา" เป็นคำที่กลายเสียงมาจากคำว่า เสวา, เสวากากู, เศรว ไหว, หรือ หรือ เศรว ไหว อันเป็นคำที่มีที่มาจากภาษาสันสกฤต และภาษาทมิฬ หมายถึง การขับร้องเพื่อบูชาเทพเจ้า ประเด็นที่ ๒ เสภา อาจเป็นคำที่มาจากคำว่า เสพงัน ในภาษาถิ่นเหนือและอีสาน ซึ่งหมายถึง การเล่นร้องรำทำเพลงเป็นนิทานปากเปล่าให้คนฟัง และประเด็นสุดท้ายคือ เสภา หมายถึงการขับสำนวนเป็นเรื่องยาว ด้วยจังหวะและดนตรีอย่างหนึ่ง ซึ่งมีที่มาจากการขับสำนวนของคนคู่หรือคนที่ประชุมกัน ณ ที่แห่งหนึ่ง

ผู้วิจัยเห็นด้วยกับข้อสันนิษฐานโดยพิจารณาจากหลักฐานต่อไปนี้ ประการแรกที่น่าจะนำมาพิจารณา คือ "เรื่องที่ใช้ขับเสภา" เป็นที่น่าสังเกตว่า ขุนช้างขุนแผน เป็นเรื่องที่นิยมใช้ขับเสภามาตั้งแต่ดั้งเดิม ดังที่กรมหมื่นสวัสดิวัดนวิมล กล่าวไว้ในหนังสือ วชิรญาณวิเศษ เล่ม ๔ ว่า "แต่เดิมนั้นเสภาจะขับกันเฉพาะเรื่องขุนช้างขุนแผนเพียงเรื่องเดียว ต่อมาจึงมีการแต่งเรื่องอื่น ๆ ขึ้นใช้ขับเสภาในภายหลัง" (อ้างถึงใน เอนก นาวิกมูล. การละเล่นของไทยในสรรพสิ่ง. ๒๕๒๒ : ๑๑๕) วรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อการขับเสภา

ในภายหลัง คือ เสภาพระราชพงสาวดาร เสภาเรื่องศรีธนญชัยเชียงใหม่ เสภาเรื่อง นิทราชากริต เป็นต้น แต่อย่างไรก็ดี เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ก็เป็นเรื่องที่ได้รับการนิยมนมากที่สุด

ประเด็นสำคัญของแนวคิดนี้อยู่ตรงที่ว่าเหตุไคร่ร่องรอยของการขับเสภา จึงมาเริ่มต้นที่เรื่องขุนช้างขุนแผน ทั้งที่นิทานไทยวรรณคดีไทย ตลอดจนวรรณคดีอินเดียอันเป็นชาติที่มีผู้สันนิษฐานว่าเป็นต้นเค้าของการขับเสภาก็มีอยู่จำนวนมาก แต่ก็มีได้นำมาขับเสภาแต่อย่างใด กลับมีเพียงเรื่องขุนช้างขุนแผนเพียงเรื่องเดียวเท่านั้น จะเป็นไปได้หรือไม่ว่า เพราะเสภากำเนิดขึ้นมาพร้อมๆ กับเรื่องขุนช้างขุนแผน ดังนั้นเมื่อเรื่องขุนช้างขุนแผนแพร่หลาย การขับเสภาก็แพร่หลายตามไปด้วย เพราะผู้เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผนใช้วิธีการขับเสภาในการเล่าเรื่อง และด้วยเหตุผลนี้จึงไม่ปรากฏการนำเสภาไปใช้ในการเล่าเรื่องอื่น ๆ ด้วย

ความหมายของเสภา ตามข้อสันนิษฐานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช หมายถึง ที่คุมขังนักโทษ ซึ่งมีโซ่ขังนักโทษทั่ว ๆ ไป แต่คุมขังเฉพาะนักโทษที่เป็นข้าราชการเท่านั้น ดังพระราชกำหนดที่ว่า “...เจ้าพระยา, พระยา, พระ, หลวงเมือง, เจ้าราชนิภูล, ขุน, หมื่น, มหาเล็ก, ขาวที่, พันทนาย, และนายตำรวจ นายรองภูคาบ เสมียน และ โพร้เป็นโทษ มีรับสั่งให้ส่งไปจำไว้เสภา...”

บุคคลที่กล่าวถึงในพระราชกำหนดนี้ ย่อมเป็นผู้ที่เคยประสบความสำเร็จในชีวิต และหน้าที่การงาน เมื่อตกอยู่ในสภาพของผู้ต้องขังย่อมมีความเครียดอย่างมาก ตามทฤษฎีทางจิตวิทยาถือว่า เมื่อมนุษย์ถูกคุกคามสวัสดิภาพให้เกิดความหวาดกังวลอย่างรุนแรง บางกรณี ego อาจใช้วิธีการแก้ปัญหาด้วยเหตุผล แต่บางกรณีหากปัญหานั้นรุนแรงเกินกว่าจะแก้ไข ด้วยวิธีการที่ตรงไปตรงมา ego จะใช้วิธีการปรับตัวเพื่อให้พ้นสภาพนั้นด้วยการใช้กลวิธาน (Defense Mechanism) ในกรณีนี้ ผู้ต้องขังน่าจะใช้กลวิธาน ประเภทเพื่อฝัน (Fantasy) อันเป็นการหาทางตอบสนองสิ่งที่ต้องการเพื่อให้พ้นจากสภาวะคับข้องใจชั่วระยะหนึ่ง วิธีการนี้ก็คือ การเล่านิทานที่มีผู้ตกอยู่ในสภาพเดียวกับคนเป็นตัวเอง และอาจเพิ่มเติมวีรกรรมของนักโทษที่มีตัวตนจริงหรือเป็นผู้ฟังเข้าไปด้วย ได้แก่เรื่องของนักโทษอาสา ๓๕ คน จากนั้นก็ได้สานความฝันของนักโทษทั่วไป คือ การได้รับพระราชทานอภัยโทษออกไปประกอบคุณงามความดีจนมีชีวิตอยู่อย่างผาสุก อีกประการหนึ่งน่าสังเกตว่า เป็นไปได้ที่เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนจะเป็นวรรณกรรมที่เกิดในคุก เพราะเนื้อเรื่องได้สะท้อนให้เห็นถึงการ

ก่ออาชญากรรม สภาพชีวิตของผู้ต้องขังและการลงโทษโดยละเอียด อีกทั้งพฤติกรรมของตัวละครเอก อาทิ ขุนช้างขุนแผนพระพันวษาล้วนถูกวิจารณ์ว่า มีลักษณะก้าวร้าวอย่างมาก (ชลธิรา สัตยวัฒน์. ๒๕๑๗ : ๒๓-๕๘)

นอกจากเหตุผลดังกล่าวข้างต้นนี้แล้ว วิธีการขับเสภา ก็ไม่มีจังหวะที่แน่นอนตายตัวเหมือนการขับร้องเพลงไทยชนิดอื่น ๆ (ไพศาล วงษ์ศิริ. ๒๕๒๖ : ๓๒) การขับเสภายึดเอาความ และคำ คลอจนอารมณ์เป็นสำคัญ ส่วนกรับที่เป็นเครื่องดนตรีประกอบจังหวะนั้น ก็เป็นไปได้ว่าอาจมีวิวัฒนาการ มาจากการเคาะจังหวะด้วยโซ่ตรวน ก้อนอิฐ ก้อนหิน หรืออุปกรณ์ที่มีอยู่ในเสภา ต่อมาจึงคิดดัดแปลง เป็นกรับขึ้นเพื่อให้เกิดเสียงไพเราะและเป็นมาตรฐาน ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่า เสภาเป็นกิจกรรมของผู้ต้องขังในเสภา ที่ค้นคิดดัดแปลงขึ้นเพื่อร้องเล่น เล่าสู่กันฟังในยามว่าง มิได้ลอกเลียน หรือรับอิทธิพลมาจากที่อื่นซึ่งยังไม่มีเหตุผลสนับสนุนชัดเจนเช่นนี้

๒. ที่มาของเรื่องและสมัยที่แต่ง

ตามข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (กรมศิลปากร. ๒๕๑๐ : (๓)) เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๓๔ ถึง พ.ศ. ๒๐๗๒ ทั้งนี้ทรงวินิจฉัยจากคำประพันธ์ต้นเรื่องที่ว่า "ศักราชร้อยสี่สิบเจ็ดปี พ่อแม่เขาเหล่านี้คนครั้งนั้น" ว่าจะตกคำว่า "แปด" คือควรจะเป็นศักราช (จุลศักราช) ๘๔๗ ปี ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๒๐๒๘ ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๕๑ - ๒๐๓๑) ส่วนขุนแผนพระเอกของเรื่องนี้ น่าจะรับราชการในแผ่นดินพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๓๔ - ๒๐๗๒)

วัชร รมะนันท์ (๒๕๓๓ : ๑๓-๑๖) ได้เสนอความเห็นที่สอดคล้องกับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวคือเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนี้ น่าจะเป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และกลายเป็นนิทานพื้นบ้านเล่าสืบต่อกันมา นอกจากนี้ยังได้วินิจฉัยเพิ่มเติมเกี่ยวกับสมัยที่แต่งว่า เรื่องนี้อาจจะแต่งเป็นวรรณคดีลายลักษณ์ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (ราว พ.ศ. ๒๑๓๔) โดยอาศัยหลักฐานทางประวัติศาสตร์อ้างถึงวัดใหญ่ชัยมงคล ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงโปรดให้สร้างเจดีย์พระชัยมงคลขึ้นในโอกาสที่พระองค์ขึ้นช้างชนะพระมหาอุปราช ซึ่งปรากฏข้อความในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่สอดคล้องกับเหตุการณ์นี้คือ ตอนกำเนิดพลายแก้วที่ว่า

ปีชาลอังคารเดือนห้า	ตกฟากเวลาสามชั้นฉาย
กรุงจีนเอาแก้วอันแพรวพราว	มาถวายพระเจ้ากรุงอยุธยา
ให้ใส่ปลายยอดเจดีย์ใหญ่	สร้างไว้แต่ครั้งเมืองหงสา
เรียกว่าวัดพระยาไทยแต่ไรมานี้	ให้ชื่อว่าพลายแก้วผู้แวมไว

วัดพระยาไทยในคำประพันธ์นี้ก็คือวัดใหญ่ หรือวัดใหญ่ชัยมงคล หรือ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าวัดป่าแก้ว ตามพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาพระนิพนธ์ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำรงฯ นั้นเอง สำหรับแนวคิดที่ว่าเรื่องนี้ ปรากฏเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ก็เพราะว่าหากเจดีย์นี้ สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจริง ก็เป็นไปได้ว่าเสภาขุนช้างขุนแผนก็ย่อมจะแต่งเป็นวรรณคดีในสมัยนี้ เพราะกวีมักจะใส่เหตุการณ์สำคัญของยุคสมัยลงไปในเรื่องราวที่ตนเองแต่ง และเรื่องที่ว่าพระเจ้ากรุงจีนนำแก้วมรกตนี้ วัชร รมยะนันท์ได้สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นดวงตราที่พระเจ้าลิ้นจงฮ่องเต้ กษัตริย์องค์ที่ ๑๓ ราชวงศ์เหม็ง ประทานมาให้แก่คณะทูตไทยในรัชกาลพระมหารัชมหาราช เมื่อปีระกา จุลศักราช ๙๓๕ (พ.ศ.๒๑๑๖) และสืบมาเมื่อถึงรัชกาลพระนเรศวรฯ ก็ทรงโปรดให้นำดวงตรานี้ไปบรรจุไว้ที่ยอดเจดีย์ที่วัดพระยาไทย (วัดใหญ่ชัยมงคล) ดังกล่าว

เกี่ยวกับที่มาของเรื่องขุนช้างขุนแผนนี้ยังมีนักวิชาการท่านอื่นที่เสนอ ความคิดเห็นแตกต่างออกไป คือ น. ฃ ปากน้ำ (๒๕๒๖ : ๑๔-๑๗) ซึ่งกล่าวถึงที่มาของเรื่องขุนช้างขุนแผนเอาไว้ในบทความเรื่อง ขุนช้างขุนแผนกับลัทธิ ดันตริก^๑ว่า

เรื่องราวของเสภาขุนช้างขุนแผน ตลอดจนชื่อของตัวละครนั้น อาจนำมาประกอบการสันนิษฐานว่าเรื่องนี้เกิดขึ้นในสมัยสุพรรณภูมิ อันเป็นยุคสมัยที่ลัทธิตันตริกเจริญรุ่งเรืองจะเห็นได้จากการที่ตัวละครจำนวนมากเชี่ยวชาญในคาถาอาคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาวิชา

^๑ ลัทธิตันตริก เป็นลัทธิหนึ่งในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วัชรยาน หรือมนตะยาน เป็นลัทธิที่รุ่งเรืองอยู่ในภาคกลางของไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๘ มีหลักฐานปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบัน คือ พระพุทธรูปทรงเครื่องมีขลุ่ยเทริดบนอก กับพระพุทธรูปรุ่นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ ที่เรียกว่าสมัยอุทองและสมัยลพบุรีมีลักษณะของผู้เคร่งขรึม และมีอำนาจใน คาถาอาคม เชื่อกันว่าผู้คนในสมัยนี้เชี่ยวชาญในเรื่องคาถาอาคมอย่างยิ่ง (น. ฃ ปากน้ำ. ๒๕๒๖. : ๑๔)

อาคมของพลาญแก้วนั้น ศึกษากับอาจารย์มีวัดป่าเลไลย์ และอาจารย์คง วัดแค สำหรับอาจารย์คงนั้น น. ๗ ปากน้ำกล่าวว่าท่านเป็นสงฆ์มหายานฝ่ายวัชรญาณเป็นต้นตริกแท้ ซึ่งชายชาติทหาร ในสมัยก่อนกรุงศรีอยุธยาต้องใช้คาถาอาคมเป็นพื้น ครั้นตกลมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็เปลี่ยนจากพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน มานับถือพุทธศาสนาหินยานแบบลังกา ทำให้ความนิยมในเรื่องนี้ลบเลือนและกลับมา รุ่งเรืองอีกครั้งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเห็นได้จากบันทึกของบาทหลวง ที่กล่าวว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงเชี่ยวชาญคาถาอาคมยิ่ง

นอกจากเรื่องของคาถาอาคมแล้ว น.๗.ปากน้ำ ยังได้วินิจฉัยชื่อตัวละครอีกว่าในสมัยสุวรรณภูมินี้ผู้ดีมักนิยมชื่อยาว ๆ และไพเราะ แม้จะไม่ใช่พวกราชตระกูล ผิดกับสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังหลักฐานในพระราชพงศาวดารเหนือ เช่น ชื่อญาติ มีเจ้าญาติสิทธิมงคล เจ้าญาติสันดาลย์ ชื่อครูอาจารย์ ก็มีบาทพิศ บาททริธจนา เป็นต้น จะเห็นได้ว่าตัวละครในเรื่องนี้นิยมใช้ชื่อยาวและไพเราะ เช่น นางพิมพ์พิลาไลย พลาญชุมพล ทองประศรี ศรีประจัน แก้วกิริยา เทพทอง ศรีมาลา เป็นต้น

นอกจากนั้น มีข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งที่อาณาจักรสุวรรณภูมิยกกองทัพมาตีเมืองเชียงทอง อันเป็นยุคก่อนหน้าที่เชียงทองตกอยู่ภายใต้อาณาของสุโขทัย ที่เป็นเช่นนี้เพราะทางเชียงทองเป็นของสุโขทัยแล้ว สุโขทัยก็มาที่จะกรีธาทัพมาช่วย เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่าสมัยที่สุวรรณภูมิยกกองทัพมาตีเชียงทองย่อมน่าที่จะเป็นยุคที่สุวรรณภูมิยึดถือลัทธิตันตริก และเหตุการณ์ดังกล่าวก็พ้องกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งกรุงศรีอยุธยายกกองทัพไปตีเชียงทอง ด้วยเหตุที่เชียงทองเอาใจออกห่างนั่นเอง

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นทำให้ น. ๗ ปากน้ำสันนิษฐานว่าที่มาของเรื่องขุนช้างขุนแผน อาจเกิดขึ้นจากเหตุการณ์จริงในสมัยที่กล่าวมานี้

ชลธิรา กลัดอยู่ และสุจิตต์ วงษ์เทศ (๒๕๑๗ : ๔๑ - ๔๘) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับยุคสมัยที่กำเนิดเรื่องขุนช้างขุนแผนไว้ในบทความ ชื่อ "ขุนช้างขุนแผนเป็นนิทานพื้นบ้านสมัยอยุธยาจริงหรือ" โดยวิเคราะห์จากเหตุการณ์ตอนที่พระพันวษาเสด็จออกล่ากระบือแล้วขุนไกรได้รับโทษประหารชีวิต เนื่องจากสังหารควายที่กำลังคืนหนี บทความนี้กล่าวว่าธรรมเนียมกษัตริย์ไทยแต่โบราณซึ่งปรากฏหลักฐานเก่าแก่ที่สุด ได้แก่ สิลจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นต้นมา ไม่มีหลักฐานใดเลยที่กล่าวถึงการล่าควายป่าของ พระมหากษัตริย์จะมีก็แต่การเสด็จคล้องช้างเท่านั้น และเมื่อพิจารณาตามหลักการทางโบราณคดีแล้ว พบว่าการล่าควายป่าเป็นกิจวัตรของมนุษย์ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งดำรงชีวิตอยู่ด้วยการล่าสัตว์ป่า ทั้งล่าเพื่อเป็นอาหารและเพื่อใช้งาน นอกจากนั้นจะเห็นได้ว่าวิธีการที่ขุนไกรด้อนควายป่าเพื่อให้ควายเบนเส้นทางไปในทิศทางที่ตนต้องการนั้น เป็นวิธีการของมนุษย์ยุค

แรกเริ่ม เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ชวนให้คิดว่าเรื่องราวของขุนช้างขุนแผนนั้น จะเป็นตำนานหรือนิทานพื้นบ้านซึ่งมีมาก่อนสมัยอยุธยา

ผู้เขียนบทความได้ตั้งข้อสังเกตอีกประการหนึ่งว่า เนื้อเรื่องตอนต้นของขุนช้างขุนแผนนั้นเกิดขึ้นทางปากตะวันตกของกลุ่มแม่บ้านเจ้าพระยา คือแถบสุพรรณบุรีและกาญจนบุรีเท่านั้น ต่อเมื่อถึงตอนกลางและตอนปลายของเรื่องจึงไปเกี่ยวข้องกับถิ่นอื่น ประเด็นที่น่าคิดก็คือดินแดนแถบนี้ มีร่องรอยของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ไม่น้อย นอกจากนั้นตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ยังชี้ให้เห็นว่าเมืองสุพรรณบุรีนั้นมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ไทยอย่างยิ่ง นับตั้งแต่ข้อสันนิษฐานของนักวิชาการบางท่านที่กล่าวว่าเชื้อสายของพระเจ้าอู่ทอง อพยพมาจากสุพรรณบุรี จนถึงขุนหลวงพะงั่วพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๓ ของกรุงศรีอยุธยาซึ่งมีหลักฐานกล่าวว่าเสด็จมาแต่สุพรรณบุรี ร่องรอยทั้งหมดนี้ทำให้ชลธิรากัดอยู่และสุจิตต์ วงษ์เทศ สรุปข้อสันนิษฐานว่าเค้าเดิมของเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ยังปรากฏอยู่ในวรรณกรรมหลายลักษณะ ก็คือ ตอนออกไปล่าควายป่าเท่านั้น ส่วนรายละเอียดอื่น ๆ ถูกแต่งเติมเพื่อให้เกิดรสชาติมากยิ่งขึ้น ส่วนคำให้การของชาวกรุงเก่า ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนเกิดขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ นั้น ผู้เขียนบทความเห็นว่าอาจเป็นเพราะชาวกรุงเก่าประทับใจนิทานเรื่องนี้มาก ทำให้เชื่อถือตามที่นักเล่าเสภาแต่งเติมให้สมจริง

จะเห็นได้ว่า ข้อสันนิษฐานของนักวิชาการทุกท่านที่กล่าวมานี้ล้วนแต่น่าสนใจ และอาจเป็นไปได้เท่าเทียมกัน แต่ในส่วนของหลักฐานอ้างอิงนั้น มีเพียงข้อสันนิษฐานของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และวัชร รมยะนันท์เท่านั้นที่ค่อนข้างจะหนักแน่น แม้จะมีจุดอ่อนตรงที่คำให้การของชาวกรุงเก่าซึ่งใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงนั้น อาจสอดคล้องกับเรื่องขุนช้างขุนแผนเข้าไปเพราะความซ้ำซึ่งก็เป็นได้ แต่อย่างไรก็ดี การสันนิษฐานของทั้งสองท่านก็ควรจะตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นไปได้มากที่สุด

๓. ผู้แต่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

สุกัญญา ภัทรราชย์ (๒๕๓๔ : ๒๕-๓๖) กล่าวว่า หนังสือเรื่องขุนช้างขุนแผนที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้สาปสูญไปเกือบหมด เพราะเป็นคัมภีร์ที่ใช้ท่องจำสำหรับขับ เมื่อขับได้แล้วก็ไม่ต้องใช้บททั้งยังเป็นของหวงที่ปกปิดกัน ทำให้เสภาสำนวนกรุงเก่าจึงสูญหายไปมากที่เหลืออยู่ก็อาศัยบันทึกจากความทรงจำ จึงมีการแต่งบทเสภาขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์

ตอนต้น ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยกวีเลือกแต่งเฉพาะตอนที่คนพอใจ แล้วจึงนำมาเรียบเรียงเป็นเรื่องเดียวกัน ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมอสมิธได้จัดพิมพ์เสภาหลวงขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๑๕ มีผลทำให้ชาวบ้านเลิกขับเสภาชาวบ้านหรือสำนวนออก แล้วหันมานิยมสำนวนหลวงแทน

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับปัจจุบันนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระราชวงศ์เธอกรมหมื่นกวีพริ้งสุปรีชาได้ร่วมกันตรวจชำระขึ้น แล้วจัดพิมพ์เป็นฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ในพ.ศ. ๒๔๖๐ ซึ่งเสवालักษ์ อนันตศาสน์ (๒๕๒๕ : ๑๘-๒๒) ได้ค้นคว้ารวบรวมและสันนิษฐานเกี่ยวกับผู้แต่งเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณเอาไว้ดังนี้

ตอนที่ ๔ พลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม	รัชกาลที่ ๒
ตอนที่ ๕ ขุนช้างขอนางพิม	รัชกาลที่ ๓
ตอนที่ ๑๓ วันทองหึงลาวทอง	รัชกาลที่ ๒
	(สันนิษฐาน)
ตอนที่ ๑๖ กำเนิดกุมารทอง	ครูแจ้ง
ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา	รัชกาลที่ ๒
ตอนที่ ๑๘ ขุนแผนพานางวันทองหนี	รัชกาลที่ ๒
ตอนที่ ๒๐ ขุนช้างฟ้องว่าขุนแผนเป็นกบฏ	รัชกาลที่ ๓
(กาญจนาคพันธุ์ สันนิษฐานว่าแต่งในราว พ.ศ. ๒๓๖๑ -๒๓๖๒)	
ตอนที่ ๒๓ ขุนแผนติดคุก	กาญจนาคพันธุ์สันนิษฐานว่า เป็นพระนิพนธ์ของกรมหมื่นศักดิ์ พลเสพ
ตอนที่ ๒๔ กำเนิดพลายงาม	สุนทรภู่
ตอนที่ ๒๕ เจ้าถานช้างถวายนางสร้อยทองแด่ พระพันวษา	สำนวนเก่า ก่อนรัชกาลที่ ๒
ตอนที่ ๒๘ พลายงามได้นางศรีมาลา	มีสามสำนวน ช่วงต้น เป็นสำนวนเก่า ช่วงกลางเป็นสำนวนที่ช่วยแต่ง ในหอพระสมุดวชิรญาณ และช่วงท้ายเป็นสำนวนครูแจ้ง

ตอนที่ ๒๘ ขุนแผนแก้พระทัยน้ำ	ครูแจ้ง
ตอนที่ ๓๐ ขุนแผนพลาญงามจับพระเจ้าเชียงใหม่	ครูแจ้ง
ตอนที่ ๓๑ ขุนแผนพลาญงามยกทัพกลับ	ครูแจ้ง
ตอนที่ ๓๒ ถวายนางสร้อยทองสร้อยฟ้า	เป็นบทเดิม
	ครูแจ้งแต่งเพิ่มเล็กน้อย
ตอนที่ ๓๔ ขุนช้างเป็นโทษ	กาญจนาคพันธ์สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นของกรมหมื่นศักดิ์ พลเสพ
ตอนที่ ๓๘ พระไวถูกเสน่ห์	เป็นบทเดิม
ตอนที่ ๓๙ ขุนแผนส่องกระจก	เป็นบทเดิม
ตอนที่ ๔๐ พระไวแตกทัพ	เป็นบทเดิม
ตอนที่ ๔๑ พลายชุมพลจับเสน่ห์	เป็นบทเดิม
ตอนที่ ๔๒ ศรีมาลาลุยไฟ	เป็นบทเดิม
ตอนที่ ๔๓ จระเข้เธรขวาด	เป็นบทแต่งแทรกในสมัยรัชกาลที่ ๒

๔. เนื้อเรื่องย่อ

ครั้งที่สมเด็จพระพันวษาทรงครอบครองกรุงศรีอยุธยา ที่เมืองสุพรรณบุรีมี
ครอบครัวยุคที่ควรกล่าวถึงอยู่ ๓ ครอบครัว คือ

๑. ขุนไกรพลพ่าย เดิมชื่อพลาญจันทร์ เป็นพลประจำยาม รับราชการอยู่กรมอาสาหกเหล่า บ้านเดิมอยู่ที่บ้านพลับ เมื่อได้นางทองประศรีซึ่งอยู่ที่วัดตะไกรเป็นภริยา จึงย้ายมาอยู่บ้านของนาง มีลูกชายด้วยกันคนหนึ่งซึ่งเกิดเวลาที่พระเจ้ากรุงจีนนำแก้วมาถวายสมเด็จพระพันวษา จึงได้นามว่า พลายแก้ว ต่อมาพลาญแก้วได้เป็นขุนแผน แล้วเป็นพระสุรินทราไชยมไหสุริย์ภักดี เจ้าเมือง กาญจนบุรี จึงเรียกกันว่า พระกาญจนบุรี

๒. ขุนศรีวิชัย รับราชการเป็นนายกองข้างนอก เป็นเศรษฐีคนหนึ่งของเมืองสุพรรณ อยู่บ้านรั้วใหญ่ ได้นางเทพทองซึ่งอยู่ที่ท่าสิบเบี้ยเป็นภริยา มีลูกชายด้วยกันคนหนึ่งชื่อขุนช้าง ศรีษะล้านตั้งแต่กำเนิด เมื่อขุนช้างยังเด็กขุนศรีวิชัย พาเข้าเฝ้าถวายตัว สมเด็จพระพันวษาทรงรับไว้แต่มอบให้ ขุนศรีวิชัยเลี้ยงไว้ก่อน

๓. พันศรโยธา เป็นพ่อค้าได้นางศรีประจันบ้านอยู่ท่าพี่เลี้ยงเป็นภริยา มีลูกสาวชื่อ พิมพิลาไลย รูปร่างหน้าตางดงามมาก พลายแก้ว ขุนช้างและนางพิมเป็นเพื่อนเล่นกันมาตั้งแต่เด็กได้เคยเล่นเป็นคู่เมียกัน โดยให้ขุนช้างกับนางพิมอยู่ด้วยกัน พลายแก้วเป็นโจรมาขโมยนางพิม ไปซึ่งเหตุการณ์ไปพ้องกับชีวิตจริงของคนทั้งสามเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่แล้ว

สมเด็จพระพันวษา ทรงมีพระประสงค์จะเสด็จไปล่ากระบือป่าในแขวงสุพรรณบุรี จึงตรัสสั่งขุนศรีวิชัยให้ไปแจ้งขุนไกรว่าให้เตรียมการรับเสด็จ ขุนไกรพาทหารไปปลุกคำหนัก รับเสด็จที่บริเวณเขาพระ เมื่อสมเด็จพระพันวษาเสด็จไปถึงและออกล่ากระบือป่า ขุนไกร ค้อนกระบือมาได้ฝูงใหญ่ แต่กระบือตื่นไม่เข้าคอกกลับไล่ขวิดผู้คนเป็นโกลาหล ขุนไกรจึง ใช้หอกแทงกระบือตายลงเป็นอันมาก พระพันวษาทรงกริ้ว รับสั่งให้นำขุนไกร ไปประหารชีวิต ก่อนตายขุนไกรขอร้องให้หลวงฤทธานนท์ซึ่งเป็นเพื่อนกัน ไปส่งข่าวให้นางทองประศรีทราบ โดยด่วน นางทองประศรีกลัวจะถูกريبเป็นหม้ายหลวง จึงพาพลายแก้วหนีไปอาศัยอยู่กับ ญาติพี่น้องของขุนไกรที่คอนเขาชนไก่ เมืองกาญจนบุรี และตั้งหลักฐานทำมาหากินอยู่ที่นั่น จนพลายแก้วอายุครบบวชเป็นสามเณร นางทองประศรีจึงพาไปบวช และให้อยู่ศึกษาเล่าเรียน ความรู้กับท่านสมภารที่วัดส้มใหญ่

ทางเมืองสุพรรณนั้น คืนวันหนึ่งโจรจันทรเข้าปล้นบ้านขุนศรีวิชัย นำขุนศรีวิชัยตาย ส่วนพันศรโยธาขึ้นไปค้าทางเมืองเหนือ เป็นไข้ปากกลับมาตายที่บ้าน นางเทพทอง กับนางศรีประจันจึงพร้อมใจกันร่วมทำศพขุนศรีวิชัย และพันศรโยธาที่วัดเขา

กล่าวถึงเณรพลายแก้ว เมื่อเรียนวิชากับสมภารที่วัดส้มใหญ่กาญจนบุรี จนสิ้นวิชา ของอาจารย์แล้ว นางทองประศรีก็พามาฝากไว้กับสมภารมี วัดป่าเลไลยก์ เมืองสุพรรณเพื่อให้ เล่าเรียนเพิ่มเติม เณรพลายแก้วเฉลียวฉลาดและขยันศึกษาเล่าเรียน สามารถเรียนวิชาได้อย่าง รวดเร็ว ทั้งยังเทศน์มหาชาติกัณฑ์มัทรีได้อย่างไพเราะหาตัวจับยาก ส่วนขุนช้างนั้นเมื่ออายุ พอสมควรก็ได้แต่งงานกับนางแก่นแก้ว ลูกสาวหมื่นแพ้ว แต่อยู่กันได้ปีกว่านางแก่นแก้วก็ป่วย ตาย

เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ มีงานทำบุญที่วัดป่าเลไลยก์ นางพิมไปทำบุญตักบาตรกับ มารดาที่วัดและได้พบเณรแก้ว ทั้งสองฝ่ายต่างจำกันได้ว่าเคยเป็น เพื่อนเล่นกันมาตั้งแต่เล็ก จึงมีจิตใจผูกพันรักใคร่กัน พอถึงวันออกพรรษามีเทศน์มหาชาติที่วัดป่าเลไลยก์ นางพิมรับเป็นเจ้า ของกัณฑ์มัทรี บังเอิญท่านสมภารมีซึ่งจะเทศน์กัณฑ์มัทรีเกิดอาพาธ จึงได้เณรแก้วเทศน์แทน เณรแก้วเทศน์ไพเราะจับใจมาก นางพิมจึงศรัทธาเปลื้องผ้าห่มสีทับทิมออกถวายเป็นเครื่องบูชา กัณฑ์ ขุนช้างซึ่งหลงรักนางอยู่แล้ว เห็นดังนั้นก็เปลื้องผ้าห่มของตนออกวางทับผ้าของนาง

แล้วอธิษฐานขอให้ได้เจ้าของผ้าสีทับทิมตามความปรารถนา นางพิมก็โกรธอุกกลับไปพร้อมกับสายทองผู้เป็นพี่เลี้ยงและบ่าวไพร่

วันต่อมาเธอก็ไปบิณฑบาตที่ย่านท่าพี่เลี้ยง ได้ก้อนวอนสายทองให้เป็นสื่อนัดแนะให้ตนได้พบกับนางพิมที่ไร่ฝ้าย ครั้นถึงเวลานั้นเธอก็สึกออกไปพบกับนางได้เกี่ยวพาราสีกันที่ไร่ฝ้าย เมื่อกลับมาจากไร้ตกลกลางคืนพลายแก้วลอบไปที่บ้านสะกดผู้คนให้หลับแล้วเข้าหาพิมจนได้เสียกัน หลังจากนั้นก็กลับไปบวชอยู่ที่วัดป่าเลไลยก์อย่างเดิม

ฝ่ายขุนช้างซึ่งหลงรักนางพิม ก็ได้ก้อนวอนให้นางเทพทองไปสู่ขอให้ แต่นางเทพทองคัดค้านเพราะเห็นว่า นางพิมคงไม่ใช่ศิษย์นางด้วยเป็นชายรูปชั่ว ขุนช้างจึงไปพูดจาตบตบกับนางศรีประจันด้วยตัวเอง นางพิมได้ยื่นกัค่าประชดให้จนขุนช้างต้องรีบลงจากเรือนสายทองจึงรีบนำความไปแจ้งแก่เธรแก้วที่วัดป่าเลไลยก์ แต่ไปพูดจาหยอกเอนกับเธรแก้วจนเกินขอบเขต เธรไทยแอบเห็นเข้าก็นำความไปฟ้องสมภาร สมภารไล่ตีทั้งสองคนจนหนีลงภูไป เธรแก้วต้องไปอยู่กับท่านอาจารย์คงที่วัดแค ท่านสมภารคงเจ้าอาวาสวัดแคเคยเป็นเพื่อนกับขุนไกร จึงสั่งสอนวิชาความรู้ต่าง ๆ ให้เธรแก้วอย่างเต็มใจ เช่น การผูกหุ่นพยนต์ การเสกใบมะขามให้เป็นต่อแตน การสะเคาะโช้ครวน ภูญแจและศาลประดู การสะกดผู้คนหาอาวาคม การล่องหนหายตัวและอยู่ยงคงกระพันด้วย

ขุนช้างนั้นแม้จะดูนางพิมตัดไม้ตรี ก็ยังไม่ละความพยายามได้มาสู่ขอนางพิมอีก นางศรีประจันเป็นคนโลกจึงตกปากตกคำให้ขุนช้างจัดเด้าแก่มาสู่ขอ นางพิมรู้เข้าร้อนใจจึงชวนสายทองไปหาเธรแก้วที่วัดป่าเลไลยก์แต่ไม่พบ ทราบว่าไปอยู่ที่วัดแคก็ตามไปและเล่าเรื่องที่ขุนช้างมาสู่ขอให้ฟัง ขอให้เธรแก้วคิดแก้ไข คำวันนั้นเธรแก้วลาอาจารย์สึกมีโยที่จะถูกหัดทานพอสึกแล้วก็ไปหานางพิมและได้เสียกับสายทองในคืนนั้นด้วย แล้วพลายแก้วก็รีบไปกาญจนบุรีขอให้นางทองประศรีมาสู่ขอนางพิม ได้แต่งงานกันตามประเพณี โดยมีขุนช้างเป็น เพื่อนเจ้าบ่าว

พลายแก้วอยู่กับนางพิมได้สองวัน ทางกรุงศรีอยุธยาที่ทราบข่าวศึกเชียงใหม่ยกมารุกรานและตีได้เมืองเชียงทอง ซึ่งเป็นอาณาเขตกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระพันวษาทรงรับสั่งถามหาเชื้อสายขุนไกรเพื่อจะให้ยกทัพไปตีเชียงทองคืน ขณะนั้นขุนช้างเข้าไปรับราชการอยู่เห็นเป็นโอกาสที่กำจัดพลายแก้วจึงกราบทูลว่า ขุนไกรมีบุตรชายชื่อพลายแก้ว มีวิชาความรู้ดี มีภริยาอยู่ที่เมืองสุพรรณ สมเด็จพระพันวษาจึงโปรดให้หาพลายแก้วเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาแล้วแต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพไปรบเชียงทอง พลายแก้วจึงต้องจากนางพิมไป แต่ก่อนที่จะยกทัพไปพลายแก้ว นางพิม นางทองประศรีได้ไปปลุกค้นโพธิ์เสียงทวยไว้คนละต้น อธิษฐานว่าถ้าใครเป็นอันตรายไปก็ขอให้ค้นโพธิ์ของคนสำแดงกลางร้ายให้เห็น

เมื่อพลายแก้วกัณฑ์มาถึงเมืองเชียงทอง พระยาเชียงทองให้พระสังฆราชออกมาแจ้งว่าเมืองเชียงทองต้องยอมอ่อนน้อมต่อเจียงใหม่ เพราะต้องการรักษาเมืองไว้ไม่ให้ถูกยึด พลายแก้วจึงใช้อุบายให้เชียงทองตีกระนามเจียงใหม่จนได้ชัยชนะ พลายแก้วกัณฑ์ตามทัพเจียงใหม่ไปจนถึง ลำปาง ลำพูน จนไปตั้งค่ายอยู่ที่บ้านจอมทอง แต่ไม่ได้เบียดเบียนข่มเหงราษฎรชาวบ้านจอมทองเพราะเทวดาคดใจ แสนคำแมนซึ่งเป็นนายแคว้นบ้านจอมทองกับนางศรีเงินยวงภริยา จึงยกลูกสาวชื่อลาวทองให้พลายแก้วเป็นการตอบแทน

ทางฝ่ายนางพิม พลายแก้วกัณฑ์ไปได้ไม่นานก็ตรอมใจล้มเจ็บลง ขรัวตาที่วัดป่าเลไลยก์จึงให้เปลี่ยนชื่อเป็นวันทอง จึงหายไข้ ส่วนขุนช้างนั้นยังไม่ละความพยายามที่จะได้นางเป็นภริยา จึงแกล้งทำอุบายนำหม้อใส่กระดูกผีมาหลอกว่า พลายแก้วถูกฆ่าตายแล้ว บ่าวไพร่ที่ไปทัพด้วยกันก็คิดคุกหมด ถ้าหากนั่งนอนใจอยู่วันทองจะต้องตกเป็นหม้ายหลวง แต่วิธีแก้ไข คือ ให้วันทองแต่งงานกับขุนช้างเสีย นางศรีประจันเชือกก็ยอมยกวันทองให้ขุนช้างด้วยความกลัวว่าจะต้องถูกริบ และเร่งให้ปลุกหอแต่งงานกันโดยเร็ว วันทองไม่เชื่ออุบายนี้ จึงไปให้ขรัวตาขูดป่าเลไลยก์ทำนาย ซึ่งก็ได้รับคำทำนายว่าพลายแก้วยังไม่ตาย ทั้งยังมีชัยชนะจะกลับมาในไม่ช้า แต่นางศรีประจันไม่เชื่อ วันทองจึงขอไปคู่ค้นโพธิ์ที่เสี่ยงทายไว้

ขุนช้างแอบรู้เรื่องที่จะไปคู่ค้นโพธิ์ จึงลอบไปทำร้ายค้นโพธิ์ของพลายแก้วเหี่ยวเฉาใบร่วงอยู่ แต่วันทองก็ยังไม่ยินยอมอยู่นั่นเอง นางศรีประจันต้องลวงวันทองว่าจะรื้อหอของพลายแก้วไปถวายวัดกลาง เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้พลายแก้ววันทองก็ยอมให้รื้อ ขุนช้างจึงปลุกเรือนหอของตนเองพร้อมลงไปในที่เดียวกัน พอนางทองประศรีมาเยี่ยมวันทอง ทราบว่านางศรีประจันยกวันทองให้ขุนช้าง จึงกล่าวห้ามด้วยไม่เชื่อว่าพลายแก้วจะพ่ายแพ้กลับมา นางศรีประจันไม่เชื่อ นางทองประศรีจึงไปแจ้งความไว้กับพันโชติและกำนันแดง เพื่อให้เป็นพยานแล้วกลับไปกาญจนบุรี นางศรีประจันก็เขียนตีบังคับจนวันทองต้องยอมเข้าพิธีแต่งงานกับขุนช้าง แต่วันทองยังไม่ยอมเข้าหอกับขุนช้างรออยู่ถึงเจ็ดวัน

ฝ่ายพลายแก้วมีชัยชนะกับมาถึงกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระพันวษาจึงทรงแต่งตั้งให้พลายแก้วเป็นขุนแผน คุมไพร่พลห้าร้อยมีหน้าที่รักษาเขตแดนทางเมืองกาญจนบุรี ขุนแผนกราบทูลลาลงเรือกลับมาถึงสุพรรณบุรีมาพบวันทอง วันทองเล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟังขุนแผนโกรธมากหัดคาบจะขึ้นไปฆ่าขุนช้าง ลาวทองซึ่งนั่งอยู่ในเรือออกมาห้ามไว้แล้ว พูดยเป็นทำนองว่าวันทองก็ยินดีเต็มใจกับการกระทำของนางศรีประจัน จึงเกิดทะเลาะกันด้วยความหึงหวง วันทองน้อยใจได้กล่าวถ้อยคำก้าวร้าวขุนแผน ขุนแผนโกรธถึงกับจะฆ่าวันทอง นางจึงหนีขึ้นเรือนไปผูกคอตาย แต่คนช่วยไว้ได้ ขุนแผนไม่ได้ไยดีนางเลย พานางลาวทองไปอยู่กับนาง

ทองประศรีที่กาญจนบุรี วันทองเห็นขุนแผนคิดว่าสิ้นรักนางแล้ว จึงปล่อยเลยตามเลย นางก็ตกเป็นภริยาของขุนช้าง

สองวันต่อมาขุนแผนหวนคิดถึงวันทอง จึงลอบเข้าสะกดผู้คนที่เรือนขุนช้างเข้าไปในห้องนอนเห็นขุนช้างกับวันทองหลับอยู่ด้วยกันก็แค้น มีดขุนช้างกับวันทองติดกันแล้วลงจากเรือนไปขึ้นม้า เอาดาบเคาะฝาเรียกทำทีว่าขุนแผนเพิ่งกลับมาเพื่อประจานให้ขุนช้างกับวันทองได้รับความอับอาย ขุนช้างเกรงขุนแผนก็ออกมาขอโทษ ขุนแผนจึงให้ตามตัวผู้รู้เห็นเป็นใจ ด้วยมาบอกกล่าวให้กำนันทราบแล้วก็กลับไป

ต่อมาสมเด็จพระพันวษาทรงโปรดให้ขุนช้างขุนแผนเข้าไปฝึกหัดราชการกับพระหมื่นศรี ที่กรุงศรีอยุธยา พอถึงเวรขุนแผนบังเอิญลาวทองเป็นไข้หนัก ขุนแผนจึงฝากเวรไว้กับขุนช้างแล้วออกไปเฝ้าไข้ลาวทอง รุ่งขึ้นสมเด็จพระพันวษาเสด็จออกกว่าราชการไม่เห็นขุนแผนก็มีรับสั่งถามถึง ขุนช้างได้ที่เห็นเป็นโอกาสที่กำจัดขุนแผน เพื่อไม่ให้ขุนแผนมาแก้แค้นคนได้ จึงกราบทูลว่า ขุนแผนละทิ้งราชการลอบปีนกำแพงวังออกไปไปหาภรรยา สมเด็จพระพันวษาทรงกริ้วมากจึงลงโทษโดยห้ามขุนแผนเข้ามาในกรุง ให้ออกตระเวนด่านอยู่ชายแดน และให้ส่งลาวทองมากักขังไว้ที่โรงเสด็จในพระราชวัง

การกระทำของขุนช้างทำให้ขุนแผนเคืองแค้นมาก จึงคิดจะชิงวันทองกลับมาเป็นของคนอีก แต่ลำพังคาถาอาคมและโหงพรายของคน อาจจะไม่พอที่จะรับมือขุนช้างหรือกองทัพทหารของพระพันวษาจึงท่องเที่ยวไปเสาะแสวงหาของวิเศษ ๓ อย่าง คือ ดาบฟ้าพิน กุมารทองและม้าสีหมอก ได้เที่ยวไปถึงช่องโง่ของหมื่นหาญ หรือ นายเคขกระดุกดำ ซึ่งมีภริยาชื่อนางสีจันทร์ มีลูกสาวชื่อบัวคลี และลูกน้องประมาณ ๒๐ คน ขุนแผนเห็นบัวคลีก็ตั้งใจได้ไปฝากตัวขออยู่กับหมื่นหาญ และช่วยชีวิตหมื่นหาญให้รอดจากวัฏระทิงชีวิตตาย หมื่นหาญและนางสีจันทร์จึงตอบแทนบุญคุณด้วยการยกบัวคลีให้ขุนแผน พอแต่งงานแล้วขุนแผนไม่ได้ช่วยทำการงาน หมื่นหาญจึงไม่พอใจ ยิ่งเห็นขุนแผนมีวิชาอาคมดีกว่าตน จึงคิดกำจัดโดยให้บัวคลีลอบวางยาในอาหาร โหงพรายของขุนแผนกระซิบบอกขุนแผนให้รู้ตัว ขุนแผนจึงทดลองโดยปั้นข้าวกับกับข้าวให้กากิน กากก็ตกลงมาตาย จึงแกล้งทำเป็นไม่สบายกินอาหารไม่ได้ คืนนั้นขุนแผนก็ทำเป็นขอลูกในครรภ์นางบัวคลี บัวคลีไม่รู้ก็ประชดให้แหวะท้องเอาไป พอบัวคลีหลับขุนแผนจึงผ่าท้องเอาลูกใส่ย่ามไปทำพิธีอย่างให้เป็นกุมารทองที่โบสถ์วัดร้าง หมื่นหาญตามไปทันเกิดต่อสู้กัน หมื่นหาญสู้ไม่ได้วอนชีวิตไว้ขุนแผนเห็นว่าเคยมีบุญคุณกับตนจึงปล่อยไป

พอกลับถึงบ้านแล้ว ขุนแผนก็หาเหล็กเนื้อดีมาตีดาบตามตำรา เมื่อตีแล้วทดลองฟันก็เกิดพยับฝน ฟ้าร้องและฟ้าผ่า ขุนแผนจึงตั้งชื่อดาบนั้นว่า ฟ้าพิน ตามนิมิตที่ปรากฏ ต่อมา

ไม่เข้าขุนแผนก็ได้มีลักษณะคือตัวหนึ่งและตั้งชื่อว่า สีหมอก กินหนึ่งขุนแผนลอบไปยังเรือนขุนช้าง สะกดผู้คนให้หลับแล้วเที่ยวหาห้องวันทอง แต่ไปพบแก้วกิริยา ลูกพระยาสุโขทัยซึ่งบิดานำมาขายให้ขุนช้าง ขุนแผนได้แก้วกิริยาเป็นเมียและให้แหวนไว้ต่างหน้าคนแล้วปลุกวันทองขึ้นพาหนีไปจากบ้านขุนช้าง ขุนช้างตื่นขึ้นรู้ว่าวันทองถูกลักพาไป จึงพาพวกฟ้องบ่าวไพร่ออกติดตามขุนแผนไปทันกันในป่า ขุนช้างสู้ไม่ได้จึงเข้ามากราบทูลพระพันวษาว่าโทษว่าขุนแผนเป็นกบฏและลักเมีย ลักทรัพย์สมบัติของคนไป สมเด็จพระพันวษาให้จมีนไวเป็นแม่ทัพ ขุนเพชรอินทราและขุนรามอินทราเป็นปีกซ้ายและปีกขวา ยกทัพไปตามตัวขุนแผนกลับมา หากไม่ยอมมาก็ให้จับตาย กองทัพตามขุนแผนไปถึงป่าแถบห้วยจระเข้สามพัน ขุนเพชรขุนรามได้ค่าประจานถึงบิณฑาคารดาขุนแผน ขุนแผนเกิดโทสะจึงฆ่าขุนเพชรขุนรามตาย พอสมเด็จพระพันวษาทรงทราบก็กริ้ว ให้ส่งหมายจับขุนแผนกับวันทองไปยังหัวเมืองทุกด่าน ถ้าจับได้แล้วให้จำส่งมายังกรุงศรีอยุธยา ขุนแผนกับวันทองต้องหลบซ่อนตัวอยู่ในป่าด้วยเกรงพระราชอาญา ได้รับความลำบากยากแค้นจนวันทองมีครรภ์แก่ใกล้ครบกำหนดคลอด ขุนแผนสงสารวันทองที่จะต้องคลอดลูกกลางป่า จึงพากันเข้ามอบตัวต่อพระพิจิตร เจ้าเมืองพิจิตร ทั้งพระพิจิตรและนางบุษบาผู้เป็นภริยาต่างรักใคร่ปรานีขุนแผนและวันทองมาก แต่ขุนแผนเกรงว่าพระพิจิตรจะพลอยมีความผิดที่ช่วยเหลือปกปิดคนต้องโทษไว้ จึงขอร้องให้พระพิจิตรทำใบบอกส่งตัวขุนแผนกับวันทองเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา แล้วฝากม้าสีหมอกไว้กับพระพิจิตร เอาดาบฟ้าฟื้นซ่อนไว้ที่โพรงต้นไม้ในป่า ต่อมาหมู่บ้านแถบนั้นได้ชื่อว่า บ้านดาบงัษฐระหว่างที่ขุนแผนกับวันทองจำใจตรวนเข้ามายังกรุงศรีอยุธยานั้น นางแก้วกิริยาซึ่งได้ไถ่ตัวออกจากบ้านขุนช้างแล้ว ทำมาหาเลี้ยงชีพอยู่ด้วยการขายหมากบุนหรี และของชำอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ก็ได้พบขุนแผนกับวันทองในสภาพนั้น จมีนศรีนำขุนแผนกับวันทองเข้าเฝ้ากราบทูลเรื่องราวต้นสายปลายเหตุให้ทรงทราบเรื่อง โดยตลอด

สมเด็จพระพันวษาก็คลายพิโรธ ตัดสินให้ขุนแผนชนะความและได้วันทองคืนไป ส่วนขุนช้างนั้นถูกพิพากษาว่ามีโทษถึงตาย ถ้าขุนแผนจะให้ฆ่าเสียก็ได้หากเกรงกลัวบาปกรรมก็ให้ปรับไหม ขุนแผนมิได้คิดจองเวร ขุนช้างจึงถูกปรับไหมเท่านั้น เมื่อขุนแผนชนะความแล้วก็พาวันทองกับแก้วกิริยามาอาศัยอยู่ที่บ้านจมีนศรี ต่อมาไม่นานขุนแผนคิดถึงลาวทองซึ่งถูกกักขังอยู่ที่สะติงในพระราชวัง จึงขอร้องให้จมีนศรีกราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษลาวทองมิใช่ที่จมีนศรีจะตัดทาน ขุนแผนก็ไม่เชื่อฟัง พอกราบทูลไปแล้วสมเด็จพระพันวษาก็กริ้วมากเห็นว่าขุนแผนกำเริบเสิบสานสั่งให้เอาขุนแผนไปจองจำไว้ในคุก แก้วกิริยาได้เข้าไปปรนนิบัติขุนแผนในคุก ส่วนวันทองยังอยู่กับจมีนศรีเพราะครรภ์แก่

วันหนึ่งวันทองออกจากบ้านไปเยี่ยมขุนแผนขุนช้างให้ข่าวไพร่ มาดูคร่ำวันทองไปสุพรรณ นางจึงต้องอยู่กับขุนช้างจนตลอดบุตรชายให้ชื่อว่า พลายงาม ขุนช้างทราบพลาญงามเป็นลูกขุนแผนก็คิดกำจัดอยู่ตลอดเวลาจนกระทั่งพลาญงามอายุ ๑๐ ขวบ ขุนช้างล่อลวงพลาญงามเข้าไปในป่าทุบตีแล้วบีบบังคับพลาญงาม เขาขอมไม้ทาบไว้จะให้ดับแตกตายแต่พวกศิพรายของขุนแผนเข้าป้องกันช่วยเหลือไว้ไม่ให้ตายแล้วไปเข้าฝันบอกวันทอง วันทองตามไปพบลูกแล้วว่าขุนช้างไม่ใช่พ่อที่แท้จริง ให้พลาญงามเดินทางไปอยู่กับนางทองประศรีที่กาญจนบุรี เพราะเกรงว่าขุนช้างจะทำร้ายเอาอีก

นางทองประศรีเลี้ยงดูพลาญงามไว้แล้วพาไปเยี่ยมขุนแผนในคุก ขุนแผนให้พลาญงามเรียนหนังสือ ให้ศึกษาตำรับตำราของขุนแผนที่มีอยู่กับนางทองประศรี พอพลาญงามอายุสิบสามปีก็ทำพิธีโกนจุก แล้วพามาฝากไว้กับจมีนศรีเพื่อให้เข้าเฝ้าถวายตัวเป็นมหาดเล็ก

ต่อมาเกิดศึกระหว่างกรุงศรีอยุธยา กับเมืองเชียงใหม่ เพราะพระเจ้าเชียงใหม่ได้ทราบข่าวว่านางสร้อยทองธิดาเจ้าเมืองล้านช้าง มีรูปโฉมงดงามใครจะได้นำมาเป็นพระสนม จึงให้ท้าวกองทัพกับแสนศรีเพชรกล้าเป็นทูตนำพระราชสาส์นพร้อมด้วยเครื่องบรรณาการไปสู่นางสร้อยทอง แต่พระเจ้าล้านช้างไม่ยอมยกพระธิดาให้และให้คืนเครื่องราชบรรณาการไป พระเจ้าเชียงใหม่ก็ริ้วมากจึงรับสั่งให้กวางมหาปาดไปสืบข่าวในเมืองล้านช้าง ก็ได้ทราบข่าวอีก ๑๕ วัน พระเจ้าล้านช้างจะส่งนางสร้อยทองลงมาถวายสมเด็จพระพันวษา พระเจ้าเชียงใหม่จึงให้แสนศรีเพชรกล้ายกทัพไปคอยดักตีชิงนางกลางทาง แสนศรีเพชรกล้าชิงนางได้และจับพระทัยนำขุนนางฝ่ายไทยกับกึ่งกงขุนนางฝ่ายล้านช้างไปถวายพระเจ้าเชียงใหม่ให้จงจำไว้และทรงคาดการณ์ว่าในไม่ช้าคงจะมีศึกกระหนาบมาทั้งทางด้านข้างและทางกรุงศรีอยุธยา จึงปรึกษากับขุนนางแล้วมีสาส์นทำทนายมายังกรุงศรีอยุธยาให้ยกทัพไปรบ

สมเด็จพระพันวษา โปรดให้หาผู้อาสายกทัพไปรบแต่ไม่มีผู้ใดอาสาจึงกริ้วมาก พอเสด็จขึ้นแล้วจมีนศรีกลับมาบ้านเล่าความให้ลูกเมียฟัง พลาญงามได้ยินเข้าจึงฮ้อนวอนให้จมีนศรีพาเข้าเฝ้าเพื่อขออาสา ครั้นพลาญงามได้แสดงความสามารถเป็นที่พอใจแก่จมีนศรีแล้ว ก็ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวษา พระองค์โปรดให้พลาญงามยกทัพไป และได้พระราชทานอภัยโทษขุนแผนตามคำกราบทูลขอของพลาญงามอีกด้วย ขุนแผนจึงกราบทูลขอนักโทษ ๓๕ คนที่ถูกจองจำไว้ในคุกให้ไปช่วยตีเชียงใหม่ พระองค์ก็ได้โปรดให้ลาวทองพันโทอีกพร้อมกันตอนที่ขุนแผนจะไปทัพได้ให้คนไปรับนางทองประศรีมาอยู่กับลาวทองและแก้วกิริยาซึ่งมีครรภ์แก่ จวนจะคลอดในกรุงศรีอยุธยา พอได้ฤกษ์ที่ขุนแผนกับพลาญงามจะกรีธาทัพไปตีเชียงใหม่ แก้วกิริยาก็คลอดบุตรชาย จึงตั้งชื่อว่าพลาญชุมพล

ขุนแผนกับพลายงามก็เดินทัพจากวัดใหม่ไชยชุมพล ไปจนถึงบ้านคาบงธนู ขุนแผน ขูดเอาคาบฟ้าพื้นที่ผั่งไว้แล้วไปจนถึงเมืองพิจิตร ขุนแผนแวะไปเยี่ยมพระพิจิตรและนางบุษบา และรับม้าสีหมอกไปทัพพลายงามได้พบศรีมาลาลูกสาวพระพิจิตร ก็เกิดความรักต่อกันจึงลอบ เข้าหาศรีมาลา ได้เสียกันก่อนจะเคลื่อนทัพไป ขุนแผนล่วงรู้เข้าภายหลังจึงสู้ขอศรีมาลาให้ พลายงาม กำหนดว่าเมื่อเสร็จศึกแล้วจึงจะกลับมาทำพิธีแต่งงาน

พอเดินทางไปถึงเชียงใหม่ ขุนแผนกับพลายงามเข้าสะกดผู้คุม แก้วพระทัยน้ำ ถึงกำแพงและทหารไทยลาวออกได้ พระทัยน้ำจึงช่วยรบเชียงใหม่ได้ชัยชนะ ชำเท้าวงกรุงภาพกับแสนศรีเพชรกล้าตายแล้ว สองพ่อลูกจึงลอบเข้าสะกดเมืองเชียงใหม่ในตอนกลางคืนเข้าไปจนถึงที่บรรทมของพระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่ขอชีวิตและขอมออ่อนน้อมขึ้นอยู่กับกรุงศรีอยุธยา พร้อมทั้งมอบนางสร้อยทองคืน ขุนแผนกับพลายงามจึงแจ้งข่าวศึกมายังกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระพันวษามีรับสั่งให้ยกทัพกลับ ขุนแผนได้นำพระเจ้าเชียงใหม่กับนางอัปสรเมสสี และนางสร้อยฟ้าผู้เป็นธิดาลงมาด้วย

สมเด็จพระพันวษาจึงโปรดแต่งตั้งให้ขุนแผนเป็นที่พระสุรินทรไชยมหาสุรย์ภักดี รั้งเมืองกาญจนบุรี ตั้งพลายงามเป็นจมื่นไวยวรนาถ หัวหมื่นมหาดเล็กฝ่ายขวา และพระราชทานรางวัลให้แก่ทหารอาสาทั้ง ๓๕ คน ส่วนพระทัยน้ำมีความ ผิดที่เสียทัพแต่ก็มีความดีความชอบที่ช่วยขุนแผนรบชนะ จึงเพียงแต่ถูกถอดยศ ลงเป็นไพร่เฝ้าประตูไม่ถูกประหารชีวิต ส่วนเจ้าเชียงใหม่ก็น้อมรับผิดและขอเป็นเมืองขึ้น จึงโปรดให้กลับไปครองเมืองเชียงใหม่ตามเดิม และพระราชทานครอบครัวที่ทหารไทยกวาดต้อนมาให้กลับไปด้วย พระเจ้าเชียงใหม่จึงทูลถวายสร้อยฟ้าแก่สมเด็จพระพันวษา สมเด็จพระพันวษาทรงแต่งตั้งสร้อยทองให้เป็นพระสนมแล้วพระราชทานสร้อยฟ้าแก่จมื่นไวย แม้จะทราบว่างามไวยมีคู่อยู่แล้วคือศรีมาลา

วันแต่งงานพระไวยวันทองกับขุนช้างก็มาช่วยงานด้วย ขุนช้างกินเหล้าเมามาจนเกิดทะเลาะวิวาทกับพระไวย ลำเลียงบุญคุณและกล่าวพาดพิงไปถึงที่ตนเคยทำร้ายพระไวยสมัยเด็ก พระไวยบันดาลโทสะทำร้ายขุนช้าง ขุนช้างจึงเข้าเฝ้าถวายฎีกากล่าวโทษ จึงมีการสืบสาวราวเรื่องในสมัยพระไวยยังเด็กอยู่ขึ้น ขุนช้างปฏิเสธและขอพิสูจน์โดยการค้ำน้ำถวาย ขุนช้างค้ำแพ้ถึง ๒ ครั้ง สมเด็จพระพันวษาทรงพระพิโรธมากให้ประหารชีวิตขุนช้าง วันทองอ่อนวอนพระไวยให้ทูลพระราชทานอภัยโทษ พระไวยเห็นแก่มารดาจึงทูลขอพระราชทานชีวิตขุนช้างไว้

ต่อมาพระไวยคิดแค้นว่าวันทองไปคอกอยู่กับขุนช้าง จึงลอบขึ้นเรือนขุนช้างสะกดคนหลับ แล้วอ่อนวอนวันทองให้กลับมาอยู่กับตน วันทองไม่ยอม ก็ขู่จะตัดศีรษะไป นางกลัว

จึงต้องยอม แต่นางไม่ยอมปลงใจกับขุนแผนซึ่งเข้าหานางด้วยเกรงว่าจะมีความผิด ขุนช้างแค้นเคืองมากจึงดักทางเสด็จสมเด็จพระพันวษา ลอยคอชุกฎีกาถวายขณะพระองค์เสด็จพระราชดำเนินกลับจากประพาสบึง พระองค์ทรงกริ้วแต่ก็รับฟ้องให้เขียนขุนช้าง ๑๐ ที่ แล้วทรงตราพระราชกฤษฎีกากำหนดโทษเจ้าหน้าที่รักษาพระองค์ที่ประมาท ปลอץให้มีผู้ลวงล้าเข้ามา มีโทษเจ็ดสถานและประหารชีวิตตั้งแต่นั้นมา

เช้าวันรุ่งขึ้นสมเด็จพระพันวษาโปรดให้ไต่สวนคดีตามฎีกาของขุนช้าง ให้วันทองซึ่งเป็นคนกลางตัดสินใจว่าจะเลือกอยู่กับขุนช้างหรือขุนแผนหรือพระไวย กรรมบันดาลให้วันทองทูลตอบไปเป็นกลางว่านางรักทั้งสามคนเท่า ๆ กัน ด้วยเหตุที่ชะตานั้นจะถึงชาติพระองค์เข้าพระทัยว่าวันทองคิดจะครองทั้งสองชาย จึงตรัสบริภาษอย่างรุนแรงแล้วให้เอาไปประหารชีวิต พอไปถึงที่ประหารแล้วพระไวยตัดสินใจกลับไปเฝ้ากราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษ พระพันวษาก็โปรดทรงยกโทษพระราชทาน พระไวยจึงรีบขี่ม้ายกธงขาวกลับมา พระยายมราชเข้าคิดคิดว่าเร่งให้ลงมือประหาร ประกอบกับเกรงพระราชอาญาด้วย นางวันทองจึงถูกประหารไป

กล่าวถึงสร้อยฟ้ากับศรีมาลา ก็มีเรื่องวิวาทหึงหวงกันตลอดเวลา เพราะพระไวยรักศรีมาลามากกว่า สร้อยฟ้าจึงแอบไปให้เณรवादทำเสน่ห์เพื่อพระไวยจะได้หลงรัก พระไวยหลงเสน่ห์เขียนศีศรีมาลา พลายชุมพลเข้าช่วยศรีมาลาที่ถูกตีไปด้วย จึงหนีไปกาญจนบุรี เล่าเรื่องให้ขุนแผนและแก้วกิริยาฟัง แล้วหนีไปหาดาวยที่เมืองสุโขทัย โดยมีกุมารทอง ไปเป็นเพื่อน ขุนแผนรีบมายังกรุงศรีอยุธยาจะแก้เสน่ห์ ส่วนศรีมาลาที่ใช้ย้ายทิศไปแจ้งต่อพระพิจิตรและนางบุษบาว่าตนป่วยให้รีบมาหาทั้งสองฝ่ายจึงไปถึงพร้อมกัน พระพิจิตรกับนางบุษบาต่อว่าพระไวย ขุนแผนก็แน่ใจว่าพระไวยต้องเสน่ห์ยาแฝดเพราะหน้าคาหมองคล้ำไม่มีสง่าราศี จึงให้เอากระจกมาส่องดูก็เห็นรูปรอยที่ทำเสน่ห์ แต่นางทองประศรีซึ่งพลอยถูกเสน่ห์ด้วยกล่าวหาว่าขุนแผนเล่นกลจึงค่าขุนแผน พระไวยเองก็ล้าเลิกขุนแผนถึงครั้งที่ตนได้กราบทูล ขอพระราชทานอภัยโทษให้ออกจากคุก ขุนแผนโกรธถึงขนาดตัดพ่อตัดลูกและเรียกดาบฟ้าฟื้นคืนแล้วกลับไปกาญจนบุรีคิดแผนการจะฆ่าพระไวยอยู่ ส่วนพระพิจิตรกับนางบุษบาก็กลับไป

พลายชุมพลไปอยู่กับดาวยที่สุโขทัยแล้วบวชเป็นเณรเรียนหนังสือขอม และหนังสือไทย ทั้งได้วิชาจากลานทองของขอมคำคืนด้วย วันหนึ่งระลึกถึงเหตุการณ์ที่ทำให้ตนหนีจากยามา จึงผูกหุ่นยักษ์ให้ถือหนังสือมาหาขุนแผนที่กาญจนบุรี ขุนแผนได้รับแล้วตอบนัดหมายกับพลายชุมพลจะไปล้างแค้นพระไวย พลายชุมพลสึกจากเณรและได้มีภรรยาเกี่ยวกับคนชชะไพรซ์ของตนแล้วเดินทางจากสุโขทัยมาทำพิธีผูกหุ่นยนต์เป็นกองทัพ ปลอมตัวเป็นมอญใหม่ชื่อสมิงมัตราคุมทัพหุ่นยกมาถึงตำบลเคิมบางทำที่จะเข้าตีกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระพันวษา

โปรดให้ขุนแผนยกทัพออกไปต่อต้าน ขุนแผนทำเป็นแพ้ให้พลายชุมพลจับตัวไปเพราะคาดว่า พระไวยจะต้องอาสาออกมารบ แล้วเคลื่อนพลมาตั้งค่ายอยู่ที่แขวงอยุธยา พระพันวษาให้พระไวยออกรบ ระหว่างพระไวยคืนทัพมาวันทองก็ปรากฏตัวเป็นเปรตมาห้ามทัพด้วยความเป็นห่วงลูกกลัวว่าจะถูกขุนแผนฆ่าตาย แต่ก็ไม่อาจยับยั้งไว้ได้ พอกองทัพพระไวยไปถึง พระไวยได้รับกับพลายชุมพลซึ่งปลอมเป็นมอญ ขณะรบคิดพันกันขุนแผนเข้ามาจะฟันพระไวย พระไวยจึงหนีหนีกลับเข้ามาเฝ้าสมเด็จพระพันวษา กราบทูลเรื่องให้ทราบ พระองค์จึงให้ศรีมาลาออกไปรับขุนแผนและพลายชุมพลเข้ามา ขุนแผนเข้าเฝ้าทูลเรื่องราวที่พระไวยถูกเสน่ห์ พลายชุมพลรับอาสาของจับเสน่ห์โดยมีงมื่นศรีไปเป็นพยาน ทั้งสองปลอมตัวเป็นแขกชาวชวาหน้าเหลือง กัญชา และของมีนเมาต่าง ๆ ไปมอมเฒerahวาคซึ่งอยู่ที่วัดพระยาแมน จนเฒerahวาคเมามายพลั้งปากว่าตนเป็นผู้ทำเสน่ห์ให้พระไวยหลงรักสร้อยฟ้า พลายชุมพลจึงให้บ่าวไพร่จับมัดแล้วตามถึงสถานที่ฝังรูปรอย เฒerahวาคไม่ยอมบอกจนพลายชุมพลเอากระบี่ฟันที่แสกหน้าจึงยอมพาไป พลายชุมพลนำตัวเฒerahวาคกับเณรจิวมาจองจำและขังไว้ที่ทิมตำรวจ ตกคืนเฒerahวาคกับเณรจิวสะเคาะโซ่ตรวนหลุดแล้วเสกปูนพลูเป็นเณรเณรอนตายแทนไว้ เฒerahวาคแปลงเป็นจระเข้ให้เณรจิวเป็นลูกเกาะหลังว่ายน้ำหนีไป

สมเด็จพระพันวษาให้ไต่สวนคดีทำเสน่ห์สร้อยฟ้าไม่ยอมรับขังยังกล่าวหาว่าศรีมาลาเป็นผู้กับพลายชุมพล ต่างฝ่ายต่างก็มีพยานหลักฐาน จึงให้สร้อยฟ้าและศรีมาลาลุยไฟเพื่อพิสูจน์ถวายความบริสุทธิ์ สร้อยฟ้าแพ้ สมเด็จพระพันวษาให้ประหารชีวิตสร้อยฟ้า ศรีมาลาจึงกราบทูลขอพระราชทานชีวิตไว้เพราะสร้อยฟ้ามีครรภ์ได้ ๑ เดือนแล้ว พระองค์พระราชทานอภัยโทษแต่ให้เนรเทศออกไปจากกรุงศรีอยุธยา สร้อยฟ้าต้องเดินทางกลับเชียงใหม่โดยทางเรือ มาถึงบ้านบางแม้วได้พบกับเฒerahวาคและเณรจิว จึงสมทบกันเดินทางไปถึงเชียงใหม่ ไม่นานก็คลอดบุตรเป็นชายชื่อพลายงพศันพรรัฐ

ทางฝ่ายศรีมาลาเมื่อสร้อยฟ้าไปแล้วก็คลอดบุตรเป็นชาย ขุนแผนตั้งชื่อว่าพลายเพชร ต่อมาเฒerahวาคซึ่งได้เป็นสังฆราชเชียงใหม่ส่งองกระจกเห็นแผลเป็นที่พลายชุมพลใช้กระบี่ฟันตรงแสกหน้าก็คิดแค้นขึ้นมา จึงเข้าไปหาสร้อยฟ้าบอกว่าจะไปแก้แค้นพลายชุมพลในรูปของจระเข้ สร้อยฟ้าสนับสนุนด้วยเพราะเกลียดพลายชุมพลอยู่ เฒerahวาคแปลงตัวเป็นจระเข้ ฆ่าคนไปเรื่อย ๆ ตั้งแต่เมืองอ่างทองจนถึงกรุงศรีอยุธยา พลายชุมพลได้ปราบจระเข้เฒerahวาคถึงแก่ความตาย จึงได้พระราชทานโองการแต่งตั้งให้เป็นที่หลวงนายฤทธิ

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ นางสาวสุรรัตน์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา
เกิดวันที่ ๑๔ เดือนมีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕
สถานที่เกิด อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
สถานที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่ ๑๖๘/๘ หมู่ ๓ ตำบลปากคลองบางปลากด
อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ ๑๐๒๕๐
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน อาจารย์ ๒ ระดับ ๖
สถานที่ทำงานปัจจุบัน โรงเรียนป้อมนาคราชสวาทยานนท์
อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ ๑๐๒๕๐

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๒๓ มัธยมศึกษาปีที่ ๕ (แผนกศิลป์ภาษา) จากโรงเรียน
จอมสุรางค์อุปถัมภ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
พ.ศ. ๒๕๒๗ ค.บ. (เกียรตินิยมอันดับ ๑ วิชาเอกภาษาไทย วิชาโทภาษาอังกฤษ) จากวิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา
พ.ศ. ๒๕๔๑ กศ.ม. (ภาษาไทย) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร

การควบคุมทางสังคมด้วยการให้รางวัลและการลงโทษ
ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทคัดย่อ
ของ
สุวีร์รัตน์ เทพหัสติน ณ อรุณา

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย
มีนาคม ๒๕๕๑

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษารูปแบบของการควบคุมทางสังคม ด้วยการให้รางวัลและการลงโทษในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยมุ่งพิจารณาสาเหตุ วิธีการผู้มีอำนาจในการให้รางวัลและลงโทษ ตลอดจนผลกระทบที่มีต่อวิถีชีวิตของตัวละครและความสัมพันธ์ของการควบคุมทางสังคมในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผนกับการควบคุมทางสังคมด้วยวิธีการเดียวกันในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าการให้รางวัลและการลงโทษที่ปรากฏอยู่ตลอดทั้งเรื่องเป็นการกระทำที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อควบคุมสมาชิกของสังคมให้มีพฤติกรรมสอดคล้องกับความต้องการของสังคม โดยเฉพาะความต้องการของสถาบันพระมหากษัตริย์ ได้แก่ ความซื่อสัตย์จงรักภักดี การส่งเสริมพระราชอำนาจ และแก้ไขปัญหาการบั่นทอนพระราชอำนาจเพื่อผลในการควบคุมประชาชนและขุนนางของพระองค์

การให้รางวัลและการลงโทษส่วนใหญ่ให้ผลที่พึงประสงค์ มีบางกรณีเท่านั้นที่ก่อให้เกิดผลเสียต่อระบบการควบคุมทางสังคม แต่ก็ได้กระทบกระเทือนต่อระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม ตรงกันข้ามกลับเป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ในแต่ละระดับชั้นอันประกอบด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับราษฎร กษัตริย์กับขุนนาง และนายกับไพร่ ให้มั่นคงและชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ คือ การยอมรับพระราชอำนาจของพระองค์

การศึกษาความสัมพันธ์ของการควบคุมทางสังคมในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน กับการควบคุมทางสังคมด้วยวิธีการเดียวกันนี้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นชี้ให้เห็นว่า การควบคุมทางสังคมที่ปรากฏในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน คือส่วนหนึ่งของการควบคุมทางสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากนั้นสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผนยังได้เสนอภาพสะท้อนที่สอดคล้องกับสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นประการหนึ่ง คือ สังคมใช้วิธีการลงโทษเพื่อควบคุมสมาชิกของสังคมมากกว่าการให้รางวัล เพราะเป็นวิธีการควบคุมที่ให้ผลแน่นอน ชัดเจน และทันต่อเหตุการณ์

THE CONTROL OF SOCIETY BY REWARDING AND PUNISHMENT
IN KHUNCHANG KHUNPHAEN

AN ABSTRACT
BY
SUREERAT THEPHUSDIN NA AYUTHAYA

Presented in partial fulfillment of the requirements for the
Master of Education degree in Educational Administration
at Srinakharinwirot University

March 1998

The objective of this thesis is to study the pattern of social control by means of rewards and punishment in khunchang Khunphaen. The causes, methods, and the persons with authority to reward and punish, as well as the effects upon the way of life of the characters in the story are analyzed. Including the relationship between the social control found in this literature compared with the social control in the early stages of the Rattanakosin era.

The result of this research revealed system of rewarding and punishment is clearly aimed at controlling the members of society to behave in a socially accepted manner, especially according to the wishes of the king institute comprising of honesty, loyalty, promotion of the royal monarchy power, and solving problems of reducing the monarchy power of the king in order to controlling the citizens and the king's nobelty.

The roles of rewarding and punishment are mainly successful to the desired objective, there are some cases which the social control are affected negatively but such negative effects did not have the impact on the system of relationship of the members in the society. On the contrary, it enchances the promotion of the relationship in each echelon consisting of relationship between the king and the citizens, king and nobelty, master and slaves to be in a more stable and steadier, especially the relationship towards the king institute, viz. the acceptance of the king's monarchy power.

This study of the relationship between the social control in khunchang Khunphaen and the social control of the early stages of the Rattanakosin era, confirm that the social control in this literature is a part of the social control in the early stages of the Rattanakosin era. In addition,

khunchang Khunphaen had reflected the way of life of thai society in the early stages of the Rattanakosin era, viz. the social has emphasized on the punishment to control the members of society more than rewarding, which is the effective methods of controlling with clear-cut, result and suitable to the situation.